

Předmluva

Svazek studií k historii československé sociologie, který tvoří obsah tohoto čísla Sociologického časopisu, je věnován padesátému výročí vzniku samostatného československého státu. Cíl, který jsme měli na mysli, však není jen v připomenutí tohoto významného jubilea. Práli jsme si podat první náčrt pozdějšího syntetického obrazu celkového vývoje dějin československého sociologického myšlení, které v minulosti plodně ovlivnilo evropskou sociologii a které nyní poznovu sbírá své síly k sebevyjádření v nové historické situaci.

Úkolu pracovat na dílčích tématech i celkové syntéze dějin československé sociologie se před třemi roky ujal nevelký kolektiv soustředěný kolem katedry sociologie na Universitě J. Ev. Purkyně v Brně. Na dvou sympoziích (o tzv. Brněnské sociologické škole — v roce 1966, a o koncepci dějin československé sociologie — v roce 1967) došlo pak k široké výměně názorů jak o problémech koncepce a metody zpracování, tak i o některých speciálních otázkách, které s novým pohledem na vývoj našeho staršího i novějšího vývoje sociologického myšlení souvisejí. Při této příležitosti nelze nevzpomenout, že původnímu pracovnímu kolektivu se dostalo účinné podpory také tím, že k diskutovaným problémům přispěli a přispívají svými zkušenostmi i znalostmi takoví významní představitelé starší generace sociologů a filosofů, jako jsou J. L. Fischer, J. Král, L. Svoboda, M. Trapl, K. Galla, J. Obrdlíková a řada dalších.

Po dlouhodobém přerušení vývoje naší sociologie v období nadvlády dogmatismu nad vědou jsou nyní na pořadu nejenom otázky rozvoje sociologických výzkumů a rozvoje teorie, ale také otázky koncepce jejich historie. To znamená — jak se domníváme — kriticky zhodnotit naše dřívější sociologické tradice, najít kontinuitu progresivních prvků minulosti s proudem naší sociologické přítomnosti a poznat specifický přínos i charakter československé

sociologie jakožto součásti světové sociologické vědy. Prvním krokem však musí být znovuoživení autentické tváře hlavních postav klasického období naší sociologie. O to se monotematické číslo našeho časopisu pokouší. Seřadili jsme studie jednotlivých autorů tak, že od přehledných širších pohledů přecházíme k obecně teoretickým úvahám, pak ke studiím, které se týkají speciálních sociologických teorií, a nakonec k pracím o historii sociologického výzkumu u nás. Úvodní Bláhova studie je částí širší práce, připravované pro Sborník „Slovanská sociologie“ v roce 1948, a protože zasazuje sociologické myšlení do širšího celku vývoje naší národní kultury, má význam nejen výlučně historický, ale i metodologický.

Soustředili jsme dosti pozornosti na osvětlení postavy I. A. Bláhy jako přední postavy naší dřívější sociologie z důvodů nikoliv nahodilých. Máme za to, že Bláhův metodologický objektivismus, který se vzpíral redukcionismu a neoprávněným analogiím všeho druhu, i Bláhovo úsilí o spojení teorie s empirickou analýzou jsou velmi blízké základním pozicím naší sociologie soudobé. Bláhova strukturálně funkcionální koncepce sociologické teorie je zejména svou kategorií sociální situace — jak se domníváme — zvláště pozoruhodná a podnětná právě z hlediska tvořící se sociologie marxistické, neboť se pokouší o organické spojení strukturálního determinismu i kauzality, o spojení mezi funkčním udržováním struktur i jejich stálou přeměnou.

Uvědomujeme si ovšem, že kritického zhodnocení by si zasloužily i další čelné postavy našeho sociologického myšlení, zejména originální myslitel a mistr klasifikace E. Chalupný, sociografický analytik A. Štefánek, i J. L. Fischer, který ovšem má tu výhodu, že své velké dílo může ještě interpretovat sám.

Historikové sociologie přechasto podléhají optickému klamu, který pod jménem ná-

rodní tradice někdy zvětšuje význam regionálního a národního proti světovému. U nás jsme v posledních letech z obavy, abychom nepodlehli této deformaci, byli ochotni význam našich dřívějších sociologických tradic pro dnešek spíše zmenšo-

vat. Přáli bychom si, aby tento svazek podnítil hlubší zájem o objektivní poznání skutečného významu naší sociologické minulosti pro dnešek, a tím aby také urychlil a zabezpečil zrání naší sociologické přítomnosti.

Josef Solař,

vedoucí katedry sociologie filosofické
fakulty UJEP, Brno

Česká sociologie

Obecná sociální a kulturní situace

V české národní společnosti by měl zajímavý studijní předmět ten, kdo by chtěl in concreto studovat, jak určitý společenský organismus nepříznivými zásahy dějinných událostí byl ve svém sociálním vývoji zastaven, jak po období, kdy se rodila pokročilá individua všeho druhu ve společenském prostředí živěném kypěním spodních sil a projevujícím se — jednak pod tlakem těchto niterných energií, jednak pod členitou soustavou vlivů přicházejících zvenčí z jiných mimonárodních oblastí — neobyčejně průbojnou životností, přišla doba obecného poklesu a ochabnutí, kdy politickými katastrofami a politickým útlakem ucpána byla všechna zřídla společenské životnosti, kdy takřka násilně byly vyřaty jednotlivé orgány národního organismu, anebo alespoň donuceny ve svém fungování jen k ubohému živoření — vrstva městská, vrstva rolnická, vrstva inteligence; ten, kdo by chtěl dále studovat, jak tento organismus v době takřka úplného umorění vši své činnosti sbírá síly k novému svému omlazení, k docelení svých orgánů, k novému rozvoji svých činností a k rozmnožení jich činnostmi novými, tak jak to odpovídalo změněnému již světodějnému prostředí, na jehož vlivy bylo nutno účinně reagovat. Století XIV. a XV. a i století předchozí jsou dobou, kdy se i v ohledu hospodářském a politickém i duchovním a mravním sbírají síly k neutušenému rozmachu. Století XVI., XVII. a XVIII., ani ne tak úpadkem a ochabnutím niterné životaschopnosti jako spíše vinou vnějšího útlaku politického a církevního, obsahují dlouhou a hroznou periodu odmlčení se národní samočinnosti ve všech oborech, odmlčení se, jež se zdálo hraničit se samotnou duchovní smrtí. Století XIX. představuje podivuhodné období, kdy ve změněném a pročištěném evropském ovzduší, pročištěném hlavně zásluhou prudkého průvanu myšlenek egalitářských a humanitních přicházejících z Francie,

obrozuje se české národní a kulturní vědomí, ožívají staré tradice politického vládnutí, osvětového usilování a mravního sebetvoření, jichž vědomí nikdy nevyhaslo docela. Vše, co přežilo z bývalého samostatného a soběstačného národního organismu přetěžkou dobu útlaku, uvědomuje si nyní horlivým úsilím nadšených buditelů svou sounáležitost jazykovou, svou organickou souvislost s dávnou slavnou minulostí. A jestliže první polovina XIX. století znamená probuzení národní duše a její národní uvědomování i její kulturní utvrzování skrze obrozený jazyk, jenž je nejen jedním z nejdůležitějších reaktivů národní osobitosti, ale i jedním z jejích nejzákladnějších faktorů, tedy rok 1848 říká, že jsme vstoupili již do stadia ožiti tradice politické a do stadia osvobození sociálního, do stadia docelování a sebeuvědomování jednotlivých orgánů našeho života skrze nejen už národně, ale i sociálně se uvědomující měšťanstvo, selský stav a dělnictvo. Myšlenka národní a kulturní se spojuje s myšlenkou sociální a nekřídí, kterým vřela Evropa od doby francouzské revoluce a který i u nás nalézal ohlas, měl svůj přízvuk nejen politický a národní, nýbrž i sociální. Byl to nepokoj vznikající z vědomí nespravedlivých společenských řádů a nesociálních podmínek hospodářského života. Zrušení roboty znamená, že v sociálně emancipačním úsilí přichází na řadu selský stav, a později dílo sociálního osvobození je dovršeno dějinným nástupem dělnictva, k němuž první náznaky objevují se již v r. 1848. To už bylo v době, kdy obrození sociální doplňuje se obrozením hospodářským, zvláště průmyslovým a obchodním, a kdy se už rychlými kroky spěje k osvobození politickému r. 1918.

Toho roku jsme znovu vstoupili mezi ostatní národy jako rovní mezi rovné a česká otázka se zásluhou Masarykovou a Benešovou stala součástí komplexu ostatních mezinárodních otázek, stala se otázkou světovou. To zároveň znamená poslední fázi našeho obrozovacího vývoje, na-

* Výňatek z článku, který měl být součástí v roce 1948.

še osvobození humanitní, osvobození naší národně lidské důstojnosti před fórem světovým. Rok 1948 pak znamená ustavení nového hospodářsko-sociálního řádu ve smyslu dovršení osvobození hospodářského a sociálního. Celý tento složitý proces národního vývoje v XIX. a XX. století je svědectvím toho, že národní společnost se uvnitř rozvětňuje, konsoliduje, hospodářsky, sociálně a kulturně konstituuje, že funguje činnostmi stále početnějšími a rozmanitějšími, že si vytváří svou svéráznou fyziognomii zevní, ale současně i fyziologii niternou, duchovní, v různých kulturních soustavách. Z potřeb praxe dělbou práce bohatě se rozštělující, z potřeb jednotlivých docelených už a dospělých sociálních orgánů a z potřeb celkové niterné konsolidace vyrůstala nutnost nové politické orientace, která by všem těmto novým skutečností a potřebám dala výraz a učinila zadost, a to jak sociální politikou směrem dovnitř, tak politickou expanzí směřující ke svobodě, která je právem všeho dospělého, směrem navenek (což se i uskutečnilo r. 1918). Ale běželo nejen o novou orientaci politickou, běželo i o nutnost nové orientace v národním myšlení vůbec, takové orientace, k jaké dospívá národní literatura, když vyrostla ze svého dětství, když se usiluje oprostit od vši fantastičnosti, mýtičnosti, romantičnosti a když v jasných a přesných pojmech vědeckých a v souborném filosofickém myšlení usiluje zachytit ono přerozmanité a přeobšáhlé činnostní skutečno, jež se nazývá národní život, jakož i ono skutečno, jež se nazývá světové a vesmírné prostředí národního života. Zachytit to vše v pojmech a ujasnit si tak zpětným způsobem svůj vztah k národně niternému dění i k vesmírnému celku. Dospět na tuto výši znamená dospět na vrchol duchovního dospění národa. Na tomto vrcholu dospění duchovního a sociálního rodí se v národě věda a filosofie. Jakmile se zrodily, je to důkazem, že se musely zrodit. Jejich zrození je výrazem neodolatelné a nepřekonatelné národní potřeby.

Národní život, to je složitý systém činností materiálních a duchovních. Každá z těch činností zpracovává určitým způsobem skutečno, ať už skutečno hmotné, ať organické, ať psychické, ať sociální na složitou soustavu kulturní materiální, duchovní a sociální. Svým způsobem to činí dělník a rolník, svým způsobem řemeslník,

obchodník a průmyslník, svým způsobem vědec, umělec, filosof, náboženský člověk, svým způsobem politik, úředník, voják. Něco se vždycky děje, nějaká činnost vždy probíhá, dějinný proud národního dění vždy nějakým způsobem a nějakým směrem proniká kupředu. Potřeba co nejintenzivnější životnostní směrnice národní žádá, aby tyto všechny činnosti nepřobíhaly jakkoli, nýbrž aby co nejúsporněji, co nejintenzivněji a co nejracionálněji byly zaměřeny na ni. Jinak řečeno, aby všechny byly racionalizovány a socializovány. Racionalizace a socializace všech sil, jejichž konstelace a svazek představuje v daném dějinném momentu národní život, to je záruka co největší intenzity národně životnostní směrnice. Uskutečňování této racionalizace a socializace, jinak řečeno stále dokonalejší zvládání vnější přírody, přírody v lidských jedincích i přírodních tendencích v sociálních svazcích, to znamená spění lidských dějin ke stále vyšším metám kulturním. Daří-li se toto dílo, je to především zásluha oněch činností, jež znamenají zduchovňování, zkulturnění procesů přírodních. Je to především zásluha vědy a filosofie s morálkou, svým způsobem i umění, a svým způsobem snad i náboženství, pokud dovede chápat svou sociální funkci. Věda a filosofické myšlení o vědu opřené přicházejí ve vývoji národa nejpozději. Neboť racionální funkce v individuu i ve společnosti dozrávají naposled. Ale v určitém momentu dějinného vývoje se dostává potřeba fungovat i těmito nejvyššími a nejneshadnějšími funkcemi. Této potřebě byl dán u nás výraz ve druhé polovině XIX. století.

Zvláštní situace filosofická

První čeští filosofové, nemohouce se opírat o dostatečnou filosofickou tradici domácí, hledali své vzory v Německu. Byla to zvláště idealistická filosofie Hegelova, jež nalezla v českých filosofech, jako byli Aug. Smetana, M. Klácel, I. J. Hanuš, J. E. Purkyně, J. Malý, své nadšené stoupence. Ale filosofie Hegelova byla příliš spekulativní a nemohla vyhovět naléhavým praktickým potřebám českého života. Upřílišeny Hegelův intelektualismus nemohl uspokojit lidské touhy usilující o harmonické řešení aktuálních otázek životních. Proto nastala v Čechách brzy reakce proti filosofickému idealismu Hegelova

vu, reakce, která měla i své důvody politické, neboť vláda i církve potlačovaly hegelianismus všemi prostředky. A tak od idealismu Hegelova přechází se k empirismu Hegelova odpůrce Herbarta. Filosofové jako J. Dastich a J. Durdik jsou věrnými žáky Herbartovými, a Durdik sám, přestože na něho měli vliv i Leibniz, Newton, Kant, může být pokládán za nejrozhodnějšího stoupence herbartismu v české filosofii. Ale ani empirismus Herbartův nedovedl se oprostit od metafyziky a redukování citové stránky duševního života na stránku rozumovou, a zdůrazňování metod matematické jakožto typické metody psychologické učinilo jeho filosofii příliš suchou a scholastickou. Filosofie se stala něčím mimo život, něčím, o čem se přednáší a diskutuje na universitě a v učených společnostech, ale co nemá nijakých intimních vztahů k praktickému životu. Tento nedostatek byl živě pocítován právě v Čechách, kde se vedl tak tuhý existenční boj, a kde nebylo možno dopřát si luxusu, aby některá z národních duchovních energií stála mimo tento boj. Snad tu působil i podstatný rys slovanské povahy, jemuž každý problém teoretický se záhy stává problémem praktickým. Spása přišla od západu, od Humea, Comtea a Spencera.

Byli to profesori obnovené české university, Kaizl a Masaryk, kteří k nám uvedli Comtea a Spencera. A zvláště Masaryk dal české filosofii bázi vědeckou a současně i hodnotu a význam něčeho, co je nezbytně potřebné pro život. Chce konstruovat filosofii, jež by uspokojila moderního člověka jak po stránce teoretické, tak po stránce praktické, a buduje ji přitom na základně přísně vědecké. Věří, že podobná filosofie by mohla vnést řád a harmonii do intelektuální a mravní anarchie současného individua i současné společnosti.

A v klínu tohoto západnický orientovaného českého myšlení zrodila se i česká vědecká sociologie, především zásluhou Masarykovou. Je ovšem spravedlivé poznamenat, že první české sociologické dílo vyšlo vlastně z okruhu myšlení herbartovského. Upozornili jsme výše, že české myšlení filosofické a s ním i české myšlení psychologické a pedagogické bylo pod silným vlivem herbartismu. Pod tímto vlivem vznikla též první česká systematická sociologie, dílo pozdějšího profesora peda-

gogiky na pražské universitě G. A. Lindnera (1828—1877) *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Sozialwissenschaft* (1871).

Sledujeme-li ideový rodokmen Hegel, Herbart, Lindner, vidíme, jak tato linie, která znamená pokračující zvědečtování sociologie i pojmu společnosti, končí Lindnerem jako vědeckým zástupcem této školy. Lindnerovy Ideen vyšly ještě před hlavními spisy Spencerovými a Tardeovými a před rozkvětem organicistické a psychologické školy sociologické ve Francii, Americe a Německu. Tato okolnost, že Lindner vyšel od Herbarta a od jeho žáka Lazaruse, způsobila, že první česká systematická sociologie je orientována psychologicky.

Sociologie Lindnerova byla ovšem ještě příliš spekulativní. Opravdové zvědečnění české sociologie bylo uskutečněno teprve zásluhou T. G. Masaryka (1850—1937). Jeho jméno znamená úplný odvrát od herbartismu a příklon k pozitivistické a realistické sociologii Západu, a to nejen pokud běží o Masaryka samého, nýbrž i pokud běží o další zpracovatele české vědecké sociologie.

— — —

Dříve ještě než podám podrobnější analýzu sociologické práce jednotlivých představitelů české sociologie, chtěl bych aspoň stručně zachytit obecnou sociální situaci, z jejichž potřeb sociologická práce rostla a jež podněcovala k sociologickému řešení jednotlivých konkrétních problémů.

V období před 1. světovou válkou nebyl zájem o sociologii jen ryze teoretický, nýbrž byl ve značné míře živěn i tím, že se od studia sociologie očekávaly některé důležité důsledky povahy praktické, zvláště politické, eugenické a etnické, jakož i etické, jak to snad žádala národní povaha česká, ale jistě asi i některé zvláštní okolnosti a nutnosti boje o život české národní společnosti. V národě ne příliš početném, nadto předtím dlouho nesvobodném a utlačovaném i ohrožovaném v existenci, veškerá energie národní, a tudíž i věda, byla vázána dát se do služeb nejvyšší národní důležitosti: sebezáchově. Nelze dobře rozhodnout, zda tato zaměřenost teorie k praxi byla určena spíše národní povahou českou a snad i slovanskou, pro niž každý problém teoretický se záhy přetváří v praktický (pěkně to charakterizoval

H. Sienkiewicz tuším v *Rodině Polanieckich*, když porovnává národní povahu německou s národní povahou slovanskou napsal: „Jestliže napadne Němce světobol, sedne a napíše tlustou knihu o pesimismu, Slovan vezme zbraň a zastřelí se“), či zda tu působily spíše nutnosti sebezáchovné, či konečně zda to spíše bylo podmíněno vývojovým stadiem národního ducha: neboť věda a vědecká filosofie, jinak řečeno autonomní, kritický rozum — tedy ne už rozum teologický, jehož pramenem poznání je zjevení, ani rozum spekulativní, který vytváří své poznátkové celky vycházející od pojmu, nikoli od faktů zkušenosti, nýbrž rozum vědecký — je nejvyšším a posledním stupněm v rozvoji národního ducha. Možná, že spolupůsobily všechny tyto okolnosti, dávající českému snažení vědeckému v oblasti sociologie jeho charakteristický ráz.

Problémy

Když po první světové válce začal národ organizovat svůj vlastní sociální život, vynořily se mnohé problémy aplikované sociologie v celé jejich šíři i hloubce, i s celou jejich naléhavostí. Jestliže již před válkou se jevil živý teoretický zájem o sociální otázky, tedy válka a poválečný život nutil tyto otázky nejen teoreticky řešit, nýbrž i prakticky žít. Neboť národní samostatnost neznamena nic jiného než žít na základě promyšleného a odpovědného rozhodování, a to v rámci vyšších sociálních a mravních závazností, a život není nic jiného než stálé tvoření, produkování, organizování. A jako ve všech ostatních oblastech praktické činnosti, nic jiného nezaručuje úspěšnost a účinnost produkování a organizování než věda.

Je tudíž pochopitelné, že se zájem o sociologii nejen podstatně šířil, ale i specializoval. Jestliže český národ, jemuž osvobozením přibyl nový rozměr, rozměr světovosti, své znovu dobyté místo v mezinárodním společenství měl důstojným způsobem obhájit a udržet, bylo prvním příkazem český problém správně zhodnotit a zařadit jej organicky do rámce problémů evropských a světových vůbec. Masaryk se již dlouho před válkou pokoušel řešit tento problém pro svůj národ knihou *Česká otázka* (1895), po válce pak se snažil svým spisem *Nová Evropa* (1920) zapojit jej nerozlučně do souvislosti s ostat-

ními otázkami evropskými a začlenit existenciální problém českého národa a státu do celé problematiky ostatních národů a států evropských. Český problém má také svou niternou stránku. Své postavení v mezinárodním společenství může národ obhájit jen racionálním soustředěním všech vnitřních sil a duchem expanzivnosti, opírajícím se o tuto koncentraci. Neběží tu ovšem o nějakou expanzivnost ve vojenském slova smyslu, nýbrž o expanzivnost ve formě vypětí všech duchovních a mravních sil. K tomu je třeba, aby na tento cíl byly zaměřeny všechny niterné síly a aby uvnitř národa byl ustaven určitý zájmový konsensus. Odtud význam vnitřní harmonizace a pacifikace, odtud význam snah uskutečnit uvnitř státu co možná největší stejnorodost, což bylo důležité zvláště proto, že tento stát byl obýván různými národnostmi, jež se nalézaly na různých stupních vývoje hospodářského, politického, sociálního i kulturního. Neboť tam, kde jsou velké rozdíly v hospodářské úrovni, ve výměře politických práv i ve výši vzdělání, setkává se proces vyrovnávání i proces vládnutí se značnými nesnázemi.

Znárodnění půdy, pozemková reforma, socializace, demokratizace volebních práv, plánovitá a intenzivní lidovýchovná činnost, to jsou, chápáno z praktického stanoviska, prostředky, jimiž se směřuje k dosažení určité vnitřní hospodářské, politické, sociální a kulturní homogennosti.

Všechny tyto nové formy a všechno toto nové formování národního a sociálního života si žádá nové ideové orientace ve smyslu jasných a přesných vědeckých pojmů. Tuto úlohu měla plnit díla obecné sociologie (Masaryk, Chalupný, Král, Bláha, Štefánek, J. L. Fischer aj.), neboť má-li se společnost úspěšně organizovat, tedy nezbytným, i když ne jediným, předpokladem je znát společnost, znát její povahu, její základní podmíněnosti, její souvislosti a zákonitosti.

Poněvadž se dále národní život s novou situací politickou a právní podstatně změnil, dospělo se k poznání, že se už nevystačí s idejemi a pojmy, do nichž jsme se snažili zachytit svůj méně složitý život dřívejší, a že je tudíž nutno naplnit je novým obsahem odpovídajícím novým, pozmeněným a složitějším skutečností. A tak se podniká velká revize obsahů národního myšlení, velká revize pojmů, a za-

živého zájmu veřejnosti se ujasňuje a třetí pojem patriotismu, pokrokovosti, demokracie, státnosti, vůdcovství, zvláště pak pojem národnosti, o jehož vědecké vypracování se už předtím zasloužili zvláště Jungmann, Havlíček, Tyrš — ti ovšem spíše s důrazem na vnější znaky, ale u Masaryka, Krejčího, Chalupného aj. je tu už poznání, že národnost je výslednicí i faktorů vnitřních, psychických, i faktorů vnějších, sociálních. V řadě přednášek a publikací pražské Filosofické Jednoty (V. Dvorský, J. Matiegka, E. Rádl, J. Kallab, F. Žilka, K. Hoch, A. Štefánek), byly znaky národnosti podrobeny objektivní analýze, aby takto vzbuzený vědecký zájem o problém národnosti přispěl k řešení problému české národnosti, jejich konstitutivních vnitřních i vnějších podmínek, a aby správně mohla být živena otázka, která kulturní orientace nejlépe odpovídá české národní povaze. O této otázce se rozvinula velmi plodná diskuse (Jiří Mahen *Knižka o českém charakteru*, Peroutka *Jací jsme*, E. Rádl *O smyslu českých dějin*, O. Vočadlo *V zajetí babylonském*, F. V. Krejčí *Čeství a evropanství, České vzdělání*, V. Mathesius *Kulturní aktivismus*, V. Vohryzek *Kniha životní moudrosti*, E. Chalupný *Jihočeská národní povaha*, J. L. Fischer *Glosy k české otázce*, I. A. Bláha *O české národní povaze*). Ale brzy potom byl Rádlovou zásluhou [po uveřejnění jeho spisů *Válka Čechů s Němci* (1928) a *Národnost jako vědecký problém* (1929) a po formulaci jeho známé teorie, že národnost je věci svobodné volby] problém národnosti znovu učiněn předmětem veřejné diskuse, a otázka, která žádá nejprve psychologicko-sociologické zkoumání a potom teprve filosofické završení, byla filosofující metodou Rádlovou poněkud zúžena, tj. byla jednostranně zdůrazňována pouze jedna subjektivní komponenta, a k tomu ještě komponenta iracionální (vůle). Ale přesto, když k tomu připočteme i zisk dřívějších diskusí, byla tato otázka v celku objasněna z nových stránek. J. Korčák věnoval svou pozornost některým částečným problémům této otázky svými pracemi *Příspěvek k teorii národnosti*, *Etnický vývoj československého Potisi*, později i *Etnický profil našeho národa*; zvláště ve studii *Etnický vývoj československého Potisi* řešil zajímavou otázku akulturace dvou kmenů, jak ji řešil už předtím J. Hůsek ve své knize *Národopisná hranice*

mezi Slováky a Karpatorusy a ve své práci *Hranice mezi zemí moravskoslezskou a Slovenskem*. Dodáme-li, že i otázka amalgamace mezi Čechy a Slováky byla předmětem vážného vědeckého zkoumání (Pražák, Chaloupecký, Trávníček, Štefánek aj.) a že J. Auerhan věnoval pozornost sociologickému studiu hranicářů a vlivu nového prostředí na národní zlomky usídlené v cizině, a že J. Kohn se obíral sociologicky studiem česko-židovství, vidíme, že problém národnosti živě zajímal z pochopitelných důvodů i českou vědu i širší českou veřejnost. Jakýmsi vyvrcholením tohoto studijního zájmu byl *Chalupného spis Národní filosofie československá*, kde problém je řešen v celé jeho šíři, i když Chalupný, aby dospěl k postizení národní povahy, učinil svým východiskem pouze jeden vnější znak (ovšem reprezentativní), totiž jazyk.

Ale nejen národ jako celek, nýbrž i jeho jednotlivé složky a funkce jsou podrobovány sociologickému zkoumání. Je zkoumána rodina, metoda jejího studia, její sociologická povaha, její různé podmíněnosti, její přítomná situace a krize i její primitivní formy (Machotka, Vašek, Bláha, Voráček), studuje se metodicky a systematicky populační problém (po J. Gruberovi a J. Kolouškově přicházejí A. Boháč, C. Horáček, D. Krejčí, J. Korčák, J. Auerhan, B. Sekla, V. Srb, J. Chura, V. Sekera, V. Slaminka aj.), jsou studovány jednotlivé typy sociální — tak sociální profil dělníka (Bláha, Mertl, Hanáček), sedláka (Bláha, Chalupný, Holeček, Hodža, Štefánek, Mertl, Hertl, M. Hájek, Ullrich, Paleček, Čep, Matula, Smetánka, Pohl, Ráliš, Galla, M. Moudrý), lidu (Bláha), dětí (Bláha) a společenské třídy (Galla). Jednotlivým problémům hospodářského života se dostává sociologického objasnění (Maiwald) — tak zvláště otázky sociálního pojištění (Potužil), družstevnictví (Knížek, Čep), nezaměstnanosti (Sociální ústav Československé republiky, Štern, Nečasová-Poublová, B. Zwicker, Mertl); vzniká snaha zdůvodnit a řešit vědeckým způsobem problém socializace (Fleischner, Macek, Kunte), budují se vědecké základy filosofie práce (Fleischner, Špaček, Kučera, Modráček, Ullrich, Zwicker, zvláště pak Chalupný); kladou se sociologické základy teoretické politiky (Masaryk, Beneš, Chalupný, Kallab, Weyr, Bláha, Z. Peška, J. L. Fischer, Uhlíř, Mertl, Stocký, Sedmík,

Obrdlík). objasňují se jednotlivé problémy politického dění z hlediska sociologického, zvláště problém politických stran (Masaryk, Beneš, J. L. Fischer), problém socialismu (Masaryk, Beneš, Modráček, Macek, L. Svoboda, R. Foustka, E. Svoboda, Hrubý—Vlk aj.), problém zahraniční politiky (Beneš), parlamentarismu (Mertl), problém demokracie (Masaryk, Beneš, J. L. Fischer, Weyr, Kallab aj.), války a míru (Beneš), revoluce (Obrdlík, Ullrich) a i sám český stát se stává předmětem sociologické analýzy (Chalupný). Je zkoumána funkce techniky v moderním sociálním životě (Fleischner, Šmejkal, List, Kroha), funkce práva (Chalupný, Fajfr, E. Svoboda, Koblížek, Kraus), funkce morálky (Chalupný, Krejčí, Bláha, Uhlíř, Machotka aj.), náboženství, podobně i umění (Šalda, Mukařovský, M. Novák, Václavek, Götz, Teige, Kroha, L. Svoboda aj.), výchovy (Bláha, Chlup, Šima, Velínský), věnuje se pozornost sociologickému studiu žurnalistice (Butter, Bláha, Machotka), podobně i sociologickému řešení problému regionalismu (Chalupný, Fischer, Bláha aj.) a jednotlivým patologickým jevům společenského dění, zvláště problému zločinnosti (Chalupný, Procházka, Lány, Ráliš). K tomu sluší dodat, že se k teoretickému zájmu o chorobné jevy společenského života druží i snahy pomocné a nápravné, jež jsou věnovány slabým v lidské společnosti (Foustka, Kallab, Krejčí, Tůma) a sociální otázce vůbec (Masaryk).

Konečně zasluhuje zmínky, že organizace sociálních pracovníků ve svém časopise Sociální pracovníci (V. Vostřebalová, L. Fischerová, V. Treybalová, Jurnečková-Vorlová) usiluje sociální práci vybudovat na sociologických základech (Bláha, Machotka, B. Zwicker aj.). Přitom pak je obecná sociologie soustavně zpracovávána (Masaryk, Chalupný, Král, Foustka, Bláha, Uhlíř, Modráček, F. Fajfr, V. K. Škrach, Osuský, Machotka, Ullrich, Galla, Voráček, Fryček), jednotliví představitelé jsou analyzováni z hlediska sociologického i filosofického, tak zvláště Lindner, Masaryk, Beneš, Modráček, Král, Chalupný, Štěpánek, Bláha, Trakal aj. (Nejedlý, Král, Kozák, Hromádka, Štěpánek, Fajfr, J. L. Fischer, Bláha, Trapl, Obrdlíková aj.) a pečují se o propagaci znalostí o české sociologii i za hranicemi (Bláha, Chalupný, V. K. Škrach, Mertl, Machotka, Obrdlík aj.).

A ještě o jedné důležité otázce nutno se zmínit, ač vlastně náleží do oblasti sociologie aplikované a do oblasti sociální filosofie. Je to otázka sociálního pokroku. Jestliže pokrokem rozumíme subjektivní zmocnění se výtěžku objektivního vědeckého poznání a zužitkování ho ve smyslu určitého ideálu etického k cíli zdokonalení a zlepšení stejně tak individuálního jako sociálního, tedy otázka pokroku v demokracii je vlastně jedním z jejích nejnáléhavějších problémů.

Otázka sociálního pokroku v demokracii je úzce svázána s otázkou vůdcovství. Vůdce je ten, kdo zná dobře cestu a je mu se důvěřivě svěřujeme, spolehnáme, že nás dobře dovede k žádoucímu cíli. Vůdce v národním životě je ten, kdo na základě pečlivé analýzy konstelace sil, jež fungují v přítomnosti a tvoří proud národního života, dovede anticipovat vývojovou směrnicí a s určitou pravděpodobností předvídat příští vývojové stadium národního společenství. Neboť národní život, to je složitý sled příčin a účinků. Vidět do zákonitosti tohoto sledu a na podkladě tohoto poznání předvídat národní zítřek, jenž leží na směrnicí spějící od dneška do budoucnosti, to je úkol vůdcův. Aby dovedl stavět svou činnost do sledu této zákonitosti a usiloval o lepší zítřek ve smyslu určitého sociálního a mravního ideálu. Neboť dějiny jsou tvořeny lidmi a běží o to, aby byly tvořeny ne tím živočišným a instinktivním v lidech, nýbrž tím racionálním a morálním v lidech, tím věčným v lidech. To je problém vůdcův. Patrně, že to je problém nejen vědecký, ale i umělecký, etický a filosofický. Analyzovat vědecky přítomnou skutečnost, anticipovat za pomoci tvůrčí umělecké fantazie, stále kontrolované kritickým rozumem, příští vývojové stadium, rozhybat to věčné v lidech, aby s jeho pomocí tvořili dějiny ve smyslu sociálního a mravního ideálu, to vše znamená, že vůdce musí být nejen vůdcem a umělcem, ale i silnou etikou osobností. Neboť množství se nepohne snadno vědeckou pravdou, ale pohne se, když běží o mravní zásadu, dá se strhnout mravním patosem. Vůdce musí mít i určitý rys řekl bych obchodnický, průmyslnický, kalkulační, totiž dovést přesně zvážit, odměřit a sčítat všechny okolnosti, dát všude správná znaménka, aby dějinný příklad dobře vyšel. A musí být i vojákem, bojovníkem. Neboť vůdce sám netvoří ději-

ny. Dějiny jsou tvořeny vůdcem a lidem. Vůdce musí svou sugestivní mocí umět probudit množství z jeho hypnotizovanosti, strhnout je, aby realizováno bylo, co realizováno být má. Masaryk ve své *Světové revoluci* podal takřka školsky názorný příklad, kdo je vůdce a jaký má být vůdce. A čím se liší vůdce od demagoga. Neboť jestliže demagog jde za cílem egoistickým a utilitárním, nebo za nějakou romantickou utopií či smělou fikcí, tedy vůdce jde ve sledu příčin a účinků národního vývoje a získává množství tak, aby krok do národní budoucnosti se stal nikoli ve smyslu fantastických konstrukcí, nýbrž ve smyslu předvídání podle zákonů dějinné příčinnosti. Problém tento ve skutečnosti velmi složitý a zde naznačený jen v hrubých rysech, problém vůdcovství v demokracii, byl v dobách poválečných v českém tisku předmětem obšírných a živých diskusí. Věda i orgány veřejného mínění (tisk a časopisy) pracovaly tu vzájemně se podírající a doplňující.

Čím více se pronikalo za pomoci vědeckých metod do různých úseků sociálního dění, čím více se společenský problém jevil v celé své rozsáhlé složitosti, tím zjevnějším se stávalo, že je-li společnost psychickým organismem, psychickou organizací, tato psychičnost je úzce vázána na svou organickou podstatu, která musí být též jako jedna z podmínek národního života zkoumána, a že proto nesmí být zanedbáváno studium biologického kapitálu, národního zdraví. Proto Eugenická společnost v Praze v dohodě a spolupráci s 1. sekci Masarykovy akademie práce, dále Antropologický ústav při Karlově universitě, Pedagogický ústav města Prahy, rovněž i Antropologický ústav Masarykovy university vzaly si za úkol prozkoumání morfologických i fyziologických vlastností jedinců náležejících různým společenským vrstvám české národní společnosti a vybudování obecných teoretických základů, nutných pro toto konkrétní studium. Sem náleží práce prof. Matiegky a jeho žáků, prof. V. Růžičky, prof. S. Růžičky, doc. A. Brožka, prof. V. Suka, doc. J. Kríženeckého aj. Tím se sociologickému studiu, jež si je vědomo, že jev sociální vzniká sice v sociální situaci, ale též za určité konstelace podmínek hmotných (geografických, organických) a individuálně psychických, dostalo vydatné podpory.

Rozmach sociologie jako samostatné vědy o jsoucnu sui generis (zcela osobité povahy) vedl v době poválečné k určitým potěšujícím výsledkům. Neboť v této době, proniknuté dravým pragmatickým duchem, bylo přirozené, že se položila otázka po praktické významnosti určitých čístečných teorií. Zdůrazňovat potřebu vzdělání sociologického jen argumenty sociologickými, to by bylo málo. Neboť těch, kteří budou přistupovat ke studiu sociologie z touhy znát pravdu jen kvůli pravdě, pěstovat sociologii jen z důvodů vědeckých, bude vždy počet jen omezený. Ale s potěšením možno konstatovat, jak stále roste počet těch, kteří vyhledávají sociologické vzdělání nejen k vůli sociologii samotné, nýbrž jednak z potřeb své speciální vědy, již pěstují, jednak z potřeb praktického života. Neboť na jedné straně, čím hlouběji kdo studuje jev hospodářský, právní, náboženský, estetický, mravní, výchovný, tím jasněji poznává, že nelze plně porozumět jeho povaze bez pochopení sociologické stránky těchto problémů. Proto vidíme, jak právem teoretikové národohospodářští, právní, teoretikové umění, náboženství, mravnosti, výchovy hledají orientaci sociologickou. Na druhé straně praktikové, ať už je to praktický politik, pedagog, estetik, etik, čím dál tím více si uvědomují, že zdar jejich praxe závisí též na tom, zda příslušná jejich činnost se opírá o technickou teorii vybudovanou na podkladě těch kterých čistých věd, mezi nimi i sociologie, a to jak určité konkrétní nauky sociologické (sociologie práva, umění, mravnosti atd.), tak sociologie obecné. Kdo chce (a v demokracii kdo by nechtěl či neměl?) sociálně žít a sociálně být činný, potřebuje nezbytné osvětlení sociologické. Poznalo se, že to je spolehlivá cesta k vyplnění sociálních předsudků a pověr, k umírnění sociálních vášní („more light and less heat“), k předcházení i nápravě sociálních nedostatků, nesnází a chorob. A jestliže v mladé generaci se tak rozšířil zájem o sociologii, tedy důvodem k tomu bylo jistě i toto poznání.

Když jsem zkoumal u svých posluchačů příčiny jejich zájmu o sociologii, dospěl jsem k těmto závěrům: Mladý člověk začíná ve svém mládí několik typických forem hladu. Je to především přirozený hlad fyziologický. K němu se záhy druží hlad psychologický, zvidavostní. Ze střední školy přichází na vysokou školu s dvojí syn-

tetickou touhou, s dvojím syntetickým hladem: Střední škola mu dala nahlédnout do různých vědních oborů, ochutnat z různých studnic poznání. Vysoká škola má jeho poznání v tom směru a oboru, který mu nejvíce zachutnal, prohloubit a doplnit. A nejen to, neběží jen o specializaci. Mladý duch má i touhu totalizační. Vše, co dosud poznal v různých vědách, chce nějak uspořádat, zorganizovat, vztáhnout pod vyšší jednotící hledisko. To je filosofický hlad, jež může uspokojit filosofie. Ale je tu ještě jiná touha. Vysoká škola připravuje mladého člověka i pro určitou funkci sociální. A mladý člověk touží po tom, aby svou vlastní funkci neviděl prohibít jen v nějakém vzduchoprázdném prostoru, nýbrž aby mu bylo jasno, jak se zařazuje a organicky zapadá do složité soustavy ostatních společenských funkcí. To je touha sociálně totalizační. Mladý člověk nechce vidět jen na své profesionální kolečko, nýbrž touží znát, jak jeho kolečko zapadá do druhého, a to zase do dalšího, a jak všechna dohromady tvoří složitý a obdivuhodný společenský organismus. Nechce být úzce uzavřen ve své funkci, chce mít přehled po celku a po souvislosti všech funkcí. To je krásná a zdravá touha, jež by v mladém člověku měla být živena a posilována. Může jí učinit zadost poznání sociologické, jež dává poučení o organizaci a složkách společenského života, jejich vzájemné nástrojnosti a souvztažnosti. Co ví dnes právník o medicíně, inženýr o filosofii atd.? Neběží o to, aby každý z nich byl odborně poučen o detailech ostatních oborů. Ale běží o to všeobecné, v čem všechny ty obory se sbíhají a čím tvoří rozsáhlé a souvislé společenské tkanivo. Takové poučení dovede pak uchránit od slepého profesionálního aristokratismu, tvrdého stavovského egoismu a naivní stavovské pýchy. Uchová před fanatickou a exkluzivní vírou ve vlastní částečný program. Neboť ze stanoviska celku každá funkce je jen funkcí částečnou. Ti, kdo vycházejí z vysokých škol, to jsou budoucí vůdcové národa v různých sférách jeho života, a právě to vůdcovství znamená vedle jiného především jasné myšlení, jasné a přesné pojmy o složitých sociálních souvislostech, o vzájemných lidských vztazích. Každý vysokoškolský člověk má z vysoké školy vycházet dobře vyzbrojen nejen ke své částečné funkci profesionální, ale i ke své funkci vůdcovské, šíře sociální.

Touto funkcí je funkce scelovací. President Wilson jednou ve své řeči k universitním studentům dobře označil za první povinnost universitních lidí: scelovat různé elementy národa. Universita je pro ty, kdo rozumějí sociálním souvislostem, ale nejen rozumějí, nýbrž je i organizují a bdí, aby se toto jemné a citlivé pletivo nezpřetrhalo, a kde se poruší, tam zase vším úsilím pracují, aby se svazky mezi skupinami znovu navázaly. Neboť oni vidí celou společnost shora, z vyššího, objektivnějšího hlediska, v celém jejím rozsahu a se všemi jejími částečnými důležitostmi.

A nejen specialisté jiných věd, nejen mládež, ale i veřejné mínění bylo zasaženo vzrůstajícím zájmem o sociologii. Jestliže tisk je tvořitelem veřejného mínění, ale na druhé straně i jeho výrazem, jeho mluvčím, tedy můžeme konstatovat, jak v posledních letech deníky i odborné časopisy otvírají své sloupce článkům i diskusím o různých otázkách z oblasti jak sociologie abstraktní a konkrétní, tak i z oblasti sociální praxe. Jistě je to důkaz, že teoretické i praktické problémy sociologické se začínají těšit obecnému zájmu. Z odborných revuí bychom uvedli alespoň Českou mysl, Naši dobu, Sociální revui, dřívější revui Parlament, dřívější Rozhledy, Moderní stát, Průdy aj.

Tento rostoucí teoretický i praktický zájem o sociologii nemohl zůstat bez odezvy ze strany úředních kruhů. Jestliže před válkou sociologie existovala na universitách jen ve svazku s filosofií — Masaryk měl na pražské universitě stolicí filosofie se zvláštním zřetelem k sociologii —, tedy dnes máme na všech universitách samostatné stolice sociologie (v Praze prof. dr. J. Král, v Brně prof. dr. A. Bláha, prof. dr. E. Chalupný, v Bratislavě prof. dr. A. Štefánek, v Olomouci doc. dr. M. Trapl). Mimoto se přednáší sociologie na Vysoké škole zemědělské v Brně (prof. dr. T. Čep), na Vysoké škole politické a sociální v Praze, na Vysoké škole sociální v Brně, na Vysoké škole obchodní v Praze, na Vysoké škole technické v Praze i v Brně, na pedagogických fakultách v Praze i v Brně, na Husově evangelické fakultě bohoslovce v Praze, na Vysoké škole vojenské v Praze, na teologické fakultě v Olomouci (prof. dr. B. Vašek).

Rozvoj sociologických studií a poznání o jejich potřebnosti pro sociální praxi musel vést i ke snahám, aby se sociologii do-

stalo náležitěho místa i v osnovách středních škol (Storch, Chalupný, Uhlíř, Foustka, Trapl aj.), jakož i k požadavku systematické organizace sociologické práce. Tak došlo r. 1920 k založení Sociálního ústavu Československé republiky, jenž měl sloužit nejen cílům vědeckým, ale i propagačním. Byl zároveň poradním orgánem ministerstva sociální péče, organizoval Sociální muzeum se sekci demografickou, se sekci výzkumné práce o životě dělníkově a se sekci zkoumající stav i rozvoj sociální péče dělnické, jak je uskutečňována jednotlivými veřejnými orgány, zvláště státem. Jeho orgánem byla Sociální revue. R. 1921 byla založena Masarykova akademie práce, jež je jakýmsi doplňkem České akademie věd a umění a Institutu národohospodářského. Věnuje se nejen aplikaci vědeckého poznání na technickou produkci a na organizaci technické práce a vůbec všech pracovních procesů, nýbrž i otázce racionálního využití všeho přírodního bohatství našeho státu. Má šest sekcí, z nichž šestá je sekce sociální a národohospodářská. Koncem roku 1924 byla založena Československá akademie zemědělská, jejíž jedna sekce, sekce pro sociologii venkova, se věnuje systematickému zkoumání sociálního stavu venkova, jakož i snahám o povznesení technického, hygienického, duchovního a mravního slohu venkovského života. Roku 1925 byl založen Masarykův lidovýchovný ústav, v němž bylo zkoncentrováno úsilí všech osvětových korporací a který si postavil za úkol systematickou organizaci osvětové práce, vědecké zkoumání lidu a všech podmínek lidovýchovné činnosti.

A konečně, téhož roku 1925 došlo po delších přípravách k založení Masarykovy sociologické společnosti (Foustka, Chalupný, Bláha, Král), která měla kolem sebe seskupit sociologické pracovníky a racionálně zorganizovat sociální bádání. Kdežto vyjmenované instituce byly zaměřeny především k cílům praktickým, technickým, sociálně politickým a ekonomickým, jakož i výchovným, MSS sleduje cíle ryze teoretické. Přikročila též k vydávání sociologické knihovny, v níž byla řada významných sociologických spisů od autorů zahraničních i domácích. Nutným závěrem těchto organizačních snah bylo založení Sociologické revue (Bláha, J. L. Fischer, Chalupný), orgánu nejprve sociologického semináře Masarykovy university, potom Masarykovy sociologické společnosti, po

němž pak následovalo založení revue Sociální problémy (Král s kruhem spolupracovníků).

Školy a metody

Když jsem takto načrtl zběžnými rysy povrchový obraz situace v české sociologické práci, zdá se mi vhodným shrnout to přeznanité snažení pod několik noetických a metodologických hledisek, abych pak pojednal poněkud podrobněji o představitelích jednotlivých škol.

Co charakterizuje většinu zástupců současné české sociologie, je okolnost, že východiskem jejich myšlení nejsou předpoklady převzaté z jiných věd (např. z mechaniky, antropologie, biologie, psychologie), nýbrž určité noetické orientace, že totiž především usilují oprostit se od každého apriorismu a v důsledcích toho i od všeho sociologického zjednodušování, jež záleží v tom, že jevy složitější (sociální) se vysvětlují jevy jednoduššími (mechanickými, organickými, individuálně psychickými). To je stanovisko Masarykovo, jenž vždy zdůrazňoval, že první problém každého vědeckého pracovníka je problém noetický. Proto vidíme, že většina českých sociologů se hlásí k tzv. kritickému realismu, totiž k onomu sociologickému směru, který vychází z toho základního stanoviska, že o povaze sociálního skutečna nic předem nevíme, a že nezbytnou podmínkou pro jeho přesné poznání je trpělivé a soustavné pozorování a objektivní kritická analýza. Tímto způsobem se dospěje k poznání, že společenské dění je výslednicí dvou stejně významných faktorů, subjektivního a objektivního, že charakter společenského dění je závislý jednak na individuálních psychičnostech, jež vstupují do sociálního procesu, jednak na objektivní sociální situaci. Neběží tu tedy ani jen o individualismus (psychologismus), ani jen o kolektivismus (sociologismus), nýbrž když mluvíme o individuu a společnosti, jsou tu jen dva různé pohledy na totéž skutečno. Tedy vzájemná nástrojnost individua a kolektivu. I jedinec i množství, i genius i masa, i vůdce i lid. Dějiny jsou výslednicí spolupráce obou těchto faktorů. To bylo noeticko-sociologické stanovisko Masarykovo, to je i noetická orientace všech těch, kteří vyšli z jeho školy. Tak u Břetislava Foustky, který svou poválečnou činnost věnoval hlavně problémům

národního a sociálního ozdravení, dále u E. Chalupného v dlouhé řadě jeho spisů, jež jsou věnovány obecné sociologii i jednotlivým speciálním oblastem sociálního dění (sociologie práce, mravnosti, národnosti, státu, politického stranictví, psychologie advokáta, práce z oboru literární historie a kritiky, přičemž jsou aplikována hlediska a metody sociologie, estetiky atd.), u E. Beneše, který svou teoreticko-sociologickou práci věnoval téměř výhradně vybudování vědeckých základů politické teorie a praxe, u J. Krále (práce z oboru dějin sociologie, obecné sociologie a sociologie výchovy), u I. A. Bláhy (práce na poli filosofie a sociologie mravnosti, sociologie venkova a města, národa, sociologie dělníka, sedláka, intelligence, dětství a sociologie výchovy), u A. Štefánka (práce z oboru sociologie národa, sociologie venkova, sociografie a obecné sociologie), u T. Čepa (sociologie venkova, sociologie hospodářského dění). K témuž noetickému hledisku se hlásí i mladší sociologové, Galla, Machotka, Ullrich aj. Na umírněnějším křídle kritického realismu stojí teoretik socialismu F. Modráček se svými spisy, které se týkají hlavně obecné sociologie, socialismu a problému práce.

I jiné školy nalezly u nás ovšem své stoupence. Tak škola durkheimovského sociologického objektivismu v A. Uhlířovi (práce z oboru obecné sociologie, sociologie mravnosti, státu a sociologie výchovy). Umírněnějším zástupcem tohoto směru s giddingsovským zabarvením byl L. Kunte (problém náboženství, socialismu a národa, problém socializace).

Zástupcem sociologického subjektivismu (psychologismu) byl, kdybychom nechtěli jít až ke G. A. Lindnerovi a E. Makovičkovi, český národohospodář J. Fořt (práce z obecné sociologie a sociologie hospodářství), dále kriminolog A. Klosse; na rozhraní mezi sociologickým psychologismem a kritickým realismem stojí svými názory o sociálních jevech F. Krejčí a J. L. Fischer (práce týkající se analýzy a budoucnosti evropské kultury, sociologického racionalismu, a věnované problémům politické sociologie, zvláště demokracie).

Také organicistická škola našla u nás svého vyznavače, J. Duška; rovněž škola mechanistická — Ivana Žmavce.

Subjektivně filosofující metodu obhajovali v sociologii svým požadavkem tzv. bi-

lanční sociologie E. Rádl a V. K. Škrach, ač hlavní představitelé české sociologie a s nimi i celá mladá sociologická generace stojí na stanovisku, že sociologie, má-li být vědou, musí být přísně objektivní a nehodnotící. O této otázce se u nás rozpředla živá diskuse.

Konečně musí být učiněna zmínka, že katolická sociologie, opírající se nikoli o přísně vědecké základy, nýbrž o určitou směs dvou noetik (vědecké a teologické) a dvou metod (kritické a dogmatické), našla v naší sociologické literatuře své zástupce, Fr. Reyly (práce věnované obecné sociologii křesťanské a sociologii politického dění) a B. Vaška (práce z oboru obecné sociologie křesťanství, sociologie rodiny a sociologie mravnosti).

V nejnovější době se jeví tendence orientovat sociologii z hledisek socialistických (ekonomického a dialektického materialismu), tedy zase objektivisticky, zdůrazňováním jednoho z objektivních činitelů, faktoru hospodářského.

Резюме

И. А. Блага: Чешская социология: Общия социальная и культурная обстановка

Возникновение чешской науки и философии во второй половине 19-го века свидетельствовало о зрелости чешского народа, так как эти стороны созревают обыкновенно в народе наиболее поздно. Хотя Гегел и Герbart имели своих чешских сторонников, ни гегелевский идеализм, ни герbartовский эмпиризм, который не избавился от метафизики, не могли соответствовать практическим требованиям чешской национальной жизни. Несмотря на это наша первая социологическая или вернее социально-психологическая система Г. А. Линднера (*Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Soziologie*, 1871) основана на герbartовской психологии и использует мысли его ученика Лазаруса. Эта система однако еще слишком умозрительна. Создание социологии как науки является заслугой Т. Г. Масарика (1850—1937), который у нас был представителем позитивистической и более реалистической западной социологии (Конт, Спенсер и др.).

Перед первой мировой войной был подход к социологии не только теоретический. От социологии ожидали и практические результаты, а именно в области политики, эвгеники и этики. Эти ожидания усилились после этой войны, когда в самостоятельном государстве было необходимо решать национальный вопрос и снова организовывать социальную жизнь в новых условиях. Было нужно пересмотреть чешский вопрос и включить его в европейскую и мировую проблематику. Т. Г. Масарик это осуществил уже перед войной в произведении *Чешский вопрос*

(1895) и после войны в труде *Новая Европа* (1920). Внутри государства было нужно создать социальное сосуществование в новых условиях национальных, экономических, политических, социальных, культурных и нравственных. Этим новым требованием соответствовали своим именами и точными научными понятиями труды общей социологии (Масарик, Хадунный, Крал, Блага, Степанек, П. Л. Фишер и др.). Старые понятия было нужно наполнить новым содержанием. А так при большой заинтересованности общественности кристаллизуются такие понятия как патриотизм, прогрессивность, демократия, государственность, демократическое управление, национальное сознание. Особенно оживленные споры по вопросам национального сознания возникали в науке и в массовой культурной печати (аногеем был труд Э. Хадунного *Национальный Чехословацкий характер* 1932) а также по вопросам демократического управления. Блага суммирует эти вопросы следующим образом: Вождь должен понимать закономерности жизни народа а на основании этих закономерностей стремиться к более совершенному грядущему, к определенному социальному и нравственному идеалу. Историю создают люди и дело состоит в том, чтобы она создавалась не инстинктивным путем а рациональными и нравственными свойствами человека, которые являются вечным. Проблема вождя состоит в том, чтобы он умет научно анализировать настоящее посредством творческой фантазии, контролируемой критическим умом, предугадывать грядущее, вос-наменять в людях и вечные свойства, чтобы они таким образом создавали историю устремленную к социальному и нравственному идеалу.

Социологические исследования были произведены в области отдельных факторов жизни нации: вопрос роста населения, семья, молодежь, рабочий класс, крестьянство, народ, интеллигенция, социальные классы, проблематика экономической жизни, кооперативное движение, безработица, проблема социализации, труда, социализма, политики, политических партий, внешней политики, демократии, войны и мира, революции, государства, техники, законности, религии, искусства, воспитания, печати, социальной патологии (в особенности преступности). Значительное внимание было посвящено социологическим основам общественного труда. Одновременно изучались произведения отдельных чешских социологов и пропагандировалась наша социология за рубежом.

Социологии возбудила заинтересованность ученых социальных наук (теоретиков национальной экономики, юриспруденции, искусства, религии, этики, педагогики, политики), а также практических политиков, педагогов, искусствоведов, философов, студентов высших учебных заведений, которые стремились включиться в общественную жизнь. Знакомство с социологией помогло им избежать профессиональный эгоизм и сословную наивную гордость и подготовила их для роли ведущих личностей общества. Печать была полна статей и дискуссий по разным вопросам абстрактной

и конкретной социологии а также социальной практики. Растущая заинтересованность в вопросах социологии проявилась в том, что в высших учебных заведениях начали преподавать социологию, в научных институтах возникли социологические отделения, возникла тенденция обучать социологию и в средних учебных заведениях. Было основано социологическое общество имени Масарика, которое занималось теоретическими вопросами и издавало социологическую литературу. Вышел в свет и журнал Социологический обзор (в 1930 г.), а в 1931 г. Социальные проблемы.

С точки зрения познания и методологии принадлежало большинство чешских социологов к критическому реализму, т. е. к направлению, которое исходит из основного положения, что о социальной действительности мы априори ничего не знаем и что условием познания является терпеливое и систематическое наблюдение и объективный критический анализ. Таким образом можно установить, что характер общественной деятельности и жизни зависит и от индивидуальных психических свойств человека и от объективного социального положения. Только изредка встречаются у нас представители остальных направлений: Юргеймовского социологического объективизма, социологического субъективизма, органистической и энергетической школ, социологии защищающей субъективный философский метод и социологии христианства. С 1945 г. проявляются тенденции ориентировать социологию в сторону марксизма.

Summary

I. Arnošt Bláha (1879—1960): Czech Sociology

The birth of Czech science and philosophy in the 19th century was the sign of the spiritual maturity of the nation, the sign of the nation's need rationally to organize its forces and to socialize them. Being too distant from real life, neither Hegel's nor Herbart's philosophical systems could satisfy the practical needs of the Czech national life, although they had Czech adherents. Even the first psychologically oriented Czech sociology is based on Herbart's psychology and on the ideas of his pupil Lazarus. It is G. A. Lindner's *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Sozialwissenschaft* (1871). It is still rather speculative.

The establishment of sociology as a scientific discipline is due to T. G. Masaryk (1850—1937) who introduced the positivist and more realistic western sociology (A. Comte, H. Spencer) into our country. Before World War I the interest in sociology was not theoretical only, but also practical, since practical, political, eugenic and eutenic, and even ethical consequences were expected from sociological knowledge. After that war, when the nation began to organize the social life of its own, the concern for sociological knowledge as a basis for this practical organization grew deeper. The need of giving the Czech problem an adequate estimate both from the national and the international points of view was met by T. G. Masaryk's work

Česká otázka (*The Czech Question*, 1895) before World War I, and by his *Nová Evropa* (*The New Europe*, 1920), after the war. The necessity of bringing about a new social consensus in the new circumstances of national and social life gave rise to works of general sociology (by Masaryk, Chalupný, Bláha, Král, Štefánek, J. L. Fischer, etc.) which helped a new orientation in the sense of clear and exact scientific concepts. Moreover, old concepts of patriotism, success, democracy, statesmanship, leadership and nationality were criticized and filled with new contents.

The whole scope of problems arising in the nation's life was turned into the subject-matter of sociological research and analysis: demographic problems, the family, social classes, the worker, the farmer, the folk, the intelligentsia; national economy, work, unemployment, co-operative movement, socialization, socialism; politics, political parties, democracy, the State, international politics, peace, war; technique, law, morality, language, art, religion, education, journalism; regionalism; social pathology, especially criminality.

The social and political situation of the nation caused the fact that the deepest concern was felt for the problem of nationality and democratic leadership. Both in its subjective and objective aspects, nationality became the subject of a lively national discussion which was brought to its peak in Chalupný's *Národní filosofie československá* (*Czechoslovak National Philosophy*, 1932). Similarly, democratic leadership was both scientifically analysed and broadly discussed in the press. Bláha sums up the problem in this way: History is made by human beings and it should be made not by what is animal and instinctive, but by what is rational and ethical, by what is eternal in them. The leader's problem is scientific, artistic, ethical and philosophical. His task is to analyse

scientifically the present reality with the help of his creative phantasy steadily controlled by critical reason, to anticipate the next stage of development and to set into motion what is eternal in human beings, so that, with his help, they may produce history in the sense of a social and ethical ideal.

The interest in concrete sociological disciplines as well as in general sociology spread among various social scientists, politicians, pedagogues and in other practical professions. University students looked for sociological information that might help them understand the functions of their future professions as parts of the system of all social functions. Such information protects from professional pride and egoism and makes the intellectuals a totalizing element of the whole social life. Even press opened its columns to sociological themes, both theoretical and practical.

The growing interest in sociology brought about its institutional extension (sociological departments at universities and other schools at the university level; special institutes for sociological research; sociological journals; a sociological association).

Almost all representatives of Czech sociology belonged to the so-called critical realism, i. e. the sociological trend the epistemological notion of which is that nothing is known in advance about social reality; its knowledge can be attained through patient and systematic observation and objective critical analysis. Such an approach leads to the conclusion that social events are the result of two equally important factors, subjective and objective; that their character depends on individual mentalities entering the social process as well as on the objective social situation. Adherents of other trends in sociology are only sporadic. Since 1945 a growing tendency to found sociology on Marxist theory is manifest.

(Written for the symposium on Slav sociology in 1948)

K dějinám české a slovenské sociologie přispěli v starší době svými studiemi I. A. Bláha, B. Foustka, E. Chalupný, A. Štefánek, V. K. Škrach, J. Král, Z. Ullrich a jiní. V zahraničí se rovněž objevilo několik statí o české a slovenské sociologii²⁾. V poslední době s renesancí sociologie u nás stoupá i zájem o starší období naší sociologie, jak svědčí studie Jana Macků, Juliány Obrdlíkové, Mojmíra Hájka i jiných pracovníků z brněnského sociologického okruhu.³⁾

Prehistorie české sociologie

Historikové sociologie po vzoru historiků jiných věd hledají prvky sociologického vědního úsilí ve vzdálené minulosti. Přesouvají studijní hledisko z dějin sociologie do dějin sociálních teorií, jak se vyvíjely nejen na půdě filosofie, nýbrž i v imaginacích teogonických a mytologických, v náboženských představách. Stopy tohoto postupu najdeme u Barnese a Beckera i u Sorokina, který hledá vzdálené předchůdce současných sociologických koncepcí. Stejně u nás postupuje E. Chalupný.

Sociologie jakožto věda, která komplexně studuje sociální skutečnosti, a to v různých stupních abstrakce, může do své prehistorie zahrnout nanejvýš ony sociální teorie, které se nějak blíží této komplexitě alespoň v úrovni globálního, univerzalistického pohledu na sociální skutečnosti.

¹⁾ První nástin této studie byl přednesen na III. společné vědecké konferenci Varšavské a Karlovy university, konané v Praze 26.–28. dubna 1965 (je uveřejněn ve sborníku *K metodologickým problémům společenských věd*, který uspořádali Otakar Bartoš a Jan Petr, Praha, Karlova universita 1967, str. 72–78); další nástin byl přednesen v brněnském odboře ČsSS v polovině listopadu 1966. Zde je podán zkráceně.

²⁾ I. A. Bláha: *La sociologie tchèque contemporaine* (Revue internationale de sociologie 1921), *Die zeitgenössische tschechische Soziologie* (Jahrbuch für Soziologie, Karlsruhe 1926, str. 446–461), *Współczesna socjologia czeska* (Kwartalnik Socjologiczny, Poznań 1931, 2–4); V. K. Škrach: *Glossen zur tschechischen Soziologie* (Kölner Vierteljahrhefte f. Soziologie V., seš. 3, 1926); E. Chalupný: *La sociologie tchécoslovaque pendant les dernières années* (Revue internationale de sociologie 1931); B. Foustka: *Sociologie* (heslo v Dodatcích Ottova

Sociologové proti pojmu političnosti, etičnosti, ekonomičnosti staví pojem společenskosti, který se ve vývoji sociologie projevuje v různých variantách (sociální skupenství, sociální konsensus, struktura, sociální celek atd.). Hledisko sociální komplexnosti si sociologie uchovává i v době, kdy proti univerzalistickému postřehování společnosti, které si přinesla ze sociální teorie, atomizuje a specializuje svou studijní oblast na dílčí studijní úseky.

Vezmeme-li za základ anticipaci „sociologična“, sociologického komplexního studování společenských jevů v rámci sociální filosofie a teorie a v rámci filosofie dějin, najdeme dosti jmen, kterými se honosí naše česká i slovenská presociologie.

Soudím však, že první vysloveně sociologické období u nás zahajuje až Gustav Adolf Lindner (1828–1887) a po něm Tomáš G. Masaryk. U obou – právě jako u jiných sociologů pozdějších – ovšem nalézáme prvky filosofického zdroje sociologie.

Lindnerovy *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Sozialwissenschaft* z roku 1871, první velká sociologická a sociálně psychologická práce, která u nás vznikla, se nestaly východiskem pro domácí sociologickou tradici, stejně jako jeho *Pedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním*, která byla vydána rok po jeho smrti, se nestala východiskem tradice pedagogické. Zahraniční, a můžeme říci svě-

Slovníku naučného nové doby); J. Král: *Československá filosofie*, Praha 1937; Z. Ullrich: *Česká sociologie* (článek vyšel jako Dodatek II. k čes. překl. spisu P. E. Sorokina *Sociologické nauky přítomnosti*, Praha 1926); H. E. Barnes a H. Becker: *Social Thought from Lore to Science*, II, N. York 1938 (str. 1060–1069); E. Chalupný: *Vývoj sociologie v 19. století (1835–1905)* (Chalupného Sociologie dílu II. svazek 2.), Praha 1948, str. 231–234, 419–427.

³⁾ Jan Macků: *O tradicích československé sociologie* (v sborníku *Základní otázky sociologie*, Materiály z celostátního semináře konaného 17. a 18. března 1965, Praha, Socialistická akademie 1966, str. 67–82); *Brněnská sociologická škola* (Sborník prací z konference konané 15. a 16. dubna 1966 v Brně). V obou pracích je uvedena i novější zahraniční literatura, zabývající se českou a slovenskou sociologií.

tová a zvláště německá sociologie oceňuje Lindnera jako průkopníka sociální psychologie. Anticipační význam Lindnerův pro naši i pro světovou sociologii záleží v tom, že v době, kdy v středoevropském prostředí národová psychologie substituovala sociologickou ideu, proti individuální psychice staví širě pojatou sociální psychiku, kterou ovšem neobjektivizuje, nýbrž chápe jako onu součást individuálního vědomí, ať jde o představy, city nebo volní oblast, která je společná všem jednotkám společenského celku, jejíž pojímá jako psychosociální organismus. Touto složkou psychiky se má zabývat zvláštní věda, sociální psychologie, která svým studijním polem obsáhne duchovní stránku společenského organismu, tj. jeho sociální vědomí. Od pozdější Durkheimovy koncepce se koncepcí Lindnerova liší tím, že toto vědomí chápe v partikulárním smyslu určitého obsahu individuálních vědomí. Společenský organismus má i stránku fyzickou, objektivní bychom mohli říci, v níž Lindner rozlišuje stránku ekonomickou a politickou (státní).

Lindnera spojuje s další historickou vrstvou české sociologie, s vrstvou, jejíž součástí se staly prvky české sociologické tradice, poukaz na psychickou stránku společenského organismu a zdůraznění jednotlivce jako nositele společenského vědomí a sociálních vztahů.

Vývojové etapy české sociologie

Stať o vývojových etapách české sociologie by měla podle metodologických pravidel být až součástí studijního závěru, výsledkem syntézy založené na dokumentární induktivní, přinejmenším srovnávací analýze. Proto také etapizace, které používám, má pouze úkol pracovní hypotézy.

První etapa je charakterizována sociální a národní politickou situací české společnosti od osmdesátých let 19. století do vzniku československé republiky. Po stránce vědecké je charakterizována snahou o poznání hlavních směrů světové sociologie a o jejich asimilaci do domácí kulturní tradice, snahou dopracovat se některých osobitých rysů v chápání sociální funkce sociologie v českém společenském prostředí a vypracováním prvních monografických a syntetických sociologických prací.

Druhé období se zhruba kryje s obdobím mezi válkami a reziduálně přežívá až do roku 1948. Vědecky je charakterizováno zvýšenou orientací na světovou sociologii, rozvojem institucionální základny pro pěstování sociologie na univerzitách a jiných vysokých školách i ve vědeckých institucích a na spolkovém základě, diferenciací vědecké práce, rozvojem vědecké periodické i jiné publicistiky, vytvářením badatelských center, orientací na empirickou sociologii a tedy na výzkumnou práci.

Třetí etapa začíná od šedesátých let. Je charakterizována úsilím o vybudování marxistické sociologie, doháněním orientace ve světové sociologii marxistické i nemarxistické, vybudováním široké a u nás dosud nebývalé institucionální základny a orientací na širokou síť výzkumných pracovišť a výzkumných studijních úkolů, které jsou v souvislosti s klíčovými problémy rozvoje socialistické společnosti.

PRVNÍ ETAPA VÝVOJE ČESKÉ SOCIOLOGIE

Abychom si ujasnili povahu české sociologie v její první vývojové etapě, je nutno si v několika rysech zpřítomnit stav tehdejší světové sociologie, a ovšem i české sociální prostředí, do něhož sociologie pronikala.

Pro pochopení vývojových tendencí světové sociologie v poslední čtvrtině 19. století a v prvních letech 20. století je záhodno se zmínit o některých principiálních otázkách, které byly v popředí sociologického zájmu a obrazy se i ve vývoji naší sociologie. Jsou to v podstatě:

1. Otázka redukcionismu v sociologii, a to jak biologického, tak psychologického. Problematika psychologického redukcionismu je spojena s otázkou vztahu jednotlivce a společnosti, míry, v níž utváří jednotlivec společnost a společnost jeho. Po metodologické stránce se sociologie odvrací od analogizujících tendencí a v některých směrech, které nabývají pomalu převahy, od introspektivní metody.
2. Otázka po povaze sociologie jako vědy ve vztahu k praxi ústí v otázku po oprávněnosti hodnotící sociologie a její sociální zaangażovanosti vůbec. Metodologicky znamená nastolování empirické sociologie a monotematických výzkumů.

Problematika hodnocení v sociologii je velmi stará a je spjata co nejužší s několi-

ka tendencemi a otázkami: předně s otázkou vztahu vědy k praktickému dění, dále s otázkou futurologie, tj. s úkolem a možností předvídání vývoje, a posléze s tendencí neustálého zvědečtování sociologie. Povšimněme si velmi stručně, jak se tyto tři roviny problémů rozvíjejí a řeší ve vývoji sociologie. Začneme se vztahem sociologie ke společenské praxi. O tom, že výsledky vědy se aplikují ve společenských činnostech, ve výrobě, v technice a technologii, ve zdravotnictví i v jiných oblastech lidské činnosti, nemohlo ovšem nikdy být sporu. V době Comtově měla souvztažnost sociologie k životu programatický charakter. Jedním z popudů pro konstituování vědy o společnosti je právě snaha nastolit novou vědeckou službu společnosti. Poznáním zákonů o struktuře a vývoji společnosti se má přispět k racionálnímu zvládnutí skutečnosti, které dosud probíhaly živelně. V Comtově „savoir pour prévoir“ se v nedosti pregnantní a ovšem zcela nerevoluční formě ukrylo jádro koncepcí, které jsou v marxismu z hlediska pochopení třídní struktury společnosti vyjádřeny velmi jasně. Comtova sociální dynamika přebírá tak program starší filosofie dějin. Snaží se ho však realizovat na vědeckém základě, metodicky odlišeném od spekulativní filosofie dějin. Sociologie vchází do života s futurologickou tendencí. Pragmatická funkce sociologie se u některých sociologů — také u nás u Masaryka — vyostruje úsilím o tzv. vědeckou politiku, tedy politiku založenou na vědeckém, rozumí se především sociologickém poznání.

Pragmatické postuláty sociologického úsilí v prvních dekádách po vystoupení Comtově však ulpívají v akademismu. Vyostrují se totiž třídní protiklady společenské, do politického dění pronikají marxistické koncepce. Dynamické složky sociologického bádání neusínají, nemizí ani tendence dát jim vědecktější oporu, ale futurologická tendence, která by se musila nutně projevit v zaangažovanosti pro tu či onu vývojovou společenskou linii, se obezřetně stahuje a nemarxističtí sociologové, historikové a filosofové dějin se více věnují zkoumání etap minulosti. Činí tak i Völkerpsychologie a různé etapizační pokusy a „Richtlinie“ dějin. Jen sociologové poněkud marxisticky orientovaní mají i později odvahu hovořit o budoucím vývoji. Nemarxistická sociologie té doby,

kteřá se však nechce vzdát pragmatické funkce sociologie a stojí za principem její sociální zaangažovanosti, se může uplatnit jen v sociálním reformátorství, což je — jak uvidíme — i příklad T. G. Masaryka.

Naproti tomu ve Francii se v plné síle ohlašuje směr, který nastoluje v sociologii scientistickou tendenci. Předchozí dynamicky orientovaná sociologie, která se v lecčems sociálně angažovala (alespoň programaticky) a sestupovala tak do sféry sociálních hodnot, se zdiskreditovala nedostatečnou dokumentární základnou a koncepcemi dovozenými s převahou spekulativních postupů. S odmítáním její metody se odmítá i její tematika. Sociální systém jako výsledek výzkumného bádání se odsouvá do neurčita s futurologickou tendencí. Sociologie se empiricky ponořuje do současnosti, a tedy i do zatomizované skutečnosti. V podstatě jde o důsledné provedení programu Comtovy statiky a o uskutečnění jeho požadavku sociologie jako vědy co nejexaktnější. Comte nastoluje sociologii jako vědu, Durkheim nastoluje její objekt jako realitu sui generis.

Povaha české sociologie, jak se vyvinula od osmdesátých let do první světové války, je dilem srážky hlavních směrů a tendencí evropské sociologie se sociálními poměry v českých zemích. V době nástupu sociologie u nás má světová sociologie za sebou již skoro padesátiletý vývoj. Proto při nástupu k nám nepřichází sociologie ve své úplně recentní podobě, nýbrž především s comtovskou sociologickou ideou, ale i s jeho sociologickým vědoslovím a s jeho pozitivismem.

Vlivem českých společenských poměrů dochází však k značně vyhraněné transformaci prvků světové sociologie. Je dilem sociální situace české. Za hospodářské konjunktury let šedesátých a počátku let sedmdesátých došlo k ekonomickému rozmachu české buržoazie. Krize v sedmdesátých letech byla sice vystřídána opět ným vzestupem, ale právě v polovině osmdesátých let dochází zase ke krizi. Rozvoj kapitalismu přivedl naši buržoazii k vysokému životnímu vzestupu, ale vedl i k mohutnému vzrůstu dělnické třídy a ovšem také k zbídačování proletariátu i k úpadku maloburžoazních živnostenských vrstev. Toto období je významné pro vývoj socialistického hnutí. Dělníci se politicky organizují, uplatňuje se revoluční program marxismu, ale dochází i k oportu-

nistickým snahám, které oslabují dělnické hnutí na mezinárodní úrovni i v poměrech domácích. Ke konci století nabývá rozvoj kapitalismu nové tvárnosti monopolizací. Růst proletarizace napomáhá silnému rozvoji dělnického hnutí, sociálně demokratické organizace se vzcházejí u nás i v internacionálním měřítku. První máj 1890 je manifestačním projevem revolučního dělnictva u nás, které se stále více uvědomuje a organizuje politicky i odborově.

V táboře buržoazie (po zklamání, kterého se s celým národem buržoazie dočkala rakousko-uherským vyrovnáním a pak i po pádu tzv. fundamentálek) dochází k rozporům mezi staročechy a radikálnějším mladočechy, kteří se postavili za ostřejší národnostní politiku a za úsilí o rozhojnění demokratických práv. Tu se dostávali do blízkosti lidového hnutí za uplatnění všeobecného volebního práva a sklidili v roce 1891 velké politické vítězství.

Poslední čtvrtina století je u nás charakterizovaná kulturním rozmachem uměleckým, literárním, vědeckým i osvětovým. Sílí snaha po vyrovnání české kultury, umění, literatury i vědy se světovostí.

Do těchto poměrů přichází se svým podílem i T. G. Masaryk (1850–1937) a s ním i pevnější nástup pozitivismu ve formě kritického realismu. Uplatnění sociologického hlediska je Masarykovi jednou ze zbraní jeho vědeckého, kulturního i politického programu. Masarykova vědecká, kulturní i politická koncepce je výrazně nesena úsilím o světovost. Ve filosofii a stejně v sociologii je toto úsilí poznamenáno sice širokým, avšak značně opožděným nástupem pozitivismu.

Masaryk nepřijímá Comtovův pozitivismus nekriticky. Zdůrazňuje některé jeho rysy: smysl pro realitu jako podklad vědeckého přístupu, a tedy i sociologického, k studované realitě. Odmítá však naivní

realismus, čímž se dostává na pozice, které zdůrazňují kritickou funkci rozumu v poznávacím procesu.⁴ Masarykův kritický realismus jako noetické stanovisko se však uplatňuje nejen v metodologickém přístupu k poznávání sociální skutečnosti, nýbrž i v jejím pojetí. Má tedy i ontologický rys. V pojetí kritického realismu, jak se u nás vlivem Masarykovým ustaloval a byl přejímán i jeho žáky, nutno klást důraz na jeho noetickou povahu. Jeho přívrženci v naší sociologii kladli důraz právě na kritický a reálný přístup k sociální skutečnosti, oprostěný od romantismu a apriorismu, od nevědeckých „praenotio-nes“. Tu se v lecčems stýkají s gnoseologickou stránkou sociologického realismu E. Durkheima, která se ovšem v podstatě vrací k principům sociologické metodologie Comtovy. V Masarykově realismu je položen důraz samozřejmě na současnou realitu. Tím se obrací proti historicismu A. Comta i jeho následovníků. Kritická pozice tohoto realismu je v podstatě umírněným kritickým racionalismem.⁵ Je na stráži jak proti naivnímu realismu, tak proti subjektivismu. Odmítá v sociologii jak metodický krajní subjektivismus, tak i krajní objektivismus, typický pro školu E. Durkheima. Přívrženci kritického realismu proto neodmítají používání introspekce jako „doplňkové“ sociologické metody, jestliže vlastní prožitek je kriticky nazírán a zbaven iracionálních momentů.

Kritický realismus v naší sociologii se však přes svou gnoseologickou podstatu projevil i stránkou ontologickou, určitým pojetím sociálního života. Odvozoval je právě z užití noetických principů kritického realismu v sociologické metodě. Analýzou společenského života i jeho dějinného průběhu dospívá k názoru, že krajní sociologický individualismus a kolektivismus jsou nezdůvodnitelné. Společenské dění je syntéza mnohotvárných vlivů sociálních kolektivů, v nichž však má místo i tvůrčí

⁴ Masaryk měl ke Comtovi kritický poměr. Tak např. převzal princip jeho soustavy věd, ale vytýká mu, že stupnici věd učinil neúplnou tím, že v ní nepipustil psychologii, že zapomněl na jazykozpyt a estetiku a o postavení logiky se nerozhodl. Činí však i principiálnější výtky proti objektivistické, věcně nepřetržitosti, na základě které Comte utváří své vědní schéma. Masaryk praví, že nedovede „přijmout tak jednoduchý pozitivistický monismus (materialismus nekritický)“, neboť podle něho už mezi chemií a biologií přestává věcná nepřetržitost, a tedy tím více mezi biologií a psychologií. (Srv.: Masaryk, *Rukověť sociologie: podstata a metoda sociologie*, Naše doba, ročník VIII. 1901, str. 5–7). Masaryk Comtovi vytýká, že jako později Spencer užívá v sociologii mnoho biologie (tamtéž str. 9),

vytýká mu jeho krajní sociologický kolektivismus a přílišný strach před subjektivismem (str. 173), i to, že Comte chce sociologii dát funkci sjednocovat všechno vědecké poznání a tím vlastně ji nahradit filosofií (str. 178). Proti Comtovi připouští v sociologii i výklad teleologický. Považuje pozitivistické odmítání tohoto výkladu za absurdní (str. 823).

⁵ V tomto smyslu ho chápe i Josef T. v r d ý (*Průvodce dějinami evropské filosofie*, 2. vyd. Brno 1947, str. 466), který poukazuje na Masarykův filosofický rodokmen, v němž mají své místo vedle Comta i Platon, Hume, J. S. Mill, Herder a významné místo F. Brentano (1838–1917). (Srv. tamtéž, str. 465, 232, 440). Tvrdý poukazuje i na poměr Masarykův ke Kantovu kriticismu (str. 468 a n.).

činnost jednotlivce. Stejně je odmítán krajní sociologický objektivismus, který dochází k uznání kolektivního vědomí nadindividuálního, i subjektivismus, který zcela rozpouští sociální do individuální psychiky.

Průvrženci kritického realismu v sociologii byli přímými žáky a následovníky Masaryka. Jsou to především Břetislav Foustka, E. Beneš a I. A. Bláha. Liší se zdůrazňováním toho nebo onoho prvku této koncepce.

Na této cestě se objevuje první význačný rys tehdejší, ale i pozdější české sociologie, totiž její filosofičnost ve smyslu odkazu jejích (sociologických) metodických zásad ke gnoseologickým principům. Souvislost sociologie s filosofií je možno pojímat ovšem v několikařím smyslu. Předně z hlediska vývojového. Sociologie byla dlouho ovlivněna filosofií dějin a vůbec filosoficky budovanou sociální teorií. Souvislost s filosofií však — jako u jiných věd — nutno pojímat i funkčně. Jde hlavně o gnoseologické základy, z nichž vyrůstají principiální metodologické postoje vědy. Funkční spojení filosofie se sociologií se odehrává na půdě větší části české sociologie s otevřeným hledím a se zduřazením filosofické základny sociologie.

Prvky kritického realismu se však projeví i v dalších hlavních rysech Masarykovy sociologie, která položila základy naší první sociologické tradice.

Dilema mezi sociologickým pragmatismem a scientismem vyřešil Masaryk v českém prostředí, plném kvasících problémů hospodářských, třídních, politických, národních i národnostních, kulturních i vědeckých, ve prospěch sociologie pragmatické, angažované sociálně, otevřené k současnému životu a k řešení aktuálních problémů.

Podstatné je ovšem, o jaké problémy šlo a jak se k nim Masaryk svou sociologickou koncepcí stavěl. Nejdůležitější a v popředí byla problematika politická a sociální. V problematice politické šlo především o rozvíjení demokratických svobod, hlavně o prosazení všeobecného hlasovacího práva. Masaryk se staví za tyto požadavky jako za vše, co zvyšuje liberalizační procesy, ovšem v rámci daného společenského řádu. (Bojuje např. za ženskou emancipaci a progresivně se angažuje v řešení ženských sociálních, ekonomických i kulturních otázek.) S tím souvisí

jeho kritika politických praktik tehdy předních měšťanských stran, upadající staročeské a nové mladočeské. Vytýká jim nedostatek politické koncepce, lpění na historickém empirismu (historismu), nedostatek schopnosti „postihnout v té přítomnosti a minulosti, empiricky dané, smysl našeho života a našeho povolání. A o to se pokoušeli naši buditelé Dobrovský, Kolár, Šafařík, Palacký, Havlíček. Proto od samého počátku zakládali národní program na filosofii dějin a na filosofii.“ (*Naše nynější krize. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových*, 1895. Citováno ze souboru: Česká otázka. O naší nynější krizi, Jan Hus, Praha 1924, str. 267).

Tyto postoje získaly Masarykovi sympatie dělníků a pokrokové inteligence, která měla rovněž odpor k politickému fetišismu a diletantství.

V sociální otázce zůstává Masaryk v rozmezí krotkého reformistického programu nemarxistické, pragmaticky usměrněné sociologie. V době, kdy pronikaly do sociální demokracie oportunistické živly, zvláště ze strany inteligence, Masaryk kritikou marxismu z pozic pozitivistického evolucionismu, podanou v Sociální otázce (1898), podporuje nerevoluční prvky v sociální demokracii a sehrává retardační úlohu v rozběhu sociální revolučnosti u nás. Masaryk je pokrokový liberál, ale není revoluční demokrat.

Jeho světový nadhled, racionalistický a kritický postoj obrací jeho sociologické úsilí k pozvedání kulturní, mravní i politické úrovně národa ve smyslu moderního osvícenství. Odtud pramení jeho boj proti provincionalismu, šovinismu, radikalismu, maloměšťáctví. Žádá větší světový rozhled v literatuře, umění, vědě, více osvětové práce a sociální péče v duchu snah sociálně solidaristických a reformistických, ale i eugenických. Na myslí má péči o rodinu, dítě a o fyzické a mravní ozdravení národa. Tyto snahy mají tedy silný etický rys.

Ze světové sociologie přenáší Masaryk k nám i tematiku, která se týká otázek sociálně patologických, avšak nezůstává v úrovni neangažovaného sociologického studia. Zajímá se o problematiku sebevraždy, zločinu, alkoholismu, prostituce. Etická obroda národa je mu součástí zájmu praktické sociologie i staré praktické filosofie, a to v duchu humanitních ideálů, které Masaryk chápe ve smyslu Herderova

vy filosofie dějin. Po cestě těchto mravních obrodných snah ho následují i Břetislav Foustka a I. A. Bláha.

Nositel mravního jednání a obrody je Masarykovi jedinec. Masaryk má smysl i pro psychologickou interpretaci sociálních jevů, ovšem kriticky vymezenou. Přijímá Comteovu stupnici věd v podobě, kterou jí dal J. St. Mill. Psychická skutečnost je chápána jako substrát společenské reality právě proto, že základním nositelem společenského dění je Masarykovi jedinec.⁶ Mravní reforma společnosti je mu úzce spjata s mravní obrodou jedince. Problematika sociální je mu v souladu se sociálně reformistickou koncepcí problematikou jedince z hlediska mravního nebo náboženského.

Kritický realismus se nestal obecným vyznáním všech našich sociologů, i když hrál významnou roli u předních zástupců profesionální sociologie. Naproti tomu smysl pro sociální zaangažovanost sociologie a zřetel k psychické stránce společenského dění se stávají charakteristickými rysy nejen sociologie, která vycházela z Masarykovy sociologické tradice. U nás až na výjimky se neujaly striktní durkheimismus a formalistická sociologie. Zřetel k psychické stránce společenského dění charakterizuje i práci Břetislava Foustky, Edvarda Beneše, I. A. Bláhy a práce jeho školy.

Sociologie, která vyšla z kritického realismu, má tedy tyto rysy:

1. Zdůrazňuje své sepětí s filosofickým základem gnoseologickým. Její věda začíná programaticky filosofií; je mezičlánkem mezi filosofií a praxí.

2. Je svým zaměřením pragmatická. Konkrétní společenskou realitu studuje i pro praktický záměr. Je aktivistická. Směřuje k sociální obrodě a reformě společnosti. Je evolucionistická a nerevoluční. Futurologické prvky starší sociologie vymezuje do reálnějších hranic praktického pokroku.

3. Neopouští psychické zřetely v pojetí a výkladu společnosti. Připouští v sociologické metodologii i introspekci jako doplňkovou metodu.

Další rys Masarykova kritického realis-

mu, a tedy i jeho sociologie, je dán jeho filosofií dějin. Masaryk nevytváří filosoficko-historickou koncepci po vzoru pěstitelů sociologické dynamiky v starším období sociologie. Jde mu v podstatě o potvrzení správnosti jeho praktického směřování politického a humanitního na základě poznání smyslu českých dějin. Nalézá ho v úsilí české náboženské reformace a s ním spjatého humanitního a demokratického ideálu. (Tato filosofie dějin je obsažena ve spisech: Česká otázka, 1895 — Naše nynější krize, 1895 — Jan Hus, 1896 — Karel Havlíček, 1896). Chce takto zdůvodnit svůj politický program pro současnost. Masaryk hledá v této vývojové linii i sebe sama a historické zdůvodnění svých snah o mravní katarzi českého života a české politiky.

V generaci Masarykových žáků a přívrženců se dále rozvíjejí základní rysy Masarykova sociologického směřování. Zatím došlo k velkému rozvoji světové sociologie, takže bylo záhodno co nejvíce prohlubovat i naši orientaci po této stránce.

Tu má přední zásluhu na této cestě Masarykův žák Břetislav Foustka (1862 až 1947). Pokračuje v sociologicky podložených snahách sociálně a náročně nápravných po stránce mravní i eugenické. Bojuje za ideu vyššího národa, tj. takového, jehož všechny vrstvy budou stát vysoko sociálně, kulturně, mravně i fyzicky. Demokracii chápe nejen ve smyslu politickém a kulturním, ale i hospodářském a sociálním, čímž překracuje Masarykovo pojetí demokracie. Zabývá se, jako Masaryk ve své Sociální otázce, sociální problematikou a hlavně vývojem a rozbořem socialistických teorií. Své studie z této tematiky uložil v obsáhlé práci Otázka sociální. Socialismus a sociální hnutí. (Vyšlo v souborném díle: Česká politika, díl IV. Praha 1911, str. 433—830). V poměru k socialismu stojí Foustka na stanovisku blízkém Masarykovu. Část monografických studií věnoval Foustka problematice sociálně patologické. V práci Slabí v lidské společnosti (Praha 1904) se zabýval činitelem a projevy fyzické degenerace národů: pauperismem, proletarizací, alkoholismem, prostitucí, sociálními chorobami, zločin-

⁶ Praví: „Mně je sociologie povýšec výkladem sociálních vlastností člověka a sociálních sil, otázka po tom, co společnost za stálého vývoje udržuje“ (cit. Rukověť sociologie v Naší době str. 104). „...sociální a historické jevy jsou právě především také jevy psychologickými“ (tamtéž str. 662).

„Otázka po zákonech historických a sociálních je tedy... podstatně otázkou psychologickou“ (tamtéž str. 736). „Jevy sociální a historické jsou právě také psychologickými... Nemůže proto být výkladu sociálního bez pomoci psychologie“ (tamtéž str. 173).

ností a sebevraždy. Rozebírá a kriticky hodnotí teorie o sociálním úpadku národů a o jejich degeneraci. K problematice sociální péče se pojí jeho dílo Ochrana dětství a mládež (v uvedeném sborníku Česká politika, díl V, Praha 1913, str. 1 až 194). Studuje zločiny páchané na dětech a mládeži (vraždy, týrání, zotročování a vykořisťování dětí a mládeže) a prostředky péče o biologický, mravní a kulturní vývoj mládeže. Problematice sebevraždy mládeže věnoval i zvláštní studii (v roce 1911). Poslední dílo Foustkovo napsané v letech 1935–40 o vůdcovství z hlediska sociologického zůstalo v rukopise.

Na cestě nastoupené Masarykem pokračoval též Edvard Beneš (1884–1948). Před první světovou válkou napsal spis o politickém stranictví.

Ke kritickému realismu se hlásil i I. A. Bláha (1879–1960), jenž své přívržence tví k filosofickým základům sociologie, jak je chápal Masaryk, sdružuje s některými vlivy školy E. Durkheima, jehož byl rovněž žákem. Jeho první sociologická monografie (Město), kterou se ohlašuje už nový obzor v české sociologii po stránce tematické a metodologické, vyšla už roku 1914, avšak Bláhova nejvýznamnější činnost spadá až do druhé etapy naší sociologie.

Stranou od proudu tehdejší sociologie, která vycházela z kritického realismu, se do české sociologie hlásí osobnost velkého tvůrčího formátu: Emanuel Chalupný (1879–1958). I když hlavní úsek jeho působení spadá do další etapy naší sociologie, již před první světovou válkou na sebe vehementně upozornil monografiemi, které usilují vykreslit ze sociologického a psychologického hlediska profily některých našich spisovatelů a básníků. První léta tvorby Chalupného jsou poznamenána živým zájmem o zjevy literární.⁷ Pásmo jeho tematiky je velmi široké a práce v té době vydané činí dojem polyhistorického záběru v oblasti společenských věd. V roce 1905 vydává stručný úvod do sociologie, svědčící o tom, že Chalupný má svůj sociologický systém, který připravuje, již v obryse hotový. Před první světovou válkou vyšly pouze jeho dva díly: díl první (v r. 1916), jenž se zabývá vědoslovnými základy sociologie, a díl pátý, v němž

Chalupný zpracovává sociologickou dynamiku (v r. 1917).

Chalupný se záhy vyvíjel v opozici proti Masarykovi, kritickému realismu a politické a vědecké skupině Masarykově.

S Masarykovou školou ho spojoval pozitivismus a živý zájem o sociální současnost, sociologický aktivismus. V dalším období naší sociologie pak uzrála jeho syntetická sociologie i jeho tvůrčí osobnost.

Durkheimův vliv se v této době projevil nejen u I. A. Bláhy, ale daleko jednostranněji v tvorbě Antonína Uhlíře (Sociální filosofie, Praha 1913, Sociologická idea, Praha 1931).

Snaha o světový rozhled v sociologii se již v první její etapě projevila překlady z cizích literatur. Břetislav Foustka, který záhy získal zasvěcený pohled do světové sociologické literární produkce, zaměřil svůj překladatelský zájem na Giddingsovy Principles (Základy sociologie), Foustkův překlad podle IV. vydání z r. 1898, Praha 1900), které měly na konci století veliký ohlas. Americká sociologie se rychle rozvíjela produktivitou i institucionální základnou. Volba Giddingse, profesora na Kolumbijské universitě, odpovídala programu a rysům české sociologie velmi dobře. Giddings vycházel ze Spencerova evolucionismu, ale přihlížel i k některým prvkům Hegelovy filosofie dějin, hájil objektivní metodu zkoumání, ale dával místo i metodě subjektivní. Vybudoval svůj systém na paralelité objektivní a subjektivní stránky společenského dění. V něm našel místo i jedinec jako nositel druhového vědomí. Giddingsova sociologie málo zapůsobila svou metodou i systémem na českou sociologickou produkci. Ovlivnila práce O. Jozífka a L. Kuntheho. Obrátila však u nás intenzivněji pozornost na americkou sociologii. Okruh sociologů a filosofů, ale i jiných vědeckých pracovníků kolem Masaryka se zasloužil o převezení významných současných filosofických, sociologických, ekonomických a jiných děl do češtiny. Neúnavnou energii zde vyvinul právě B. Foustka svými dalšími překlady děl státovědce Jellinka, pedagoga Quicka, historika politických idejí Janeta, protestantského bohoslovce Keima aj.

⁷ Patří sem spisy: Karel Havlíček, Obraz psychologický a sociologický (1908), Karel Havlíček (Praha, Zlatohr 1911), Havlíčková osobnost, jeho ovzduší a kořeny (1916), Josef Jungmann (1909 a 1912), Studie o Březinovi a jiných zjevech české a Antika a moderní život.

sofie (1912), Josef V. Sládek a Lumírovská doba české literatury (1916), Úkol českého národa (1910), Hospodářství a jeho poměr k technice (1917), Národní povaha česká (1907), Antika a moderní život.

Institucionální základna sociologie byla u nás před vznikem Československa skrovná. Masaryk sám byl profesorem filosofie. Sociologie se pěstovala na jediné universitě a to ještě z dobré vůle profesora filosofie. V r. 1905, tedy až po dvaceti třech letech Masarykova pražského působení, se na Karlově universitě pro sociologii habilitoval B. Foustka. Těsně před první světovou válkou se habilitoval na Karlově universitě ze sociologie Edvard Beneš. Docentury sociologie zřízené na Vysokém učení technickém v Praze neměly pro rozvoj sociologie valný význam.

Hlavní proud sociologické tvorby probíhal tedy v první etapě v duchu kritického realismu. Ostatní tvorba, závislá na různých vzorech, nebyla pro vývojové tendence a linie směřovatelná a směřovatelné nemohlo být ani dílo Chalupného, tematicky v té době velmi roztržité.

DRUHÁ ETAPA VÝVOJE ČESKÉ SOCIOLOGIE

Po vzniku československé samostatnosti se otvírá druhá etapa vývoje české sociologie. Je charakterizována značným rozvojem vlastní institucionální základny, a tedy i ekonomickým zajištěním. Na všech třech universitách jsou zřízeny stolice sociologie, která se začas umísťuje jako vědní obor také na Vysoké škole zemědělské v Brně a na Vysoké škole obchodní v Praze. Sociologie se dostává i na Svobodnou školu politických nauk. Na universitách dochází k novým habilitacím ze sociologie (první v Brně 1926: J. L. Fischer, druhá v Praze 1931: Foustkův žák K. Galla). Sociologie se uplatňuje také na teologických vysokých učilištích, takže na konci mírového období přednáší sociologii na vysokých školách asi čtrnáct profesorů a docentů.

Sociologické hledisko však proniká i do řady jiných disciplín: do historie, do právních a státních věd (Emil Svoboda, Richard Horna), do politické ekonomie (Maiwald, Macek, Stocký, Verunáč, Fleischner, Fořt), do demografie a statistické teorie (Boháč, Auerhan, Fajfr), do etnografie (Chotek, Húsek, Voráček), do geografie (Pohl-Doberský, Korčák) aj. Kladný poměr k sociologii měli

historikové Šusta, Bidlo, Slavík, Werštadt aj.

Institucionálního zaklínění se dostává sociologii i v Československé akademii zemědělské v Praze a v Sociálním ústavě republiky Československé. Spolkovou základnu získává sociologie v Masarykově sociologické společnosti a později ve Společnosti pro sociální bádání. Sociologie však byla pěstována i na půdě některých spolků, z nichž dlužno uvést alespoň Československé regionalistické ústředí, Svaz československého důstojnictva, Spolek péče o blaho venkova, Technokratickou a Etnokratickou společnost a ovšem i Československou společnost národohospodářskou a Masarykovu akademii práce. O sociologii mělo veliký zájem také učitelstvo, a tak se objevovala jako předmět i na Vysoké škole pedagogické v Praze. Od roku 1930 vycházel náš přední sociologický časopis Sociologická revue a později ještě další — Sociální problémy.

Hlavní sociologické úsilí prvního období, založené na kritickém realismu, má na pražské universitě zástupce jedině v Břetislavu Foustkovi, protože Masaryk i Beneš odcházejí prakticky z arény vědecké do politické.

Jinak tomu bylo v Brně. Tradice sociologie založené na kritickém realismu se tam rozvíjí v nové úrovni, oplodněné osobností I. A. Bláhy. Pod jeho patronací a vlivem se vytváří na základech první tradice nová tradice naší sociologie, které se dává souhrnný název Brněnská sociologická škola.

Bláha se podstatnými rysy připodobňuje první tradici. Zdůrazňuje filosofický základ své sociologické práce a oplodňuje je pod vlivem E. Durkheima směrem, kterým se zvyrazňuje sociologický objektivismus, nikoli však ve strohé formě Durkheimovy školy. Bláha se však nedostává — jako tomu bylo u Masaryka — do blízkosti sociologického nominalismu. Jeho koncepte noetického základu sociologie je modernější, exaktnější. Bláha se hlásí k vlivu E. Durkheima, ale především k Masarykově sociologické ideji a jejím podstatným rysům. Svědčí o tom i studie, které věnuje svému učiteli.⁸

Bláha je typický představitel sociologického aktivismu, obráceného k problému současnosti. Všimá si české národní

⁸ T. G. Masaryk. *Od osvobození mravního* Masaryk. *Philosophie du synergisme*, Praha 1923.

k osvobození politickému. Nové Město 1929; T. G.

povahy podobně jako Chalupný, základů pokrokové politiky, krizi dnešní společnosti (v r. 1933). Píše v Sociologické revui poznámky na okraj tragických dnů republiky v r. 1938. Bláhou redigovaná Sociologická revue, která dosahuje světové úrovně svou informovaností, přehledy o současné zahraniční sociologii a četnými studiemi, je v jeho studiích, recenzích, glosách a zprávách nabitá dobovou pulzací. Jedna z jeho prvních knižních prací je věnována psychologii doby (1922), jiná soudobé krizi rodinného života (1933). V roce 1947 napsal pak studii o tom, jak se máme sociologicky dívat na život.

Jako u B. Foustky, i u I. A. Bláhy je sociologická práce prosycena sociálně obrodným zřetelem ve smyslu *etickém*. První větší práce po první světové válce je věnována mravní problematice (*Filosofie mravnosti*, Brno 1922); mravní výchovu se Bláha zabývá ze stanoviska sociologického a píše o základech mravnosti.

Jako u Foustky, i u Bláhy je silně vyvinut *mysl pro osvětovou práci*. Zabýval se i teoreticky lidovou výchovou (1927). Výchovná problematika je mu velmi blízká. Zabývá se laickým základem mravní výchovy. V několika pracích, ale hlavně v *Sociologii dětství* (z r. 1927), snad nejrozsáhlejším svém spise (vyšel naposledy ve 4. vyd. r. 1948), se projevil i jako sociolog pedagogiky.

Zřetel k *psychické stránce* společenských jevů, typický pro hlavní proud české sociologie, je Bláhou jasně precizován. Bláha vidí ve společenských činnostech a vztazích i podíl jednotlivců, *chápe dialekticky vztah činností jednotlivce a sociálního celku*; v sociologické analýze dítěte mu vede prostředí determinovaného technicky a hygienicky, ekonomicky a sociálně vystupuje i prostředí sociálně psychické (spirituální) jako nutná součást komplexního prostředí společenského. Sociálně psychologická interpretace společenského jevu je mu umocněním sociologické analýzy. Připouští v souboru sociologických metod *introspekci*, ovšem vyváženou racionální kritikou. V metodice však zůstává převážně v oblasti objektivní, a proto se *vyvaroval jakéhokoli subjektivního psychologismu*.

Podstatné rysy jeho sociologické koncepce jsou formulovány v jeho *Sociologii dětství*. Bláha praví (4. vyd. 1948, str. 9): „Sociologie jakožto nauka — řečeno nej-

stručněji a v nejširším slova smyslu — o společnosti a společenských jevech má několik částí. Běží tu zajisté především o *hmotnou, přírodní základnu*, na níž společnost lidská se pohybuje, a o její vliv na společenskou organizaci a vývoj; běží dále o *samotnou látku společenského života*, již jsou *lidští jedinci* s jejich tělesno-duševním, organicko-psychickým ustrojením; běží konečně o tu okolnost, že *tito lidé jedinci* nežijí ojedinele, nýbrž v množstvích. *Tím, že jich žije více, případně mnoho pohromadě, vzniká sociální situace a s ní nové potřeby*, jakých nebylo u osamocených jedinců. Aby vznikl jev sociální, musí být dány podmínky řádu přírodního, organicko-psychického a sociálního. Jakmile jsou dány, tj. jakmile se na určité přírodní základně lidští jedinci octnou v sociální situaci (více jich pohromadě), začnou na sebe navzájem působit; tak vzniká sociální dění, sociální proces, jenž má všechny vlastnosti syntézy, tj. vznikají při něm jevy docela nové, jaké nebyly dány v jeho jednotlivých prvcích. Tento sociální proces, to je proud, to je stálá aktivita, stejně jako je stálá aktivita život organický, život duševní. Je tu ovšem v činnosti daleko více podmínek než při životě organickém či při aktivitě individuálně duševní, a proto i proces je jiný, složitější, a jiné a složitější jsou i produkty, výtvoři tohoto činnostního procesu. A není tu ovšem žádného klidu, žádného stání, je tu stálá změna, stálý vývoj.“

Z tohoto, soudím, významného odstavce jsou patrné základní rysy a kategorie Bláhovy sociologické soustavy. Jsou jimi sociální situace, sociální skutečnost kvalitativně odlišná od ostatních, např. psychických kvalit, pluralita podmínek navozujících společenské prostředí a determinujících sociální situaci a nové potřeby, podstata sociálního procesu chápána v jeho aktivním, činnostním průběhu. Rýsuje se tu prvky Bláhovy koncepce společnosti, která se v konečném tvaru jeví a bývá formulována jako pluralistický (federovaný) sociální strukturalismus, přemáhající statickou podobu zdůrazňováním kinetické sociální aktivity.

V rámci brněnského vědeckého prostředí sociologického našel útočiště i možnosti pedagogického působení Emanuel Chalupný, jenž v období mezi oběma světovými válkami dovršil své pozoruhodné a obsáhlé dílo. Pokračoval ovšem i ve svých

monografických studiích. Psal o sociologii V. Pareta (1925), o předních tvůrcích našeho národního programu (1921), zasáhl do sporu o Husovo rodiště (1924), napsal studii o Žižkovi v jubilejním roce 1924, o národní a slovanské filosofii (1923), o Josefu Holečkovi (1922), o právní filosofii V. S. Solovjeva, napsal i cestopisně zaměřenou knížku o Vltavě (pův. 1914, další vyd. 1925), o vodách našich a zahraničních (1935), psal o advokacii, o skautingu, sokolstvu, o regionální sociologii a demokracii dle nauky Radhakamala Mukeržhiho (1931), vydal větší práci o sociologii a filosofii práva a mravnosti (1929). Zabýval se znovu národní povahou našich i cizích národů (1935) a vydal další díl *Národní filosofie československé (Naš národní úkol*, 2. rozšířené vyd., 1938).

Hlavně se však zaměřil na rozpracování *svě sociologické soustavy*. Vyšly dva svazky dějin sociologie, dva svazky, které se zabývají sociologickým vědoslovím a zvláště vědeckými metodami sociologie, dva svazky o sociální skladbě (nauka o přírodním prostředí a populaci, sociologie věku, pohlaví, rodiny, národa, nauka o kulturním prostředí a kulturních vlastnostech), dva svazky o výtvorech a činnostech civilizací a obšírný svazek o vývoji lidské společnosti.

Tato sociologie je v podstatě řadou speciálních monografií. Bohatý dokumentační materiál má v díle *povahu spíše ilustrací nežli důkazovou*. Chalupný pracuje nejlépe v úrovni logické analýzy klasifikační, a tedy z hlediska statického a popisného.⁹ V části systému, v níž se zabývá vývojem společnosti, formuluje *vývojové zákony: zákon osamocení, zpětného vlivu, objektivace a relativního pokroku*. *Společenský jev je mu formou objektivace kulturní neboli civilizační*. Podrobně provedená klasifikace společenských skutečností je u Chalupného propracována s velkou akribií, takže vede až k nepřehlednosti celku. To je snad příčinou, že neměla náležitý ohlas. Pocítoval to asi i sám Chalupný a napsal proto stručný výtah ze své sociologie, z něhož jsou patrné její hlavní teoretické rysy (*Systém sociologie v náčrtku* 1928 a další vydání, poslední v r. 1948, francouzsky *Précis d'un Système de Sociologie*, 1930).

Chalupného klasifikace věd se liší od

klasifikace Masarykovy tím, že dává psychologii až za sociologii (psychika člověka je mu produktem sociálního vývoje) a je graficky zobrazena do kruhu. Tato myšlenka má své předchůdce, byla však Chalupným propracována. Chalupný rozeznává tři základní sociologické kategorie: sociální činitele, činnosti a výtvoř. Jejich vzájemné působení (znazorněné opět křehem) je pojato dialekticky.

Obsáhlé dílo Chalupného, často polemicky zahrocené, nebylo přijato jednoznačně kladně. Nelze mu však upřít (vedle přímo cholerické pile a houževnatosti) pečť originality.

Přesto ve srovnání s hlavními rysy sociologie vycházející z kritického realismu má i Chalupného dílo některé prvky souběžné. Přiřazuje se k *sociologickému aktivismu*. Chalupný reagoval velmi citlivě a kriticky na *současnou sociální problematiku*, ale jeho působení nemá sociálně etickou a výchovnou tendenci ve smyslu Bláhově. Zřetel k psychické složce sociální skutečnosti není jím odmítán, ale nevystupuje do popředí. Je značně ztlumen ve smyslu Comtova pozitivismu.

Chalupného dílo nalezlo ohlas u řady zájemců o sociologii a sloužilo jim za učebnici sociologie. Jeho bezprostředními žáky a přívrženci jsou Jaroslav Šíma a Vladimír Kadlec. Chalupného dílo se nestalo základnou pro další rozpracování sociologické teorie a pro výzkumnou práci. Avšak i dnes, kdy sociologie značně pokročila, nalezneme v něm bystré sociologické postřehy mající i dnes své oprávnění. Chalupný měl ve své době vliv ani ne tak metodou své práce, ani celistvostí svého systému, ale dílčími partiemi své práce.

Vedle I. A. Bláhy a E. Chalupného se od počátku svého působení v Brně, tj. od r. 1926, výrazně projevoval J. L. Fischer. Začneme konfrontací tří základních rysů původního proudu naší sociologie s dílem Fischerovým.

Tu nutno konstatovat, že pro integraci sociologie, pro její *filosofickou* a tím také silnou teoretickou základnu, znamená dílo Fischerovo *vyvrcholení v české sociologii*. Fischer vytváří sveráznou koncepci strukturálního funkcionalismu, která je v něm blízká koncepci Bláhově, ale svou filosofickou orientací se od ní liší. Fischerův

⁹ Rozbor jeho metody podává Jaroslav Kříženecký: *Na okraj sociologického díla E. Chalupného* (ve sborníku O vědeckém a filosofickém díle

Emanuela Chalupného, str. 40–47. V tomto sborníku se dostalo Chalupnému ocenění ještě z pera J. B. Kozáka a T. Cepa).

sociologický směr není dosud uzavřen, naopak po druhé světové válce a zvláště v epoše současné sociologické renesance směrem k marxistické sociologii se dále rozvíjí. Proto právem je záhodno zařadit Fischera do třetí etapy, tj. do dnešní etapy našeho sociologického vývoje. Fischerova koncepce zůstávala poněkud stranou vedle mohutného zjevu Bláhova, který v druhé etapě byl předním tvůrcem i vědeckým organizátorem naší sociologie. Avšak Fischer již od počátku třicátých let na sebe upozorňuje, má ohlas u kritiky a je přijímán.

Základna filosofické orientace, jak jsem ukázal, je u nás dána první tradicí české sociologie. Rozvíjí se i v druhé etapě, byť i v určité variantě a svéráznosti v Bláhově sociologické škole. Fischer si vytváří základnu svou. Odmítá pozitivismus a příbuzné koncepce, které mu nejsou dobrou gnoseologickou oporou pro chápání kvalitativní rozrůzněnosti a návaznosti skutečna. Zde se poněkud sblížíže s marxistickou dialektikou. Fischer si vytváří svou vlastní skladebnou filosofii. Ta se týká gnoseologických problémů vědeckosti, vědecké pravdy a konstituování vědy v její gnoseologické oprávněnosti vůbec. Práví: „Než věda je jen jedním druhem účinků, jimiž nás doslova zaplavuje sociální skutečnost. Položil jsem si tedy otázku, k čemu je vlastně zaměřena, a zodpověděl ji tak, že je zaměřena na předmětné získávání poznatků o těch skutečnostech jevech, které učinila předmětem svého výzkumu, a to tak, aby poznatky ji získané vykazovaly krajně dosažitelný stupeň přiměřenosti“ (Brněnská sociologická škola. Referáty uspořádala Juliána Obrdlíková. Vydáno jako rukopis, 1967, str. 51). Fischer se vypracovává — opíraje se také o W. Jamese — v našeho předního teoretika vědy. Sám praví, že ve vědosloví spatřuje „těžisko svého filosofického usilování“.

Specifickou podobu má u Fischera i další znak naší sociologie, týkající se vztahu sociologie k životu. Fischer reaguje na současnost, podrobuje ji svému sociologickému zájmu zaostřením některých prvků svého systému. Mezníky na této cestě jsou tato jeho díla: Budoucnost evropské kultury (1928), O rýkladu dneška (1930), Kultura a regionalism (1933), a hlavně pro pochopení jeho sociologického systému důležité dílo: Krize demokracie (1. díl: Svoboda, 2. díl: Rád, Brno 1933) a dále:

Rád kapitalistický a skladebný (1933). Jeho soustava skladebné filosofie Základy poznání. Kniha první (Praha 1931) se týká především jeho filosofické produkce.

Třetí, psychologizující rys naší sociologické tradice se u Fischera neprojevuje, což je pochopitelné, protože vychází při studiu sociálních jevů z efektů, účinků sociálních procesů, přesněji funkcí, a hledá podmínky, za nichž se dosáhlo největšího stupně přiměřenosti účinku. Fischerovi jde tedy o objektivní zkoumání objektivací sociálních a jiných v jejich nejkonkrétnější podobě.

Fischerova sociologická koncepce je v podstatě strukturálním funkcionalismem, který — jak bylo už jinými konstatováno — se od Bláhovy koncepce federativní souřadné vazby funkcí v sociální struktuře liší svou dialektičností, hierarchizací funkcí v sociální struktuře.

Kdybychom sledovali sociologické kategorie v jejich proměně v dějinách české sociologie (což přesahuje úkol této studie), získali bychom obraz, v němž by se objevila v pojmání základních sociologických kategorií řada vývojových návazností. Platí to především o sociologické kategorii sociální skladby, sociální struktuře. První sociologické studie u nás vycházejí z hlavního pojmu Comtovy statiky, tj. ze sociálního konsensu. Masarykovi představuje základní vazbu harmonického sociálního celku, který se normálně evolučně vyvíjí; Bláha ho chápe jako řádovou, pořádkovou vazbu sociálních vztahů, činností a funkcí, které probíhají pod tlakem norem, jež se obražejí a projevují v každé sociální situaci. Objevuje se u Foustky a jiných v ideji sociální solidarity. U Fischera se jeví jako struktura, jakožto hierarchizovaná a kvalitativně bohatá a odlišná soustava společenských funkcí spjatá pevnou vazbou, která má i své organizační formy, jimiž je např. státní útvar. Formální stránka funkcí spočívá v jejich hierarchické jednotě, tedy ve vazbě, v níž jsou v různé řádové rovině. Obsahová stránka funkcí se týká jejich reaktivní konkrétní zaměřenosti k dosažení nejpřiměřenějšího účinku.

Vedle Bláhy, Chalupného a Fischera se v Brněnské sociologické škole částečně vyškolovali, ale hlavně pak uplatňovali i tehdejší marxističtí sociologové, např. Ludvík Svoboda, Bedřich Václavěk, pedagog Oldřich Blažek a jiní.

Brněnská sociologická škola představuje tedy celek z hlediska sociologických koncepcí a způsobů práce v mnohém jednotný, ale v lecčems diferencovaný.

Pod názvem Brněnská škola, který je výrazem sociální situace, jež plnila funkci vědecko-kreační i výzkumnou, pedagogickou, organizační, reprezentační i kulturně osvětovou (mluveno termíny Bláhovými), je třeba konkrétně spatřovat v podstatě tři směry. Byly si příbuzné, ale měly i svou specifickou. Z nich směr Chalupného a Fischera se neprojevil jako škola v plném smyslu, i když i tu bylo významné tradiční působení. Naproti tomu Bláhovo působení vytvořilo školu, a to ve smyslu vědeckém i pedagogickém, a dalo autoritou jeho osobnosti Brněnské škole svou pečeť. Hovořím o tom proto, že výrazná Bláhova škola, k níž přísluší řada pracovníků, jako např. A. Obrdlík, B. Zwicker, J. Slaminka, J. Obrdlíková, M. Hájek aj. by se neměla rozplynout v anonymitě názvu Brněnská škola.

Druhá etapa české sociologie je charakterizována diferenciací sociologických směrů. Vedle kritických realistů různého rážení působí v Čechách naturalizovaný Slovinec Ivan Žmavc, zastánce sociologického energetismu a durkheimista Antonín Uhlíř. Nesmíme zapomenout ani na svéráznou a významnou sociologickou osobnost Jindřicha Kohna (1874–1935), který vytváří svou originální filosofickou koncepci demosofickou. Trísřazkové dílo, zahrnující soubor jeho prací Asimilace a věky, vyšlo až po jeho smrti (1936 v Praze). Pracoval v oboru sociologie národa, regionalismu, náboženství aj. František Modráček se zabýval problematikou společenského vývoje a sociologií jako teorií dějin.

Někteří tehdy mladší sociologové se shromáždili kolem Josefa Krále a vytvořili posléze okruh pracovníků, kteří se seskupili kolem revue Sociální problémy a ve Společnosti pro sociální bádání. Vystupovali pod názvem „Pražská škola“.¹⁰ Spojovaly je některé rysy, jež byly protikladné znakům, které jsme mohli rozeznat u první sociologické tradice i u tradice, vyrůstající z Brněnské školy. Předně, postavili se na teoretické stanovisko naproti odpoutání sociologie od jakékoli filo-

sofické základny. V podstatě však byli všichni po stránce gnoseologické pozitivisty. Dále, postavili se na striktní stanovisko sociologického scientismu a odvrácení od jakékoli zaangażovanosti sociologie v praxi. Jakousi výjimku snad tvoří Machotkova a Ullrichova informativní práce Sociologie v moderním životě (1928). O vztahu psychického živlu v sociálním dění se programaticky jasně nevyjádřili. Jediný, kdo se touto otázkou zabýval, byl Josef Král. Byli však odpůrci introspektivní metody. Zdeněk Ullrich píše o Pražské sociologické škole, že „si vzala za úkol naprosto objektivně a empiricky, tj. bez ideologických příměsků a praktických zřetelů, poznat sociální skutečnost“ (P. Sorokin, Sociologické nauky přítomnosti, český překlad Praha 1936, str. 687).

Empirická sociologie zdomácněla však i ve škole Bláhově a empirické výzkumy konali také jiní sociologové. Již v přehledu o české sociologii, který je v citovaném díle Barnese a Beckera, je zřejmý podíl českých sociologů v oblasti empirické sociologie. Pracovalo se po této stránce u nás v sociologii ekonomické, politické, stratifikační, v sociologii výchovy, náboženství, venkova a města. Nemáme dosud náležitou bibliografii těchto empirických a výzkumných prací.

Jestliže si tedy sociologové v tzv. Pražské škole sociologické dali do programu pěstovat empirickou sociologii, je tomu rozumět asi tak, že nechtěli pěstovat jakoukoli jinou.

Jejich reprezentantem je Josef Král, historik filosofie a sociologie. Vypracoval první rozsáhlé dějiny naší filosofie, do níž zahrnul i přehled dějin české sociologie. Zabýval se i vědoslovnou problematikou sociologie. Do dějin sociologie přispěl prací Herbartovská sociologie (1921) a filosofickým a sociologickým profilem T. G. Masaryka (Praha 1931), zvláště pak studií o Masarykově spisu o sebevraždě (Bratislava 1927). Zasluhu si získal J. Král tím, že nám zpřítomnil osobnost Gustava Adolfa Lindnera. Napsal o něm studii (Bratislava 1930) a větší studii o základním díle Lindnerově; obě studie přeložil do češtiny. Z okruhu tzv. Pražské sociologické školy vyšla řada sociologických prací výzkumné povahy, které se týkaly sociologie mravů,

¹⁰ V dopise, jež poslal prof. J. Král doc. J. Macků při příležitosti brněnského sympozia, odmítá název „Pražská sociologická škola“ a mluví

o „skupině kolem Sociálních problémů“. (Pozn. redakce.)

politiky, byrokracie, rodiny, poměšťování pražského okolí aj.

Křesťanská sociologie se u nás vyvíjela po linii katolické (František Reyl a Bedřich Vašek, který napsal třídílnou Křesťanskou sociologii: 1. díl: Život sociální (1931), 2. díl: Spravedlnost v životě hospodářském, (1931), 3. díl: Sociální práce (1929). Napsal též Rukověť křesťanské sociologie, 2. vyd. Olomouc 1937), i po linii nekatolické (F. M. Hník).

Závěr

Soudím, že z předchozího textu vyplývají hlavní vývojové tendence minulé české sociologie v jejich podstatných znacích.

Je pochopitelné, že pro marxistickou sociologii, jejímž filosofickým základem je dialektický a historický materialismus, nemohou být relevantní idealistické koncepce filosofické, o které se česká sociologie — s výjimkou prací hloučku marxistických sociologů — opírala.

Na druhé straně je však nutno uvážit, že některé gnoseologické principy, které byly v hlavních proudech české sociologie uplatněny, ústily v zásadu metodologického objektivismu, v snahu dopátrat se objektivní pravdy o společenské skutečnosti, což je v souladu i s marxistickou sociologií.

Empiricky založené studie, výsledky mnoha výzkumů českých sociologů skoro ve všech oblastech a odvětvích sociologické práce představují pro marxistickou sociologii bohatý dokumentační materiál.

S marxistickou sociologií mají přední tradice české sociologie společně úsilí směřující k sociální zaangażovanosti své vědecké práce. V předválečné době — až na výjimky marxisticky orientovaných pracovníků — neměla však tato zaangażovanost povahu revoluční v marxistickém smyslu.

Poukázal jsem na některé dialektické momenty, které se objevují zvláště u pracovníků Brněnské školy, i na některé rysy strukturálně funkcionalistických koncepcí, jež by mohly být užitečné při kritické práci, kterou bude muset naše marxistická sociologie provést při zhodnocování dosavadní české sociologie, aby i jejího dědictví mohlo být dále využito. Soudím, že toto dědictví není malé.

Резюме

Карел Галла: Эволюционные тенденции чешской социологии

Чешская социология может опираться о столетие традиций рассуждений о жизни общества и исторические процессы, которые развились в 14 веке Томаш из Штитного, в 15 веке религиозные реформаторы Ян Гус и Петр Хелчицкий, в 17 веке пансофиста и педагога Яна Амоса Комеenského и в 19 веке национальные будители: филологи и литературные историки Йосиф Добровский и Йосиф Юнгманн, историк Франтишек Палацкий, философы Августин Сметана, Франтишек Клацек, Ян Гануш, политик Карел Гавличек, основатель физкультурной организации «Сокол» Мирослав Тыриш и целый ряд других.

Собственная социологическая точка зрения находит свое применение во второй половине 19 века у философа Йосифа Дурдика, эстетика Отакара Гостинского и главным образом у выдающегося педагога Густава Адольфа Линднера, который по праву считается предшественником и основателем социально-психологических усилий.

Однако первая современная социологическая традиция связывается с работой Т. Г. Масарика, теоретическая база которой — критический реализм — навязывает на философскую работу А. Комтеа и Г. Спенсера, при чем дает ему специфический размер с надлежащим вниманием к психологической интерпретации социальных явлений. В некоторых случаях предвосхищает и некоторым позднейшим направлениям американской социологии. Социологические научные статьи Т. Г. Масарика о смысле чешской истории, о социальном вопросе, о русской философии религии и истории, о самоубийстве, являются выражением монографического подхода к социальной реальности, не покидают психологического внимания в понимании и объяснении общественных явлений, а также стремятся к понятию исторического развития для конституирования практической национальной политики. Их прагматическое направление полностью и этическим вниманием, направленным на оправдание общественной жизни. Точка зрения Масарика чисто реформаторско-эволюционная, она не достается на позицию революционного демократизма.

В этом усилии следуют Масарика и его ученики: Б. Фоустка научными статьями о социальном вопросе, о социально слабых индивидах, об опеке о ребенка, Е. Бенеш научные статьи о политических проблемах. Эмануэль Надуны, один из видных чешских социологов идет своим путем и строит первую многогранную систематическую теоретическую работу из общей социологии и разрабатывает целый ряд специальных монографий (о национальном чешском характере в соотносительности с характером иных народов, о социологии права и нравственности, об известных типах чешской литературы и др.).

Первый этап чешской социологии (до первой мировой войны) так помечен философским и этическим вниманием, стремлением ознакомиться с тогдашней мировой социологией.

После второй мировой войны чешская социология развивается на более сильной институциональной основе, в трех университетах и в ряде других научных учреждений. Издаются два социологические журнала. На переднем плане стоит работа И. А. Блага, вокруг которого в брненском университете развернулась школа, которая хотя и навязывает на работу Масарика, но она идет также и путем направления к более модернизированной французской и американской социологии. Однако она не примыкает ни к какому социологическому направлению. Благ издал научные статьи, касающиеся социологии города, интеллигенции, рабочего, крестьянина, семьи и ребенка.

В это время чешская социология, развивающаяся в университетах и мимо них, примыкает к стремлениям эмпирической социологии, как об этом свидетельствует целый ряд исследований и научных статей, касающихся почти что всех главных отраслей социологии (социология труда, деревни, семьи, политики, хозяйствования, техники, воспитания, искусства, религии и т. д.). Рядом с традиционным направлением, которое связывается с Масариком, появляются и покровители не только ряда старших социологических направлений (напр. социологического органицизма), но и новейших направлений. К слову достаются и ученики учеников Масарика, работающие в смысле современной эмпирической социологии.

Это развитие, развитие очень здоровое, было прекращено второй мировой войной. Дальнейший период характеризуется богатым возрождением интереса к социологии и стремлением построения марксистской социологии, опирающейся о до сих пор небывалую институциональную основу.

Summary

Karel Galla: Developmental Tendencies of the Czech Sociology

Czech sociology may proceed from a centuries old tradition of considerations concerning social events and historical processes developed by Thomas Štítný in the 14th century, the religious reformers John Hus and Petr Chelčický in the 15th century, the pansophist and pedagogue Jan Amos Komenský in the 17th century, as well as by the national revivalists of the 19th century: the philologists and literary critics Josef Dobrovský and Josef Jungmann, the historian František Palacký, the philosophers Augustin Smetana, František Klácel, Jan Hanuš, the politician Karel Havlíček, the founder of the physical-training organization „Sokol“ Miroslav Tyrš, and many others.

The truly sociological viewpoint manifests itself in the second half of the 19th century in the works of the philosopher Josef Linda, the aesthetician Otakar Hostinský and especially the eminent pedagogue Gustav Adolf Lindner who is rightly considered to be the predecessor and founder of socio-psychological efforts.

The first modern tradition of Czech sociology is connected with the work of Tomáš G. Masaryk whose theoretical basis, critical realism, is based on the philosophical work of A. Comte and H. Spencer; it provides him with a specific dimension and an appropriate regard for the psychological interpretation of social phenomena. In many respects he thus anticipates some later trends in the American sociology. Masaryk's sociological studies concerning the sense of the Czech history, the social problem, the Russian philosophy of religion and history, suicide, are an expression of the monographic approach to social reality; they do not leave out the psychological respects in the conception and the interpretation of social phenomena and lead to the comprehension of the historical development, thus helping to constitute the practical national policy. Their pragmatic orientation is also permeated by ethical respects aiming at the purgation of social life. Masaryk's viewpoint is explicitly that of an evolutionary reformer. He does not, however, assume the position of revolutionary democratism.

Masaryk's efforts are continued by his followers B. Foustka in his studies concerning the social problem, the socially weak individuals and child welfare, and E. Beneš in his studies concerning political problems. Emanuel Chalupný, one of the leading Czech sociologists, however, goes his own way and creates the first systematic theoretical work in many volumes on general sociology and writes many special monographs (on the Czech national character in correlation with the character of other nations, on the sociology of law and manners, on prominent personalities in Czech literature, etc.).

The first stage of Czech sociology (until the period of World War I) is thus marked by the philosophical and ethical viewpoints, by an effort to get acquainted with the world sociology of that time. After World War II Czech sociology develops on a stronger institutional basis in three universities and in a number of scientific and associated institutions. Two sociological reviews are published. The leading position is occupied by the work of I. A. Bláha, around whom a school arose at the Brno university; this school, though proceeding from Masaryk's work, follows the trends of the more modern French and American sociology, without, however, one-sidedly inclining to any sociological school.

Bláha published studies concerning the sociology of the town, the intelligentsia, the worker, the farmer, the family, the child.

In this period Czech sociology, which develops in the universities as well as outside them, joins the efforts of empirical sociology; a number of researches and studies concerning almost all the major branches of sociology (urban and rural sociology, sociology of the family, politics, economy, technique, education, art, religion, etc.) bears witness to this fact.

Besides the traditional trend connected with Masaryk, there also appear advocates of many older (e. g. sociological organicism) as

well as of most modern sociological trends. Also the followers of Masaryk's followers begin to be active; they work in the sense of modern empirical sociology.

This very promising development was in-

terrupted by World War II. The subsequent period is characterized by a rich revival of interest in sociology and by an effort to build up the Marxist sociology supported by a hitherto unseen institutional basis.

Táto stať je iba skromným príspevkom k dejinám slovenskej sociológie a nie je ani v stručnosti prehľadom úplným, pre prvú orientáciu môže však byť i tento stručný a zďaleka nie úplný príspevok užitočný. Stať sa v zásade zapodieva iba určením predmetu dejín slovenskej sociológie a nezapodieva sa ani metódou, ako pristupovať k rozboru tohto predmetu, ani vlastným výkladom tohto predmetu. K metodike postupu pri vlastnom výklade chcel by som tu poukázať iba na to, že bude treba nadväzovať na dosiaľ dosiahnuté výsledky, predovšetkým v oblasti filozofie¹ a postupovať pri výklade sociologických textov analogicky ako u textov filozofických.

Nakoľko doposiaľ neexistuje špeciálna bibliografia slovenských, alebo do slovenčiny preložených prác so sociologickou tematikou, bude potrebné predovšetkým podrobne a dôkladne spracovať takúto pomôcku ako prvý predpoklad k riadnemu vypracovaniu prehľadu dejín slovenskej sociológie. Pri nedostatku takejto pomôcky je nateraz možné opierať sa iba o fragmentárne znalosti.²

Do dejín slovenskej sociológie treba, podľa mojej mienky, zahrnúť i oblasť predsociologických sociálne-filozofických teórií. Túto svoju mienku opieram o obvyklosť približne takéhoto postupu u väčšiny historikov sociológie v svetovom meradle (na pr. Sorokin, Barnes a Becker) i u nás

(Chalupný).³ Tu pôjde ovšem iba o osvetlenie starších domácich tradícií, o nadviazanie na ne jednak pri ustavení sociológie ako vedy u nás, jednak o ich zhodnotenie z hľadiska domáceho vývinu sociálne filozofického myslenia. Je samozrejmé, že v tomto smere bude zase treba nadviazať na výsledky výzkumu našich historikov domácich filozofických prúdov, ale tiež prehodnotiť ich z hľadiska významnosti pre dejiny sociológie. Z týchto hľadísk bude teda treba znova prezkúmať rozličné staršie spisy, literárne diela a pod.

Pravdepodobne prvými teorémami sociologického dosahu, ktoré pochodia zo Slovenska, sú náhľady hornouhorského zemäna Štefana Werböczyho, ktoré je možno vysledovať v jeho známom právnickom diele *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae* z r. 1514. Vôbec staršie právne pamiatky mnoho hovoria o panujúcich teoretických náhľadoch tej ktorej doby a preto majú pre sociologické zskúmanie zvlášť veľký význam.

Práve tak bude potrebné prezkúmať zo sledovaného hľadiska niektoré spoločensko-teoretické náhľady, vyslovené predovšetkým v náboženskej forme v rozličných traktátoch doby reformačnej a protireformačnej.⁴

Tak na príklad iste aj zo spisov takého učenca, akým bol známy humanista Mathias Bél, (vlastným menom Funtík,

¹ Pozri k tomu na pr. K. Kosík, *Dejiny filozofie jako filozofie* v zborníku *Filozofie v dejinách českého národa*, CSAV 1958, a Milan Machovec, *Problematika dějin české filozofie* v tom istom zborníku; metodickými aspektami dejín slovenskej sociológie sa zapodieval tiež T. Ollík v referáte *Návrh ideovej koncepcie dejín slovenskej sociológie*, prednesenom na Sympóziu o koncepcii dejín čs. sociológie v júni 1967 v Brne (výjde v zborníku z tohto sympózia).

² Táto práca sa už započala, viď k tomu diskusný príspevok J. Štrbu na Sympóziu o koncepcii dejín slovenskej sociológie (naďalej iba zkrátene) a výsledky porady, konanej za predsedníctva autora tohto príspevku dňa 16. 12. 1967 na katedre sociológie v Brne.

³ Pozri k tomu K. Galla, *Vývojové tendence české sociologie*, ďalej Macků-Solaf-Obrdlíková, *Návrh koncepce a periodizace dějin čs. sociologie*

– tento návrh vychádza tiež z predpokladu prihladnutia k predsociologickému obdobiu; L. Svoboda, *Sociální myšlení u nás před ustavením sociologie*; T. Ollík, vyššie cit. referát (v pozn. 1.); D. Janota, diskusný príspevok na Sympóziu o koncepcii – všetko v chystanom zborníku zo Sympózia o koncepcii ako hore – tiež D. Slávik, nepublikovaný návrh periodizácie, vypracovaný na poradu zmienenú v pozn. 2.

⁴ O stručnú sociologickú charakteristiku stredovekej spoločnosti na Slovensku sa pokúsil A. Štefánek vo svojom *Príspevku ku sociológii slovenského stredoveku*, ktorý pripojil ako úvod ku knihe Štefana Janáčka, *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu*, Bratislava 1932; vyšlo tiež ako zvláštny odtlačok, Bratislava 1932, a v referáte o tejto knihe, ktorý Štefánek predniesol v Čs. akademii zemédelské (referát vyšiel vo Věstníku Čs. akademie zemédelské, roč. 1935).

1684—1749, povodom z Očovej) bude možné z nášho hľadiska všeličo vyfašif.⁵

Aby som doložil užitočnosť takejto práce, ktorá iste bude nemalá, chcel by som iba ako príklad uviesť citát z diela Komenského, ktorý, ako vieme, tiež istý čas pôsobil na Slovensku v Šarišskom Potoku. Komenský v svojej mnohostrannej vedeckej činnosti sa dostal tiež k problému vyslovene sociologickému, t. j. k určeniu eminentne sociologickej kategórie národa. O tom Komenský hovorí, že „národ jest množství lidí, zrozených z téhož kmene, bydlících na téžze místě (jako ve společném domě, kterýž nazývají vlast), užívajících téhož jazyka, spojených týmiž svazky společné lásky, svornosti a snahy o dobro obecné“;⁶ hoci táto definícia Komenského samozrejme nie je presná, treba konštatovať, že ani v novšej, modernejšej dobe sa veľmi bohatá naciologická alebo — podľa termínu razeného Štefánkom — homoetnologická literatúra neprepracovala k formuláciám omnoho presnejším.⁷

Hoci dochovaná slovenská, alebo zo Slovenska pochodiaca literatúra z dosiaľ spomínaných čias nie je príliš rozsiahla a je písaná v rozličných jazykoch — latinsky, česky, nemecky a maďarsky —, predsa myslím, že v tejto literatúre bude užitočné hľadať stopy spoločenského myslenia. Čo sa týka čias osvietenských, poukazujem predovšetkým na dve práce Štefánkove, o ktoré sa môžeme v našom úkole oprieť. Sú to: *Malohontski osvietenec*, (uverejnené v časopise Bratislava roč. II. z r. 1928) a *Osvietenstvo na Slovensku* (výťah uverejnený tiež v Bratislave, roč. IV. z r. 1930). Prirodzene však tieto Štefánkove štúdiá je možné pokladať iba za počiatok ďalšej práce na tomto poli. Tejto ďalšej práce sa zčasti už podujal Alexander Hirner vo svojej štúdii o Jánovi Feješovi, zakladateľovi jednej z niekoľkých osvietenských „učených spo-

ločností“ na Slovensku, spoločnosti najznámejšej, t. j. „Erudita societas kiss-hontensis“.⁸ Feješ vydal okrem iného *Hlas wologicý k sedlákům o přednostech a nedostatečích stavu tohoto. W Presspurku 1808*, obsahujúci charakteristiku sedliackeho stavu svojej doby a opis životných pomerov, v akých sedliaci žili. Okrem tohoto spisu uvádza Hirner 34 iných prác Feješových, z ktorých mnohé zo sociologického hľadiska sú veľmi zaujímavé. Vedľa Fejša by bolo treba z tejto učenej spoločnosti uviesť a preskúmať i diela niektorých iných, na pr. Mateja Holku, Jána Laurentzyho, Michala Steigela, Gašpara Šuleka atď.⁹

Z tej istej doby jeden z najzaujímavejších materiálov poskytne aj prezkúmanie spisov zemäna Gregora Berzewiczého (1763—1822), ktorý vydal niekoľko pojednaní o postavení sedliackeho stavu v svojej dobe¹⁰ a ktorého práce je možné pokladať za prvé diela t. zv. rurálnej sociológie. Berzewiczého práce by si iste zaslúžili tiež samostatnú monografickú štúdiu, práve tak ako celé hnutie t. zv. uhorských jakobínov.¹¹

Z bezprostredne nasledujúcej doby sa môžeme oprieť tiež o monografickú prácu Štefánkovu, *Kollárov nacionalizmus*, vydanú v r. 1937 v Prahe. Zpracovanie iných autorov a vyňať z ich diela ich quasi-sociologických náhľadov ešte len čaká na tých pracovníkov, ktorí by sa tejto práce podujali. Na takéto zpracovanie čaká najmä na pr. dielo P. J. Šafárika, I. Bajzu, A. Bernoláka,¹² J. Fándliho, L. Štúra, J. M. Hurbana, M. Hodžu, J. Kalinčiaka a i. Pokiaľ ide o Štúra, Hurbana a Hodžu, je možné sa oprieť o práce S. Š. Osuského (*Filozofia Štúrovcov*, I—III.), ktoré sú však písané viac z aspektu filozofického a nie špeciálne sociologického. O sociologickú štúdiu z tohto obdobia sa pokúsil Milan Hodža vo

⁵ O Bélovi viď napr. tiež Trapl, *Sociálné filozofické myslenie na Morave v letech 1830—1849* a D. Janota, cit. diskusný príspevok k celému tomuto obdobiu, sborník zo Sympozia o koncepcii.

⁶ Citované zo Slovenského kalendára na rok 1914, ktorý redigoval A. Štefánek.

⁷ Pokiaľ ide o Komenského a jeho celkový význam na poli sociálne filozofickom, odkazujem tu na veľmi podnetný referát J. Popelovej *Filozofické a spoločenské názory J. A. Komenského* v cit. sborníku *Filosofie v dejinách českého národa* (viď vyššie — naďalej zkrátene). Z nášho hľadiska bude treba ešte viac kľásť zvýšený dôraz na sociálne filozofické aspekty rozboru diela Komenského (a nie tak na aspekty obecné filozofické) a samozrejme aj iných diel podobným spôsobom. Špeciálne pre dejiny slovenskej sociológie pojde o Komenského len potiaľ, pokiaľ jeho vplyv na

Slovensku by bolo možné vybadať, ale tento spôsob rozboru treba mutatis mutandis aplikovať i na iných autorov.

⁸ O týchto spoločnostiach viď tiež A. Štefánek, *Malohontski osvietenec*.

⁹ Štefánek, *Malohontski osvietenec*; A. Hirner, *Ján Feješ, jeho dielo a myšlienková sústava*, Martin, Matica Slovenská 1947 a D. Janota, cit. diskusný príspevok.

¹⁰ Najmä *De site rusticorum Hungariae*, viď Janota, cit. diskusný príspevok.

¹¹ Týmto sa v najnovšej dobe zapodieva D. Janota, ktorý pripravuje publikáciu, novým spôsobom osvetľujúcu celé toto obdobie.

¹² Ide najmä o novonajdené dielo A. Bernoláka *De economia rusticorum*, viď D. Janota, cit. diskusný príspevok.

svojej dosť problematicky pojatej práci *Československý rozkol* (Martin 1920).¹³ Spoločenské náhľady Kalinčiakovce najdeme spracované najmä v štúdiu A. Pražáka o Kalinčiakových rečiach k študentom, ktoré mával ako riaditeľ gymnázia v Tešine. Ani táto Pražáková štúdia nie je ovšem sociologicky zameraná (skor pedagogicky), ale Kalinčiakovsko spoločenské myslenie vcelku plasticky ukazuje.¹⁴

V matičných rokoch sociologicky zaujímavé náhľady mal najmä Ivan Ljub a iste by stálo za to poukázať zo sledovaného hľadiska i na náhľady Kuzmányho, Moyzesove, Pauliny Tóthove, Kmeťove, Osvaldove, Sasinkove a i. Tiež Š. M. Daxner, J. Francisci a i. stoja za povšimnutie. Zo starších pripomínam ešte Radlinského a Palárika.

Prv ešte, kým ukončím tento úsek, chcel by som upozorniť na to, že ako prameň ku zkúmaniu týchto starších období slovenského spoločenského myslenia poslúžia, samozrejme okrem originálnych pamiatok a dosiaľ spomínaných prác, diela historio-graphické, všeobecné i špeciálne (zo špeciálnych upozorňujem, okrem prác historicko-filozofických, najmä na právne historické práce prof. Lubyho).

Všetky dosiaľ spomínané staršie náznamy quasi-sociologického myslenia, roztratené v rozličných literárnych a iných prácach, svedčiace o náhľadoch jednotlivcov i väčších skupín, by bolo možné zahrnúť do prvej periódy vývinu myslenia o spoločnosti na Slovensku, do periódy nesystematických aspektov predsociologických spoločensko-filozofických teórií, tu hlbšie,

tu povrchnejšie a jednoduchšie ponímaných.

Následujúca perióda sa začína rýsovať až v nástupe generácie hlasistov¹⁵ a prúdistov, ktorí už vedome propagujú vedecké sociologické myslenie. Tým nútia i svojich starších súčasníkov k zaujatiu precíznejšieho teoreticko-spoločenského postoja a k formulovaniu ich náhľadov. Z generácie starších týmto nástupom hlasismu dotknutých — hoci najmä u prvého viac negatívne ako pozitívne — sú to Hurbán-Vajanský, Ambro Pietor, Miloš Štefanovič, Matúš Dula, Metod Bella, Jozef Škultéty a i., ktorých si treba povšimnúť.

Na strane hlasistov treba zdôrazniť jednak vplyv T. G. Masaryka¹⁶ a ďalej vplyv spoločenských náhľadov L. N. Tolstého.

Priamy vplyv Masarykov sa prejavil najmä u Šrobára,¹⁷ Smetanayho¹⁸ a M. R. Štefánika, ale zprostredkované i u mnohých ďalších, medzi iným tiež u Štefánka. Vplyv tolstojizmu sa prejavil najmä u Škarvana¹⁹ a Makovického²⁰ ale v určitej perióde vývinu i u Šrobára.

Okrem toho z hlasistov a prúdistov v dejinách sociológie neslobodno obísť — samozrejme mimo hore menovaných a Štefánka, ktorý je hlavným propagátorom sociologického myslenia a hlavným udržiavateľom záujmu o vedecké spoločenské myslenie — ani takých mužov, ako boli M. Hodža,²¹ P. Blaho,²² J. Janota, J. Kempný, F. Votruba, D. Rapant, B. Pavlô, Š. Janšák,²³ K. Hušek, J. Slávik,²⁴ J. Burian, P. Bujnáč,²⁵ I. Markovič, A. Rath, I. Déřer,²⁶

¹³ Viď tiež J. Škultéty, *125 rokov zo slovenského života, 1790—1914* (Martin 1920).

¹⁴ Táto Pražáková štúdia bola vydaná v Sborníku filozofickej fakulty Komenského univerzity v Bratislave.

¹⁵ O hlasistoch viď Gašparec, *Sociologické postrehy v činnosti a publicistike hlasistov*, referát na Sympóziu o koncepcii a J. Bodnár, *Masaryk a hlasisti*, vo Sborníku Filosofie v dejinách.

¹⁶ Viď k tomu niekoľko Štefánkových štúdií pod titulom *Masaryk a Slovensko* (samostatne Bratislava 1920 a Praha 1931; v Sborníku Masarykova práce, Praha 1930; Sociologická revue, roč. XIII. — 1947).

¹⁷ K Šrobárovi viď najmä jeho autobiografiu *Z môjho života* a ďalej jeho diela *Pamäti z vojny* a *Vážená, Oslobodené Slovensko* a i.

¹⁸ Smetanay vydal práce: *Zkáza ľudu slovenského* (vo Viedni), *Jednota* (v Ružomberku u K. Salvu) a *Slovensko* (bližší údaj chýbi). Tieto práce pripisuje Čep v Sociologickej revui roč. 1937 Štefánkovi, tak isto Gula a Karvaš v Sociologickom Sborníku MS, roč. 1947. Správny údaj viď Štefánek, *Masaryk a Slovensko*, Praha 1931, str. 18, v dlhšom citáte zo súkromného listu Smetanayovho Štefánkovi.

¹⁹ Náhľady Škarvanove najdeme podrobnejšie v jeho diele *Slováci*, ktoré bolo nedávno objavené

v rukopise v Moskve (v archíve Tolstého) — viď k tomu S. J. Kolafa, *Albert Škarvan v Jasnej Polane*, Kulturný život č. 33. 1967.

²⁰ O Makovickom viď najnovšie S. J. Kolafa, *Makovický známy i neznámy*, Kulturný život č. 24., roč. 1967 a tam uvedená literatúra.

²¹ Viď Štefánkove práce: *Milan Hodža, životopisný nástin*, Bratislava 1938, *Hodžov vzťah k sociológii*, Sociologická revue, roč. 9., 1939, *M. Hodža pred prevratom a jeho sociologický postoj*, Věstník ČAZ 1938, a najnovšie Jan Macků, *K úloze M. Hodži v čs. sociológii venkova*, referát na kolokviu o histórii čs. sociológie vonkova, konanom v Babiach v decembri 1967.

²² Viď S. Janšák, *Dr. Pavol Blaho, I—II*.

²³ K Janšákovej koncepcii viď najnovšie S. Janšák, *Náčrt myšlienkovvej stavby dejín sociálneho vývinu Slovenska* v Sborníku zo Sympózia o koncepcii.

²⁴ Viď jeho pamäti, vydané v New Yorku pod titulom *Moja pamäť — živá kniha*.

²⁵ O Bujnáčkovi viď Sborník *k počte prof. dr. P. Bujnáka*, Bratislava 1933.

²⁶ Déřer bol v r. 1947 menovaný profesorom sociológie práva na právnickej fakulte v Bratislave. Stolica se však neujal a jeho sociologické práce ostali v rukopisoch a nachádzajú sa v archívoch Matice Slovenskej.

a i. V tejto, ešte predprevratovej dobe počiatkov vlastného sociologického myslenia na Slovensku sa už tiež rodí prvá, vyslovene sociologická, relatívne väčšia práca, napísaná v rokoch 1914—18 J. Lajčiakom, evanjelickým farárom na Vyšnej Boci (1875—1918), ktorá však vychodí až po autorovej smrti, kedy ju vydáva z jeho pozostalosti v r. 1920 S. Š. Osuský. Lajčiak, ktorý dosiahol doktorát filozofie v r. 1902 v Lipsku a doktorát teológie v r. 1905 v Paríži, bol veľmi pilný a nadaný, ale v uhorských pomeroch sa ako uvedomelý Slovák nemohol uplatniť a musel pôsobiť v povolani kňaza na chudobnej a zapadlej dedinke v hornom Liptove. Lajčiakova práca nesie názov *Slovensko a kultúra*. Jej prvá časť pojednáva o princípoch kultúrneho života, druhá časť o jeho formách. Práca, hoci ostala vlastne nedokončená, je predsa v základných častiach ucelená a veľmi zaujímavá a na svoju dobu a miesto vzniku prezrádza autorove hlboké znalosti, bystrý úsudok, vedeckú kritičnosť a schopnosť koncepčného myslenia. V práci je badať predovšetkým vplyv sociálneho darwinizmu, ďalej vplyv Spencerovho organicizmu a vplyv diela Gumplowiczovho. Z vplyvov českých treba zaznačiť aspoň vplyv Lindnerov a zčasti už i vplyv Masarykov (najmä zprostredkované cez hlasistov).

Tretia perióda sociologického myslenia na Slovensku sa začína po prevrate založením Komenského univerzity v Bratislave r. 1919, keď na filozofickej fakulte tejto novozaloženej univerzity začal pôsobiť prof. J. Orál (na katedre obecnej sociológie — od r. 1923), ale najmä od r. 1937, t. j. od vymenovania Antona Štefánka na katedru aplikovanej sociológie. Pre úplnosť treba ešte uviesť, že kratší čas pôsobili na Komenského univerzite aj O. Machotka a A. Obrdlík. Uvedením sociológie na univerzitné štúdiá dostáva sociológia na Slovensku inštitucionálnu vedeckú základňu a pôsobením Štefánkovich, ktorý je prvým profesorom sociológie — Slovákom (okrem Osuského, ktorý prednášal na slovenskej evanjelickej akadémii filozofiu i sociológiu), sa slovenská sociológia dostáva na úroveň srovnateľnú

s úrovňou svetovou, v tej dobe dosiahnutou. Štefánek totiž, po odchode českých sociológov zo Slovenska po r. 1938, prevzal i výuku všeobecnej sociológie, nakoľko českí sociológovia nevychovali do svojho odchodu žiadneho Slováka-docenta sociológie.

V dobe prvej republiky, po zriadení katolíckej teologickej fakulty v Bratislave, začal na tejto fakulte prednášať kresťanskú sociológiu prof. B. Vašek z teologickej fakulty v Olomouci, u ktorého sa potom habilitoval M. Salataňay. Už spomínaný Osuský, profesor na evanjelickej teologickej akadémii, vydal v Prahe svoj dvojsväzkový *Úvod do sociológie* už v r. 1925.

Podrobnejšie spracovanie vývinu sociologického myslenia na Slovensku v priebehu prvej republiky a v ďalších rokoch vyžaduje predovšetkým zhodnotenie diela Štefánkovich, zhodnotenie prínosu kresťanskej, katolíckej i evanjelickej sociológie a ďalej diela tých, ktorí sa sociológii síce len okrajovo dotýkali, nakoľko boli zaujati inými úkolmi (ako na pr. M. Hodža, I. Dérier a i.), a potom zhodnotenie práce mladších sociologických kádrov, najmä tiež Štefánkových žiakov. Pokiaľ ide o tento posledný aspekt, chcel by som poukázať na Štefánkov článok v Sociologickej revui, roč. XIV., č. 2/3 z r. 1948, pod titulom *Sociografický výzkum Slovenska*. Tu Štefánek píše o rozvoji slovenskej sociológie a prácach svojich žiakov, z ktorých mnohi sa účastnia i dnes sociologickej práce. Ďalej poukazujem na článok Petra Gulu *Súčasný stav sociológie na Slovensku*, uverejnený v Sociologickom zborníku MS, roč. I., č. 1. z r. 1946.

Pokiaľ ide o Štefánka samotného, chcel by som aspoň v krátkosti poukázať na niektoré aspekty, ktoré si bude treba povšimnúť.²⁷ V dôsledku nerozvitosti spoločenských pomerov na Slovensku Štefánek musel byť v jednej osobe politikom, novinárom, redaktorom, publicistom, osvetárom, ale predovšetkým sociológom.²⁸

Štefánek (1877—1964) začínal svoju dráhu ako stredoškolský profesor vo Viedni, kde už ako poslucháč viedenskej filozofickej fakulty stál v čele tamojšieho

²⁷ Podrobnejšie hodnotenie Štefánkovich diela vid' D. Slávik, *Brnenská sociologická škola a A. Štefánek* v zborníku Brnenská sociologická škola, Brno 1967; K. Suran, *Štefánkove teoretické a metodologické východiská v Základoch sociografie Slovenska*, na Sympóziu o koncepcii; D. Slávik,

Z histórie slovenskej sociológie vonkova a K. Suran, *K osobnosti a dielu prof. A. Štefánka*, oboje prednesené na kolokviu v Babiloch v decembri 1967 — okrem starších hodnotení.

²⁸ K tomu vid' Kosik, cit. článok, str. 20—21.

spolku Slovákov „Národ“. V tejto dobe prišiel do styku so Setonom-Watsonom a Wickhamom Steedom, ktorých informoval o podstate slovenskej otázky v Uhorsku. Patril k najužším spolupracovníkom revue Hlas (1898–1906), založenej Vavrom Šrobárom a Pavlom Blahom a neskôr sa celkom venoval žurnalistike. Po zániku Hlasu vydával spolu s M. Hodžom Slovenský Obzor (1907–8), potom bol redaktorom ľudových novín v Skalici (1908–10) a šéfredaktorom Slovenského denníka v Budapešti (1910–15), a súčasne redaktorom Rolnickej čítanky (1913–14), Slovenského týždenníka (1914–15) a Slovenského kalendára na rok 1914. Od r. 1909 bol tiež spolupracovníkom revue Prúdy. Už v tejto dobe sa Štefánkov záujem upínal k sociológii, zčasti pôsobením vplyvu maďarskej sociológie národnosti, najmä O. Járszho, ktorej chcel čeliť. Štefánek patrila k t. zv. osloboditeľskej generácii a za prvej svetovej vojny bol členom Maffie. V r. 1915–18 bol členom redakcie Národných listov v Prahe. Po prevrate r. 1918 bol v Šrobárovom ministerstve s plnou mocou pre Slovensko referentom pre školstvo a osvetu až do r. 1923 a do r. 1925 bol potom na ministerstve školstva v Prahe. Súčasne bol po prevrate tiež členom Revolučného Národného zhromaždenia. R. 1921 redigoval Slovenskú vlastivedu. Od r. 1925 bol opäť členom Národného zhromaždenia a v r. 1929 bol ministrom školstva. V tejto funkcii sa Štefánek snažil jednak podporovať inštitucionalizáciu sociológie, jednak tiež presadiť reformu učiteľského vzdelania, nakoľko si uvedomoval, že v dobrej škole musí byť všestranne pripravený učiteľ. „Otázka vyššieho učiteľského vzdelania nie je otázkou chleba, je požiadavkou vyspelejšej kultúry“, prehlásil Štefánek v svojom exposé v kultúrnom výbore senátu. Štefánek prispel k demokratizácii a zjednoteniu školskej sústavy tým, že sa pričínal o zblíženie osnov meštianskej a nižšej strednej školy, aby prechod z jednej školy na druhú bol ľahší a aby tak stredoškolské štúdium bolo hospodársky únosnejšie i pre sociálne slabšie vrstvy a pre deti z vidieka. Prispel tiež k vybudovaniu hospodárskych škôl všetkých stupňov a odvetvi v snahe o pozdvihnutie hospodárskej a kultúrnej úrovne dediny. Šte-

fánkove zásluhy o výstavbu školstva na Slovensku sú všeobecne uznávané.

Od r. 1931 sa stal Štefánek členom redakčného kruhu Bláhovej Sociologickej revue a bol členom tohto redakčného kruhu až do zániku Sociologickej revue v r. 1940. V rámci Československej akadémie zemeľskej usiloval o uskutočnenie širokého programu sociologického výskumu vonkova, ku ktorému však z rozličných príčin nikdy v takom rozsahu nedošlo.

Politicky patrila Štefánek k masarykovsky orientovanému čechoslovakizmu, bol príslušníkom agrárnej strany, ale v jej rámci patrila k relatívne pokrokovejšiemu prúdu. Filozoficky sa hlásil k t. zv. československej modifikácii pozitivizmu, ktorá sa vyznačovala špecificky chápaným pokrokárstvom.²⁹ V rámci slovenskej spoločenskej skutočnosti patrila k t. zv. hradnej skupine buržoáznej inteligencie počiatočného (gründerského) pokrovového obdobia vývoja slovenskej buržoázie.

Na Komenského univerzite v Bratislave pôsobil až do r. 1949, kedy v svojich 72 rokoch, ale ešte v plnosti svojich tvorčích síl odišiel na odpočinok; po ňom prevzal katedru sociológie A. Sirácky, ktorý sa predtým u Štefánka habilitoval.

V r. 1944 sa Štefánek ako jeden z mnohých vtedajších univerzitných učiteľov zúčastnil Slovenského národného povstania a zanechal z tej doby veľmi zaujímavé rukopisné poznámky, práve tak ako z doby neskoršej, kedy si viedol deníky, ktoré zostali v jeho rukopisnej pozostalosti. Po oslobodení bol zvolený rektorom univerzity a vtedy, okrem iného, usiloval o to, aby univerzita v Bratislave dostala opäť pomenovanie Univerzita Komenského. Súčasne bol predsedom Sociografického ústavu SAVU (keď už predtým bol vedúcim sociografického oddelenia v rámci Zemepisného ústavu SAVU).

Za svojho univerzitného pôsobenia vchoval Štefánek celý rad sociológov. Bol zakladateľom a hlavou t. zv. sociografickej školy na Slovensku. Jeho vedecký záujem sa sústreďoval na sociografický rozbor slovenskej spoločnosti, na otázky sociológie národa, sociológie vonkova a na otázky s tým súvisiace, hoci aj inak jeho činnosť bola pozoruhodne mnohostranná.

²⁹ Viď k tomu J. Obrdlíková, *Sociologická metóda* I. A. Bláhy v zborníku Brněnská sociologická škola, Brno 1967, str. 24 a ďalej.

I. A. Bláhy v zborníku Brněnská sociologická škola

Štefánka a jeho školu treba bezpochyby zaradiť do pokrokového kontextu snaženia čs. sociológie, hoci samozrejme ani Štefánek nemohol prekročiť isté obmedzenia, dané spoločenským poriadkom, v rámci ktorého sa pohyboval a ktorý zkúmal. Ovšem, v rámci tohto spoločenského poriadku, t. j. v rámci buržoasnej demokracie, patrilo Štefánkovo verejné pôsobenie a najmä tiež jeho pôsobenie vedecké k nesporným kladom, ktoré treba kvitovať a zhodnotiť ako činnosť záslužnú a spoločenskému pokroku pomáhajúcu.

V rámci sociológie národa, na ktorú sa sústreďoval, sa Štefánek zapodieval predovšetkým problematikou akulturácie, asimilácie, integrácie a diferenciácie, t. j. takými problémami, ktoré sú i z dnešného hľadiska vrcholne aktuálne a z perspektívno-vývojového hľadiska veľmi zaujímavé, tým viac, že v podmienkach socializmu môžu tieto kategórie vystupovať v potenciálne čistejšej forme, nedeformované tak nadmerne ekonomickými a mocenskými faktormi, ktoré oblasť národnostných vzťahov, najmä za kapitalizmu, obzvlášť deformujú. O Štefánkovi konšatoval tiež Karol Šuran na Sympóziu o koncepcii, že na Štefánka sa treba pozeráť ako na sociológa-homoetnológa, teoretika slovenského národa, a že ťažisko Štefánkovej vedeckej činnosti spočíva v oblasti sociológie národa a nacionalizmu, ktorá je kľúčom k riešeniu slovenskej otázky. Štefánek študuje problematiku národa aj z aspektov historických, geografických, hospodárskych a politických a študuje i konkrétnu problematiku iných národov, ako problematiku flámsko-valónskú, írskú, juhoslovanskú, anglosaskú a nemeckú.

Celkove v sociológii Štefánek patril k sociologickému kritickému realizmu, bol príslušníkom tej skupiny slovenskej buržoáznej inteligencie, ktorá zformovala na sklonku minulého storočia slovenský národný program pre bezprostredne nasledujúce obdobie, podobne ako to pre predchádzajúce obdobie urobila generácia štúrovská, resp. memorandová. Bol to ten slovenský národný program, ktorý viedol k vzniku Československej republiky a ktorý napriek nutnosti istej korekcie a modifikácie, čo urobila najmä generácia davi-

stov, sa i po druhej svetovej vojne ukázal ako program i naďalej v zásade nosný pre existenciu a rozvoj slovenského národného kolektívu a pre obnovu demokratického spolunažívania Čechov a Slovákov — pravdaže po doplnení dôraznejšími aspektami sociálnymi a po upresnení chápania bratského rovnoprávneho vzťahu medzi našimi národmi.

Vklad prof. Štefánka do histórie slovenského národa ako aj do histórie slovenskej vedy je a ostane trvalého charakteru a trvalej hodnoty, a úkol náležite zhodnotiť a objasniť tento vklad čaká ešte na svoje splnenie. Pri tom by som chcel zdôrazniť, že zhodnotenie Štefánkovej diela je možné iba prísne vedeckými metódami s vylúčením tých momentov zo Štefánkovej činnosti, ktoré mali iba časový, politicko-agitačný a propagandistický charakter, akému sa ani Štefánek (práve tak ako aj iní v podobnom postavení) nemohol vyhnúť pri mnohostrannosti svojej činnosti a pri svojej konkrétnej politickej zangažovanosti. Práve tak ovšem s vylúčením akéhokoľvek apriorného zaujatia vóci výsledkom Štefánkovej vedeckej zkušanania.

Okrem Štefánka treba aspoň spomenúť ďalej A. Kompánka, ktorý v r. 1921 vydal spis *Slovák, jeho povaha, vlastnosti a schopnosť*. V 20. rokoch vzniká na Slovensku tiež revue DAV, v ktorej sa začínajú formovať prvé predpoklady pre vznik marxistickej sociológie na Slovensku. Spomenúť tu treba najmä články Clementisove a neskor články Siráckeho. S tým súvisí tiež história sociografických zájazdov akademického spolku Detvan, ktoré mali výrazne ľavicový charakter.³⁰

Zmieniť sa treba i o MUDr. Ivanovi Háľkovi a o jeho pôsobení na Slovensku. Hálek bol po hlasistovi Kempnom prvý, ktorý poukázal na potrebu zkúmať hornaté kraje Slovenska. Hálek svoje práce publikoval až neskôr, ale prednáškami a verejnou prácou zainteresoval o túto problematiku a o výzkumy, ktoré sám konal, už prv i iných a tak jeho vplyv je badať i na práci davistov.

Z vývinu slovenskej sociológie ďalej neslobodno vynechať veľmi agilného Ignáca Gašparca, ktorý jednak monograficky

³⁰ Blížšie o tom viď osobitnú štúdiu I. Gašparca, *Sociografické zájazdy davistov*, súčasne uverejnenú v tomto čísle a tam citovanú literatúru, ako aj príspevky I. Gašparca k tejto tematike do Socio-

logickej čítanky, diel III., pripravenej k vydaniu na katedre sociológie FF UJEP v Brne, a tiež početnú literatúru o DAVe, ktorá vyšla v posledných rokoch.

zpracoval sociografický náčrt Starých Hor, jednak publikoval viacej kratších štúdií v Sociologickej revui, v Sociologickom zborníku, v Kultúre a inde. I z jeho kratších štúdií sú mnohé veľmi cenné. Gašparec v svojej práci pokračuje i teraz a zapodieva sa najmä sociológiou kultúry, verejnej mienky, niektorými obdobiami z dejín slovenskej sociológie, najmä hlasistami a davistami atď.

Zo Štefánkových žiakov by som chcel spomenúť predovšetkým veľmi nadaného, predčasne zosnulého Petra Gulu (1914 až 1966), ktorý napísal dve väčšie práce, a to *Sociológia národa* a *K problematike sociológie podniku*. Posledne spomínaná práca bola v svojej dobe vrcholom československej sociológie priemyslu.³¹ Okrem toho Gula publikoval viac časopiseckých článkov a štúdií. V dobe existencie Sociologického odboru Matice Slovenskej (1946 až 1949) bol referentom tohto odboru a súčasne redigoval Sociologický zborník, ktorý tento odbor vydával. Spolu s Alexandrom Hirnerom bol dušou činnosti tohto odboru. Po obnovení katedry sociológie na filozofickej fakulte v Brne v r. 1965 vyslovil Gula v duchu tradície spolupráce Štefánkovej s Bláhom želanie spolupracovať s katedrou sociológie v Brne (autor tohto článku s ním v tejto veci nadviazal priamy osobný styk), ale prv, kým bolo možné túto spoluprácu realizovať, Gula náhle ochorel a napokon svojej chorobe podľahol. Slovenská sociológia v ňom ztratila nádejného a zkuseného pracovníka. Uvádzam ešte, že je mi známe, že Gula mal napísanú a už takmer do tlače pripravenú väčšiu prácu, ktorú chcel v dohľadnom čase publikovať. Táto práca sa však po jeho smrti nenašla. (Používam tejto príležitosti a žiadam priateľov zosnulého, aby ten, ktorý by o osude Gulovej práce mohol podať nejakú informáciu, to oznámil autorovi tejto state.)

Proti zaradeniu Gulu ako žiaka Štefánkovho možno vznášať isté námietky, ktoré v zmysle chápania vzťahu učiteľ-žiak je možné pokladať za oprávnené. Gula totiž bol skôr v tomto zmysle žiakom Štefánkových predchodcov v Bratislave. Ale dľa mojej mienky bol neskoro natoľko ovplyvnený Štefánkom, najmä pokiaľ ide o Štefánkovo chápanie sociológie národa, že

v zmysle ideovej školy je ho možno, napriek tomu, rátať k žiakom Štefánkovým.

Iným vynikajúcim slovenským sociológom v tomto období je Alexander Hirner, ktorého som už v tejto stati niekoľkokrát spomenul. Hirner tiež nebol priamym žiakom Štefánkovým, a u neho ani nie je taký silný Štefánkov vplyv ako u Gulu, formoval sa viac menej sám a štúdiá absolvoval u viacerých profesorov. Hirner, okrem už spomínanej monografie o Feješovi, vydal väčšiu prácu *Človek a spoločnosť* (Martin 1945) a *Základy sociológie* (Praha 1946, Spolek posluchačů VŠP) a okrem toho publikoval viacej rozličných časopiseckých článkov a štúdií. Habilitoval sa v r. 1944 u Štefánka.

Ako som už spomenul, Hirner sa bližšie zapodieval tematikou dejín sociológie a tak i teraz túto tematiku prednáša na katedre sociológie v Bratislave.

V r. 1945–49 pracoval na Slovensku Sociologický odbor Matice Slovenskej, ktorého čestnými členmi boli A. Štefánek a I. Dérer, korešpondujúcim členom Otto Kapp a riadnymi členmi I. Karvaš (ako predseda), A. Chura (ako podpredseda), A. Hirner, Š. Janšák, K. Rebro, J. Svetoš, L. Straka a J. Šamko, mimoriadnymi členmi F. Vašečka a B. Štefánek, referentom odboru a redaktorom Sociologického zborníku P. Gula (tento stav uvádzam podľa výročnej zprávy za rok 1946). O členoch tohto odboru uvediem aspoň stručne toto: O. Kapp vydal v r. 1940 v Bratislave veľmi zaujímavú knihu *O vynálezoch a ich sociálnom význame*, v ktorej sa zapodieval sociálnou hodnotou technických vymožeností. I. Karvaš bol síce predovšetkým národohospodár, ale problémy svojej vedy chápal sociologicky, čo bolo vidieť v jeho národohospodárskych publikáciách. A. Chura sa zapodieval populacionistikou a demografiou so stanoviská sociálne zdravotného a vydal trojväzbové dielo *Slovensko bez dorastu?* Na jednom zväzku s Churom spolupracoval aj prof. Kizlink. Toto Churovo dielo je dielom základného významu a obsahuje veľmi cenný široko založený a zpracovaný výzkumný materiál. Š. Janšák publikoval rozličné články so sociologickou tematikou v Prúdoch a iných časopisoch, napísal už spomenutú knihu *Slovensko v dobe uhorské-*

³¹ Viď k tomu súčasne uverejňovaný článok V. Čecha, *Poznámky k historii sociologie průmyslového podniku v Československu a referát V. Če-*

cha, Některé problémy při zpracování dějin čs. průmyslové sociologie na Sympóziu o koncepci.

ho feudalizmu, viaceré životopisné štúdie, atď. Demografiou a populacionistikou z rozličných hľadísk sa zapodievali tiež L. Straka, J. Svetoš a ďalej M. Salatňay, R. Briška a S. J. Monček. J. Šamko sa zapodieval výzkumom hudobnosti v slovenskej spoločnosti a publikoval štúdiu *Postoj k hudobným nástrojom*. B. Štefánek napísal sociografickú prácu *Slovenská dedina v Bukových horách*.

Okrem prác členov sociologického odboru MS treba spomenúť ešte aspoň práce I. Hrušovského, ako na pr. *Invenčia a vývoj* (Bratislava 1935) a *Dialektika spoločenského vývinu* (Bratislava 1949), a rozličné sociálne psychologické práce A. Jurovského.

Problematickou národa sa zapodievali ešte P. Beňovský v diele *Poznámky k národnostnému princípu* (Trnava 1942), J. Dieška, A. Granatier, J. Svetoš (v rozličných článkoch), P. Terianský (*Nacionalizmus*), Š. Hora (*Nacionalizmus, asimilácia, reslovakizácia*), J. K. Garaj (*Češi a Slováci*), M. Chladný-Hanoš (*Láska k národu*), M. Slávik (*Sociológ národovcov*) a i.

Sociológiou umenia sa zapodieval M. Bakoš a historicko-sociologickou problematikou I. Houdek (*Cechovníctvo na Slovensku*).

Z kresťanskej sociológie treba ešte spomenúť Salatňayovu prácu *Vedúca zásada hospodárskeho života* (Trnava 1938) a aspoň meno C. Dudáša. Ďalej prácu Štúrovej evanjelickej spoločnosti a jej časopis *Služba, Osuského publikáciu Služba národu* atď.

Po línii inštitucionálnej treba ešte aspoň spomenúť činnosť Robotníckej akadémie a Socialistickej akadémie, Svazu hospodárskych družstiev, Zemedelskej rady, Slobodného učenia sedliackeho, resp. tiež Československej akadémie zemedelskej.

Konečne sa treba ešte zmieniť o práci Sociografického ústavu SAVU v rokoch 1945—49 a o sociografických prácach dosiaľ nespomínaných Štefánkových žiakov, a to: L. Dvořáková, *Sociografický obraz západného Slovenska*; Faltin, *Monografia obce Svina pri Rajeckých Tepliaciach*; J. Žatkuliak, *Pohraničná dedina*; J. Surkoš, *Šág*; Tatranský, *Sociografia horskej dediny Huty*; Molecová-Vagáčová, *Pospolitá kultúra v Omšenej pri Trenči Teplej*; P. Chlebuš, *Životné podmienky robotníkov*

dvoch priemyselných závodov v Gemeri, a L. Repaň, *Sociografia poľovníctva a pytlactva v okrese Malacky*. Tieto práce ostali sice zväčša nepublikované, sú to doktorské práce menovaných, ale treba ich pre ich dobrú úroveň a príspevok k sociografickému výzkumu Slovenska predsa spomenúť. Zo starších sociografických prác spomeniem ešte prácu Ivy Šmakalovej, *Integrálna dedina*, ktorá je monografiou obce Horné Jaseno a ktorá bola robená za podpory Rockefellerovej nadácie.

Štefánkov nástupca na katedre sociológie A. Sirácky v tomto období publikoval knihu *Kultúra a mravnosť* (Bratislava, SAVU 1949), ďalej *Slovanstvo a svetový mier*, (Bratislava, Tatran 1949) a *Od kapitalizmu k socializmu* (Bratislava 1950). Novšie práce Siráckeho neuvádzam, nakoľko patria do ďalších období, ktorými sa tento príspevok nezapodieva. Sirácky, ktorý je dnes akademikom a vedúcim Sociologického ústavu SAV, okrem uvedených prác v tomto období publikoval tiež časopisecky.

Prv, ako ukončím poznámky k tejto perióde, chcel by som iba konštatovať, že už aj z tohto prehľadu vidno, že slovenská sociológia sa veľmi mnoho zapodievala otázkou národa a jeho postavenia. Dalo by sa povedať, že táto problematika bola nielen ústrednou témou záujmu Štefánkovho, ale vôbec ústrednou témou vtedajšej slovenskej sociológie. Je to jav prirodzený, nakoľko spomínaná sociologická produkcia spadá do doby, kedy sa otázka postavenia slovenského národa ešte rieši a je preto otázkou zvlášť páľčivou; v tejto dobe dochádza ku kulminácii národne uvedomovacieho procesu, ako aj národne-oslobodeneckého boja v slovenskej etnickej oblasti. Preto tiež slovenskí sociológovia na zasadnutí Sociologického odboru Matice Slovenskej 18. októbra 1947 konštatujú, že problém definície národa je pre nás veľmi aktuálny a že by bolo žiadateľné, aby sa nim sociologickí pracovníci dôkladne zaoberali a podrobili revízii doterajší romantický spôsob jeho chápania.³²

V rokoch dogmatických deformácií a omylov sa sociologické myslenie vyskytuje iba kryptogramaticky v iných, formálne nesociologických dielach, najmä v dielach filozofických a v dielach vedeckého marx-leninizmu. Bližšie sa týmto obdobím v tomto príspevku zapodievať nemienim,

chcel by som iba konštatovať, že toto obdobie bude potrebné tiež starostlivo a podrobne preskúmať.

Sociologická práca sa znova začína naplno rozvíjať v 60. rokoch, ale to je už obdobie, ktoré ešte nepatrí do dejín, ktoré je súčasťou našej aktuálnej spoločenskej skutočnosti.

Ako som uviedol na začiatku tohto príspevku, toto ponímanie dejín slovenskej sociológie, ako aj predbežný návrh periodizácie týchto dejín v tomto mojom príspevku obsiahnutý, pokladám iba za prvý orientačný pokus a samozrejme očakávam, že môže vyvolať diskúziu a iné námety.³³ Myslím však, že napriek tomu, alebo snáď práve preto, môže tento príspevok na počiatku skúmania dejín slovenskej sociológie splniť svoj účel a s týmto úmyslom ho tiež uverejňujem.

Резюме

Душан Славик: Замечание к истории словацкой социологии

В предисловии статьи автор констатирует необходимость разработки специальной библиографии к истории словацкой социологии. В историю словацкой социологии автор включает и область предсоциологических социально-философских теорий и показывает главные источники разработки этой области. Дальнейшим исторически развитым периодом считает тот период, в котором доходит в Словакию к ознакомлению с социологией, как с самостоятельной научной дисциплиной и обращает внимание на пути, по которым к этому дошли авторы, ставшие посредниками этого ознакомления. В дальнейшем периоде автор уделяет внимание сначала основной институционализации новой научной дисциплины. Далее автор более подробно занимается главным представителем словацкой социологии в это

время, профессором А. Штефанек. Приводит некоторые данные об других социологах этого времени и предупреждает на необходимость проверить также деятельность других учреждений, которые систематически в это время создавались, или же которые начали заниматься социологией.

Центральной темой, которой занималась словацкая социология до прекращения социологической работы в 50-х годах, автор считает проблематику народа и его положения. В заключение автор призывает к дискуссии о концепции перводизации и вообще понимании предмета истории словацкой социологии.

Summary

Dušan Slávik: A Contribution to the History of Slovak Sociology

In its introduction the article states the necessity of elaborating a special bibliography concerning the history of the Slovak sociology. In the Slovak sociology the author includes the area of pre-sociological socio-philosophical theories and points out the principal sources of elaborating this area. The further historical developmental stage is, in his opinion, the stage in which Slovakia became acquainted with sociology as an independent scientific discipline; he pays attention to the ways followed by the authors who mediated this acquaintance. In the next stage the author discusses, first of all, the fundamental institutionalization of the new scientific discipline and then deals in more detail with the chief representative of the Slovak sociology of that period, Professor A. Štefánek. He presents some data concerning other sociologists of this period and also draws attention to the necessity of examining the activity of further institutions which were gradually established in this period or began to deal with sociology. The author considers the problematics of the nation and its situation to be the central theme of Slovak sociology until the interruption of all sociological work in the fifties. In concluding, the author recommends to discuss the conception of periodization and of conceiving the subject of the Slovak sociology in general.

³² Viď o tom zprávu v Sociologickom zborníku, roč. III., č. 1, 2.

³³ Sám som v diskúzii na Sympóziu o koncepcii návrh periodizácie modifikoval a najnovšie som na základe výsledkov diskúzie na Sympóziu o

koncepcii zpracoval nové znenie predbežného pracovného členenia periodizácie dejín čs. sociológie. Pokladám totiž všetky takéto členenia iba za pomôcku pri vlastnom zpracovávaní historického materiálu.

V naší domácí tradici i v povědomí mezinárodní sociologické veřejnosti se minulost české sociologie nerozlučně spojuje s Masarykovým jménem. O Masarykovi jako sociologovi napsali naši přední sociologové (Foustka, Chalupný, Bláha, Král, J. L. Fischer aj.) již před válkou (druhou i první) nemálo výstižných studií, takže psát dnes o této otázce znovu má smysl snad právě jen s ohledem na přerušení vývoje naší sociologie. Návrat sociologie do našeho společenského a vědeckého života nutně přináší s sebou i návrat k počátkům naší sociologie, vede k úsilí navázat kriticky na myšlenkový a vědní fond této tradice i přezkoumat také z této stránky význam Masarykova díla. Nedomníváme se při tom, že by analýza Masarykovy sociologie byla již uzavřeným badatelským úkolem, jehož výsledky by stačilo pouze znovu připomenout: archivní materiály, zejména z období po roce 1918 (pokračování spisu *Rusko a Evropa*, nová verze *Konkrétní logiky aj.*), nejsou dosud zpracovány nebo zpřístupněny; kromě toho osudy Masarykova díla i sociologie u nás, prudký rozvoj světové sociologie a transformace marxismu — to vše nabylo v posledních desítech let takového rozměru, že reinterpretace, v každé historiografii během doby běžná, se v tomto případě stává požadavkem zvlášť naléhavým. Naše studie nemůže být proto pouhou retrospektivou nebo ukončenou syntézou. Považujeme ji spíše za dílčí příspěvek k obnovení zájmu o tuto problematiku.

I. Pojetí sociologie

Řekneme-li, že Masaryk je zakladatelem sociologie u nás, připomínáme tím pouze dosti obecně uznávanou pravdu, která byla vyjádřena již v názvu Československé sociologické společnosti, ustavené v roce 1925. Ve prospěch tohoto názvu mluvily především důvody věčné, i když nelze popírat, že zde význačnou roli sehrál i respekt k hlavě státu.¹ Vznik naší sociologie nelze ovšem omezovat na Masaryka. Přípravu jejích počátků by bylo třeba hledat jak v pronikání pozitivismu do našich zemí,² tak i v souvislosti s vývojem a působením českého herbartismu: zde nutno jmenovat zejména G. A. Lindnera, který je vlastně autorem našeho prvního soustavného výkladu sociologie (*Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Sozialwissenschaft*, 1871), jenž nepostrádá v mnoha ohledech původnosti, zejména formulací sociálně psychologické problematiky. Teprve v tomto širším kontextu *dějin vzniku* naší sociologie, srovnáním s Lindnerem a s dalšími sociologicky orientovanými současníky³ by vynikl Masarykův podíl na vzniku české sociologie tak, jako např. ve srovnání s J. Mikšem vyniká jeho podíl na rozšíření pozitivismu u nás, i když Masaryk sám není pozitivista a píše o pozitivismu později než Mikš⁴ (a i když ovšem v této analogii byl Lindner postavou mnohem významnější než Mikš).

Při shodě názorů o Masarykově rozhodujícím podílu na vzniku české sociologie

¹ Na schůzi sociologů (30. června 1924), věnované přípravě ustavující schůze společnosti, „dosti se debatovalo o jmeně společnosti. Proti mému návrhu zprvu bylo vysloveno několik námitek — všichni přítomní totiž uznávali sice, že je třeba v organizaci společnosti naznačit vědnost k prof. Masarykovi jako zakladateli československé sociologie, rozcházel se však v názorech o způsobu, kterým by se to projevilo — ale na konec přece vysloven jednomyslný souhlas s ním“ (E. Chalupný, *Masarykova sociologická společnost. K desetiletí její činnosti*, Sociologická revue VI, sv. 1–2, 1935, 81).

² Srov. o tom J. Cetil, *Předpoklady českého pozitivismu* (rkp., 1962): *Vývoj českého pozitivismu*, Sborník fil. fak., Brno 1986, B. 13.

³ Srov. J. Král, *Československá filosofie*, Praha 1937, 185 n.; *Herbartovská sociologie*, Praha 1921. — O jedné z těchto postav, o sociologických úvahách pražského právníka, obsažených zejména v článku *O sociologii* (Osvěta 1885), viz: J. Obrdlíková, *Sociologické názory Josefa Trakala. Příspěvek k dějinám české sociologie*, Sociologická revue VI, sv. 1–2, 1935, 73–78.

⁴ Srov. J. Cetil, *Předpoklady českého pozitivismu*, kap. III.

se naši přední sociologové na první pohled různí v hodnocení Masaryka jako sociologa. Tak např. J. Král zdůrazňuje *převahu* sociologie v celku Masarykova díla,⁵ zatímco Bláha poukazuje spíše na její *zlomkovitost*.⁶ Bude tedy nutno si ověřit, zda jde o rozpor skutečný nebo zdánlivý.

Specifikovat hodnocení Masaryka jako sociologa je třeba i z toho důvodu, že vzhledem k složitosti vývoje sociologie a k mnohosti sociologických škol a koncepcí není tak zcela samozřejmé, co máme považovat u Masaryka za „sociologii“, co je na Masarykovi „sociologického“. V krajních případech může být u Masaryka sociologii téměř všechno nebo téměř nic.

Masaryk definuje sociologii jako „vědu o organizaci a vývoji společnosti“, sám však definicím jejího předmětu nepřikládá větší význam. Pro něho je příznačné, že za rozhodující určení sociologie považuje její zařazení do soustavy věd. Učiníme proto zadost Masarykově postupu, začneme-li právě otázkou klasifikace věd, která dodnes neztrátila nic na své aktuálnosti (dokonce má dnes ještě větší význam: vyjadřuje nový vědecký obraz světa a nové

způsoby jeho poznávání, je naléhavě potřebná z hlediska organizace vědeckého vzdělání, vědeckého uchovávání, zpracování a předávání vědeckých informací a má i závažný filosofický dosah) a není vázána pouze na pozitivistické pojetí vědy a filosofie. Pro naše téma je důležitá i tím, že ve zkratce vyjadřuje i základní Masarykovy filosofické postoje. Z těchto hledisek můžeme Masarykův názor rekonstruovat v podobě schématu 1.

Masaryk se tu opírá o filosofický základ realistické ontologie a gnoseologie. V protikladu k Millově „fenomenalismu“ (pojetí „pojmenovatelných“ věcí jako stavů vědomí nebo jako neznámých příjemců či neznámých příčin počitků⁷) zvýrazňuje tím rozdílnost hmoty a ducha (a odtud i dělení věd na vědy o hmotě a vědy o duchu, duchovědy) a kvalitativní rozrůzněnost skupin „poznatelných“ věcí, zároveň tím proti Comtově stupnici (která má vyjadřovat lineární nepřetržitost a věcné vztahy a závislosti mezi vědami)

matematika-astronomie-fyzika-chemie-biologie-sociologie

klade⁸ upravenou stupnici věd, která má

Schéma 1

OBJEKT sféry skutečnosti (dělení podle předmětu poznání)	SUBJEKT — vědní obory (dělení podle způsobů poznání)		
	abstraktní (= poznání zákonů, „prvků“ věcí)	teoretické konkrétní (= poznání jednotlivin, jednotlivých věcí)	praktické (= poznání účelů)
vztahy číselné a prostorové	— I. 1. Algebra, Matematika		
pohyb	— II. 2. Mechanika		
hmota a její vlastnosti	— III. 3. Fyzika		
	4. Chemie		
život	— IV. 5. Biologie		
duch	— V. 6. Psychologie		
	7. Sociologie		
	8. Jazykozpyt		
	9. Estetika		
	10. Logika		

⁵ „Byla tedy sociologie v celé Masarykově vědecké činnosti nejrozsáhlejší a nejvýznamnější složkou, byť ovšem v ní zase se uplatňoval jeho filosofický rozhled a filosofická kritičnost“ — J. Král. *Masaryk filosof a sociolog*, in: Sborník přednášek o T. G. Masarykovi (red. M. Wein-gart), Slovanský ústav, Praha 1931, 14.

⁶ „Otázkám a problémům teoretické sociologie obecně věnována byla v české literatuře dosud pozornost jen velmi skromná. Když nehledíme ke knize Lindnerové a drobnějším (časopiseckým) pracím Masarykovým, Jozifikovým a j., je to Chalupný, jenž domácí tvorbu vědeckou obdaru-vává prvním českým *Úvodem do sociologie* (1905) a v přítomné době první, rozsáhlé založenou, soustavou českou sociologii, z níž máme prozatím v rukou tři nahore jmenované svazky. A nutno hned předem poznamenat, že jestliže Masaryk

usiloval postavit českou sociologii, jako vůbec české myšlení, na základ přísně vědecký, nezůstává tu Chalupný nikterak za svým učitelem a mistrem. Sociologie Chalupného je ryze empiristická, objektivní v metodickém slova smyslu, oproštěná ode všech předpojatostí a předpokladů, přijatých z jiných věd“ . . . „Česká sociologie sama nemohla dlouho vykazat žádného samostatného díla. Tu sluší opravdu litovat, že Masaryk pro jiné práce naléhavější zůstal u pouhého zlomu sociologie, a naopak s tím větší radostí nutno uvítat dílo Chalupného.“ — I. A. Bláha, recenze Chalupného *Sociologie* (díl I, V, III, Praha 1916, 1917, 1919), Naše věda III, 1919–1920, č. 2–3, 25–26.

⁷ T. G. Masaryk, *Versuch einer konkreten Logik*, Konegen, Wien 1887, 20.

⁸ *Rukověť sociologie*, in: Naše doba VIII, 1901, 7.

vyjadřovat přetržitost a pouze metodické vztahy mezi vědami:

matematika-mechanika-fyzika-chemie

biologie

psychologie-sociologie

jazykozpyt

estetika

logika

filosofie

(= vědy mimo stupnici)

(= scientia generalis)

Masaryk tedy ve jménu „duchovědy“ ještě více podtrhuje (proti naturalismu) specifičnost společnosti jako zvláštního předmětu sociologické vědy — duchovědy, aniž by tím přijímal Diltheyovo příkré dělčko mezi přírodovědou a duchovědou, poznáním a rozuměním, vědou o zákonech a vědou o událostech: „Sociologie je vědou, podškrtnuji vědou, tak a v tom smysle, v jakém vědou je psychologie nebo fyzika... Dilthey a Rickert mohou mluvit proti naturalismu sociologie — souhlasím, ale proti vědeckosti sociologie není oprávněné námitky, i když uznáváme, že sociologie není tak přesnou jako fyzika nebo dokonce matematika. Ale podle toho měřítka by vůbec vedle matematiky nebylo vědy“.⁹

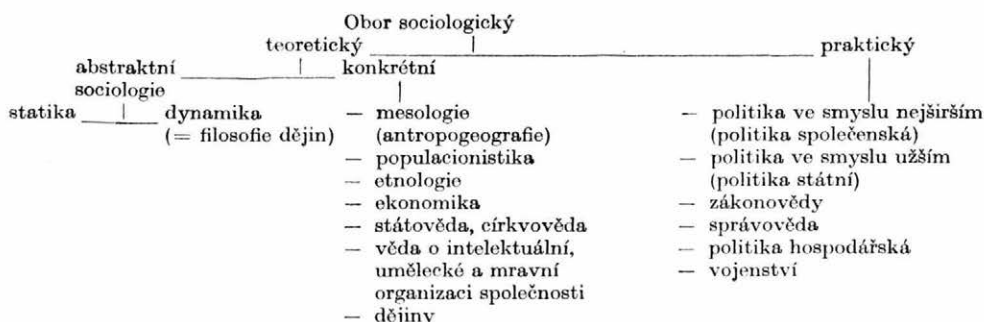
V blízkosti sociologie se u Masaryka ocitá psychologie, o kterou s Millem rozšířil Comtovu stupnici věd. Odpovídá to Masarykovu pojetí společnosti jako souhrnu jednotlivců a jeho názoru, že základní otázkou veškeré sociologie je vztah mezi jednotlivcem a společností. Jako duchovědy jsou psychologie a sociologie základními vědami o člověku a společnosti, přesto však z hlediska stupnice věd zachovávají si každá svůj samostatný význam. Speciálně pro poznání společnosti je základní vědou sociologie, tj. abstraktně teoretický

obor, na němž jsou pak založeny všechny ostatní obory věd o společnosti, protože právě abstraktně teoretické poznání považuje Masaryk za ryzí, fundamentální typ poznání. Na základě tohoto dělení věd (a poznání) na abstraktní, konkrétní a praktické vzniká potom u Masaryka podrobnější obraz o sociologii¹⁰, znázorněný ve schématu 2.

Masarykovo dělení zahrnuje téměř všechny základní obory společenských věd (pro něho je charakteristický zejména vztah mezi sociologií, historií a politikou), přičemž všechny jsou konkretizací nebo aplikací abstraktně teoretické vědy o společnosti — sociologie. Již na této klasifikaci společenských věd a na Masarykově pojetí vztahu mezi abstraktními, konkrétními a praktickými vědami o společnosti je patrné to, co se Masaryk též neustále snažil zdůvodnit: nezbytnost sociologického vzdělání pro každého odborníka společenskovědních oborů, nepostradatelnost sociologie pro vědecké explikace v těchto oborech.

Z uvedených popisů vyplývá, že Masaryk považuje společnost za skutečnost sui generis (přestože nikdy zcela nepřekonal a nedorušil problém sociologického atomismu) a zdůvodňuje oprávněnost sociologie vedle ostatních základních věd jako vědy v plném slova smyslu, s vlastním předmětem a metodami, jako vědy, která je ve svých teoreticko-poznávacích i praktických funkcích nezařaditelná a na jiné obory nepřevoditelná. Masarykova klasifikace věd měla pak u nás značný význam a dosah a po dlouhou dobu zůstávala základem členění a metodického rozvíjení české sociologie.¹¹

Schéma 2

⁹ Rukověť sociologie, 99–100.

¹⁰ Rukověť sociologie, 98.

¹¹ Srov. o tom J. Král, Sociální vědy a jejich třídění, in: Sociální problémy, I. roč., 1931, č. 1, 3–15.

Ve světle toho, co Masaryk o sociologii říká, můžeme nyní posoudit, co sám jako sociolog dělá.

Poměrně málo pozornosti věnuje Masaryk teoretické sociologické práci v oblasti „statiky“. Kdybychom navíc (v rozporu s Masarykem) odmítli počítat filosofii dějin k teoretické sociologii, zůstane z rozsáhlého Masarykova díla pouze několik ryze sociologických prací: jediná monografie (*Sebevražda*, 1881) a práce, které vymezují předmět, metody a poslání sociologie (pasáže o sociologii v *Konkrétní logice* a zejména *Rukověť sociologie*). Z teoretických studií by sem patřily snad ještě některé pasáže z *Otázky sociální* (pokud se kriticky vyrovnávají se sociologií marxismu) a několik drobných článků Z hlediska Masarykovy klasifikace musíme však k tomu připojit práce o filosofii dějin: studie o Buckleově teorii dějin, teoretické pasáže ve spisech o české otázce, v *Otázce sociální*, v díle *Rusko a Evropa*, ve *Světové revoluci* aj. V tomto smyslu v Masarykově sociologii výrazně převažuje filosofie dějin, a to nikoli v abstraktně teoretické podobě, nýbrž většinou spíše v úzké spojitosti s „konkrétní“ a „praktickou“ sociologickou tematikou, což přesně odpovídá tomu, jak Masaryk sám své zaměření v sociologii posuzoval.

Masaryk se proto často pohybuje v těch oblastech sociologie, které se později konstituovaly jako obory speciální sociologie. Způsob, jakým klade do popředí roli inteligence a vědy v moderní společnosti a jak analyzuje tuto problematiku v souvislosti se strukturálními změnami soudobé společnosti, opravňuje nás k tomu, abychom tyto Masarykovy rozborů počítali k sociologii inteligence. Masarykův přístup k literatuře jako k empirickému faktu, který pro pochopení společenských vztahů není méně důležitý než např. fakta politická, a obdobný Masarykův přístup k náboženství řadí Masaryk k sociologům kultury a sociologům náboženství. A k sociologii politiky patří rostoucí pozornost, s níž Masaryk sleduje ve svých spisech politickou teorii, politickou praxi jako specifickou sféru společenské aktivity, politický vývoj

a mocensko-politickou strukturu tehdejší společnosti.

V mnoha případech užívá Masaryk slova „sociologie“ („sociologický“) ve smyslu „společenské vědy“ vůbec — když tedy mluví o vědách historických, vědách o státu a právu nebo o vědách politických (které se v souladu s Masarykovou klasifikací rozvíjejí vždy na pozadí sociologie v abstraktně teoretickém smyslu). I tím je podtržena převaha „sociologičnosti“ u Masaryka. Kromě toho Masaryk zdůrazňuje nejen noetický, ale zejména společenský a přímo dějinně filosofický význam sociologie a společenských věd vůbec (říká, že naše doba „není přírodnická“) takovým způsobem, že neustále vztahuje všechna témata (i odtažité otázky umění, filosofie nebo náboženských jistot) k problémům společenským, k historii, k politice a uplatňuje tak zřetel a postoje, které bychom mohli nazvat „sociologickým způsobem myšlení“. Právě ten proniká všemi jeho spisy a dává jim ono specifické „sociologické zabarvení“. Dokonce se někdy vztahuje na samotnou sociologii, takže bychom mohli mluvit o sociologii sociologie.

Z hlediska vlastní Masarykovy klasifikace můžeme tedy u Masaryka konstatovat podstatně malý podíl abstraktně teoretické systematické sociologie, převahu práci z oboru filosofie dějin, jejich výrazné zaměření „konkrétní“ a „praktické“ (zabývající se „jednotlivinami“ a „účely“) a konečně jeho sociologický způsob myšlení, pronikající všechny jeho práce. V tomto upřesněném smyslu můžeme potvrdit, že Masaryk byl právem a od počátku¹² pokládán především za sociologa.

II. Statika a dynamika

Masarykovo pojetí sociologické statiky a dynamiky spadá do rámce nejteoretičtější sociologické problematiky a zároveň se týká těžiště vlastní Masarykovy sociologické práce. Z těchto důvodů považujeme za účelné pozdržet se právě u tohoto tématu.

Masaryk vychází z reprodukce Comtova pojetí (vypouštíme Masarykovy odkazy na

¹² Jeho první publikované články ze sedmdesátých let (*Plato jako vlastenec, Theorie a praxis, O pokroku, vývoji a osvětě* — in: J. Doležal, Masarykova cesta životem, Brno 1920) mají vyslovené sociologické zaměření. V tomto smyslu také např. specifikuje své univerzitní přednášky v zimním semestru 1885/6: na rozdíl od Lindnerovy a Durdí-

kovy přednášky „Praktická filosofie“ vypisuje přednášku „Praktická filosofie na základě sociologickém“ (viz J. Král, G. A. Lindner: *Život a filosofie*, in: G. A. Lindner, *Myšlenky k psychologii společnosti jako základ společenské vědy*, Praha 1929, LXXXVI).

Comtův *Kurs pozitivní filosofie*): „Statika podle Comta poučuje o podmínkách existence, dynamika o stálém pohybu společnosti. Statika je druh sociální anatomie a studuje vzájemné působení a protipůsobení různých částí soustavy sociální; při tom podle možnosti abstrahuje od pohybu, který ty části stále o jistý stupeň posouvá. Statika má za předmět stálou harmonii různých prvků sociálních, dynamika stálou filiaci jejich posloupných variací. Statika je všeobecnou teorií přirozeného (spontánního) pořádku společnosti lidských; poučuje o všech podmínkách existence společných všem společností lidským, o zákonech jejich harmonie. Statika je teorií existence, dynamika teorií pohybu ze stanoviska čistě politického, statika hledá zákony řádu, dynamika pokroku.“¹³ Comte pokládá za nejdůležitější dynamiku, Masaryk — statiku, ať již to vyjádřil známou formulí „věci, ne vývoj“ anebo přímo zde, v *Rukověti sociologie*: „Mně je sociologie povýšce výkladem sociálních vlastností člověka a sociálních sil, otázka po tom, co společnost za stálého vývoje udržuje. Nazírání statické a historické jsou dvoji stránkou jednoho a téhož pochodu poznávacího.“¹⁴ „Historik postřehnout a pochopit chce také moment statický. Ba myslím, že pochopení tohoto momentu je úsilím všeho myšlení.“¹⁵ Nejde tu o termíny (Masaryk se ostatně neskrývá s tím, že nemá rád pojmy převzaté z mechaniky), nýbrž o postoje a problémy, o jejich smysl, přesahující prostě převzetí Comtových kategorií.

Ve svém raném, ryze sociologickém spise o sebevraždě postupuje Masaryk na první pohled velmi pozitivisticky a objektivisticky: sám jej dokonce v úvodu nazývá „sociologickou monografií po příkladech přírodních věd“.¹⁶ Při své analýze postupuje od objektu k subjektu, od vlivů přírodních a biologických přes hospodářské až po psychické. Tím zároveň řadí za sebou příčiny (podmínky) podle stupně bezprostřednosti, s níž působí na sebevražednost, a dochází ovšem k tomu, že bezprostřední, nejbližší příčinou sebevražednosti je psychická dezintegrace osobnosti, léčitelná především obnovou jednotného světového názoru, souladem rozumu, citu

a vůle člověka na základě náboženství“.
„Co je disponováno a determinováno? Člověk“¹⁷ — a rozhodují faktory psychické povahy. A tak se při veškerém důrazu na společenskou organizaci (harmonii, konsensus) objevuje u Masaryka jako nejdůležitější statický moment společnosti — člověk, tato konstanta dějinných a společenských variant, a spolu s tímto antropologickým zřetelem i zřetel psychologický.

Ve prospěch úzkého vztahu psychologie a sociologie vyslovuje se Masaryk od samého začátku své činnosti, např. v jedné ze svých prvních statí *Plato jako vlastenec* (1876): „Jako jednání a smýšlení (v nejširším slova smyslu) jednotlivce dle zákonů psychologických určovat můžeme, tak má život národů, tedy společností mnohých jednotlivých osob, též určen býti ve všem jeho stýkání se, vývoji pokroku a zpátečnictví pevnými zákony...“ K pochopení toho a k jednání je nám třeba „exaktní vědy“: „Věda tato, teprv v počátcích, ačkoliv už Plato první její základy položil, jest sociologie, věda společenského bytí a žití národů, člověčenstva“.¹⁸ Pro společnost (chápanou jako souhrn jednotlivců) požaduje se tu, analogicky s psychologií, zvláštní věda sociologická, a naznačuje se to, co Masaryk řekne jinde výslovně: sociologie předpokládá psychologický výklad. Zmínka o Platonovi potvrzuje tuto interpretaci i z jiné strany. Masaryk považuje Platona za zakladatele sociologie nikoli z toho důvodu, že se v jeho filosofii skrývá implicitní „deskriptivní sociologie“, popis tehdejší antické sociální struktury (což na Platonovi vyzdvihuje Popper),¹⁹ nýbrž především proto, že Platon vyvozoval společenské struktury ze struktury lidské psychiky.

Tak postupuje Masaryk nejen v *Sebevraždě* (to, co se v ní jeví jako výsledek empirické analýzy, je už vlastně ukryto ve východisku a ve zvolené metodě), ale i později (*Konkrétní logika, Moderní člověk a náboženství, Otázka sociální*) kategoricky říká, že „sociologie bez psychologie není možná“. Zřetelně uplatňuje tento postup v *Otázce sociální* (1898), kde považuje marxismus za metodu výkladu z „vnějších poměrů“ a namítá proti němu, že „poměry jsou také — lidé“ (v tom má

¹³ *Rukověť sociologie*, 103.

¹⁴ *Rukověť sociologie*, 104.

¹⁵ *Rukověť sociologie*, 910.

¹⁶ *Sebevražda*, Cín, Praha 1926, VIII.

¹⁷ *Sebevražda*, 69.

¹⁸ J. Doležal, *Masarykova cesta životem*, 170–171.

¹⁹ K. R. Popper, *Der Zauber Platons*, Bern 1957, 64 n.

ovšem pravdu: ani autentický marxismus nevykládá společnost a člověka z hypostazovaných, zvěčněných „poměrů“. K problému podstaty společenského života vyslovuje se zde jednoznačně: „Všechny uvedené sociologické kategorie (náboženství a církev, mravnost; umění, věda, filosofie; stát a právo; národnost a jazyk; hospodaření a organizace sociální; biologická organizace obyvatelstva — *naše pozn.*) redukuji se tudíž nakonec na rozmanité činnosti duševní; a všechny tyto činnosti samy redukuji se na tři základní kategorie duševní: na činnosti rozumové, na rozmanité city a konečně na rozličné formy chťení...“²⁰

Kromě této potřeby antropologicko-psychologické konstanty pro výklad sociologických jevů bychom mohli uvést i další důvody a motivy, pro které Masaryk kladl tak velký důraz na statiku: zaměřenost — uprostřed krizového stavu — na problémy upevnění společenského řádu, konsensu, harmonie; hodnocení revolučních snah jako produktu překonané minulosti a jako momentu, který krizi jen prohlubuje; odpor k romantizujícímu historicismu aj.

O to naléhavěji se vynořuje otázka, proč tedy Masaryk ve skutečnosti spíše tíhne k sociologické dynamice, k rozpracovávání filosofie dějin. V její prospěch se nabízí uvést opět některé důvody a motivy společensko-praktické: neřešitelnost krize prostou harmonizací; nemožnost výstavby národního programu bez filosofie dějin; nezbytnost rozbít řád, ve kterém žily naše národy; přechod problému revoluce z možnosti ve skutečnost, v reálný a mocný dějinný fakt; za této situace nelze společenskou organizaci udržet jinak než její rekonstrukcí, obnova konsensu je možná jen jako výsledek jisté formy *progresu*.

Tyto skutečnosti však vyjadřují spíše různé vývojové fáze (a ty by se daly zpřesnit v rámci komplexnější analýzy přesahující pouhé „pro a proti“), zatímco zmíněný vnitřní rozpor (mezi důrazem na statiku a faktickým zřetelem k filosofii dějin) se neomezuje jen na jednu z nich. Bude tedy nutno povšimnout si blíže některých aspektů struktury Masarykova teoretického myšlení.

Masarykův pokus hodnotit psychologická fakta jako „poslední“ fakta sociologická, snaha uchýlit se při výkladu sociolo-

gických jevů k výkladu psychologickému, dospívá na taktó zvolené cestě k mezi: odkud vyložit samy proměny duševních činností, jak si z něčeho, co zůstává konstantou v dějinách, vyložit změny? Proto se Masaryk od této nesnadné otázky vrací zpět — k filosofii dějin, k výkladu duchovních krizí člověka na konci 19. století z historických proměn situací člověka od konce středověku. Tento postup naznačuje již v *Sebevraždě* a v pozdějších spisech ho užívá stále výrazněji: od původního výkladu krizí člověka z konfliktu mezi katolicismem a protestantismem (tedy konfliktu převážně náboženského, světově názorového), přes dilema „reformace-revoluce“ (které již v sobě zahrnuje také otázku cest historické aktivity lidí), až po závěrečnou základní formuli jeho filosofie dějin — „demokracie proti teokracii“ (která se již snaží vyjádřit navíc ještě vztahy politické, sociální a ekonomické, poslední z nich ale spoň v podobě problému práce).

Nezbytnost této neustálé interakce psychologického a dějinně filosofického výkladu (a nedořešení tohoto vztahu) vyplývá u Masaryka také z toho, jaké meze on sám přisuzuje abstraktně teoretickému poznání psychologickému: i při psychologickém výkladu „dostáváme se koneckonců k některým posledním faktům nám neproniknutelným, k faktům, jimž nerozumíme — snad nic tak člověkem neotřeše jako poznání, že svému vlastnímu, nejintimnějšímu nitru vlastně nerozumí...“²¹ Totéž platí o možnostech výkladu společnosti a dějin. V obou případech totiž Masaryk obhájí ideu zákonitosti vývoje, princip determinismu a kauzálního výkladu; konstatuje však, že právě tyto prostředky nestačí postihnout problematiku člověka, společnosti a dějin. Filosof dějin (a sociolog vůbec) má proto podle Masaryka užívat výkladu *teleologického*, hledat v množství empirických faktů jejich *smysl* — až po otázky smyslu života člověka a smyslu dějin. Je zcela oprávněn tak postupovat, nemůže jinak.

Pro správné pochopení Masaryka je důležité zdůraznit, že Masaryk touto cestou klade filosofii dějin proti historicismu (tak nazývá výslovně „upřílišený historism“): podle Masaryka nejde o to, abychom v sociologické dynamice stanovili řetěz kauzálních zákonů vedoucích od nejstarších

²⁰ *Otázka sociální I*, Čin, Praha 1948, 206.

²¹ *Rukověť sociologie*, 739.

period dějin k dnešku, a abychom tak dnešní stav považovali za jejich prostou výslednici. Sociologie a historie se naopak má obracet především k přítomnosti a budoucnosti, prizmatem přítomnosti (Masaryk sám zpřesňuje: „nedávné minulosti“) se snažíme pochopit minulost vzdálenější; společnost a dějiny nejsou prostou extrapolací minulého, nýbrž člověk v daných historických možnostech utváří sebe sama a dějiny, je zaměřen do budoucnosti, filosofie dějin (a historie) je vědou o budoucnosti.

Tím také vyniká především „syntetický ráz sociologie“, sociolog musí podávat „obrazy celkových stavů společenských a ličit jejich posloupnost“. Proto též „způsobem zvláštním a vydatným užívá fantazie“. „Přesně vzato, je nejpečlivější sociologická a zejména také historická indukce tak nedokonalá, že máme vlastně jen symptomy, ze kterých si obraz celkový dedukujeme, konstruujeme“. Podobně jako v biologii můžeme k tomu využít sociologického a historického konsensu, zvláštní souhry částí a celku, v níž má určitý jev pro celkový stav společnosti význam symptomatický. „Svět není skladištěm věcí, společnost není směsicí faktů nebo sbírkou archiválií a dokumentů. Vnikáme duchem svým do smyslu jednotlivostí: racionalism kontra historism, pokud upřílišený historism se také jeví jako bezduchý, pasivní empiricism.“²²

Masarykův zřetel filosofický, jeho filosofii dějin a odkaz na teleologii nelze tedy chápat jako prostý „doplňek“ sociologické vědy, jako postulování apriorního cíle v dějinách nebo jako dějinnou teleologii, nýbrž především jako zamyšlení nad vnitřními poznávacími postupy sociologie a historie: je to problém racionální konstrukce struktury a vývojových tendencí společnosti a dějin, konstrukce vycházející z jejich analyticko-empirického studia. Proto Masaryk často užívá výrok o „exaktní fantazii“ a z týchž důvodů umísťuje filosofii dějin (a filosofii vůbec) do rámce vědy o společnosti a dějinách: „Otázku po teleologii a smyslu vývoje někteří sociologové odkazují do — metafyziky...“, po-

dle jeho názoru však „o všech těchto otázkách jednat má sociologie a žádná nadvědní »filosofie« nebo »metafyzika« dějin. Proti terminologii ničeho nenamítám, tu pořád běží o náležité pochopení, co znamená filosofie dějin jakožto část sociologie a nikoli jakožto věda nebo část filosofie vedle a nad sociologií“.²³ Tedy — nikoli filosofický (metafyzický, dějinně filosofický) „doplňek“ vědy, nýbrž filosofie ve vědách a také v sociologii.

Cerpali jsme tu hojně z *Rukověti sociologie* nejen proto, že je propracovanější než pasáže o sociologii v *Konkrétní logice*, nýbrž především proto, aby některé vnitřní souvislosti mezi Masarykovými názory (doložitelné v celém jeho díle) byly ukázány na *jednom* spise, a to na spise vysloveně *sociologickém*.²⁴ Z citovaných míst je snad dostatečně patrné, že Masarykův důraz na statiku a zároveň jeho silný zřetel k filosofii dějin nejsou navzájem v tak příkrém rozporu, nýbrž že se v nich Masaryk dotýká problematiky (problém filosofie dějin na empiricko-sociologickém základě, vztah strukturalismu a historismu, otázka perspektivy), která svou nespokojeností s tehdejšími typem pozitivistické sociologie není nijak cizí soudobé odborné sociologii, ani marxismu a dnešní filosofii.

III. Masarykovo místo v české sociologii

Bez historické analýzy, v prosté konfrontaci s dnešní empirickou sociologií jeví se *Konkrétní logika* nebo *Rukověť sociologie* jako běžný úvod do comtovské sociologie, *Sebevražda* jako zastaralý pokus o sociologickou monografii, *Otázka sociální a Rusko a Evropa* jako díla nepřilíš koncízního myslitele a jako archaické dobové dokumenty.²⁵ Masarykovým sociologickým názorům nelze porozumět, nezařadíme-li je do celkové struktury Masarykova myšlení. Soustředili jsme se proto alespoň na některé vnitřní souvislosti Masarykových názorů²⁶ místo rekonstrukce a popisu celé Masarykovy sociologie, která je podle našeho názoru bez filosofické analýzy nesrozumitelná.

²² *Rukověť sociologie*, 907–910.

²³ *Rukověť sociologie*, 824–5.

²⁴ *Rukověti sociologie* mělo být v roce 1925 zahájeno vydávání Sociologické knihovny. Svě omditnutí zdůvodnil Masaryk tehdy tím, že původní verzi upravuje (srov. E. Chalupný, cit. studie).

²⁵ Není bez zajímavosti, že tyto „archaické“ spisy vyšly nedávno na Západě jako pouhé přetisky

původních německých vydání: *Otázka sociální* — Otto Zeller, Osnabrück 1964; *Rusko a Evropa I–II* — Diederichs, Düsseldorf-Köln 1965.

²⁶ O bližší rozbor těchto souvislostí jsem se pokusil v práci *Filosofie T. G. Masaryka* (Praha 1962), z novějších hledisek pak ve studii *T. G. Masaryk v českém myšlení* (Filosofický časopis, č. 1, 1966).

Nemalé shody mezi Masarykem a Comtem (v tématech, problémech, metodách) vybízí k snadnému závěru, že Masarykova sociologie představuje pouze českou úpravu Comta upraveného Millem, a že Masaryk patří s Comtem ještě ke staré spekulativní (filosofické) sociologii, k pouhé prehistorii sociologie, která v moderní době začíná např. až Durkheimem. Ve prospěch tohoto tvrzení mluví značný podíl filosofie dějin na Comtové a Masarykově sociologii, a ovšem i nesporně velký vliv Durkheima na sociologii 20. století.

Počátek moderní vědecké sociologie lze ovšem datovat různě a nemíníme tu rozhodovat mezi Comtem a Durkheimem. Nemůžeme si však odpustit poznámku, že zmíněné protispekulativní a proticomtovské kritérium vědeckosti sociologie se opírá o *spekulativní a comtovskou* myšlenku, podle níž vznik a další vývoj sociologie probíhá jako přímočarý proces odfilosofičtění sociologie, jako proces postupného nahrazování metafyziky vědou. Skutečný průběh vývoje sociologie od Comta po dnešek tuto představu nepotvrzuje, rozhodně se nevyznačuje uvedenou přímočarostí (vzhledem k množství různých, vedle sebe existujících sociologických škol, i vzhledem k jejich celkovým vývojovým tendencím) a sám Durkheim se jeví spíše jen jako jeden z vektorů soudobé sociologie než jako její jediný předobraz.

Z tohoto hlediska nepovažujeme ani vztah Masaryka ke Comtovi za prostou variantu jedné typické sociologické epochy, nýbrž také za výraz určitého vývojového posunu. Blížší pohled na povahu a smysl Masarykových „úprav“ (nikoli prostý výčet shod a rozdílů mezi Masarykem a Comtem) nás upozorní spíše na jejich vícerozměrnost než na jejich jednosměrnost. Nelze jednoznačně říci, že by Masaryk uchovával (nebo jen posiloval anebo jen oslaboval) spekulativní prvky Comtova pojetí. Masaryk není spekulativnější nebo vědeckější, nýbrž je *jiný než Comte*: například svou koncepci vědy a mýtu nesnižuje pouze počet stadií, nýbrž reviduje samotnou lineárnost Comtovy představy, relativizuje spor vědy s mýtem, zařazuje ho do nových sociologicko-kulturních kontextů, takže jej můžeme považovat spíše za anticipaci novodobé problematiky než za spekulativní reziduum. Není také zcela jednoznačné, zda pozdější vývoj sociologie

jen přejímá (jen zesiluje) Durkheimův objektivismus, či zda ho spíše koriguje. Ani v tomto případě nemůžeme chápat Masarykovu kritiku Comtova objektivismu jako výraz spekulativního postoje, nýbrž naopak opět spíše jako anticipaci pozdějších oprav sociologického scientismu. Zvědecktování sociologie probíhá zpravidla zároveň s transformacemi představ o vědě a vědeckosti, s transformacemi, které často plodně využívají toho, co se mohlo v jisté době jevit jako spekulativní reziduum (v oblasti teoretické přírodovědy bylo by možné odkázat na osudy sporu mezi mechanicismem a vitalismem nebo — v pojetí vědeckého poznání vůbec — na spor o kauzalitu a finalitu).

Některá Masarykova stanoviska v sociologii a filosofii, která se mohou jevit jako zastaralá (metafyzika, filosofie, filosofie dějin a teleologie v sociologii), objevují se různými cestami i v dnešní sociologii jako vážné otázky. U Masaryka zůstávají ovšem většinou otázkami otevřenými, Masaryk se nezrekl mnoha pozitivistických postojů, nepřekonal subjekt-objektový dualismus; vzdálenost mezi Masarykem a soudobou sociologií je vůbec velká — v teoretických základech, v množství získaných poznatků, v metodách a technikách výzkumu, ve společenském postavení sociologie i v pronikavých změnách vlastního objektu zkoumání. Domníváme se však, že hodnocení jeho sociologie jako metafyzicky (eticky, dějinně filosoficky, nábožensky) korigovaného comtismu by bylo právě tak zjednodušující, jako snaha označovat jeho filosofii za pouhý teisticky korigovaný pozitivismus. Nelze říci, že by Masaryk byl v sociologii *ještě* příliš filosofický, nýbrž že *již* není s to být sociologem a filosofem pozitivismu. Nechce ho pouze opravovat: svým pojetím sociologie se snaží uvést pozitivistickou sociologii v pochybnost dvojím směrem — v jejím pojetí vědeckosti a v jejím pojetí antifilosofičnosti sociologie. Nelze říci, že by tato snaha zněla dnešní sociologii archaicky.

Hledisko *dějin* sociologie obrací pozornost na proces formování sociologie jako zvláštní vědy v jejím vztahu k jiným tehdejší vědám, k jiným sociologiím, k jejímu místu v tehdejší společnosti a kultuře, v poměru k předchůdcům a následovníkům. V tomto rámci je mezi Bláhovými a Královými výroky o povaze Masarykovy

sociologie jen zdánlivý rozpor. Král má na mysli Masarykovo vymezení sociologie a právem proto zjišťuje převahu sociologie v celém Masarykově díle. Bláha zase — ve srovnání s dalším vývojem české sociologie — zcela právem konstatuje, že sociologie Chalupného činí ve smyslu obecného sociologického systému další důležitý krok ve vývoji naší sociologie a zpracovává oblast, kterou u Masaryka v tomto rozsahu postrádáme.

Význam Masaryka jako sociologa a jeho místo v české sociologii bylo by možno charakterizovat takto:

① Masarykova sociologie vychází ze sociologie raného pozitivismu, reviduje však její filosofická východiska ve smyslu kritického realismu (ve prospěch metafyziky, ontologie, antropologie, teleologie), a chápe ji v úzké souvislosti s psychologii, ve prospěch významu psychologie pro sociologii. Na základě distinkcí člověk-poměry, jednotlivec-společnost, duch-hmota odmítá naturalizující (zvl. biologizující) i spekulativně mýtickující sociologické modely, snaží se zdůvodnit oprávněnost hodnotících zřetelů v sociologii a význam jejich prakticko-společenských funkcí. Transformuje původní porevoluční sociologii v sociologii, která se chce vyrovnat se situací před revolucí a uprostřed revolucí (národních a demokratických, sociálních, socialistických).

② Spolu s přísně vědeckými postupy v sociologii, s metodičností a kritičností jejích výzkumů zdůrazňuje prvořadý význam teoretického a filosofického myšlení jako integrální součásti sociologické vědy. V Masarykově pojetí sociologie i v jeho vlastní práci je to vyjádřeno zejména tím, že převažuje syntetický ráz sociologie a že se filosofie dějin (sociologická dynamika) pokládá za základní součást teoretické sociologie.

③ Vzhledem k této dvojí povaze povzbuzovala Masarykova sociologie u nás jak vývoj k ryze empirickému sociologickému výzkumu (který si většinou zachovával úzký vztah k hlediskům praktickým a filosofickým), tak i k posílení sociologických zřetelů u ryze filosofických (nebo i teologických) představitelů českého myšlení (Rádl, Hromádka aj.). V obou případech pak podporovala demokratické a humanistické ráz české společenské vědy a filosofie.

4. Masaryk pojal a pěstoval sociologii jako součást českého národního života a jako jeden z teoretických základů výstavby národního programu. Uplatnil sociologická hlediska i v analýze světového vývoje na počátku 20. století, v rozbořech sociální otázky, ruských revolucí aj., a považoval sociologii za důležitou složku výstavby a řízení demokratické společnosti, společenské praxe (zejména politické a výchovné).

5. Zdůvodnil význam a práva sociologie jako samostatné vědy, zařadil ji do věcných i metodických vztahů k vědám ostatním a připravil půdu pro její institucionální. Ve struktuře české vědy a kultury vydobyl sociologii čestné místo vedle oborů, které dosud u nás hrály roli prvořadou (historie, jazykověda, literární věda), v naší kulturní orientaci přispěl k rozšíření západoevropské sociologie.

6. Sám nevytvořil systém teoretické sociologie a nepatřil k představitelům zpracovaného teoretického myšlení ani v sociologii, ani ve filosofii. K české sociologické literatuře přispěl speciální sociologickou monografií o sebevraždě, pracemi o předmětu, metodách a významu sociologie a zejména obsáhlými spisy zaměřenými převážně na filosofii dějin. V české vědě a kultuře posílil sociologický způsob myšlení a jeho práce možno považovat za počátky některých speciálních sociologií u nás (sociologie inteligence, kultury, politiky, náboženství).

7. Jako první u nás otevřel střetnutí se sociologickou soustavou marxismu tak, že obrátil pozornost odborné sociologie na problémy kladené marxismem, a pozornost marxismu na odbornou sociologii. Přestože se tyto vztahy rozvíjely dlouho v podobě střetání protikladných sociologických a filosofických principů, obsahuje Masarykova sociologie nemálo podnětů a otevírá nemálo problémů, zajímajících dnes marxismus i odbornou sociologii: vztah filosofie (teorie vůbec) a empirického výzkumu, podíl sociologie na řešení společenských problémů (operativních i programových), humanistické poslání sociologie, sociologické rozbory sociologie, problémy sociálně kritické (kritika kultury, kritika ideologií) aj. Po této stránce nás může Masarykova sociologie zaujmout jako sociologie demyologizace a smyslu.

Резюме

Лубомир Новы: Масарик как социолог

В очерке, посвященном Т. Г. Масарику — основателю чешской социологии в 80-х годах 19 века, автор пытается характеризовать понятие социологии Масариком (1-я глава), его решение отношения социологической статистики и динамики (2-я глава) и специфицировать место Масарика в истории чешской социологии (3-я глава). Масарик определяет предмет социологии при помощи ее места в общей классификации наук; социологию разделяет на теоретическую (абстрактную и конкретную) и практическую, считает ее теоретической основой всех общественных наук, в частности истории и политики; социологию считает самостоятельной наукой (против редукционизма в социологии). Основной составной частью абстрактно-теоретической социологии является по данным Масарика и философия истории. Как раз эту часть социологии Масарик сам больше всего развивал. Однако при этой настойчивости на динамику сам ставит на первое место статистику, внимание к человеку как к константной составной части истории, попытку изложения социологических явлений из психологии. Границу этих разъяснений корректирует взглядами телеологическо-философскими, при критике узкого эмпиризма и историцизма подчеркивает значение конструктивной и умственной деятельности. Социология Масарика не является простой репродукцией понимания Комта. Это социология демитологизации и смысла. Её можно понять только в общем контексте мышления Масарика.

Summary

Lubomír Nový: Masaryk as a Sociologist

In his study devoted to T. G. Masaryk, the founder of the Czech sociology in the eighties of the last century, the author tries to characterize Masaryk's conception of sociology (Chapter 1), his solution of the relation between sociological statics and dynamics (Chapter 2), and to specify Masaryk's place in the history of Czech sociology (Chapter 3). Masaryk defines the subject of sociology in terms of its place in the general classification of sciences; he divides sociology into theoretical sociology (abstract and concrete) and practical sociology; he regards it as a theoretical basis of all social sciences, especially of history and politics; he considers sociology to be an independent science (against the reductionism in sociology). According to Masaryk, also the philosophy of history represents a fundamental part of abstract theoretical sociology. It is just this part of sociology he himself cultivated most. While thus emphasizing the dynamics, however, he himself puts in the first place the statics, the consideration of man as a constant component of history, the effort to explain sociological phenomena with the help of psychology. He modifies the limits of these explications by teleological and philosophical ideas, and in criticizing the narrow empirism and historicism he stresses the significance of constructive intellectual activity. Masaryk's sociology is not a simple reproduction of Comte's conception, it is a sociology of demythologization and of sense. It can be grasped only in the general context of the whole of Masaryk's thinking.

Rozvoj empiricko-teoretické i empiricko-výzkumné činnosti v oboru sociologie v Československu vyžaduje též znalosti tradic české a slovenské sociologie.¹ Československo patřilo k oněm evropským zemím, v nichž rozvoj sociologie dosáhl vysokého stupně a sociologie relativně vysoké úrovně.² Významnou úlohu v rozvoji naší tradiční sociologie měla činnost I. A. Bláhy, který je obecně považován za nejvýznamnějšího českého sociologa vůbec.³ Jeho monografické práce, četné výzkumy jeho i jeho žáků, vliv i úroveň jím redigované Sociologické revue — to vše vytvářelo jednu z progresivních tradic sociologické práce u nás. Proto se v naší i světové sociologické literatuře psalo o „Brněnské sociologické škole“.

Nebylo proto náhodné, že katedra sociologie na filosofické fakultě v Brně, které je svěřena koordinace výzkumů v oblasti dějin naší sociologie, připravila jako jednu z prvních konferencí s tematikou z dějin československé sociologie konferenci o Brněnské sociologické škole. Konference se konala ve dnech 15.—16. dubna 1966 a referáty a příspěvky na ní přednesené byly vydány ve stejnojmenném sborníku.⁴

Od doby konání konference a vydání zmíněného sborníku značně pokročilo studium vývoje a tradic české a slovenské sociologie. Byly vysloveny rovněž některé nové názory na problematiku tzv. Brněnské sociologické školy.⁵ Pokládáme proto za prospěšné věnovat této problematice pozornost i v tomto příspěvku k vývoji význam tendencím naší sociologie. Chceme se zabývat předně charakteristikou Brněnské sociologické školy, dále jejím místem v české a slovenské sociologii a konečně možnostmi navazovat i dnes na její činnost.

I.

Při kritické analýze vývojových tendencí v naší sociologii nemůžeme ovšem vystačit s pouhým konstatováním, že název Brněnská sociologická škola byl a je používán. Předmětné hodnocení vyžaduje uspokojivou odpověď na otázku, zda bylo používání tohoto názvu oprávněné; a když ano, pak je nezbytné vysvětlit, v jakém smyslu je používání tohoto názvu opodstatněné. Víme totiž, že kupříkladu v dějinách české psychologie se od konce dvacátých let velmi výrazně odlišovala koncepce výkladu psychologických jevů i experimentální psychologická práce učitelů psychologie na filosofické fakultě v Brně od ostatních tehdejších českých i slovenských psychologů — a přesto nikdy nebyl používán v naší literatuře název „Brněnská psychologická škola“. Přitom právě „brněnští“ psychologové — Mihajlo Rostohár a Ferdinand Kratina — byli výraznými představiteli strukturalistické tvarové psychologie, kterou pojímali dynamicky, vývojově, možno říci „dialekticky“.⁶ Na rozdíl od psychologie byl název „Brněnská škola“ běžně používán v sociologii a rovněž v teorii práva. V právních vědách byl u nás vžitý název „Brněnská normativní škola“ pro označení koncepce profesorů bývalé právnické fakulty brněnské university, kteří — např. František Weyr, Karel Engliš a další — vycházeli z Kelsenovy teorie práva. Je příznačné, že se stoupenci „Brněnské sociologické školy“ a stoupenci „Brněnské normativní právní školy“ nejen zásadně teoreticky lišili, ale v mnoha diskusích se i otevřeně střetávali.⁷

Jestliže v případě používání názvu „Br-

¹ Srovnej blíže J. Obrtlíková, *Dějiny české a slovenské sociologie*, Sociologický časopis 1967, čís. 4, str. 502.

² Jan Macků, *Les étapes et les tendances principales de la sociologie tchécoslovaque*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1967, G 11.

³ Srovnej např. J. Kolaja, *La sociologia Cechoslovaca*, Rivista Mexicana de Sociologia, 3/1963 (Sociologický časopis 5/1965).

⁴ *Brněnská sociologická škola*, Brno 1967.

⁵ Konference o dějinách české a slovenské sociologie se konala ve dnech 19.—20. června 1967. Také z této konference je připravován pro tisk rozsáhlý sborník.

⁶ Jan Macků, *K vývoji strukturalismu v české filosofii a humanitních vědách*, Sborník filosof. fakulty brněnské university, řada B 15, 1968.

⁷ Srovnej například diskusi o normativních teoriích v Sociologické revui VII, 1936.

něnská normativní právní škola“ již sám název ukazoval teoretickou specifitu této školy, pak tomu tak není v oblasti sociologie. Vnucuje se proto oprávněně otázka, zda nejde v tomto případě o pouhé „geografické“ označení. Podobná námitka vystavá zvláště proto, že se někdy — jak se pokusíme ukázat dále — používal název „Brněnská sociologická škola“ přímo v protikladu k tzv. „Pražské škole“, respektive vzhledem ke skupině pražských sociologů seskupených kolem revue Sociální problémy.⁸

Problematickostí názvu „Brněnská sociologická škola“ je nadto zvyšována tím, že různí autoři k ní zařazují jiné české sociology jako představitele této školy. Tak např. Jiří Kolaja považuje⁹ za představitele Brněnské sociologické školy I. A. Bláhu a Emanuela Chalupného (o J. L. Fischera se vůbec nezmiňuje), Jan Macků pokládá — vzhledem k rozvoji strukturalismu v české sociologii — za představitele této školy zejména J. A. Bláhu a J. L. Fischera,¹⁰ Karel Galla mluví¹¹ o „Bláhově sociologické škole“ a „Brněnském sociologickém okruhu“ vytvářeném spolupracovníky Bláhova časopisu Sociologická revue. Nesporné se tedy jeví jen zařazení I. A. Bláhy jako představitele sociologické školy, jež působila v Brně.

Z tohoto aspektu se jeví jako nejdůležitější otázka problematiky Brněnské sociologické školy vymezení názvu „sociologická škola“ vůbec. Název „škola“ v sociologii i v jiných vědních disciplínách se používá zpravidla ve dvojím smyslu: předně k označení vztahu učitele a jeho žáků, dále pak ve smyslu určitého teoretického směru. Tak uvádí polský sociolog Ossowski, že „příslušnost vědců ke škole nerozhodují prostorová kritéria, nýbrž stanovisko vůči problémům a úkolům dané vědy, vědomě stavěné do protikladů ke stanoviskům jiných škol“.¹²

Z obou zmíněných aspektů se pokusíme analyzovat Brněnskou sociologickou školu.

V Sociologické revui věnované šedesátinám profesora Bláhy¹³ píší jeho žáci o

svém učiteli a charakterizují Brněnskou sociologickou školu jako školu, která se vyznačuje realizací empirických výzkumů. Žáci zdůrazňují, že I. Arnošt Bláha byl u nás první, kdo začal — ještě před první světovou válkou — empirické výzkumy realizovat, zdůrazňují, že Bláha důsledně vedl všechny své žáky k uskutečnění četných výzkumů.

Je nepochybné, že zmíněné konstatování nebylo jen věcí „jubilejního“, „oslavného“ článku. Stačí prostudovat jednotlivé ročníky Sociologické revue, abychom zjistili, že většina studií a článků Bláhových žáků se skutečně opírá o výsledky uskutečněných empirických výzkumů. To se vztahuje například na studii Bruno Zwickera *Sociologie nezaměstnaných* (Sociologická revue 1934 a 1935), Antonína Obrdlíka *Sociální mobilita jedné z moravských obcí Velká nad Veličkou* (Sociologická revue 1934) i na práce J. Obrdlíkové, Jaroslava Hanáčka, Mojmíra Hájka a dalších. Blíží analýza prací Bláhových i jeho bezprostředních žáků ukazuje, že všichni používali určitých tradičních postupů empirické sociologie, jak se u nás vyvíjely v době mezi oběma světovými válkami.

Pojímáme-li sociologickou školu ve smyslu vztahu učitele a jeho žáků, můžeme tedy zcela opodstatněně mluvit o „Bláhově sociologické škole“. Vzhledem k tomu, že často bývají i v tomto smyslu chápány „školy“ označovány místem university, kde dotyčný učitel působil, můžeme, dle našeho názoru, mluvit oprávněně o „Bláhově brněnské sociologické škole“. V tomto smyslu mluví například o školách v české sociologii Břetislav Foustka, který řadí¹⁴ ke svým žákům Karla Galla, Zdeňka Ullricha, Otakara Machotka aj., k žákům Arnošta Bláhy A. Obrdlíka, Bruno Zwickera a J. Slaminku, k žákům Emanuela Chalupného pak zejména Jaroslava Símu.

Podle našeho názoru je však možné mluvit o „Brněnské sociologické škole“ i ve druhém zmíněném slova smyslu. Studium dějin naší tradiční sociologie ukazuje, že

⁸ Viz např. referát J. Siklové na zmíněné konferenci o dějinách čs. sociologie (poznámka č. 5) o tzv. „Pražské sociologické škole“. Podle J. Siklové nesouhlasí J. Král s názvem „Pražská sociologická škola“ a zastává názor, že správné označení je „skupina Sociálních problémů“.

⁹ J. Kolaja, l. c.

¹⁰ Jan Macků, *Brněnská sociologická škola a její*

místo v dějinách naší sociologie, sborník Brněnská sociologická škola.

¹¹ Karel Galla, referát na zmíněné konferenci o dějinách čs. sociologie (1967).

¹² Citováno podle Z. Bauman, *Sociologie*, Praha 1965, str. 39.

¹³ Sociologická revue 1939, sv. 1, str. 6 a n.

¹⁴ Břetislav Foustka, Heslo Čs. sociologie v *Dodatech Ottova slovníku naučného*, VI., 1, str. 77 a n.

představitelé Bláhovy brněnské sociologické školy kladli některá svá stanoviska v základních otázkách sociologické teorie do protikladu ke stanoviskům jiných našich sociologů, zejména pak proti stanoviskům skupiny sociologů soustředěných kolem časopisu Sociální problémy.

Časopis Sociální problémy řídil Josef Král, jehož význam pro naši sociologii spočíval zejména v pracích z oboru dějin sociologie, jak o tom svědčí jeho monografie Herbartovská sociologie (1921) a příslušná kapitola v jeho stěžejní práci Československá filosofie (1937). K této skupině Josef Král řadí jmenovitě O. Machotku, Z. Ullricha a J. Mertla, tedy sociology, kteří vyšli ze semináře Břetislava Foustky.

Stanovisko Bláhovy brněnské sociologické školy a skupiny sociologů sdružených kol časopisu Sociální problémy se lišilo zejména v otázce připustnosti hodnotících soudů v sociologii jako vědě. Projevoval se zde známý dlouholetý spor, který provází celou světovou sociologií a dosud není jednoznačně dořešen.

Při rozboru této otázky vyjdeme přímo z formulací hlavních představitelů zmíněných škol. Josef Král v Československé filosofii charakterizuje svou skupinu takto: „Na zcela objektivním, empirickém stanovisku v sociologii, jež v teoretické sociologii odmítá hodnocení a aplikaci poznatků a s ním spojuje důraz na exaktní metody výzkumné, zejména statistické, stojí mladší sociologové... seskupení kolem revue Sociální problémy (od roku 1931)“.¹⁵

Obdobným způsobem vytyčuje rozdíl I. A. Bláha, když píše: „A konečně vedle úkolu výzkumného, metodologického, abstraktně systematického naskýtá se i úkol praktický. To znamená, aby dosaženého vědeckého poznání v oblasti sociálního dění použito bylo i k cílům praktickým, zdokonalovacím, reformním. V té příčině se i novější česká sociologie názorově poněkud rozcházela. Sociologové ze školy pražské stojí na stanovisku, že sociolog má prostě jen konstatovat, zjišťovat, vysvětlovat a že se má uvarovat soudů hodnotících. (Po událostech březnových v r. 1939 se i mezi nimi někteří od této základní směrnice odchýlili: viz

např. spis D. J. Mertla aj. Současné Německo.) Naproti tomu sociologové ze školy brněnské, vycházejíce od téže zásady, že úkolem sociologovým je především konstatovat, zjišťovat a vysvětlovat a že ve vědě teoretické nesmí být míšena hlediska zjišťující a hlediska hodnotící, přece jen připouštějí, že sociolog právě proto, že on vidí lépe, hlouběji a přesněji do procesů sociálního dění a že v důsledcích toho může spolehlivěji vyvozovat vztahnost mezi tím, co je, a tím, co byti má, je především oprávněn, z toho hlavního důvodu, aby se cello zmatku spekulativně, citově a fantasticky podložených hodnotících soudů o sociálním dění, formulovat, když vykonal svou práci výzkumnou a zjišťující, pro potřebu praktiků příslušné vědecky podložené hodnotící soudy o sociálním dění“.¹⁶

V obou citovaných výrocih se zřetelně zračí rozdíl „Pražské“ a „Brněnské“ sociologické školy. Že nejde o nahodile vybrané a ojedinělé názory, dosvědčují i četná další místa z článků a recenzí, které byly publikovány ve třicátých letech v Sociologické revui a v Sociálních problémech. Vzhledem k tomu, že středem pozornosti tohoto příspěvku je Brněnská sociologická škola, připomínáme ještě stanovisko Bláhovo, v němž je vysvětlováno i hledisko, z jehož zorného úhlu Bláha připouští a požaduje hodnotící soudy:

„A tu se klade otázka — a zde je bod, kde se my, brněnští, odlišujeme od pražských: není právem sociologa, a nejen právnem, ale domníváme se i jeho sociální povinností, aby on, který proniká skutečno z hlediska vědecké pravdy, který se dobírá svým kritickým pohledem až k celistvostním vazbám všech společenských částečností, obzírá všechny části z hlediska celku, nesnažil se usměrnit ono partikularistické, zmatené a roztržité hodnocení společnosti, o němž autor píše, ve smyslu určitého ideálu celistvostního? Jaký je ten ideál celistvostní? Jistěže není absolutní. Není takových. Ale je jim ideál praktickému sociologovi vlastní, totiž ideál životnosti společnosti.“¹⁷

Domníváme se, že k citovaným názorům není nutný širší komentář. Podotýkáme pouze, že v otázce připustnosti hodnotících soudů je stanovisko představitelů Brněn-

¹⁵ Josef Král, *Československá filosofie*, Praha

¹⁶ I. Arnošt Bláha, *Osobnost a dílo E. Chalupného*, Sociologická revue 1937, sv. 1–2, str. 112.

1937, str. 200.

Sociologická revue 1939, sv. 2–4, str. 145 a 146.

ské sociologické školy bližší stanovisku naší soudobé marxistické sociologie a shoduje se i s názory většiny soudobých sociologů vůbec, jak vyzdvihuje např. Jaroslav Klofáč: „V posledních letech, jak ukazují diskuse mezi západními sociology, většina seriózních nemarxistických sociologů považuje politické a mravní hodnocení zkoumaných společenských jevů za povinnost sociologů... Sociolog, říká například západoněmecký sociolog René König, musí bránit situacím, jež ohrožují lidskou důstojnost, musí se snažit je poznat, protože jen tak je možno zjistit prostředky proti nim.“¹⁸

Z uvedeného je, domníváme se, zřejmé, že jedním z charakteristických rysů Bláhovy brněnské sociologické školy bylo stanovisko — kladené záměrně do protikladu ke stanovisku sociologů sdružených kolem časopisu Sociální problémy —, že v teoretické sociologii jsou přípustné hodnotící soudy. Přitom, jak vyplývá zejména z druhého z citovaných názorů I. A. Bláhy, vycházeli představitelé Brněnské sociologické školy z hlediska, že sociolog má hodnotit jednotlivé sociální jevy z hlediska sociálního celku, chtěli-li z hlediska totality společnosti.

Tím se dostáváme k druhému — podle našeho názoru rovněž pro tuto školu typickému — znaku, tj. ke strukturálnímu pojmání společnosti. Studium vývoje sociologických teorií v Československu ukazuje,¹⁹ že přední představitelé Brněnské sociologické školy dospěli ke strukturálně funkcionalistickému pojetí společnosti. Mohli bychom je řadit ke strukturalistickému směru v sociologii, který dnes představuje jeden z nejvýznamnějších sociologických proudů vůbec.²⁰

Ke strukturálně funkcionálnímu pojetí sociálních jevů dospěli u nás ze sociologů především I. A. Bláha a J. L. Fischer, i když každý z nich jiným způsobem.²¹ Přitom se určitá základní strukturace společnosti (činitelé-cinnosti-výtvoři) objevovala i u Emanuela Chalupného.

Zkoumáme-li díla sociologů mladších než byli výše jmenovaní, pak můžeme konstatovat, že nejvíce ovlivnila naši „střední sociologickou generaci“ strukturalistická a funkcionální koncepce Bláho. Na ni navazují, resp. z ní vycházejí nejen bezprostřední žáci Arnošta Bláhy, ale i někteří další sociologové z okruhu ovlivněného brněnskou Sociologickou revuí. Uvádíme alespoň studii Bruno Zwicker, v níž se ztotožňuje s Bláhovou koncepcí společnosti — *Soustava a metoda*,²² dále práci Juliány Obrdlíkové, *Pedagogická sociologie*,²³ sluší připomenout, že z autorů „brněnského sociologického okruhu“ strukturálně funkcionální koncepci Bláhu aplikoval Anton Štefánek, Tomáš Čep, a další. Chalupného systém pak důsledně využíval zejména jeho nejvěrnější žák Jaroslav Šíma.²⁴ Pokud jde o J. L. Fischera, říká sám žertem, že „na své žáky teprve čeká“.

Z hlediska vývoje strukturálního v české sociologii představují I. A. Bláha a J. L. Fischer dvě svérázné osobnosti sociologické tradice, jejichž činnost je — u Bláhy zcela, u J. L. Fischera z větší části — spjata s brněnskou universitou. V tomto smyslu je možné je řadit k Brněnské sociologické škole, i když se jejich koncepce v některých směrech lišily.

II.

Snažili jsme se zatím o vytyčení některých základních znaků Brněnské sociologické školy. Z uvedeného je — domníváme se — zřejmé, že z hlediska vztahu učitele a žáků se toto označení týká především školy I. Arnošta Bláhy, který rovněž nejdůsledněji v polemice s „pražskými“ proklamoval (a sám důsledně realizoval) připustnost hodnotících soudů a který vytvořil svéráznou strukturálně funkcionální koncepci společnosti, již přejímala řada jeho žáků.

Pokusme se však dále naznačit místo této školy ve vývoji sociologie v naší zemi.

¹⁸ Jaroslav Klofáč, *Úvod do marxistické sociologie*, sborník Základní otázky sociologie, Socialistická akademie 1965, str. 32.

¹⁹ Jan Macků, *K vývoji strukturálního v české sociologii*, příspěvek na konferenci o dějinách čs. sociologie (1967).

²⁰ Srovnej J. Klofáč-V. Tlustý, *Soudobá sociologie I*, Praha 1966; Z. Strmiska, *Pojetí sociální struktury v současné nemarxistické sociologii*, sborník Sociální struktura socialistické společnosti, Praha 1966.

²¹ Srovnej J. Macků, *Poznámky ke strukturálnímu determinismu v díle Arnošta Bláhy*, Sborník prací filos. fakulty brněnské university, B 13, 1966.

²² Bruno Zwicker, (pod pseudonymem Z. Bystrý), *Soustava a metoda*, Sociologická revue 1939, sv. 1.

²³ Juliána Obrdlíková, *Pedagogická sociologie*, Brno 1947.

²⁴ Jaroslav Šíma, *Soustava problémů speciální sociologie*, Sociologická revue 1937, sv. 3-4, str. 327.

Představitelé Brněnské sociologické školy patřili vesměs k onomu hlavnímu proudu naší sociologie, který charakterizoval I. A. Bláha takto:

„Co charakterizuje většinu zástupců současné sociologie české, je okolnost, že východiskem jejich myšlení nejsou předpoklady převzaté z jiných věd, např. z mechaniky, antropologie, biologie, psychologie, ale ona noetická orientace, že především usilují oprostit se od každého apriorismu a v důsledku toho ode všeho sociologického zjednodušování, jež záleží v tom, že jevy složitější, sociální, se vysvětlují jevy jednoduššími, mechanickými, organickými, individuálně psychickými. To je stanovisko Masarykovo, jenž vždy zdůrazňoval, že první problém každého vědeckého pracovníka je problém noetický. Proto vidíme, že většina českých sociologů se hlásí k tzv. kritickému realismu, totiž onomu sociologickému směru, který vychází ze základního stanoviska, že o povaze sociálního skutečna nic předem nevíme, že nezbytnou podmínkou pro jeho přesné poznání je trpělivé a soustavné pozorování a objektivní kritická analýza. Tímto způsobem se dospěje k poznání, že společenské dění je výslednicí dvou stejně významných faktorů, subjektivního a objektivního, že charakter společenského dění je závislý jednak na individuálních psychičnostech, jež vstupují do sociálního procesu, jednak na objektivní sociální situaci. Neběží tu tedy jen o individualismus, ani jen o kolektivismus, sociologismus, nýbrž, když mluvíme o individu a společnosti, jsou to jen dva různé aspekty téže skutečnosti. Tedy vzájemná nástrojnost individua a kolektivu, i jedinec i množství, i genius i masa, i vůdce i lid, tedy ani jen Carlylovský kult hrdinů, ani Telstojevský kult lidu. Dějiny jsou výslednicí spolupráce obou těchto faktorů.“²⁵

Kritický realismus, navazující na realismus Masarykův a formulovaný v podobě užívané tradičně v předválečné i současné naší sociologii I. A. Bláhou, byl používán pro označení určitého sociologického směru pouze v české a slovenské sociologii. Bláha, který vyšel jako všichni čeští

sociologové začínající pracovat v tomto vědním oboru před první světovou válkou z Masarykova pojetí společnosti, se dovedl v důsledku svých studií u E. Durkheima vyvarovat krajnosti Masarykova subjektivizujícího a psychologizujícího hlediska a neupadl ani — a tu opět pod vlivem T. G. Masaryka — do durkheimovského striktního objektivismu.²⁶ Právě z této syntézy vyrůstá Bláhovo pojetí kritického realismu. Bláha poprvé formuloval své gnoskologicko-metodologické stanovisko po kritickém rozboru všech hlavních směrů v sociologii, jak je poznal při svých studiích v Paříži, v článku Kritický realismus v sociologii (Česká mysl, 1913, čís. 1, 2). Rozváděl a upřesňoval je později v řadě článků v našich i zahraničních časopisech. Proto byl dle našeho názoru oprávněně označován²⁷ tento přístup ke zkoumání společnosti jako „Bláhův kritický realismus“.

Kritický realismus nebyl ovšem — jak ukazuje i Bláha — jednotným proudem. Bláha k němu řadí jak představitele striktního sociologismu Antonína Uhlíře, tak představitele psychologismu O. J. Štáfka. K vlastnímu kritickému realismu — v užším pojetí — patřili dle našeho názoru ze starších sociologů především I. A. Bláha, E. Chalupný, J. Král, A. Štefánek. I mezi nimi jsou ovšem jisté rozdíly pokud jde o „kriticko-realistické“ pojetí společnosti. Tak například Emanuel Chalupný svým kulturologickým pojetím společnosti tendoval mnohem více k sociologismu než Josef Král, který naopak více zdůrazňoval ve svém sociologickém systému význam psychických faktorů. To se projevilo i v jejich klasifikaci věd: Chalupný kladl sociologii před psychologii, Král psychologii před sociologii, přičemž sociální psychologie je podle jeho názoru základní součástí sociologie. Bláha kladl větší důraz vzhledem ke Královu pojetí společnosti na sociální, vzhledem k pojetí Chalupného pak na duševno. V tomto směru představuje podle našeho názoru určitý „střed“ mezi sociologickou koncepcí Chalupného a Královou. Z tohoto hlediska považujeme Bláhu za nejdů-

²⁵ I. Arnošt Bláha, *Der gegenwärtige Stand der tschechischen Soziologie*, Slavische Rundschau, 1936, str. 77 a n.

²⁶ Za nejlepší hodnocení Bláhova systému po stránce sociologické i filosofické pokládám stat. Julíany Obrdlíkové „*Sociologická metoda I. Arnošta Bláhy*“, viz Brněnská sociologická škola, str. 22–47.

²⁷ Viz B. Zwicker, *Soustava a metoda*, M. Trapl, *Bláha a Masaryk*, E. Chalupný, *Myslitel a člověk*, všechny příspěvky v Sociologické revui 1939, sv. 1. S naším stanoviskem nesouhlasí ovšem J. Obrdlíková, jak o tom svědčí její druhý diskusní příspěvek *Kritický realismus* ve sborníku Brněnská sociologická škola, str. 107–110.

slednějšího představitele kritického realismu v onom užším pojetí.

Kritický realismus v pojetí představovaném I. A. Bláhou a jeho žáky vedl Bláhu svými důsledky k strukturálně funkcionálnímu pojetí společnosti. Bláhovo dílo je v tomto směru příznačné nejen z hlediska rozvoje strukturalismu v české sociologii, ale i z hlediska posuzování vztahu české a světové sociologie, respektive pro sledování vývoje strukturalismu v moderní sociologii vůbec.

Bláha — jak již bylo připomenuto — vycházel z Masaryka a Durkheima. Durkheim pak je pokládán — například Radcliffem-Brownem a René Königem — za nejvýznamnějšího z průkopníků moderního strukturalistického pojmání společnosti. Z jeho díla vychází přímo Radcliffe-Brown a z velké míry i Bronislaw Malinowski, jejichž díla jsou i jedním z hlavních zdrojů pro soudobé strukturalistické směry. Od Durkheima vedla však rovněž cesta k Marcelu Maussovi a ke Gurvitchovi.

Bláhův strukturalismus vyrůstal z jeho pojetí společnosti, kterou nazývá „řádem řádů“ (1923), tedy termínem, který se vyskytuje v současné době v témže významu i u C. Lévi-Strausse, a to v kontaktu s vývojem zvláště francouzské sociologie.²⁸

Z jiných východisek vyrůstal strukturalismus ve filosofii a sociologii J. L. Fischera a ve filosofii dějin Josefa Tvrdeho. Zatímco Tvrdý dospívá ke strukturalistickým názorům vlivem emergentní filosofie, s níž se seznámil blíže v roce 1930 a kterou vysvětloval ve své interpretaci v práci *Nová filosofie* (1932), promýšlel se J. L. Fischer ke strukturalistické koncepci „skladebné filosofie“ od pragmatismu. I jeho koncepce je ovšem velmi blízká neorealistickým filosofickým pojetím skutečnosti. V sociologii uplatnil J. L. Fischer své strukturálně funkcionální hledisko v roce 1933, kdy vyšla jeho práce *Kříze demokracie*.

Rozdílná východiska strukturalismu u I. A. Bláhy a J. L. Fischera se projevila i v rozdílnosti jejich sociologických systémů, jak se zde pokusíme alespoň stručně naznačit. I. A. Bláha definuje sociologii

jako vědu o sociálních jevech, k nimž řadí sociální činnosti, jejich výsledky — vytvoření a podmínky těchto činností. Zdůrazňuje přitom „aktivistické“ pojetí společnosti, v němž rozhodující význam mají sociální činnosti. V nich se uplatňuje individuální i kolektivní prvek. „Sociální“ znamená pro Bláhu „řádový“. „Řádovost“ je pak dána tlakem „sociálních norem“. Člověk mluví například „pod normou“ mateřské řeči, zprostředkované mu výchovou, jedná „pod normami“ ekonomickými, mravními atd. „Normy“ představují v Bláhově pojetí „tlak obecně citěné potřeby existence“ — jedince i společenských útvarů, např. sociálních skupin. Jejich strukturovaný systém tvoří „sociální situaci“, v níž člověk žije. Jedinec není vůči sociální situaci pasivní, je jejím spoluvytvořitelem. Jeho činnosti se sice řídí sociálními normami, ale současně sociální činnosti normy vytvářejí, znovuvytvářejí i mění. Řádovost, struktura společnosti, vyplývá ze sociálních potřeb. Sociální funkce pak představují u Bláhy „činnosti zaměřené k uspokojování sociálních potřeb“.

Procesy, které vyplývají ze sociální situace, představují psychické i činnosti interakce, v nichž „mnozí ovlivňují jednoho i jeden mnohé“. Individuální difference jsou zmírňovány — nikoli však odstraňovány — v procesech asimilačních, v nichž individuální citění, myšlení a usilování je povyšováno na jednotný typ (my — citění, my — myšlení). Relativním sjednocením psychickým i činnostním se vytváří sociální skupina — s vazbou psychickou, činnostní i sociologickou (vnější), která se v procesu delší existence institucionalizuje.

Podle Bláhy tvoří i osobnost jedince (jeho citění, myšlení, volní reakce, jednání) strukturu, v níž se kromě individuálního „já“ uplatňuje řada sociálních „já“ — podle příslušnosti jedince k různým sociálním útvarům, k nimž Bláha řadí jak „časoprostorové agregace“, tak publikum, dav, „vlastní“ sociální skupiny, organizace atd. Tedy pojetí blízké koncepci rolí, jak ji známe z Dahrendorfova díla *Homo sociologicus*.

J. L. Fischer vychází při výkladu společnosti ze své skladebné filosofie. Pojímá společnost jako soustavu sociálních

²⁸ V této souvislosti mne upozornil Lubomír Nový, že Roman Jacobson pokládal T. G. Masaryka rovněž za jeden z zdrojů českého strukturalismu. Podle našeho názoru by to odpovídalo

tomu, že Masaryk k nám uvedl Comta, jehož pojetí sociálního konsensu může být východiskem systémového pojmání společnosti.

funkci, tj. „tendenci vedoucích ke své objektivaci“. Soustava funkcí tenduje dle J. L. Fischera ke konsensu, který je jednak strukturální — společenský řád, jednak organizační — státní útvar. Fischer rozlišuje při analýze sociálních jevů 1. funkcionální určení, tj. reálný smysl, respektive „podstatu“ sociálních jevů, 2. funkcionální podmínění, které vyjadřuje vázanost jednotlivých sociálních útvarů sociálním celkem, čili dle slov J. L. Fischera „převahu celku nad částmi“.

Strukturalismus představuje dle našeho názoru jednu z nejpłodnějších tradic v naší sociologii — a bráno šířeji i v české a slovenské vědě vůbec. Domníváme se, že právě z této tradice, která se ve svérázné podobně uplatňovala i v činnosti Brněnské sociologické školy, může i současná sociologie v Československu čerpat řadu podnětů.

III.

V závěru našeho příspěvku o otázce Brněnské sociologické školy a jejího místa ve vývoji české a slovenské²⁹ sociologie chceme přičinit několik poznámek k problematice možnosti navázat na tradici této školy v současné době.

Zmínili jsme se již o tom, že za jednu z nejprogresivnějších tradic ve vývoji teoretické sociologie u nás pokládáme vytvoření strukturalistických systémů. V tomto směru je pro soudobou naši sociologii příznačné, že se v ní uplatňuje strukturalismus jako nejvýraznější její proud.³⁰ Tim jsou dány i možnosti využít názorů našich tradičních sociologů. Přitom — a to je neméně závažné, mohou být četné podněty z děl našich strukturalistů uplatněny přímo v marxistických koncepcích naší sociologie.³¹

Je to dáno již tím, že Karel Marx, který chápal společnost jako „soustavu sociálních vztahů“, je pokládán dnes i četnými nemarxistickými sociology — zejména G. Gurvitchem — za jednoho z průkopníků strukturalistického pojetí

společnosti vůbec. Jeho sociologický systém je možno označit jako historicko-genetický konfliktuální strukturalismus globálních společností.³²

Marxovo pojetí společnosti ukazuje podle našeho názoru jednu z možností, jak lze ústrojně spojit kladné stránky současného strukturálně funkcionálního směru v sociologii s kladnými stránkami teorií konfliktů, jak tedy řešit problém, který je pokládán za jeden z největších problémů při vytváření moderních sociologických systémů.³³

Je totiž pravda, že i u našich strukturalistů byl zpravidla kladen větší důraz na aspekt systémový než na aspekt konfliktuální.³⁴

Tak zdůrazňoval kupříkladu Bláha při funkcionální analýze každého sociálního jevu zejména jeho „řádové funkce“. Při analýze sociálních funkcí práva a státu vyzdvihoval zvláště funkci ochrannou a stabilizační. Je známo, že naopak marxistická teorie státu a práva zdůrazňovala vždy více funkce represivní, potlačovací.³⁵ Je však nesporné, že se u státu obdobně jako u práva uplatňují v sociálním dění oba typy funkcí, jak v současné naší marxistické literatuře zdůraznil zejména František Šamalik.³⁶

Z tohoto hlediska se domníváme, že pro soudobé naše sociology není bez zajímavosti dílo Jana Mukařovského, jednoho z čelných představitelů estetického strukturalismu ve světovém měřítku vůbec. Z hlediska vývoje československé sociologie nelze přehlížet, že základní práce Jana Mukařovského Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty vyšla poprvé v časopise Sociální problémy v roce 1935, který řídil Josef Král, a byla kladně přijata recenzemi I. A. Bláhy a Ludvíka Svobody v Sociologické revui, přičemž Bedřich Václavěk³⁷ upozornil na to, že Bláha uvítal tuto práci z toho důvodu, že odpovídala jeho pojetí sociálních funkcí umění i koncepci tvořivých funkcí umělec-

²⁹ Srovnej Dušan Slávik, *Brněnská sociologická škola a A. Štefánek*, sborník Brněnská sociologická škola, str. 65.

³⁰ Srovnej např. sborník *Sociální struktura socialistické společnosti*.

³¹ M. Kaláb-Z. Strmiska, *K některým otázkám marxistického pojetí sociologické teorie*, Sociologický časopis 1967, č. 1, str. 1 a násl.

³² Blíže se zabýváme strukturalistickým pojetím společnosti u Karla Marxe v citovaném příspěvku na konferenci o dějinách čs. sociologie (1967).

³³ Srovnej citovanou práci J. Klofače a V. Tlustého, *Soudobá sociologie I*.

³⁴ Na zdůrazňování řádových funkcí u I. A. Bláhy upozorňuje podrobněji Miroslav Ovesný, *K otázce možnosti navázání na Bláhou obecnou sociologickou teorii*, sborník Brněnská sociologická škola, str. 118 a n.

³⁵ Srovnej zejména V. I. Lenin, *Stát a revoluce*, Praha 1920.

³⁶ František Šamalik, *Úvod do sociologie práva a politiky*, Praha 1964.

³⁷ Bedřich Václavěk, *Sociologův poměr k umění*, Sociologická revue 1939, sv. 1, str. 94 a n.

ké inteligence. V této souvislosti chceme upozornit zejména na Mukařovského článek *O strukturalismu*, z něhož uvádíme: „Říká se, že celek je víc než suma částí, z nichž se skládá. Avšak ze stanoviska pojmu struktury je tato definice příliš široká, neboť zahrnuje nejen struktury ve vlastním smyslu, ale i tvary (Gestalten), kterými se zabývá tvarová psychologie... Za specifickou vlastnost struktury... označujeme vzájemné vztahy mezi jejími složkami, vztahy dynamické svou podstatou. Podle našeho názoru může být pokládán za strukturu jen takový soubor složek, jehož vnitřní rovnováha se bez ustání porušuje a znovu vytváří, a jehož jednota se nám proto jeví jako soubor dialektických protikladů... Ve svých vzájemných vztazích usilují jednotlivé složky stále nadřadit se jedna druhé, každá z nich projevuje snahu uplatnit se na úkor ostatních, jinými slovy: hierarchie, vzájemná podráženosť a nadřadenost složek.“³⁸

Citované Mukařovského pojetí struktury, v jejímž rámci jednotlivé složky tendují k prosazení se na úkor druhých složek, odpovídá podle našeho názoru nejen Marxovu modelu třídní struktury, ale modelu struktury prakticky každého společenského systému, neboť neexistují bezkonfliktní společnosti.

Jestliže se dnešní západní strukturalisté, např. C. Lévi-Strauss, odvolávají ve svých pracích na názory Romana Jacobsona, může se právem česká a slovenská sociologie odvolávat na dílo Jana Mukařovského, který byl rovněž členem Pražského lingvistického kroužku.

Kromě podnětů, které se týkají celkových koncepcí struktury společnosti, najdeme v dílech představitelů Brněnské sociologické školy i poznatky a postřehy týkající se postavení a místa jednotlivých sociálních útvarů v sociální struktuře. V tomto směru bylo možné využít³⁹ například Bláhovy práce *Sociologie inteligence* (1937) při řešení některých otázek postavení inteligence v naší společnosti. Konečně — jak bylo zdůrazňováno i jinde⁴⁰ — bylo by možné využít i faktické poznatky, které jsou uloženy v pracích představitelů Brněnské sociologické školy.

Máme na mysli zejména výsledky četných sociologických výzkumů, které uskutečnil I. A. Bláha a jeho žáci. V tomto směru by bylo podnětné uskutečnit obdobné výzkumy, jaké například realizoval Antonín Obrdlík o prestiži jednotlivých povolání⁴¹ nebo o mobilitě obyvatelstva našich vesnic. V jistém smyslu by v důsledku obdobných srovnávacích výzkumů mohla být teprve postižena dynamika naší společnosti a změny, k nimž došlo v procesu socialistické přeměny naší společenské struktury.

Jestliže je dnes pocítována potřeba navázat těsněji na naše kulturní tradice, platí to i pro sociologii, která je součástí kulturních tradic. V nich — jak jsme se pokoušeli ukázat — připadá nesporně významné místo tradici sociologické práce, jak byla realizována v Brně, především pod vedením I. A. Bláhy. Hlásit se k tradici ovšem znamená tradici znát a ovšem také ji kriticky hodnotit. Znamená zamýšlet se nad tím, jak ji dovršit, jak jít „nad“ dotyčnou tradici.

Резюме

Ян Мацку: Брненская социологическая школа и ее традиции

Автор занимается проблематикой самой выразительной школы в чехословацкой социологии, которую представляет Брненская социологическая школа. В первой части автор характеризует упомянутую школу и отмечает, что ее представители подчеркивали возможность и даже необходимость оценивающих судов в социологической теории в отличие от группы социологов, сосредоточенных вокруг ревю *Социальные проблемы*. Дальнейшим знаком этой школы было по данным автора структурально-функциональное понимание общества и общественных явлений.

Во второй части автор занимается местом Брненской социологической школы в развитии чешской социологии и ее отношением к развитию европейской, в частности французской социологии. Подчеркивает, что неогуманистическим исходным пунктом этой школы было понимание критического реализма как социологического направления (И. А. Блага), которое в своих последствиях вело к пониманию общества как «устава уставов» и к структурально-функциональной концепции социальной деятельности.

В заключительной части автор намечает некоторые возможности использования мотивов работников Брненской социологической школы в современной социологии. Кроме

³⁸ Jan Mukařovský, *O strukturalismu*, Studie z estetiky, Praha 1966, str. 109.

³⁹ Jan Macák, *Příspěvek na konferenci o postavení inteligence v socialistické společnosti*, Věda, škola, praxe 1966, č. 4.

⁴⁰ Srovnej též J. Macák, *O tradicích české sociologie*, v cit. sborníku *Základní otázky sociologie* (1965).

⁴¹ Antonín Obrdlík, *Povolání a veřejné blaho*, Praha 1937.

инного ссылаются также на работу Яна Мукаржевского, которым в 1946 году был разработан динамический конфликтный образец структуры и воспользовался им при изложении эстетических явлений.

Summary

Jan Macků: The Brno Sociological School and Its Tradition

The author deals with the problems of the most outstanding school in the Czechoslovak sociology represented by the Brno Sociological School. In the first part of the paper he characterizes this school and emphasizes the fact that its representatives stressed the possibility and even the necessity of value judgements in sociological theory, in contrast to the group of sociologists centered around the review „Sociální problémy“ (Social Problems). Another characteristic feature of this

school was, according to the author, the structurally functional conception of society and of social phenomena.

In part 2 the author discusses the place of the Brno Sociological School in the development of the Czech sociology and its relation to the development of the European and especially of the French sociology. He stresses the fact that the noetical starting point of this school was Bláha's conception of critical realism as a sociological trend which, in its consequences, led to the comprehension of society as an order of orders and to the structurally functional conception of social activities.

In the concluding part the author indicates some possibilities of utilizing the stimuli presented by the Brno Sociological School in contemporary sociology. Besides other things, he also refers to the work of Jan Mukařovský who in 1946 elaborated a dynamic conflictual model of the structure and used it in explaining aesthetical phenomena.

Období vývoje československé sociologie od konce 1. světové války do oficiální likvidace sociologie po r. 1948 je charakterizováno, v soulase se světovým vývojem sociologie, odklonem od tvoření velkých koncepcí společnosti a zejména jejího vývoje (koncepcí nepodložených empirickými daty) a příklonem k sociologickému výzkumu konkrétních společenských jevů. Vedoucí osobností tohoto období je nesporně profesor sociologie na Masarykově universitě v Brně I. Arnošt Bláha (1879 až 1960),¹ jehož význam přesáhl hranice našeho státu.² Jeho sociologická práce má od počátku tři význačné rysy: je monografická, vychází ze zřetelů praktických a opírá se o výsledky vlastního výzkumu i výzkumů jiných. Nejvýznamnější Bláhovy monografie jsou *Město* (Praha 1914), *Filosofie mravnosti* (Brno 1922),³ *Sociologie sedláka a dělníka* (Praha 1925),⁴ *Sociologie dětství* (Praha—Brno 1927),⁵ *Dnešní krize rodinného života* (Brno 1933), *Sociologie inteligence* (Praha 1937).⁶ *Sociologie dětství*, jež tvoří součást sociologie výchovy a sleduje tělesný i duševní vývoj dítěte v závislosti na sociálním prostředí, byla vyvolána praktickou potřebou takové studie pro učitele, jimž Bláha přednášel v universitních extenzích. *Dnešní krize rodinného života*, kniha, která vychází z velmi systematické analýzy povahy současné monogamní rodiny v její závislosti na faktorech vnitřních i vnějších, je nejen svým předmětem, ale i svým zaměřením praktická. *Filosofie mravnosti* nebyla vy-

volána jen okolností, že Bláha praktickou filosofii přednášel posluchačům filosofické a právnické fakulty, ale i jeho přesvědčením o vrcholném významu mravnosti v životě sociálním a o tom, že poznáním individuálních i sociálních podmínek mravního jednání lze mravnost ve společnosti podepřít. Ostatní z citovaných monografií jsou vedeny snahou po poznání naší národní společnosti, aby na tomto poznání mohla být založena úspěšná hospodářská i kulturní politika. Neboť i když uvedené spisy nesou obecný název a chtějí dospět k obecným závěrům, projevuje se v nich stálý zřetel k naší národní skutečnosti.

Bláhův empirismus však není plochý. V plánu a provedení každého jeho díla se zřetelně rýsuje obecná sociologická koncepce. Totéž můžeme opakovat o Bláhových časopiseckých článcích nebo o analýzách různých sociálních jevů, jež předepisoval svým souborným referátům v Sociologické revui (problém národa, ženského hnutí, problém generační aj.), i o plánech různých výzkumů.⁷ Studium konkrétní sociální skutečnosti zase přispívalo k postupnému zpřesňování obecné sociologické teorie, a to tím spíše, že Bláhovy monografie se neobírají příliš částečnými problémy, ale jsou věnovány problematice značně obecné, která přímo volá po začlenění do celku života globální společnosti. I zájem o sociologii národa a sociologii mravnosti, v níž Bláha vidí tmel stále diferencovanější společnosti, přispěl u něho k tomu, aby nazíral na každý problém

¹ Stejně soudí Karel Galla ve svém referátu *Vývojové tendence české sociologie*, který přednesl na sympoziu „O koncepci dějin čs. sociologie“ v červnu 1967 v Brně.

² Účastnil se referáty mezinárodních sociologických kongresů; byl čestným členem National Social Science Society Pi Gama Mu; byl členem redakce Gurvitchových Cahiers internationaux de sociologie; psal do různých evropských i amerických sociologických časopisů. Po druhé světové válce spolupracoval v akcích různých mezinárodních institucí, např. v sekci Studies and Research při Hospodářské a sociální radě OSN, v UNESCO, v Society for the Psychological Study of Social Issues aj. Po druhé světové válce se též jednalo o překlad jeho *Sociologie inteligence* do holandštiny.

³ Zestručněné a s praktickou výchovnou aplikací je zpracována ve spise *Vědecká, morálka a mravní výchova* (Brno 1940).

⁴ Druhé vydání vyšlo v r. 1930; třetí opravené a doplněné vydání v r. 1946.

⁵ Neotisknuta je zatím Bláhova *Sociologie*, jež je jak shrnutím jeho celoživotní práce, tak zároveň jakousi vysokoškolskou učebnicí. Její vydání je plánováno v nakladatelství Academia ve 3. čtvrtletí r. 1968.

⁷ Zejména plán výzkumu dělnictva v článku *Výzkumný ústav dělnický* (Sociologická revue, r. I., str. 165 a n. a 130 a n.); plán výzkumu obce Velké (Sociologický výzkum Velké, Sociologická revue, r. XV., str. 33 a n.).

z hlediska společenského celku a aby obecnou sociologickou teorií stále propracovával. Tento celostní pohled na každý částečný problém byl ostatně jeho metodickým požadavkem.

V této studii se pokouším sledovat vývoj Bláhovy sociologické teorie⁸ v jejích podstatných aspektech, jimiž jsou poměr individua a kolektivu a povaha sociální reality, sociální situace a federativní funkcionalismus.⁹ Snad má analýza částečně ozřejmit jednak styčné body Bláhovy koncepce společenského dění s pojetím marxistickým,¹⁰ jednak skutečnost, že Bláhův přístup k sociální realitě zahrnuje prvky, které jsou dnes objevovány jako nové, ač dostaly jen nové jméno, i že je oprávněný jeho požadavek přistupovat k sociální realitě od společnosti a ne od individua. Na závěr vyvodím, jak se Bláhova teorie uplatňuje v jeho metodologii.

Problém individua a kolektivu

Teoreticky si Bláha nejprve ujasňoval problém individua a kolektivu, základní problém sociologický, usilovně a bojovně tehdy řešený ve Francii mezi Durkheimem a Tardem a znovu a znovu vyvstávající u Masaryka. Činil tak v kritických studiích o tehdejších sociologických směrech,¹¹ jež vesměs chápe jako reakci na naturalismus v sociologii (ať byl geografický nebo biologický) a jako opětovné zdůraznění psychických sil ve společnosti. Tato reakce jde do dvou extrémů: sociologického subjektivismu, který vychází od individua... „jakožto zřídla a vysvětlující jednotky všeho sociálního života“, a psychologicko-sociologického objektivismu (psychosociologického realismu), který vychází od společnosti samé a od jejího

zvláštního psychického života. Zprostředkujícím směrem je tu kritický realismus, za jehož zahajovatele a jakéhosi středního člena mezi ním a psychologicko-sociologickým objektivismem považuje Bláha Emila Durkheima. Sam pojem kritického realismu má sice od Masaryka¹² a masarykovské, tedy noetické je u Bláhy i jeho zdůvodnění, neboť studiem (rozuměj kritickým studiem) společenských jevů, které jsou jevy sui generis, se ukazuje, že i společnost působí na individuum a individuum na společnost. „Společnost vytváří individuum, ale i v účasti individua na společenském životě je element aktivní, dobrovolný.“ Avšak celý Bláhův kritický výklad Durkheima je jeho obhajobou proti výtkám sociologických subjektivistů, zejména proti obvinění z mechanického naturalismu a z vyloučení individuálního faktoru ze sociálního života, a tím všeho kladení cílů.¹³ Bláha si tak objasňuje a upevňuje své vlastní stanovisko. I když obhajuje Durkheima, kriticky poznamenává, že Durkheim příliš odloučil vysvětlení sociálního dění od faktů biologických a psychologických, neboť „i když to, co je na sociálním dění sociálního, je produktem života ve společnosti a [že] v její povaze je dlužno hledat jeho vysvětlení, přece jen empirie ukazuje, že kořeny sociologie zarůstají jednak do biologie, jednak do psychologie, právě proto, že společnost se skládá z jednotlivců.“ „Ale myšlenka, cit, čin vyšší od individua, má-li se stát sociálním, musí být právě sociálním faktorem proměněn.“ A dále: „Je sociální život odlišný od života individuálního. jsou kolektivní city a představy, jež charakterizují tento sociální život, jsou i produkty tohoto sociálního života, jež existují objektivně nebo materiálně (zákony, instituce

⁸ Opírá se tu z velké části o své dřívější studie: *Sociologická metoda I. A. Bláhy* ve sborníku Brněnská sociologická škola, Brno 1967, a *K federativnímu funkcionalismu I. A. Bláhy, referát přednesený na sympoziu O koncepci dějin čs. sociologie* (Brno 1967).

⁹ O Bláhově federativním funkcionalismu psal též Z. Bystrý (pseudonym B. Zwicker) v článku *Soustava a metoda* (Sociologická revue, r. VIII, str. 24 a n.), a Jan Macků *Poznámky ke strukturálnímu determinismu v díle Arnošta Bláhy*, Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university 1966, B 13.

¹⁰ Viz zejména marxistické pojetí společnosti, jak je rozvíjí Miloš Kaláb a Zdeněk Strmiska ve studii *K některým otázkám marxistického pojetí sociologické teorie* (Sociologický časopis, r. III, str. 1 a n.).

¹¹ O některých směrech současné sociologie (Česká mysl 1912); zde se Bláha zabýval tzv. psychologickým subjektivismem (řadí sem zejména G. Tardea) a psychologicko-sociologickým objektivismem (sem řadí Hegela, Lazara, Wundta aj.), a studie

Kritický realism v sociologii (Česká mysl, r. 1913).

¹² V článku *Kritický realism v sociologii* Bláha píše, že Masaryk „sám (v univerzitních přednáškách) nazval stanovisko své stanoviskem kritického realismu, ač se někdy zdá, že se více blíží sociologickému subjektivismu“, a dále, že „stanovisko Masarykovo je noetické“, a z tohoto stanoviska není možný ani krajní individualismus, ani krajní kolektivismus. Výrazněji formuloval Bláha sociologické stanovisko kritického realismu jako masarykovské zejména ve svých studiích o české sociologii, z nichž první, *La sociologie tchèque contemporaine* v Revue internationale de sociologie, Paris, je z r. 1921.

¹³ Ještě v článku *Individuum a společnost* (Česká mysl 1908) Bláha sám vytýká Durkheimovi mechanismus a souhlasí s Tardem, že ze sociologie nemožno vyloučit faktor „idéu“, „fin“, ačkoli i tu píše o životě sociálním, jehož sídlo je v celku a ne v částech a který je syntézou sui generis. Zřejmě se k Durkheimovi přiklonil až při druhém pobytu ve Francii (1908–9).

aj.), ale když budeme tento sociální život analyzovat, najdeme faktory dva: sociální a individuální.¹⁴

Je poměrně snadné empiricky zjistit faktor individuální i kolektivní v sociálním životě, nesnadnější je smířit tuto skutečnost s postulátem zvláštního charakteru sociálního života a s jeho interpretací opět ze sociální skutečnosti. Proto se Bláha pokouší o konstrukci „společnosti“ chápané jako psychická jednota, spokojuje se přitom analogií s individuálním vědomím: „Dle našeho mínění existuje společnost jako realita společenská, která není jen bytostí psychickou, ani zase jen organismem biologickým... Jako v psychologii jednota našeho já není... psychickou jednotkou dle obrazu spiritualistova, z níž by prýštily stavy duševní, nýbrž je v daném okamžiku, jak praví Ribot, koordinací určitého počtu stavů stále se rodících, majících jedinou oporu v temném pocitu tělesném, a jako tu jednota tato ... jde ... zdola nahoru, není bodem počátečním, nýbrž konečným, a jako tu v osobnosti vědomé sebe vyjádřena je jen nepatrná část osobnosti fyzické, tak i ve společnosti sdružené individuální organismy jistě na sebe působí nesčetnými vlivy a způsobují řadu fyziologických pochodů, jež všechny nepronikají až na výši sociálního vědomí, ale tvoří nutnou bázi, o níž se opírá společenská jednota. I vědomí společenské jednoty je koordinací, kohezí určitých stavů vědomí, jež jsou doprovázeny mnohem větším počtem stavů fyziologických, jichž si sice společnost není vědoma, ale které přesto působí pronikavě a účinně. I tu jednota jde od těchto fyziologických stavů, počtem daleko hojnějších a spletitějších než u organismů individuálních, směrem vzhůru k jasným stavům společenským, které jsou jen nepatrným zlomkem fyziologických stavů zůstavších neuvědomělými a vzniknuvších blízkostí, sdružením individuálních organismů. V tom smyslu možno říci, že společnost je realitou, poněvadž je jednotou fyziologickou a psychickou, třebas organismus její neměl fyzické nepřerušené kontinuity a ucelenosti.“¹⁵ Jsou tu i náznaky vlivu organistických myšlenek, jimiž se tehdy Bláha rovněž kriticky obíral.¹⁶ Ostatně vždy mu byla

blízká analogie mezi společností jako společenskou jednotou a biologickým organismem s jeho funkcí orgánů. Názor na biologickou vázanost sociálního vědomí v této době u Bláhy možno též spojovat s jeho zájmem o sociologii národa,¹⁷ jehož členové mají „temné vědomí příbuznosti“ jako dědictví stejného rasového původu. A i když ne explicitně, implicitně vždy má Bláha na mysli národ, mluví-li o společnosti.

Habilitační práce Bláhova *Město* mu dala příležitost problém individua a kolektivu i kolektivního vědomí zkoumat na konkrétním sociálním jevu. „Městskost“, tj. tendence k individualizaci, racionalizaci a solidarizaci, je tu hlavním znakem městského života, ne však jako kolektivní vědomí, které se tvoří „zdola nahoru“ biologicky, ale je to „jistý způsob myšlení, citění, jednání, tedy konstantní jakýsi druh projevování se života individuálně psychologického“, který vznikl za „určitých podmínek kolektivního života, je produktem mnohonásobně zkříženého působení sil uvnitř skupiny“ — Bláha řadí mezi ně především novou organizaci a diferenciaci práce, potřeb a zájmů — „určité formy a určitého obsahu“, projevuje se nejen skrze individua, subjektivně, ale též objektivně, v jistém uspořádání, organizování vnitřního — ať již materiálního, ať ideálního — prostředí skupiny“ (str. 13) a má vliv i na jevy skupin ostatních, bližších i vzdálenějších. Opět zde Bláha odmítá myšlenku reálné existence kolektivního vědomí. A městskost se projevuje opět jen ve vědomí individuálním, nikoli ovšem jako jeho výtvor, nýbrž jako „promítnutí jeho účasti na zespolečenštění v jeho nitru, promítnutí, mající všechny rysy tlaku, nutkání, jemuž se zespolečenštěné individuum ubránit nemůže“ (str. 169). Ve formulaci „zespolečenštění individuální inteligence, zorganizovaná, a tím nová, individuální citovost a snahovost“ vidí Bláha směr mezi krajním společenským subjektivismem a objektivismem. Neboť „společnost tlačí na individuum, ale socializované individuum tento tlak vyjadřuje a objektivizuje novým způsobem, a tím zase umožňuje posun společnosti kupředu.“

Je tu již zformován pozdější Bláhův ná-

¹⁴ Česká mysl, r. 1913, str. 180.

¹⁵ L. c. str. 179.

¹⁶ *Organicistická sociologie*, Naše doba, r. 1912.

¹⁷ R. 1909 uveřejnil Bláha v České myslí studii *Národnost ze stanoviska sociologického*. Studie sama i literatura, již pro ni použil, prozrazuje hloubku i šířku jeho zájmu o tento problém.

zor o fungování individua pod normou, resp. v řádu, čili zdůrazněna sociální činnost, a o jeho sociálně strukturované duševnosti. Přesto Bláha stále uvažuje o tom, jak konkrétně „myšlenku, cíl, čin vyšlý od individua“, tedy jeho individuální duševnost a aktivitu, pozměnit na kolektivní; jak tu nástrojnost individua a kolektivu konkrétně interpretovat, aby nebylo možno přímo vyvozovat dění sociální z rozhodování individuálního; nebo, vyjádřeno metodologicky, aby příčina jevů sociálních byla na stejné, tj. sociální úrovni.

Sociální situace

K uspokojivému řešení dospěl Bláha až v *Sociologii dětství* (1927), kde poprvé operuje s pojmem sociální situace. V úvodní všeobecné části podává Bláha definici sociologie jako nauky o podmínkách sociálního procesu, o jeho povaze i o jeho výtvořích (sociálních organizacích jako rodina, národ, stát, církev apod., a sociálních soustavách jako náboženství, věda, právo, mravnost), a ovšem i o vývoji společnosti jako celku i všech jejích výtvorů. Především, co rozumět podmínkami sociálního procesu, totiž přírodní základnu a organicko-psychické ustrojení lidských jedinců, čili, jak říká Bláha, „samotnou látku společenského života“, a podmínky sociální, jimiž zde rozumí „sociální situaci“, která nastává, když se octne více lidských jedinců pohromadě a začnou na sebe působit nové potřeby, které nebyly u osamocených jedinců, neboť „tak vzniká sociální dění, sociální proces, jenž má všechny vlastnosti syntézy, tj. vznikají v něm jevy docela nové, jaké nebyly dány v jednotlivých prvcích“ (str. 9).¹⁸

Onen „sociální faktor“ (viz str. 311), jenž proměňuje individuální duševnosti, vidí zde Bláha ve „vzájemném působení“ individuí na sebe, jež nastane, octne-li se více lidských jedinců pohromadě. Ono „vzájemné působení“ je nepochybně „sociální interakce“, termín, s kterým se Bláha setkal při četbě sociologické literatury pocházející

z USA. Důležitý je doplněk: „a vzniknou nové potřeby“, jenž implikuje, co Bláha říká později výslovně,¹⁹ že totiž ona sociální interakce vzniká pod tlakem kolektivní potřeby být pospolu, aby byla uspokojena některá společná potřeba, aby byl uskutečněn některý společný zájem.

Obdobně formuluje sociální situaci v *Dnešní krizi rodinného života* (1933). Tam analyzuje sociální situaci konkrétní skupiny, rodiny. Rodina ovšem není nic statického, je to proces v širším sociálním procesu. Proto Bláha rozlišuje vnitřní podmínky tohoto rodinného procesu, tj. hmotně technické prostředí rodinného života, psychofyzické ustrojení obou manželů (fyzické a psychické zdraví obou manželů, resp. jeho narušenost) a to, co můžeme označit jako jejich internalizované sociální pozadí nebo jejich sociálně strukturovanou duševnost a chování (tj. názory, city a chování, determinované příslušností k různým sociálním okruhům, náboženským, národnostním a jiným skupinám s různou nebo stejnou hospodářskou úrovní), a podmínky vnější, a to geografické — městská nebo venkovská rodina —, technické a hospodářské, kulturní a mravní prostředí širší, v němž je rodina zasazena. To vše, jako podmínky, určuje sociální situaci rodiny, tj. procesy, v nichž pod tlakem dominantního společenského zájmu utvořit rodinu se vytvářejí nadosobní, rodinné činnosti a psychičnost.

Jestliže v právě uvedeném případě Bláha nerozlišuje mezi mimosociálními a sociálními podmínkami sociální situace, neboť obojí jsou podmínky, rozlišuje mezi nimi, jde-li o jevy určené výrazně biologicky, např. jde-li o generaci nebo ženské hnutí. Neboť v těchto případech především hrozí nebezpečí záměny biologické kategorie za sociální skupinu. Tak pro určení pojmu mladé generace²⁰ jako sociologické kategorie Bláha požaduje, aby byla vzata v úvahu především biologická podmíněnost (věkový rozsah, fyzické zdraví, popřípadě kvantum jeho poruch) a podmíněnost psychologická (pokud mladí byli

¹⁸ Ve své *Sociologii* Bláha připomíná vedle W. Wundta, který zdůrazňoval vlastnosti syntézy v reakci proti atomistické psychologii, Proudhona a Marxe, kteří první upozornili na syntetickou nadřaditost prvků v sociálním dění: Neboť podle nich při seskupení lidských jedinců a ze vzájemné jejich interakce vzniká nová, zcela originální realita, něco jiného a něco víc než pouhá akumulace, pouhý součet.

¹⁹ Např. v replice J. L. Fischerovi na kritiku *Sociologie intelligence* Bláha píše: „...pouhé

množství jedinců vedle sebe postavených netvoří ještě společnost. Už termín společnost naznačuje, že mezi těmito jedinci musí vzniknout určitá spojitost, a to nejen vnější (např. prostorová), nýbrž i vnitřní. Ta vzniká pod tlakem určité společné potřeby. Říkám tomu, že ti jedinci se musí octnout v sociální situaci.“ (*Sociologická revue*, r. VIII, str. 338.)

²⁰ V recenzi několika publikací o mladé generaci v *Sociologické revui*, r. V, str. 131 a n.

v dospívání ovlivnění válkou nebo zase poválečnými zmatky). Potom je třeba zjistit, „co z daného biologického a psychologického materiálu vyhněta sociální situace ve svých složitech hygienických, hospodářských, politických, kulturních a mravních“. To je třeba vystopovat vzhledem k mládeži dělnické, rolnické, zaměstnanecské atd. a zejména je nutno zjistit, „zda záahy sociálního prostředí byly takové, aby vyrostlo určité společenství nálady, určité společenství ideové a vědomí jednotnosti životního cíle a programu (to je generace i ve smyslu filosofickém), takže vyplývá odtud charakteristické chování této generace, která se staví kriticky i bojovně proti generaci starší“.

Obratem „co vyhněta sociální situace“ vyjadřuje Bláha ono utváření nadindividuálních vazeb společenských v sociální situaci. Při analýze ženského hnutí²¹ je Bláha přesnější. I ženské hnutí považuje za sociální proces, pro nějž konkrétně uplatňuje to, co o sociálním procesu formuluje obecně: „Každý sociální proces určen je — vedle ovšem podmínek geografických, jež padají na váhu spíše tam, kde běží o hmotný sloh života — podmínkami organicko-psychickými, tj. tělesnoduševním ustrojením lidských jedinců, kteří vcházejí do sociálního procesu, a dále sociální situaci, jež může být jednodušší či složitější a v níž v daném dějinném okamžiku mohou více působit významnosti technicko-hospodářské, jindy duchovně mravní, a ovšem mohou působit všechny současně. Jsou-li dány tyto podmínky, tj. určitá uzpůsobenost tělesnoduševní u mnohých individuí a sociální situace ve své větší či menší složitosti, tedy pod tlakem a ze souhry tendencí daných v individuích i v sociálním prostředí začne fungovat sociální proces, v němž já-myšlení, já-cítění a já-chtění mnohých individuí povýšeno je na jednotné my-cítění, my-myšlení a my-chtění, a dojde ke kooperativním činnostem ve smyslu této nově vzniklé kolektivní my-psychičnosti.“ Snad nejvýznamnější

je Bláhova poznámka: „Sociální situace znamená nadfunkcionální vazbu, nadfunkcionální jednotu jednotlivých částečných podmínek a činností.“

Měli bychom Bláhovo pojetí sociální situace doplnit na příkladě, v němž by šlo o kategorii ryze sociální, jakou je inteligence. Nečiním tak jednak proto, že by v tomto případě bylo nutno rozvést Bláhovy výklady příliš ze široka, což v daném kontextu není dosti dobře možné, jednak proto, že pojem sociální situace by nebyl nově osvětlen. Bláha ho užívá ve dvojím smyslu, jednou spíše jako pojmu popisného, který zahrnuje všechny činitele, s nimiž je daný sociální jev ve vzájemném vztahu, jindy spíše explikativně jako příčinu onoho plus, jež kvalitativně odlišuje realitu sociální od reality jednodušších. Snad bychom mohli shrnout takto: nejen geografické a jiné hmotné podmínky (byt a jeho technické vybavení), ale i organické a zejména psychické podmínčnosti se uplatňují jen skrze sociální kontext,²² který stále nutí individua překonávat individuální tendence ve směru tendencí celkových, jak je kladou stále se měnící společenské potřeby jak duchovní, tak materiální. Není to ovšem jen tlak vnější, tlak společných potřeb nebo hotových struktur. Tomuto objektivnímu tlaku vychází vstříc vnitřní tlak v individuu, které, „ač funguje pod tlakem kolektivních potřeb, funguje spontánně... Neboť jedinec nemůže růst, zráť, tvořit, být šťasten, leč je-li prvkem řádu“. Připojme však, že nemusí jít o řád globální společnosti.

Avšak strukturální determinismus funkcionalistické koncepce společnosti poskytuje Bláhovi možnost vyřešit problém individua a společnosti ještě uspokojivěji.

Federativní funkcionalismus

Bláhova koncepce funkcionalismu²³ je blízká pojetí amerických kulturních antropologů (Bláha sám odkazuje na R. Benedictovou) potud, že vychází od celku kultury

složitou výslednicí činností individuí, které ji skládají“ (str. 337). A odůvodňuje: „Jeden z nejdůležitějších důvodů, proč je nebezpečné příliš přímo vyvozovat z psychologické urovně na úroveň sociální struktury a naopak, je ta velmi důležitá okolnost, že není prostě korespondence mezi strukturou osobnosti a strukturou institucionální.“ (str. 338).

²³ Bláha formuloval poprvé svou koncepci v *Sociologii inteligence* (Praha 1937), populárněji v článku *Sociologie a dějiny* (Tvořivá škola, 1938, str. 98 a n.); po válce v brožurě *Jak se dívat sociologicky na život* (Brno 1947).

²¹ V souhrnném referátě nazvaném *Problém ženského hnutí*, I. c. str. 345 a n.

²² Závěr, který zdůrazňuje i T. Parsons, i když je zaměřen především na situaci individua (aktora) vzhledem k jeho individuálnímu uzpůsobení (motivaci) a jeho zaměření (orientaci) na systémy hodnotové; jeho teorie je právě proto vystavena nebezpečí atomizování společnosti. Ve studii *Psychoanalysis and the Social Structure* (Essays on Sociological Theory, Paperback Ed. 1964) píše: „Je důležité z hlediska sociální vědy zacházet se sociálním systémem jako s odlišnou a nezávislou entitou, kterou je nutno studovat na vlastní úrovni, ne jen jako

toho kterého národa nebo kmene jako předmětu sociologie a ne od situace individua. Podstatu sociální reality však vidí v sociálních činnostech, tj. v sociálních funkcích, v nichž prvek subjektivní a objektivní splývá ve stále nové jednotě. Neboť sociální činnost je činnost řádová, sjednocená pod tlakem obecné sociální situace, tj. obecné potřeby mnohých individuí zorganizovat se v jedno, má-li být umožněna a obhájena jejich trvalejší společná existence a vykonáno společné dílo. Toto sjednocení je výsledkem často nesešných a dlouhých procesů psychických i činnostních, v nichž jsou obrušovány individuální rozdíly (procesy asimilační), individuální citění, myšlení a usilování je povyšováno na jednotný typ (procesy socializační), a je tak umožněna kooperace. V těchto procesech „nejsou jedinci pasivní látkou, nejsou jen hnětení, nýbrž spolu-hnětou podle zákonů strukturálního determinismu, tj. podle zákonů o vzájemné závislosti jedněch na druhých a na celku a na všech, a tak spoluutvářejí celek, jenž má odlišné vlastnosti od vlastností jednotlivých částí, vlastnosti zcela nové... Běží tu o zvláštní determinismus prostředí, jenž je produktem lidské asociace. Nikoli jednostranný determinismus kauzální (tim méně ovšem teleologický), jako například u Tarda (směrem od jedince k celku), nebo u Durkheima (směrem od celku k jedinci), nýbrž determinismus strukturální“.²⁴

Tak se dospívá do stadia kolektivní individualizace, kdy ti mnozí cítí, myslí, jednají jako jedno, jako individuum. Výsledkem je relativní psychické i činnostní sjednocení, řád. Řád ukazuje ke kolektivu, činnost k individuu a k různé míře jeho iniciativnosti a tvořivosti. V obecné sociální situaci, v obecné potřebě být a jednat ve společenství existuje řada speciálních sociálních situací, speciálních potřeb, které vedou k diferenciaci sociálních funkcí a jejich objektivaci v sociálním řádu.

Dějštěm sociálních činností jsou sociální skupiny, v nichž sjednocená mentalita představuje vnitřní vazbu (znak sociálně psychologický) a sjednocená činnost, funkce, vazbu vnější (znak sociologický). Nej-

výraznějším znakem skupiny je její funkce.

Sociální činnosti se objektivizují v relativně pevných strukturách. Nejpevnější struktury jsou zřízení (institute). Důraz, který Bláha klade na individuální tvořivost jedinců, hnětenou ovšem na kolektivní typ v sociální situaci, je zároveň zdůrazněním stálého přetváření institucionálních prvků v sociální situaci, respektive vytváření neinstitucionální mentality i chování, tj. vytváření neformálních skupin.

Pro každý sociální jev jsou tedy charakteristické tři znaky: činnost, řád, pod jehož normami (tvořícími se i utvořenými) tato činnost probíhá, a psychický stav, který se v jedinci utváří, když funguje ve smyslu toho řádu (objektivního regulativu).

Celek sociálních funkcí, které odpovídají specifickým potřebám takových charakteristických skupin, jako je např. národ (na dřívějším vývojovém stupni kmen), je sociální život této mnohofunkční skupiny. Jejich objektivace a výtvoř představují kulturu tohoto „mnohofunkčního a mnohoorganového organismu“.

Diferenciaci společenských funkcí odpovídá diferenciaci společenských potřeb. Klasifikaci obojího u Bláhy uvádí tab. 1.

Je jistě důležité si uvědomit, že Bláhova klasifikace potřeb vychází od sociálního celku (globální společnosti), že jde o potřeby sociální, empiricky zjištěné analýzou jednotlivých kulturních činností ve společnosti, která jako celek žije a přežívá. Těmto společenským potřebám odpovídají potřeby jednotlivce, dané jednak jeho psychofyzickým způsobem — ty jsou jen společensky regulovány —, jednak jeho životem ve společenství. V tom se jistě sociologické pojetí Bláhovo příznivě liší od jiných, která biologizujícím a psychologizujícím způsobem vycházejí jen z potřeb jednotlivce.²⁵

Při vzniku jednotlivých složek kultury nepůsobila jen jediná potřeba. Ty však, které Bláha uvádí, považuje pro danou funkci za dominantní.

Stejně jako mezi individuem a společností (kolektivem), existuje vztažnost

²⁴ Dnes už je uznáváno, že marxistické pojetí společnosti je nepřesné. Viz k tomu též příspěvek Jana Macků *K některým stránkám vývoje strukturalismu v české sociologii* (Brno, v červnu 1967).

²⁵ I imanentní kritika Bláhovy klasifikace dospěje k námitkám. Například není dosti dobře možné chápat rodinné zařízení při všech formách rodin-

ného života jako objektivaci sociální regulace reprodukce lidského rodu, a tedy regulace pohlavních vztahů. Dominantní funkci rodiny byla spíše vždy materiální a výchovná péče o děti. Není ani zcela vhodné zařazovat kino, rozhlas a tisk Bláhovým způsobem. Správnější by bylo pojednat o vlivu techniky na každou kulturní složku.

Tabulka 1

Společenské potřeby		Společenské funkce a zřízení	
A.	hmotné	A.	hmotné
	1. potřeba užít se hmotně		hospodářské (a technické)
	2. potřeba rozmnožit se hmotně		rodinné
B.	duchovní	B.	duchovně kulturní
	I. potřeba užít se duchovně, tj.		
	1. upravit lidské vztahy k světu vnějšimu		věda, umění
	a) smysly vnímatelnému		náboženství
	b) nadsmyslnému		
	II. potřeba upravit mezilidské vztahy uvnitř skupiny		
	1. dorozumět se		řeč
	2. upravit rozpínavosti individuální i skupinové skrze skupinovou autoritu		právo
	3. spontánně tvořit a udržovat řád skupiny		mravnost
	III. potřeba rozmnožit se duchovně		funkce a zřízení kulturu rozmnožující a propagující (výchova, lidovýchova, tisk, rozhlas)
C.	hmotně duchovní	C.	hmotně duchovní
	tj. potřeba obhájit hmotnou i duchovní existenci směrem dovnitř i navenek		funkce a zřízení mocenská (a vojenská)
D.	potřeba oddechu a rekreace	D.	funkce a zřízení zábavní a rekreační (sport, kino, zábava, tanec)

strukturálně deterministická i mezi jednotlivými sociálními činnostmi (funkcemi) a celkem společenského života. Bláha tuto vztáznost vyjadřuje buď comteovským termínem sociální konsensus nebo termínem systém. Buď mluví o sociálním konsensu, který vládne v životě společnosti, nebo totéž vyjadřuje slovy: život společnosti (rozuměj globální) je systém federovaných sociálních funkcí. Především k termínu „federovaný“: Bláha jím chtěl zdůraznit, že pro vědce jsou všechny sociální funkce stejně důležité, že jen praktické, hodnotící hledisko řadí některou funkci výš, jinou níž. Termín „systém“ znamená dvojí: jednak relativní autonomnost každé funkce (zaměření na sebe), jednak zaměření na celek ve smyslu strukturálního determinismu, jež s sebou nese vzájemnou závislost i pronikání jednotlivých kulturních činností a jím odpovídajících zřízení.

Strukturální determinismus dovolil Bláhovi vyjádřit přiměřeněji instrumentální vztah individua a kolektivu v sociálním dění. Neboť termín „nástrojnost“ individua a kolektivu (stejně jako jejich „dialektický vztah“) ulpívá na povrchu mnohotvárné skutečnosti, kdežto při strukturálním determinismu zřetelně vystupuje jak bohatá členitost sociální struktury, tak souhlasně diferencovaná duševnost a činnost individuí, které se střetávají v měnících se sociálních situacích. Adekvátní vyřešení vztahu individua a kolektivu je však umožněno zejména tím, že Bláha vidí podstatu sociální skutečnosti dynamicky, v sociálních činnostech. Neboť jen v činnostech odpovídajících společným potřebám je možno dospět k jejich řádové strukturační a ke strukturaci individuálních duševností, ke kolektivní mentalitě. A opět jen takovéto činnosti mohou vy-

tvářet nové situace a posunovat tak vývoj vpřed.

Po roce 1948 Bláha zvláště zdůrazňoval své činnosti, aktivistické pojetí (ve své *Sociologii* dokonce píše „pracovní“ pojetí) sociálního jevu a sociálního dění na rozdíl od pojetí individuálně psychologického, např. u G. Tardea, nebo od pojetí sociálně psychologického, např. u E. E. Eubanka nebo E. Durkheima aj., a konstatoval, že toto pojetí má své předchůdce i v české sociologii (Masaryk, Beneš) a je blízké pojetí Marxovu.

U Bláhy jde ovšem vždy o sociální činnost pojmenovanou (právní, mravní, náboženskou, řečovou atd.) a předmětem sociologie těchto sociálních činností není pro něho analýza individuální situace „aktora“, ale analýza povahy sociálních funkcí a jejich objektivací a analýza jejich vzájemných závislostních vztahů a vztahu ke společenskému celku.

Je mimo diskusi, že pojetí společnosti jako organismu s rozličnými orgány a funkcemi, jak se Bláha často obrazně vyjadřuje, je převzato z okruhu teorie biologického organismu. Nemá ovšem žádné opodstatnění vidět v tom organicismus, neboť nakonec jde o problém celku a jeho částí, které jsou k němu ve funkčním vztahu, a strukturálním pojetím se řeší problém finálního a kauzálního vysvětlení.

Už v článku *Kritický realismus v sociologii* viděl Bláha v problému finality a kauzality „ohnisko“ celého sporu mezi subjektivisty a objektivisty: „Subjektivismům sociálního dění vyplývá ze subjektivních cílů, objektivistům objektivní cíle nic nevysvětlují“ (l. c. str. 176). Ale ani Durkheimovi — a tím méně Bláhovi, žáku Masarykovu — se neztrácely ze zřetele sociální cíle. Durkheim, a domnívám se i Bláha, používá termínu funkce místo účelu nebo cíle, protože „společenské jevy všeobecně neexistují se zřetelem k užitečným výsledkům, které působí“, a „je nutno vyšetřit oddělené příčinu, která jej (tj. sociální fakt) způsobuje, a funkci, kterou vykonává“²⁶ Durkheim k tomu v poznámce připojuje, že lepší studium příčiny a účinku by posloužilo „smíření vědeckého mechanismu s finalismem, jenž je obsažen v existenci a zvláště v trvání života.“ Zpřesněme: i sociálního. To spojení je možné v ce-

lostátním pojmání (strukturálně deterministickém) společnosti, v tom, co možno označit termínem *imanentní teleologie*. Bláha, navazuje na *Dějiny materialismu* F. A. Langa, ji připouštěl už v citovaném článku *Kritický realismus v sociologii* jen pro biologii.²⁷ Ve svých přednáškách z roku 1928 ji formuloval takto: „Sociální jsoucno je tak uzpůsobeno, že v něm existují zákonitosti k funkcím.“²⁸ Proto, když se Bláha zaměřuje na sociální činnost, může sociální funkci definovat jako „činnost... sociální skupiny, zaměřenou na její zachování a přežití a na službu širšímu celku“. (Je to definice, kterou uvádí jen ve své *Sociologii*, kap. I: *Základní sociologické pojmy a základní objasnění ontologická*.) Jindy Bláha formuloval tuto definici tak, že činnost skupiny je zaměřena na podporu životnosti vlastní i životnosti skupiny nadřazené. Definice neurčuje, o jaké skupiny jde. Částečnou skupinou může být stejně tak rodina v celku vesnickém jako městském nebo státním, jako státní skupina v celku mezinárodním. Většinou však Bláha rozumí nadřazeným celkem společnost globální a skupinou podřazenou jakoukoli podskupinu ve společnosti globální (město, vesnice, povolání, třída, továrna, rodina atd.).

Jsou však všechny sociální činnosti sociálními funkcemi? Relativní autonomie jednotlivých sociálních činností vede k jevu, který E. Chalupný označuje termínem rozmach druhotvarů (mezi předchůdce tohoto svého vývojového zákona uvádí i B. Engelse), který je zobečňujícím užitím pojmu odcizení. Bláha místo toho mluví o hypertrofii jednotlivých sociálních funkcí: politika (politické strany, vládnoucí kruhy) nebo hospodářství fungují se zaměřením na sebe, místo aby fungovaly se zaměřením na celek, tj. na potřeby a zájmy ostatních jeho složek, popřípadě ve spojení ovládnou celý sociální život, pokud je pro ně relevantní. Ale podobně hypertroficky může fungovat i náboženství, resp. církev, jsou-li jim podřízeny jiné sféry sociálního života, nebo též věda, nepřípouští-li jiné poznání než racionální.

Ovšem připustí-li Bláha tuto hypertrofii jednotlivých sociálních funkcí, potom jistě není správné, ztotožňuje-li sociální činnosti se sociálními funkcemi, neboť

²⁶ E. Durkheim: *Pravidla sociologické metody*, Praha 1926, str. 128.

²⁷ Viz k tomu též Bláhovu *Filosofii mravnosti*, kapitola *Problém účelnosti*, str. 36 a n.

²⁸ Podle záznamů Bláhových přednášek.

„hypertrofické druhotvary“ (sit venia verbo) se projevují sociálními činnostmi, které jsou rovněž řádové, tj. relativně sjednocené a uspořádané, ale vzhledem k celku sociálního života nejsou funkční, nejsou mu prospěšné. Byly by tedy správně chápat sociální funkci, ať již je jí označována některá ze sociálních činností sloužících hlavním sociálním potřebám (řeč, právo, mravnost atd.) nebo některá částečná činnost skupinová, jako ideální typ (ve smyslu Weberově), a konkrétně zjišťovat příčiny toho, proč svému určení neslouží, nebo ji chápat jako tendenci (zaměření) k tomu, aby sloužila nadřazenému širšímu celku, aby uspokojovala některou jeho potřebu. V konkrétním provedení (v *Sociologii intelligence*) Bláha ostatně sociální funkci takto chápe, neboť připouští, že fungování se zřetelem na životnost širšího celku je „nejen zákon, ale i hodnota a postulát, který snad nikdy nebude plně uskutečněn“.²⁹ Neboť jistě nelze tvrdit, že každá sociální diferenciací odpovídá nějaké potřebě globální společnosti. Odpovídá totiž potřebám druhotvarů, které ve svém autonomním vývoji „bytní“ na úkor dané společnosti jako celku. (Vzpomeňme, co říká Par-kinson o kterémkoli úřadě.) Kromě toho ani každá sociální činnost, třeba i prospěšná částečné skupině, není relevantní pro společenský celek, čili je — řečeno termínem Mertonovým — afunkční.

Bláha si ovšem všimá i tzv. disfunkčních jevů vzhledem k celku společnosti. Jeho postup při analýze jednotlivých sociálních funkcí, jak už bylo uvedeno, je, že určí její obecnou funkci a povahu, přičemž postihuje stránku subjektivní a objektivní (problém ontologický); sleduje vývoj této funkce v závislosti na ostatních činitelích společenských i mimosociálních, ať už měly vliv kladný nebo záporný; stejně stanoví vliv dané funkce na ostatní složky kultury i na globální společnost. Tento vliv je opět kladný nebo záporný (o neutrálním nemluví a vystačí samozřejmě bez pojmů disfunkce a afunkce). Nakonec vyzdvihuje její sociální funkce, tj. její kladný vliv na společenský celek i jeho části.

Bláha však neposouvá všechny ty činnosti, které nejsou funkční, do sociální patologie. Jevy, které se mohou jevit jako

disfunkční z hlediska daného (zvláště mocenského) uspořádání společnosti, mohou být jevy nových struktur, které se vynořují ve staré struktuře, jak říká Bláha ve své *Sociologii*, navazuje tím na teorii o emergentním vývoji.

Rozlišit ovšem, co je jev patologický a co je jev nové struktury, je věc nesnadná i pro sociologa, neboť nezávisí jen na jeho vědecké bdělosti, již Bláha postuluje, ale též na stupnici hodnot, jež vyznává. Komplikovanější i nesnadnější je toto rozlišování tehdy, je-li úkolem skupin, které novou úpravou společenské struktury ztrácejí své postavení. A protože mají moc, působnost sociálního konsensu se může projevit jen aktem revolučním. Bláha však — s Durkheimem — nepřipouští, že by společenská struktura v sobě nosila vnitřní zdroje konfliktů a napětí. Je přesvědčen, že poruchy v ní jsou vyvolávány vlivy vnějšími.

Avšak autonomní vývoj kterékoliv sociální činnosti a diferenciací uvnitř každé z nich má i svou složku psychickou. Tvzení, že čím je diferencovanější a složitější organismus, tím je skloubenější a tím dokonalejší má orgány, bylo kritizováno už u Spencera a jiných³⁰ i jako princip organický. Kritizován byl jak princip sám — právě nejméně diferencované organismy jsou nejstálější a nejživotnější —, tak v něm implikované nebo i vyslovené hodnocení diferencovanějšího organismu jako dokonalejšího. Tím spíše zaslouží toto tvrzení kritiku, je-li aplikováno v sociologii, např. v Durkheimově protikladu mechanické a organické solidarity. Právě Bláha se v *Sociologii intelligence* (str. 58) dovolává E. Durkheima,³¹ když uvádí, že správně postřehl, že dělba práce ve společnosti je výrazem potřeb společnosti, že je výrazem „nejen pokračující specializace potřeb a úspornosti jejich ukojování, nýbrž i pokračující společenské kooperace, solidarity nejen technické, ale i mravní“. A ve své *Sociologii* Bláha ukazuje, jak právě proto, že jednotlivci jsou členy různých skupin, národnostních, pracovních, vědeckých, sportovních, náboženských, odborných, rodinných atd., je společnost těmito skupinovými vazbami všemi směry profata a jimi držena v celistvosti. Bláha dokládá

²⁹ *Sociologie intelligence*, str. 95.

³⁰ Viz např. P. A. Sorokin, *Contemporary Sociological Theories*, New York and London 1928, str. 207 a n.

³¹ Bláha se neprávem dovolává i C. Bouglého,

kteří naopak názor Durkheimův na dělbu práce kritizuje. Viz C. Bouglé, *Introduction à la sociologie*, Paris 1932, kap. IV: *Théories sur la division du travail social*.

tuto pevnost sepětí společnosti neúspěchem různých mezinárodních hnutí v době, kdy je národ ohrožen jako celek.

Skutečnost je spíše taková, že pracovní diferenciace sice technicky různé sociální skupiny spojuje, ale protože se váže na různé předběžné vzdělání, na různé rozdělení hmotných, ale též duchovních statků ve společnosti, tedy na různý životní styl i na jeho různé sociální hodnocení (sociální prestiž), vede automaticky k sociálním distancím mezi jednotlivými povoláními, tj. k vztahům antagonismu různého stupně mezi skupinami navenek, a k solidaritě směrem dovnitř. Rozmanité zájmy hospodářské, politické, náboženské aj. míru antagonismu zvyšují nebo snižují, popřípadě v limitní historické situaci dočasně anulují, nebo též revolučně vyhrocuji.

Jak disfunkční sociální činnosti, tak různá míra antagonismů mezi jednotlivými sociálními skupinami jsou příčinou toho, že fungování se zřetelem na celek globální společnosti je „spíše hodnotou a postulátem“ než skutečností — i podle Bláhovy koncepce. Skutečností se podle něho stává skrze zduchovňovací proces, který zahrnuje tvoření duchovních hodnot, jejich šíření a jejich uplatňování ve vedení i kritice společnosti. Spontánnost tohoto procesu je pro Bláhu dána existencí sociální kategorie, jejíž funkcí je tato funkce spiritualizační, tzn. intelligence. Do jaké míry oprávněně, zvlášť proto, že Bláha přisuzuje tuto zduchovňovací funkci, již ovšem zase chápe jako tendenci, veškeré inteligenci a nejen inteligenci humanitní, je další otázka, již zde nelze řešit.

I když funkcionalismus v Bláhově pojetí — až na uvedené výhrady — postihuje stejně dobře bezkonfliktnost jako konflikt-nost společnosti, Bláha sám vlivem masarykovské a durkheimovské tradice i vlivem svého bytostně smířlivého založení zaměřil svůj zájem na funkční procesy v naší národní společnosti a na to, co jim brání v uskutečnění. V tom je jeho přínos i pro naši dnešní sociologii, jež chce sloužit svým poznáním našemu dnešku. Bláhova práce je však i přínosem metodologickým.

Metodologické závěry

Bláhovo noetické stanovisko kritického realismu ho přivedlo k Durkheimovu metodologickému objektivismu potud, že rovněž požaduje, aby sociální jevy byly studovány jako věci a aby do sociologie nebylo vnášeno hodnocení. Studovat sociální jevy jako věci pak konkrétně znamená požadavek, aby se sociální vědec zbavil všech apriorismů, které by znehodnotily výzkumný postup buď při sbírání dat nebo při jejich interpretaci. Individuální a sociální podmíněnost procesu poznání ukazuje, že jeden tento apriorismus je dán individuálním uzpůsobením sociálního vědce (někdo vidí spíše jednotlivosti než celky, všimá si spíše podobností než rozdílů), ale je též dán jeho výchovou a příslušností k různým sociálním skupinám a kategoriím (různé sociálně získané nebo zděděné city, názory a chtění). Bláha je přesvědčen, že sociální vědec, který je si vědom, že jeho poznání je takto podmíněno, se dovede z tohoto vlivu vymanit a je jeho povinností tak učinit.³² Neboť jsou pravdy nejen nadosobní, ale i netřídní a nadtrždní.³³

Apriorismy jiného druhu vnikají do sociologie v důsledku jejího imanentního vývoje jako vědy ustavené poměrně pozdě, když už vědy pojednávající o skutečnosti živé i neživé i o lidské duševnosti byly ustaveny a značně pokročily. Proto se sociologové orientují podle nich a vnášejí do sociologie buď neověřené analogie nebo principy, které nepostačují vysvětlit složitě jsoucí sociální. Proti tomuto postupu, který Bláha podle tradice nemarxistické sociologie označuje termínem simplismus, stojí požadavek plynoucí z pojetí sociálního života jako reality *sui generis*, jako zvláštní struktury skutečna: vysvětlovat sociální jevy na úrovni sociální metodami a principy vlastními sociologii.³⁴ Za nejvážnější simplismus pokládal Bláha vysvětlování sociálních jevů principy psychologie (psychoanalýzou, Adlerovou individuální psychologií, Morenovou afektivní přitažlivostí a odpudivostí). Toto nebezpečí považoval Bláha za nejvážnější právě proto, že je tak samozřejmé usuzovat

³² Viz *Sociologie vědy* (Sociologický časopis, r. 1965) a *Jak se dívat sociologicky na život*, Brno 1947.

³³ V článku *Snad po staru, ale podle pravdy* (Sociologická revue, r. 1948, str. 306) uvádí Bláha jako

příklad takového nadtrždního poznatku vzájemnou nástojnost individua a kolektivu.

³⁴ Viz k tomu I. A. Bláha, *Dnešní stav sociologie a její hlavní problémy*, Česká mysl, r. 1929.

z psychologie jednotlivce na psychologii a chování sociálních celků, neboť se z jednotlivců skládají. Přitom ovšem i geografické (nebo hmotné), technické (malost nebo velikost skupiny, její trvalost nebo dočasnost, homogennost nebo heterogenost), organické a psychické podmínky (diferenciace podle pohlaví, zdraví, rasy, věku; podle talentu, podle rysů charakteristických pro věk, pohlaví apod.) Bláha vždy bere v úvahu, ovšem jen v sociální situaci.

Jiný simplismus, totiž snahu vysvětlovat sociální jevy jen z jednoho sociálního faktoru (náboženství, hospodářství, politiky apod.), je pro Bláhu vyloučen, protože chápe sociální život jako složitý systém sociálních činností s jejich řádovými objektivacemi a doprovodnou složkou sociálně psychickou. Ne jeden činitel, ale jejich pluralita, nejen objektivně postižitelné fakty (prvek institucionální), ale i subjektivní stránka sociálních jevů. Konkrétní sociální situace rozhoduje, který z těchto činitelů je dominantní, který je zanedbatelný, nebo jsou-li všechny důležité.

Důraz na subjektivní stránku sociálních jevů přiměl Bláhu k zesubjektivizování jeho metodologického objektivismu. Protože každá individuální duševnost představuje složitou sociální strukturu, podle toho v jakých skupinách a sociálních kategoriích jedinec funguje (plní svou roli), požaduje Bláha, aby sociolog studoval společnost i ve svém vlastním „já“. Používá sám a doporučuje metodu *sociální introspekce*, neboť „...rodina, strana, národ nejsou jen jsoucna objektivně existující, nýbrž jsou i v nás, jsou součástí naší životní struktury. Víme, co je právo, mravnost, náboženství, nejen proto, že jsme byli objektivně poučeni o těchto jevech, nýbrž i proto, že sami právně, mravně jednáme, nábožensky žijeme. Proto jim rozumíme.“³⁵ Neodmítá sice zásadně intuitivní postižení sociálních jevů, tedy ani tzv. „Verstehen“ v sociologii, nezamítá ani Sorokinovu logicko-smyslovou metodu, která váže prvky určitého kulturního sys-

tému v logický, smysluplný celek. Varuje však před nebezpečím, že budou vkládat psychologizující postupy do objektivního pozorování. Připouští je tedy jen jako doplňkové metody a sám dává přednost sociální introspekci, ovšem zase jen jako korektivu a doplňku objektivního pozorování.³⁶

Sociální situace jakožto příčina sociální syntézy, v níž vznikají prvky kvalitativně odlišné od těch, jež ji utvářely, je skutečností, která proměňuje sociální struktury v částech i v celku. V ní se uplatňují složitě determinismy sociální i mimosociální, ona převádí determinismus strukturální na kauzální, staticnost ve vývojovost. Tedy vynořování nových struktur, ale ze složitých sociálních situací.

Ve své *Sociologii* srovnává Bláha svůj pojem sociální situace s „konkrétní sociální konjunkturou“ G. Gurvitche a s „totálním sociálním jevem“ M. Mause. Srovnání s G. Gurvitchem podtrhuje právě onen vývojový smysl sociální situace. Hledá-li Bláha počátky své sociální situace u M. Mause, v jeho totálním sociálním jevu, ukazuje tím na pluralitu podmíněností každého sociálního jevu, jak vyplývají z jeho zařazení do složité sociální struktury a ze skutečnosti, že lidé uzpůsobení organicky a psychicky a žijící na nějakém hmotném substrátu fungují v těchto strukturách, tvoří je i obměňují. Má tedy pojem sociální situace i význam úže metodický při analýze sociálních jevů a při přípravě výzkumů. Rozlišení vnitřního a vnějšího aspektu sociální situace, jak bylo uvedeno při rozboru rodiny, je zvlášť výhodné při analýze každého částečného sociálního jevu.³⁷

Pojem sociální situace lze ovšem aplikovat i na situaci individua jako člena určité sociální skupiny nebo kategorie. Vnitřní aspekt jeho situace při výkonu některé funkce (role) je dán jeho psychofyzickým uzpůsobením i sociálně psychologickým profilem, jenž se projevuje v jeho jednání. Vnější aspekt jeho situace je dán různými tlaky, které přicházejí z prostředí, tj. ze strany spolupracovníků, podřízených, nad-

³⁵ *Sociologie* (v rukopise).

³⁶ Studium jevů kolektivní psychičnosti (psychologie povolání, určitého náboženství, národa ap.) přisuzuje Bláha sociální psychologii. Prakticky však studuje jevy sociálně psychické i sociologické. Při svých typologických studiích sedláka, dělníka, intelektuála se snaží vystihnout jak jejich typ sociálně psychologický, tak typ sociologický (jejich specifické chování a funkce).

³⁷ Vnitřní a vnější systém G. C. Homansa (*The Human Group*, 1951) je obdobou Bláhovy vnitřní a vnější podmíněnosti sociální situace. Podobně Parsonsova „osa mezi vnější a vnitřní vztažností sociálního systému“ (viz *General Theory in Sociology* v: R. K. Merton, L. Broom a L. S. Cottrell, jr. [Eds.], *Sociology Today*, New York 1959).

řízených i různých institucí, které do výkonu jeho funkce zasahují. (Tato „vnější situace“ je zřejmě totožná s Mertonovým souborem rolí).

Bláha vždy zdůrazňoval, že nestačí jen rozeanalyzovat daný sociální problém, že je opět nutno složit dané prvky v jednotu. I k tomuto požadavku vede jeho celostně funkční nazírání na sociální život.

Резюме

Юлиана Обрдликова: Социологические теории И. А. Блага

И. А. Блага был ведущей личностью второго периода развития чехословацкой социологии, который начинается во время возникновения чехословацкого государства в 1918 году и длится до 1948 года. Этот период можно характеризовать склоном к эмпирическим исследованиям. Блага писал в большинстве случаев монографии (о городе, нравственности, о социальном типе рабочего и крестьянина, о детях, о кризисе семейной жизни, об интеллигенции, о народе, о воспитании народа). Хотя его монографии эмпиричны, они говорят о всеобщей теории общества, которая становилась все более точной в постоянном соприкосновении с социальной действительностью. Блага ее назвал в своем произведении *Социология интеллигенции* (1937 г.) федеративным функционализмом. Более подробно он ее проработал в труде *Социология* (пока не опубликованном).

Основная социологическая проблема отношения отдельной личности к коллективу и объяснение социальных явлений в ее собственном (т. е. социальном) плане решил Блага таким образом, что в решающие понятия своей системы он возвел социальную деятельность и социальную ситуацию. Система построена на соизмеримости с целым обществом (нация, род). Возникновение и существование этой социальной группы даны для Блага общей социальной ситуацией, т. е. необходимостью всеобщих требований находиться вместе, исполнять общие задания. В ассимиляционных, социализирующих и кооперирующих процессах, которые здесь возникают, изменяются индивидуальный характер и деятельность и переходят в относительно объединенный рядовой тип. Личность себя ведет так будто бы она была управляема нормой. Эта норма однако возникает в социальной ситуации, объективизируется в относительно постоянных структурах, из их числа наиболее крепкими являются учреждения. Эта объективизация создает социальный строй, который опять изменяется или же ликвидируется в новой социальной ситуации, в которую он входит в качестве составной части.

В этой общей социальной ситуации возникают специфические социальные ситуации, особые социальные потребности, которым соответствуют дифференцированные социальные деятельности и их объективизация. Автоносит деятельность на отдельную личность, а строй на коллектив. Только посредством

деятельности в социальной ситуации можно прийти к ее строю и к коллективному характеру. Только социальная деятельность может вызвать новую социальную ситуацию, в которой социальное развитие продвигается вперед. Так как социальная деятельность направлена на удовлетворение какой-либо социальной потребности (достигнуть какую-нибудь социальную цель) она является социальной функцией.

Общественная культура возникает в качестве реакции на социальные (а таким образом и индивидуальные) потребности, которые Блага разделяет на материальные, духовные и материально-духовные. К материальным потребностям относится потребность прокормиться, которой соответствует функция и учреждения хозяйственного и технического характера, а также потребность материально существовать (семья). К духовным потребностям относится во первых потребность духовно жить, т. е. формировать отношения человека к окружающему свету, который воспринимается чувствами (наука и искусство) и без чувственного восприятия (религия) а также потребность реформировать отношения между людьми одной группы, т. е. договориться (язык), регулировать экспансию индивидуальную и групповую посредством группового авторитета (законы) и произвольно создавать и сохранять строй группы (нравственность), а во вторых потребность духовного размножения (функции и учреждения пропагандирующие культуру, воспитание, печать, радио-вещание итд.). Материально-духовная потребность это потребность сохранить материальную и духовную жизнеспособность группы (политика и военная деятельность и учреждения). Наконец и потребность отдыха и развлечений (деятельность и учреждения для отдыха и развлечений).

Жизнь общества является системой федерированных социальных функций и их объективизацией. «Федерированный» обозначает для Блага то обстоятельство, что для науки все функции имеют ту-же самую важность. Только на практике бывает, что одной отдается предпочтение перед другой (например политике). Поэтому иногда доходит до гипертрофии, которая вызывает противодействие остальных функций, т. е. социально-противоречивое положение. Понятие «система» обозначает, что все функции взаимно связаны и взаимно зацеплены. Таким образом создается сверхфункциональная связь и единство, т. е. социальная согласованность. Она относится и к групповой общественной структуре — каждая социальная функция стремится создавать группы. Цели этих групп и их подразделений объединяют своих членов разнообразными способами. Таким образом целое общество сохраняется в единстве, несмотря на напряжение, которое существует между отдельными группами. Кроме этого напряжение преодолевается в социальной категории интеллигенции, которой принадлежит в обществе духовно-преобразующая функция, т. е. функция созидания духовных ценностей (мира, строя, порядка, справедливости, любви итд.). функция создавать, объединять, руководить в духе этих ценностей и их распространять.

Блага ото жествляет социальную деятельность и функцию, что не правильно исходя из его-же собственных взглядов, так как гипертрофия некоторых социальных функций приводит к противofункциональной (п рядовой) деятельности по отношению к целому обществу.

Федеративный функционализм характерен уместным методологическим применением. Понятие социального бытия, как особой структуры, предохраняет от бездоказанного применения принципов остальных наук, так как оно приводит к требованию особых социологических методов, а кроме того ведет к требованию объяснять социальные явления посредством общества т. е. социальной ситуации. Структуральный детерминизм исходит из множества социальных факторов и из детерминизмов обусловленных биосоциальной приспособляемостью человека а также из его географической принадлежности. Эти детерминизмы, однако, оказывают влияние на социальный процесс только посредством социальной ситуации. В своем структуральном, функциональном анализе Блага оперирует с внутренним и внешним аспектом социальной ситуации, так как каждый социальный процесс является процессом в более широком социальном процессе. Он требует также, чтобы были определены функции социальных явлений по отношению к целому обществу. Социальная ситуация в качестве действительной причины социальных явлений является пунктом, в котором структуральный детерминизм объединяется с причинностью, а функциональное сохранение структур переходит в их развитие.

Summary

Juliána Obrdlíková: The Sociological Theory of I. A. Bláha

I. A. Bláha was the leading personality of the second period in the development of Czechoslovak sociology, starting with the constitution of the independent Czechoslovak State in 1918 and ending in about 1948. It is characterized by a turn to empirical research. I. A. Bláha was the first Czech sociologist to use the results of his own research as early as 1914. He wrote mostly sociological monographs (on the town, morality, the social type of the worker and the farmer, childhood, the family crisis, intelligentsia, adult education). Though empirical, all his monographs bear witness to Bláha's general theory of society growing in precision and adequacy through a constant contact with concrete social phenomena. Bláha formulated it in his *Sociologie inteligence (Sociology of the Intelligentsia, 1937)* under the name of federative functionalism and worked it out in more detail in his *Sociology* (still unpublished).

Bláha solved the fundamental sociological problems of the mutual interdependence of the individual and the collectivity, and of explaining social phenomena on their own (i. e. social) level by making the key concepts of his system *social activity* and *social situation*. The frame of reference of his system is the global group (nation, tribe). For

him the origin and the existence of this social group is due to the *general social situation*, i. e. to the pressure of a generally felt need to persist together, to perform a common task. In the processes (of assimilation, socialization and cooperation) issuing therefrom, individual mentalities and activities are transformed into a unified, ordered type. The individual acts as if regulated by a norm. This norm (or norms) arises, however, in the social situation, becomes objectified in relatively constant structures, the most stable of which are institutions. These objectifications form the social order which, in turn, may become transformed or eliminated in a new social situation of which it is a constituent part.

In the general social situation *specific social situations*, i. e. specific social needs arise, which are satisfied by various social activities and their objectifications. The social activity points to the individual, the order to the collectivity. Only through activities in a social situation can their order and a collective mentality be attained, and only social activities bring forth new social situations in which social development goes on. Being aimed at the satisfaction of some social need (at the attainment of some social goal), a social activity is a *social function*.

Bláha's classification of social needs (and the corresponding social functions and institutions) includes material, spiritual and material-spiritual needs. *Material needs* are those of providing for material livelihood (economic and technical activities) and those of reproduction (family institution). In the class of *spiritual needs* there is 1. the need to regulate group relations to the outer world which can be perceived by our senses (science, art) and which is beyond the reach of our senses (religion), 2. the need to regulate relationships within the group, i. e. the need of communication (speech), of limiting individual and group expansiveness through authority (law) and of spontaneously constituting the order of the group (morality); 3. the need to expand spiritually (activities and institutions propagating culture: education, press, radio, etc.). *The material-spiritual need* is the need to protect the material and spiritual vitality of the group (politics and military activities and institutions). Finally, there is also the need of leisure and entertainment (satisfied by the activities and institutions of recreation and entertainment).

The group life is a system of federated social functions and their objectifications. By the term "federated" Bláha indicates that for a scientist all functions are of equal importance. But in practice one can be ranked higher than the others (e. g. politics or economy). The result is its hypertrophy which calls forth counter-pressures of the other functions and thereby social dissensus. The term "system" means that all social functions permeate and determine one another. Thus a superfunctional bond and unity, i. e. social consensus is formed. It concerns also the group structure of the society: Every social function has a group-forming tendency. The

interests of these groups and subgroups bind their respective members in many various ways so that the global society persists as a unity in spite of the tensions existing between partial groups. Moreover, these tensions are peacefully overcome by the social category of the intelligentsia that has a spiritualizing function in society, i. e. the function of creating spiritual values (of peace, order, justice, love, etc.), the function of organizing, integrating, criticizing, leading in their spirit and of propagating them. Bláha's identification of social activities and social functions is wrong from his own standpoint, since the hypertrophy of some social function results in disfunctional activities (including the ordered ones) with respect to the global society.

Federative functionalism provides for a suitable methodological application. The conception of social reality as a specific structure forestalls unfounded applications of principles from other sciences by claiming specific sociological methods on the one hand,

and, on the other hand, leads to the demand of explaining social phenomena by society, i. e. by the social situation. Structural determinism takes into account the plurality of social factors and the determinisms which exist owing to the biopsychological endowment of human beings and to their being settled on some geographical basis, and which affect the social process only through the social situation.

In the structural-functional analysis Bláha operates with inward and outward aspects of the social situation, since every social process is a process within a broader social process. He also demands of the sociologist to determine the functions of social phenomena with respect to the global society.

The social situation as the real cause of social phenomena is the point in which structural determinism is connected with causality and the functional preservation of structures changes into their development.

Narodil se 14. prosince 1879 v Táboře, kde zemřel 27. května 1958. Jeho otec měl v Táboře zastupitelství pojišťovací banky Slavie. Po absolvování tábořského gymnasia a právnické fakulty v Praze a koncipientických letech v Mladé Boleslavi a Velvarech se Chalupný usadil jako advokát ve svém rodišti, kde zůstal až do smrti, a to i v době, kdy přednášel sociologii na universitě v Brně a na technice a Svobodné škole politických nauk v Praze.

V sociologii začal Chalupný pracovat jako nekatedrový myslitel. Už jako universitní student se intenzívně účastnil veřejného života, nezůstává jen při věcech studentského hnutí. Naopak: ve všech svých pracích k „studentské otázce“ usiluje o frontální vyrovnávání s celkovou problematikou života české společnosti počátku našeho století. A nejen to: ve všech těchto pracích — např. *České studentstvo v posledním čtvrtstoletí* z r. 1902 — proniká úsilí docházet jak v polemice s danými poměry, tak v jejich analýze k obecným teoretickým závěrům.

V počátečních povšechných úvahách ve svém *Úvodu do sociologie* z r. 1905 charakterizuje pětadvacetiletý Chalupný pracovní metodu, ke které došel, slovy: „Ne pouhé studium literatury, nýbrž empirie v nejvládnějším slova smyslu“.

Empirií sociologie je mu společenská praxe (*Úvod do sociologie*, str. 10). Výsledkem této praxe je mu sociologická teorie. Obojí se navzájem podmiňuje a upadá i hyne, když se od sebe odtrhne. Jeho úsilí prakticko-teoretické našlo svůj výraz v knížce *Poměry dělnictva tábořského*, vydané r. 1903 Dělnickým spolkem v Táboře. Tato práce, rostoucí souběžně s pracemi na *Úvodu*, je u nás prvním záměrným vědeckým pokusem o sociologický průzkum a je charakteristická i pro životní a politický postoj Chalupného už svým tématem.

* Poznámka redakce: Tato studie je jednou z posledních prací Jaroslava Kabeše (1896–1964), významného marxistického filosofa, dlouholetého přítele Emanuela Chalupného a znalce jeho díla.

V Chalupného raných pracích k studentské i dělnické „otázce“ proniká všude úsilí o záběr sociálního života v celé jeho mnohotvárné šíři a právě složitost vztahů mezi elementy tvořícími život společnosti se mu jevila jako předmět sociologie jakožto teoretické vědy. V souvislosti s tím vyvstala před ním otázka po principu, který by vnesl světlo do této „nekonečně rozmanité spleti“ vztahů, stanovil vzájemný poměr společenských elementů a odstínil je (*Úvod*, str. 21). Přestože byl nadán nevídanou pamětí, bylo Chalupnému jasno, že mu na tuto otázku nemůže odpovědět pouhé studium už tenkrát vysoce rozvinutých společenských věd, nýbrž jen „bezprostřední pohled na život a život sám“ (*Úvod*, str. 33). „Nelze-li obsáhnout odborně všechny věci, je možno plně společensky žít“ (*Úvod*, str. 33).

Plný společenský život byl Chalupnému nejen principem sociologické metody, ale i odpovědí na tenkrát živou filosofickou otázku po smyslu života, která vyvolala i otázku po smyslu a cíli naší národní existence a úkolu českého národa.

Chalupný byl žák Masarykův. Šel však svou cestou, proto se s ním brzy rozcházel a nakonec prudce rozešel. V základní otázce tehdejšího českého politického života, v poměru k dělnickému hnutí a k učení Marxovu a Engelsovu, však zůstal pod vlivem Masarykovým natrvalo. Masarykova kritika marxismu, Chalupného „středostavovská“ třídní determinace a nakonec i jeho filosofie „plného společenského života“ odvedly i takový intelekt, jako byl Chalupného, nejen od plného pochopení kořenů marxismu, ale i od jejich hledání. Proto ulpěl na náplni pojmu pokrok tak, jak to o něm napsal jeden z jeho přátel: „Být pokrokovým mu znamenalo být protiklerikální, lidový, sociální a osvětový“

Je určena pro přistavovaný II. díl *Antologie české filosofie*. Otiskujeme zde pouze její první část a vypouštíme část druhou, obsahující komentář k ukázkám z Chalupného prací.

(Sborník 60 let Emanuela Chalupného, Praha 1939, str. 39).

Problémy plynoucí z otázky po smyslu národní existence a po úkolu národním i jejich řešení formuloval Chalupný první r. 1910 v knížce *Úkol českého národa*. Tyto práce logicky vyvolávaly otázku po českém národním charakteru. Na ni Chalupný odpovídá roku 1907 prací *Národní povaha česká*, rozšířenou r. 1935 v objemnou *Národní filosofii československou* s doplňkem z r. 1938 *Náš národní úkol*. V rámci této linie Chalupného zájmu rostou jeho práce o Karlu Havlíčkovi, Josefu Jungmannovi, Miroslavu Tyršovi, o filosofu Oldřichu Kramářovi, o Josefu Holečkovi, Žižkově, Sládkovi, Březinovi, Bílkovi a Klímovi, v nichž se polemicky vyrovnává jak s Masarykem, tak s Josefem Pekařem a jinými.

Národní boj Čechů za Rakouska a české vlastenectví určily spolu s Chalupného filosofií plného společenského života jeho zájem o sokolstvo, a to nejen jako plod i nástroj českého nacionalismu, ale i jako hnutí tělovýchovné. Tomu věnoval Chalupný mnoho práce i času jako cvičenec, sociolog, historik i redaktor. S tím souvisela i jeho účast ve skautu a jeho turistika a vodní sporty, počínaje jízdami na vorech a později na kajaku, a konče cestami doma i v cizině. Kromě jiného jsou plodem této činnosti Chalupného knihy *Vltava* z r. 1914 a *Vody* z r. 1935.

Životním dílem Chalupného je jeho *Sociologie*, práce polyhistorických znalostí, jejíž první díl, *Základy*, vyšel r. 1916, poslední, pořadím jedenáctý, *Vývoj sociologie v 19. století*, r. 1948. Toto velké dílo, rozpočtené celkem na patnáct dílů (pět dílů Sociologie všeobecné, deset dílů Sociologie speciální), je doprovázeno množstvím dalších dílčích prací z oboru sociologie všeobecné, historie, práva, politiky, tělesné

výchovy a literatury. Ve všech těchto pracích proniká Chalupného filosofie plného společenského života a pohled comtovského, pozitivistického sociologa.

Chalupný byl od počátku do konce masarykovsko-comtovským pozitivistou, přes všechny spory a rozpory s Masarykem a jeho stoupenci. Velkou část jeho práce zabírají polemické boje o témata, jež považoval pro český život i pro svou práci za základní, boje, které ho nakonec i osamocovaly — v neposlední řadě i pro formu, jíž byly vedeny.

V úvodu ke II. vydání *Našeho národního úkolu* píše Chalupný o sobě jako o volajícím na poušti „bez vlivu politického a vůbec hmotného“. Tak tomu vskutku bylo. V letech nejvypjatějšího zápasu dvou rozhodujících společenských tříd o celou koncepci příštího vývoje národa a světa a její uskutečnění stál tento filosof plného společenského života, vždy plný pozitivního zájmu i o život dělnické třídy, ve své vědecké objektivitě a teoretické obecnosti v podstatě stranou jejího základního boje, boje o moc, což bylo to hlavní, co konkrétně naplňovalo tehdejší pojem pokroku. V tom zůstal pod vlivem Masarykovým. Nešel za „problémem nejpálčivějším“ a „otázkou dne“, jako šel např. jiný Masarykův žák a pokrokař, Zdeněk Nejedlý, který nebyl a nezůstal jen a především sociologem.

Vzbuzuje pocit tragiky, že se muž, naplněný vždy živou účastí na všem, co hýbalo životem národa a tvořilo jeho osudy, nakonec právě vlivem své vědy, která ho k tomu měla přivést, izoloval od toho hlavního, co tato doba v sobě nesla — i když se nikdy proti tomu nepostavil: od revolučního hnutí proletariátu.

A tak se neodbytně vtírá i další otázka, a to po obsahu, poslání a smyslu sociologie samé, k jejímž vedoucím reprezentantům Chalupný nesporně patřil.

Filosof Emanuel Rádl (1873—1942), profesor Karlovy university a energický bojovník za reformu společnosti, vyslovil zajímavé teoretické názory v oblasti sociologie národa a vyvozoval z nich i důsledky pro národnostní politiku v ČSR. Je pravda, že sociologie nebyla nikdy vlastním oborem Rádlovým a že k uvedeným otázkám přistupoval především jako přírodovědecky vzdělaný filosof. Důležité však je, že vždycky uznával sociologii jako vědeckou disciplínu, autoritativní pro řešení teoretických otázek národního, politického a sociálního života.¹

Rádlův myšlenkový vývoj můžeme rozdělit na několik období, především podle základních hledisek gnoseologických, jejichž změna u něho úzce souvisí s událostmi dějinnými a politickými. V prvním období svého vědeckého působení (1897 až 1917) byl především fyziologem smyslových orgánů, historikem biologických teorií a přírodním filosofem. Teprve první světová válka a všestranné politické a kulturní oživení v její druhé etapě (pod vlivem ruských revolucí) probudila v Rádlovi mocný zájem o problematiku sociálně politickou i kulturní a zejména silný zájem společenskovědní. Intenzivním studiem filosofie Masarykovy byl velmi posílen Rádlův racionalismus. Dalším mezníkem je rok 1927, kdy spolu s J. L. Hromádkou zakládal Křesťanskou revue a stal se rozhodným evangelickým křesťanem — teistou. Nadšení pro křesťanství a vlivy protestantské teologie podstatně oslabily jeho racionalismus. Toto třetí období pak trvalo v podstatě až do Rádlovy smrti r. 1942.

I. Rádlův myšlenky o národnosti v jeho období přírodovědeckém

Je pochopitelné, že v prvním období svého vědeckého vývoje, kdy psal knihy o cen-

trální nervové soustavě, články o přírodní filosofii a dvousvazkové dílo *Geschichte der biologischen Theorien* (1905 a 1909), zabýval se Rádl sociálně filosofickými otázkami jen okrajově. Ale i zde najdeme doklady vážného zájmu o národnostní otázky, zvláště o problém poměru vědy a národnosti a otázku národního charakteru vědy. Patří sem článek *Minulost a budoucnost české vědy přírodní*, který vyšel původně v *Čechische Revue* r. 1911 jako odpověď časopisu *Ostdeutsche Rundschau*, kde se tvrdilo, že česká věda je samý plagát.² Rádl zde kriticky rozebírá názor, že věda nemá nic společného s národností, jako názor typicky liberalistický, a ukazuje závislost vědeckých snah na prostředí, vztah vědy k politice. „Naše vědecké názory mají právě tak relativní obsah, závislý na milie, ve kterém povstaly, jako názory politické a jako náboženství.“³ Ve vědě se uplatňují stejně individuality jako národnost. Věda se nemá pokládat za mrtvou věc, ale za něco životného, spjatého s celým životem, s literaturou i politikou, se snahami národnostními. Rádl pak podrobně sleduje, jaké stanovisko zaujímali k národnostní otázce přední představitelé české biologie v 19. století, a analyzuje zvláště češství Purkyňovo a Preslovo, které se projevuje jasně v jejich vědě.⁴ Rádl dále v této studii zkoumá poměr češství a němečství, jak se jeví ve vědě, a kritizuje objektivní vědu, jež i u nás vítězila vlivem F. Vejdovského, pražské university i české akademie.⁵ Souhlasí s Masarykem, který kritizoval toto pojetí vědy, nezúčastněné na aktuálních otázkách, a žádal i od české vědy, aby byla naplněna národním duchem a navazovala tvořivě na českou tradici.⁶

Již v tomto článku formuluje Rádl problém češství a humanitu, národnosti a me-

¹ Srv. *Geschichte der biologischen Theorien in der Neuzeit* I, 2. vyd., Lipsko a Berlín 1913, str. 221 a n. *Mír v Československu*, Praha 1923. *Vzdělanci a socialismus* (seriál) VI, Čs. republika z 26. 5. 1920, č. 143. *Křesťanská revue* (dále: KR), r. VIII, str. 69.

² Vydáno knižně v Rádlově spise *Úvahy vědecké a filosofické* (dále: *Úvahy*), Praha 1914, str. 40–63.

³ *Úvahy*, str. 45, 41 a n.

⁴ *Úvahy*, str. 49 a n.

⁵ *Úvahy*, str. 52 a n.

⁶ *Úvahy*, str. 55.

zinárodnosti ve vědě. Být dobrým Evropanem ve smyslu Nietzschově a zároveň pravým synem své vlasti musí být ideálem každého myslícího člověka, a tedy i exaktního badatele. K tomuto ideálu se lze přiblížit jen tehdy, budeme-li usilovat o novou náplň pojmu češství, o spojení češství a opravdové vědeckosti.⁷ Český učenec musí hledat organickou souvislost se snahami své vlasti a snažit se o zmenšení naší veliké závislosti na německé vědě. Rádl zdůrazňuje, že způsob myšlení ruských spisovatelů a filosofů je nám bližší než německé schematizování; budeme se dále učit u vědy francouzské, anglické a americké. Němci tvrdí, zvláště od doby Paul de Lagardeovy,⁸ že Čechům nezbyvá než přimknout se k německé kulturní oblasti. Pražský dopisovatel Ostdeutsche Rundschau připisoval tento názor dokonce Rádlvi; Rádl však ve skutečnosti vidí poměr Čechů k Němcům jen jako podání ruky dvou mužů sebevědomých, kteří si rozumějí a váží si sebe navzájem. Avšak „Havličkovo: já pán, ty pán! zůstane provždy naším heslem“.⁹

Za první světové války, v době, kdy rozmach německého imperialismu budil vážné obavy o budoucnost českého národa, počal se Rádl zvýšenou měrou zajímat o otázky sociálně politické. Filosoficky to vidíme v díle *Romantická věda*, psaném v letech 1916–1917 a vydaném r. 1918, v díle, jež Rádl sám prohlásil za typický doklad svého „válečného myšlení“. Spis bývá kritizován někdy jako projev protiněmeckého smýšlení, jemuž Rádl za války propadl; do určité míry právem. Důležité je tu filosofické rozpoznání, že jedním ze spoluviníků německé nacionalistické a válečné ideologie je romantické myšlení, jehož zárodky Rádl zjišťuje již u Herdera a Kanta (u tohoto je nápadná krajní abstraktnost a jistá násilnost myšlení). Zároveň však vidíme v tomto díle určitý přechod ve vývoji Rádlova myšlení i po stránce gnoseologické: jsou tam silné prvky předválečného empirismu, ale hlásí se již i myšlení racionalistické. V četných narážkách i dosti otevřených projevech zračí se zde Rádlovo vlastenectví a nadšení pro český boj protirakouský.¹⁰

II. Národnostní problematika ve 2. a 3. období Rádlova myšlenkového vývoje (1918–1936, resp. 1942)

1. Stručný přehled vědeckých prací a filosoficko-politických statí v těchto obdobích

Do tohoto oddílu zařazují jen krátkou charakteristiku knih, brožur a statí, zabývajících se otázkami pojetí národa a nacionalismu. Shrnuji zde dvě období Rádlova působení, neboť v koncepci národa a v řešení příslušných otázek není mezi nimi zásadního rozdílu.

Dílkem z doby válečné je přetisk přednášky *Rasové teorie a národ*, přednesené v cyklu Filosofické jednoty o národnosti (Praha 1918). V tomto spisku Rádl podal populární výklad pojmu rasy i stručné dějiny rasových a příbuzných teorií od Gobineaua a Fichta až po H. S. Chamberlaina a ukázal na jejich nevědeckost i reakční charakter. Proti rasistickému pojetí národa a z něho vyplývajícimu romantickému vlastenectví postavil pojetí národa jako uvědomělé ideje, programově směřující k cíli. Je úkolem českého národa programovou, uvědomělou koncepcí přetvořit materiál daný nám rasou, tradicí, jazykem a historií, a vypracovat ve svobodných podmínkách nový národní program.

Ve svobodné ČSR rozvinul Rádl své myšlenky o národnosti v četných článcích časopiseckých, jimiž se co nejušlostněji účastnil téměř všech ideologických a sociálně politických zápasů v republice.¹¹ V řadě článků z let 1918–1921 analyzoval Rádl pojetí národa a zejména naše buržoazní vlastenectví (nacionalismus), jež od konce světové války plně ovládlo naše veřejné mínění. Tyto rozborby byly podány v mnoha časopisech: v České stráž, orgánu české strany pokrokové (1918–1920), v Realistické stráž, orgánu Realistického klubu (1920 a n.), dále v mnoha článcích poloúřední Československé republiky (1919–1921) a v obnoveném Čase (1920 až 1921). Filosofické články psal Rádl v té době do Nového Athenaea (1920 a n.), jehož byl vedoucím redaktorem, do Naší doby, České mysli a jiných listů. Většina těchto statí a myšlenek narážela na prudký odpor v buržoazně nacionalistickém

⁷ *Uvahy*, str. 57 a n.

⁸ Paul Anton de Lagarde (1827–1891), německý orientalista; v *Deutsche Schriften* (2. vyd. 1886) hlásal „čisté německé“ ve stopách Fichtových.

⁹ Rádl, *Uvahy*, str. 63.

¹⁰ Rádl, *Romantická věda*, Praha 1918, Otázky a názory.

¹¹ Viz (neúplný) přehled těchto článků v práci Jaroslava Simsy: *Bibliografie prací Emanuela Rádla*, jubilejní číslo České mysli r. 29/1933, č. 5–6, zvl. str. 385 a n.

tisku (Národní listy, Večer, Venkov, Národní politika, 28. říjen aj.), a to tím spíše, že ostré útoky Rádlovy na české vlastenectví byly formulovány tak nesmiřitelně, že budily dojem, jako by Rádl odmítal každé vlastenectví; ve skutečnosti šlo jen o boj proti útočnému nacionalismu. Roku 1922 podnikl Rádl cestu kolem světa a začal spolupracovat s organizací Československá YMCA, jejímž se stal předsedou. Jeho novinářskou tribunou se v té době stala polooficiální Prager Presse, do níž napsal velký počet významných článků. Od r. 1927 redigoval spolu s J. L. Hromádkou Křesťanskou revui, která se stala od té doby jeho hlavním orgánem.

Z knižních publikací, v nichž Rádl v 20. a 30. letech nejbojširněji vyložil své myšlenky o národnostních problémech, uvádím brožuru *Národ a stát* (Praha 1921), a dále práce *Náboženství a politika* (Praha 1921), *Mír v Československu* (Praha 1923), *O smysl našich dějin* (Praha 1925), *Válka Čechů s Němci* (Praha 1928), *Národnost jako vědecký problém* (Praha 1929) a *O německé revoluci* (Praha 1934). V přednášce *Národ a stát* se Rádl věnoval jednak rozlišení pojmů kmen, národ a stát, jednak výkladu rozdílu mezi národním uvědoměním a lokálním patriotismem (rozebraném na příkladu Dalimilovy kroniky). Nejprudší odezvu však měl bojovný spis *Válka Čechů s Němci*, kde se Rádl pokusil (velmi jednostranně, i když zajímavě) o nové pojetí českých dějin, kde popíral zejména správnost koncepce Palackého, založené na boji češství s němečtím, a snažil se kriticky revidovat důležité kapitoly z českých dějin. Vyložil zde znovu své pojetí národa i státu a podrobil nejostřejší kritice naši nacionalistickou, protiněmeckou politiku v českém státě. Odsoudil zejména i protiněmecky prováděnou pozemkovou reformu a národně šovinistickou politiku tzv. Národních jednot v po-

hraničních územích. Tato kritika, otevřená a nepopulární v oficiálních kruzích republiky a zvláště u politiků koaličních stran, je z největší části oprávněná a přesně vystihuje skutečnost. Bylo pochopitelné, že tohoto spisu využili němečtí nacionalisté a vydali jej v německém překladu r. 1928. Naše kladné hodnocení spisu po stránce politické neplatí však zcela v oblasti teorie a neplatí o některých historických kapitolách, které byly mnohými odborníky právem kritizovány.¹²

2. Rádlovo pojetí národa

Předním našim úkolem je shrnout základní teze a zásady, jež jsou základem jednotlivých Rádlových úvah a článků o národnostních otázkách. Tyto zásady ovšem nutně vyplývají z nejobecnějších Rádlových názorů na společnost, na její strukturu a vývoj, které Rádl vypracoval v druhé a třetí etapě svého myšlenkového vývoje.

Základní otázkou při studiu společnosti je Rádlovi otázka, jaké jsou vztahy individua, osobitého jedince ke společnosti. Je to známý základní problém individualismu a kolektivismu, na nějž položil důraz již učitel Rádlův Masaryk a jež sdíli i Rádl sám.¹³ Ač přírodovědec, vzpírá se Rádl naturalistickému řešení otázky. Dívá se na tento problém sociologicky: společnost je mu ens sui generis (jsoucno svého druhu). Není to pouhý součet, ani mechanický shluk jednotlivců, z nichž se společnost skládá. Jednotlivci také nejsou v celku společenském pouhými mechanismy; jsou snad kolečky velikého a složitého stroje nebo — jsou-li potlačováni a podrobováni mechanickému útlaku — aspoň se této mechanizaci vzpírají, prohlašujíce ji za nehumanizující lidských bytostí.¹⁴

Odmítá tedy Rádl mechanistickou sociologii. Skutečné vztahy mezi jednotlivcem a společností nevystihuje však ani orga-

¹² Z hojné literatury o uvedených spisech Rádlových uvádím jen některé významnější kritiky. O spise *O smysl našich dějin* psal např. J. L. Fischer v *Naši vědě*, r. 7, s. 49–57; J. Hanák v *CMM*, r. 50, str. 764 a n. O Rádlově článku *Sociologie a historie* (Naše doba, r. 1937, č. 9); J. Patočka v *České mysl*, r. 33, č. 1–2. O *Dějinnách filosofie* opět J. L. Fischer, *Naše věda*, r. 14, č. 4. Rozsáhlá je literatura o *Válce Čechů s Němci*. Psali o ní E. Čapek v *Nových Čechách*, r. 11, str. 289–310 (také zvláštní otisk s názvem *Kniha proti vlastenectví* v *Knihovně Nových Čech*, č. 6); dále J. L. Fischer v *Slawische Rundschau* 1, str. 206–208; týž. *Naše věda*, r. 10, str. 54–68; J. B. Kozák v *České mysl*, r. 24, str. 311–322; J. Šimsa, *Kritika* 5, str. 179–183, v *KR* 1937–38, str. 236–40; K. Krofta v *Národnostním obzoru*, r. 1, seš. 2, str. 81–97; F. Kutnar, *Brázda*, 1 (10),

str. 30 a n.; A. Pražák, *Bratislava*, r. 2, str. 836 až 842; H. Klepetář, *Der Sprachenkampf in den Sudetenländern* aj. O spise *Národnost jako vědecký problém* psal I. A. Bláha v *České mysl*, r. 26, č. 1, str. 62–70, stručně v *Sociologické revui*, r. II/1, str. 135; A. Boháč v *Čs. statistickém věstníku*, r. 11, č. 1–2; D. Krejčí, *Národnost a jazyk při sčítání lidu*, *Národnostní obzor*, r. 1.

¹³ O Masarykově řešení vztahu individualismu a kolektivismu jsem psal ve spisech: *Vědecké základy Masarykovy politiky* (Brno 1947), str. 41 a n., 51 a n., a *Masarykův program* (Brno 1948) str. 21 a n., 223 a n.

¹⁴ Srv. článek *Jednotlivce a společnost*, *Realistická stráž*, r. II., č. 7; *Sociální demokracie a komunismus* (Brno 1926), str. 23 a n.

nické pojetí společnosti. Biologická studie poměru mezi celkovým organismem a buňkou dospěly prý dosud k nestejným a nejasným výsledkům. Jisto však je, že uvědomělý člověk — jednotlivec je víc než buňkou. Individuum má smysl samo o sobě, je relativně samostatným, aktivním středem a původcem jistého dějství, které působí ve svém okolí a přetváří je; není pasivním produktem poměrů přírodního a společenského prostředí, je vyšším prvkem, jehož v organické přírodě není. Společnost vzniká vzájemným působením, interakcí jedinců. Uvědomělé individuum, osobnost, je východiskem jistých tvořivých sil a je si toho také vědomo. Jednotlivec je ovšem podroben vlivu, nátlaku a sugesci různých kolektivů, ale ačkoli je podmíněn jimi a přírodním prostředím, je zároveň i aktivním činitelem v tomto světě, je budovatelem světa společenského a kulturního. Na odpovědnosti a tvůrčí práci aktivních a iniciativních jedinců spočívá všechna společenská organizace, aspoň pokud jde o společnosti vyššího typu, v jejichž činnosti se uplatňuje přesvědčení a uvědomělá, programová práce osobností.¹⁵

Rádl ovšem ví, že jsou i společnosti nižšího stupně na čistě přírodní základně. Jsou to primitivní rodiny, klan, klany (rody) a kmeny (v Asii, Africe apod.), biologicky dané jednotky, jejichž členové jsou spjati pouty instinktivními a podvědomými faktory duševními. Tyto lidské společnosti se podobají mraveništím: lidé zde žijí pohromadě, stykají se, spolupracují, nepřemýšlejíce o tom, proč tak činí; sdružují je instinkty, pokrevní příbuznost, shodné zaměstnání, potřeby a tradice — vesměs faktory přírodní, podvědomé nebo polovědomé. Jsou to společnosti statické, nikoli dynamické; v časovém vývoji se v podstatě nemění.

Pokročilejší přírodní jednotky nejsou však jen pouhými přírodními celky, danými biologicky a sociálně psychologicky; jsou to složité nadřazené útvary, které utvářejí lidé uvědoměle a svobodně, kde vládne zákonitost duchovní, nikoli přírodní. Jsou to společnosti stavěné podle pro-

myšleného programu; ve své podstatě jsou dynamické, nikoli statické, mají svůj vývoj v čase, rozvoj kvalitativní. Jsou to výtvory lidské činnosti civilizační.¹⁶

Nejvýznamnější ze společností, které se zakládají na jednotě duchovních zájmů a vznikají uvědomělou činností civilizační, je zajisté národ. Rádl vytýká, že právě v době mocného rozvoje národů v celém světě (v první třetině 20. století) vzniklo v evropské vědě velmi málo prací o národnostní problematice, ač je tak aktuální. Naproti tomu v sociologickém myšlení Rádlově zaujímá myšlení o těchto otázkách opravdu vynikající místo. Rádl vytýkal nedostatek filosofické a sociologické analýzy především českým publicistům směru nacionalistického, ale soudil, že ani v teorii socialistů-internacionalistů nebyl tento rozbor proveden.¹⁷

Východiskem i základem Rádlova myšlení o tomto předmětu je úsilí o vypracování správného pojmu, definice národa, které je velmi důležité v zápase o nové pojetí národa, jež chce Rádl prosadit. Podle jeho tvrzení se celý náš obrozenský zápas a většina našeho úsilí o národní kulturu českou (a rovněž tak i slovenskou) opírá o ideu národa, převzatou od německých filosofů, J. G. Herdera a romantiků. Je to pojetí národa, jež Rádl nazývá organickým nebo romantickým. Je to pojetí příbuzné shora vyloženému organickému pojetí společnosti. Národ nevzniká zde uvědomělou, programovou činností svých členů, nýbrž utvářejí jej síly hlouběji založené, svazky krve, tradice, city vlastenecké a někdy i dynastické. Důraz na svazky krve je příznačný pro rasové pojetí národa, které prohlašuje prvky zoologické za podstatné složky národního celku. Jde tu o hrubý naturalismus, o směřování pojmů zoologických a sociologických. Rasové nebo aspoň převážně naturalistické chápání národa je u nás tak hluboce zakořeněno, že jeho kritika naráží na odpor veřejnosti. Národem je tu útvar vyrostlý z přírody, daný vrozenými vlastnostmi svých členů, především společnou krví, jazykem a zděděnými instinkty, ale

¹⁵ Srv. *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. stol.*, Praha 1909, str. 393, 453 a n.; *Moderní věda, její podstata, metody, výsledky*, Praha 1926, str. 257; *Válka Čechů s Němci* (dále jen VČN), str. 92 a n.; *Revize pokrokových ideálů v národní škole*, Praha 1928, str. 58 a n.; *Dějiny filosofie II*, Praha 1933, str. 342.

¹⁶ *Geschichte der biologischen Theorien in der Neuzeit I*, str. 470. *Západ a Východ*, Praha 1923, str. 265 a n. *Dějiny filosofie II*, str. 342, 349. Rádl

soudí, že Tönniesovo rozlišení „Gemeinschaft“ a „Gesellschaft“, z nichž první staví mysticky společnost nad individuum, kdežto Gesellschaft počítá s uvědomělým jedincem jako stavitelem společnosti, je založeno na Herderovi.

¹⁷ Srv. seriál *Vzdělanci a socialismus II*, Čs. republika z 21. 5. 1920, č. 139; dále *Sociální demokracie a komunismus*, str. 41 a n. Dnes ovšem literatura o národnosti, zvláště v literaturách světových, vzrostla až do nepřehlednosti.

i půdou, zvyky a tradicemi. Národ se tu neliší podstatně od kmene, je to jen kmen na vyšším stupni (proto mluví Rádl o kmenovém vlastenectví). Kmenem rozumí přírodní jednotu lidu, sjednoceného původem (krevním příbuzenstvím), zvyky, náboženstvím, kulturou, náčelníkem. Členové tohoto společenství si je nevytvořili uvědoměle, nevědí, proč, za jakým účelem tuto jednotu tvoří — jako jednotu se jeví hlavně objektivnímu pozorovateli (vědci). Cítí nanejvýš své příslušnosti ke kmeni a určitou kmenovou odlišnost. Kmen je Rádlův do jisté míry přechodem od čisté přírodní rasy (plemene) k národu. Národ v organickém pojetí je vlastně kmen, který svou jednotu a své cíle nejen instinktivně chápe, ale také si je jasně uvědomuje. Toto „národní vědomí“, stejně jako národní instinkt jsou dány nutně a objektivně jako přirozené vlastnosti národa, ať jeho členové chtějí nebo nechťejí. Toto pojetí převažuje v Německu, ve střední Evropě a v carském Rusku.¹⁸

Rádl odmítá toto naturalistické chápání národa ve všech jeho formách. Daleko bližší je mu pojetí druhé, které nazývá západním nebo politickým (racionálním) pojetím národa, jež prý vládlo v Evropě před Herderem (důkaz o tom Rádl nepodává) a vladne dosud v západních zemích evropských a v Americe.¹⁹

Národem se v zemích západní Evropy a v Americe rozumí společnost lidí, kteří se sdružili v jednom státě, narodili se jako děti občanů tohoto státu nebo po přestěhování získali zde občanské právo (naturalizace ve Francii). Tito občané se řídí jednotnou ústavou státu a podléhají jednotnému zákonodárství. Půda, rasa, kmenové vlastnosti nejsou ani zde bez vlivu na tvoření národních jednotek, ale nejsou rozhodující. Hlavním logickým znakem pojmu národ je tu vůle tvořit státní organizaci, být loajálním členem kolektivu podřízeného týmž zákonným normám a stanovám. Rozhodujícím faktorem tvorby národa se zde stává vědomí člověka, jeho individuální rozhodnutí. Tak se chápe příslušnost k národu ve Švýcarsku (jazykové rozdíly

nejsou tu rozhodující), ve Francii, v Britské říši i v USA.

Rádl se do velké míry ztotožňuje s tímto chápáním národa a doporučuje rozumět v podobném smyslu národem československým nejen občany českého a slovenského jazyka, ale společenství všech uvědomělých občanů ČSR, ať jsou kmene českého nebo slovenského, německého, maďarského, ukrajinského či židovského. Dovolává se mírových smluv z let 1919 a 1920, zvláště smlouvy Saint-Germainské, která nerozlišuje mezi národem a státem a je psána v duchu ideologie západní.²⁰

Vraťme se však k rozboru Rádlůva teoretického pojetí národa. Snad pod tlakem námitek odpůrců, snad ze snahy po prohloubení svého výkladu Rádl poněkud omezuje své individualistické, krajně subjektivistické hledisko. Uvědomuje si, že národ není výtvor, výsledek činnosti jediné skupiny jednotlivců nebo jediné generace, nýbrž že je to výsledek staleté duchovní tvorivosti, organizované činnosti literární, politické, filosofické, hospodářské atd. A není to nikdy dílo ukončené, nýbrž stále dál se rozvíjející. Podstatou národa je to, co se vznáší jako idea, jako program a cíl nad budovatelskou činností generací. To je jim společné. To je duchovní, civilizační pojetí národa. Člověk — jednatel není členem národního společenství z osudové nutnosti, na základě znaků daných již pouhým zrozením, bez ohledu na jeho cíle a ideály. Člověk se naopak svobodně pro národnost rozhoduje. Jednota duchovních zájmů, které si osobnost uvědomuje jako správné, jako to, co má být, je tu jednotícím poutem.²¹

Svým důrazem na subjektivní prvky však Rádl nechce tvrdit, že by národ byl něco jen myšleného — jeho prvky jsou také dány přírodou. Subjektivní rozhodnutí pro národ nemyslí jako libovůli (svoboda mu nikdy neznamená dělat si, co chce). Při svém rozhodování pro národ se jednatel musí řídit také fakty a teorií založenou na faktech (objektivních) i na správné logice. Mnozí lidé, rozhodující se pro český nebo německý národ, chybují

¹⁸ Srv. článek *Český národní instinkt*, *Cas* z 19. 12. 1920, č. 161. *Národ a stát*, str. 3 a n. *VCN*, str. 130 a n., 135 a n. *O německé revoluci*, Praha 1934, str. 34 a n.

¹⁹ *Národ a stát*, str. 11 a n., 15 a n., 23 a n. *O smyslu našich dějin*, str. 33 a n. *VCN*, str. 131 a n. *Národnost jako vědecký problém*, str. 43 a n.,

55 a n. *O německé revoluci*, str. 24 a n., 34 a n. ²⁰ *VCN*, str. 134.

²¹ *Národ a stát*, str. 16 a n. *Západ a Východ*, str. 255 a n. *Sociální demokracie a komunismus*, str. 45. *VCN*, str. 195. *Národnost jako vědecký problém*, str. 64 a n.

(sem patří různé křiklavé případy rene-gátství apod.)²² Nestačí např., že se Slováci prohlašují za národ. Otázka zní: jaké mají k tomu právo, jaké mají pro to důvody? Musíme zkoumat, zda ten či onen národ právem žádá sebeurčení a zda to opravdu národ je. Rádl tu zřejmě předpokládá, že jsou (vědecky zjiitelná) kritéria pro to, co je národ, že lze zpravidla (v normálních případech) určit, zda nějaká společenská skupina je národem. Při svém rozhodování pro určitý národ musí jednotlivec respektovat jistá objektivní kritéria (řeč, rasu, své vzdělání, historické tradice, sympatie aj.). Přes tyto ústupky, přes přiznání některých objektivních prvků v pojetí národa trvá Rádl na své základní tezi, že posledním kritériem příslušnosti je uvědomělé rozhodnutí se pro tento národ. Ale tyto ústupky jsou důležité: jsou dokladem, že Rádlovo chápání národa není ani po stránce teoretické tak radikálně subjektivistické, jak se soudilo z některých jeho příliš jednostranných projevů.²³

Mezi objektivními podmínkami, jež podle Rádlových tezí spolu tvoří národ, jsou také poměry hospodářské a sociální. Jestliže se například někdo z existenčních důvodů rozhodne pro vystěhování do Severní Ameriky a tím koneckonců (po splnění určitých podmínek) i pro příslušnost k americkému národu, jsou tu hospodářské okolnosti velmi důležitou příčinou. V tom se blíží Rádl marxistické teorii, jejíž správné jádro rád uznává. Marxistické pojetí je správné v tom smyslu, že národnost není nic primárně, přírodou daného, ale že je v jistém smyslu produktem sociálních podmínek. Národnost se tvoří teprve na určitém stupni vývoje společnosti. Marxisté ovšem kladou všude větší důraz na ekonomické podmínky než na volbu jednotlivcovu, která je u Rádla přece jen poslední instancí.

Je nesporným faktem, že tlak hospodářských a sociálních poměrů způsobuje v celém světě větší či menší měrou *přenárodnování*. Veřejné mínění, školy, učitelé,

zaměstnavatelé, politici vůdci, noviny působí mocně na rozhodování lidí o příslušnosti k národu. Zvláště veřejné mínění, tj. soubor názorů uplatňovaných společností, jimž se jednotlivec vědomky či nevědomky podrobuje, má snad na volbu národnosti stejný vliv, jako má (ve formě volební agitace) na volbu politického přesvědčení. „Lidé volí národnost nikoli podle toho, jaké jsou rasy, jaký mají mateřský jazyk, do jakých chodili škol, nýbrž podle toho, co slyší od přátel, co jim řekl kněz a učitel, co piší noviny.“²⁴ Vcelku můžeme říci, že veřejné mínění v mnoha případech určuje národnost. Jde jen o to, aby bylo svobodné a účinné, aby se neopíralo o mocenský tlak. Ostatně jeho působení nemůže bránit ani vláda sebe autoritativnější. Rádl z tohoto hlediska posuzuje naše sčítání r. 1921 a odsuzuje určité formy nátlaku ve směru protiněmeckém.²⁵ Ví ovšem i o nesprávném nátlaku při sčítáních lidu za Rakousko-Uherska, který byl opět vykonáván ve prospěch Němců.

Z toho všeho vyplývá důležitý závěr, že i v pojetí Rádlově je národnost podmíněna, často i vytvářena činiteli sociálně ekonomickými a sociálně politickými, mnohem více než faktory biologickými. Národnost se tvoří vlivem všeho sociálního života, vlivem hospodářských podmínek, prostředí, výchovy rodinné i veřejné.²⁶

Z dosavadního výkladu vyplývá, že v Rádlově pojetí je národ jako společenská skupina v úzkém vztahu k státu: odmítá přece romantickou konstrukci protikladu přirozeného národa a umělého státu. Rádlovi je stát (podobně jako národ) účelným produktem kulturní tvořivosti lidského ducha. Je to instituce, která má co nejlépe organizovat soužití lidí i jejich snahy kulturní. Obyvatelé státu souvisí jistě rodem, územím a přirozeně danými společnými zájmy, ale v těchto přirozených faktorech není podstata státu: jeho hranice, ústava, úřady, vojsko jsou naopak výsledkem úmyslné, organizační činnosti lidí. Organické pojetí státu (obdoba orga-

²² *Sociální demokracie a komunismus*, str. 45. O vztahu Čechů a Slováků jedná Rádl stručně v přednášce v Bratislavě r. 1934, otisk v KR, r. 3, č. 3 a 4.

²³ Z významných sociologů a filosofů posoudil Rádlovu koncepci v obsažené recenzi (VCN) I. Arnošt Bláha (Česká kultura r. 26), kde přesným a citlivým rozбором ukázal na nedostatky a mezery Rádlova pojetí, ale ocenil kladné jádro jeho teorie i vědecký étos jeho působení. Zdůraznil, že teprve na svém nejvyšším vývojovém stupni se národ stává jasnou ideou a duchovním programem na

základě všech faktorů složité sociální reality. Bláha ukázal též přesvědčivě na nutnost spojení subjektivistické i objektivistické teorie národnosti. Velmi kladně posoudil Rádlovu koncepci J. B. Kozák v České myslí (r. 24); naproti tomu velmi paušálně a s naprostým nepochopením významných kladů Rádlova díla je odsoudil E. Chalupný ve své *Sociologii*, díl III, str. 169–171.

²⁴ *Národnost jako vědecký problém*, str. 74.

²⁵ *Tamtéž*, str. 77 a n.

²⁶ *Tamtéž*, str. 72 a n.

nického pojetí národa) kotví v romantismu: tvůrci státu nejsou lidé se svou plánovitou činností, nýbrž síly hlouběji, přímo metafyzicky založené, svazky krve, tradice, city vlastenecké a dynamické. Stát je v tomto chápání organismem, vyšší jednotou, jednotlivci jako jeho orgány jsou mu zcela podřízeni a nemají sami o sobě smysl a význam. Je to koneckonců mystické pojetí, jehož velkým systematikem byl Hegel a jemuž jsou v tom blízcí myslitelé sympatizující s fašismem (G. Gentile, O. Spann aj.). Toto organické pojetí státu převládá i u nás: Rádl je dokonce nachází i v preambuli ústavy ČSR z r. 1921.²⁷

Své vlastní pojetí státu nazývá Rádl pojetím smluvním, protože de facto navrhuje na staré teorie o smlouvě společenské: stát a zákony nejsou diktátem občanům ukládaným, naopak lidé se dohodli o tom, že je třeba organizovat stát pro potřeby lidu. Je to pojetí hluboce demokratické. Toto smluvní pojetí není dosud nikde plně uskutečněno, ale je ideálním požadavkem. Stát je tu založen na dohodě lidí, kteří jej vytvářejí jako organizaci pro zajištění lidských práv, pro ochranu autonomie přirozených kolektivních skupin, které stát skládají. V tomto pojetí jsou práva, potřeby lidí primárnější a hlubší než státní zřízení. Stát není posledním cílem člověka, nýbrž jen prostředkem k duchovním cílům. Dnešní zájem o politiku a stát je upřílišený, vede k podřizování zájmů soukromého, vnitřního života jednotlivcova životu veřejnému. Duchovní cíle lidstva jsou věčné hodnoty, jež můžeme opravdu prožívat a nově tvořit jen intenzivním vnitřním životem. Stát má být služebníkem občanů, ochráncem a pomocníkem slabých. Je to ovšem vzdálený ideál.

V tomto pojetí vládnou nad státem vyšší hodnoty dobra, pravdy a spravedlnosti a jen svědomí myslícího a uvědomělého jednotlivce může o těchto posledních hodnotách rozhodovat. Každý jedinec má určitou oblast svého vnitřního života, sféru zájmů, v níž je svrchovaným rozhodčím, třeba i proti přehnaným nárokům společenské autority. To je podstata poměru křesťan-

ství ke státu, již vyjadřuje zásada: Více sluší poslouchati Boha než lidí. Rádl uvádí jako doklad případ, kdy jednotlivec z důvodů diktovaných svědomím odpírá vojenskou službu.²⁸

Rádlovo pojetí lidských práv vychází ze zásad ústavy francouzské revoluce z roku 1791, zdůrazňující právo jednotlivce na svobodu, vlastnictví, bezpečnost a ochranu před útlakem. Rádl se snaží prohloubit toto pojetí lidských práv, zajistit ochranu určitých skupin ve státě a společnosti před násilím kolektivu. Jeho pojetí demokracie a socialismu podtrhuje práva lidí slabých tělesně, duševně i sociálně, jimž se má poskytnout organizovaná ochrana a rovnost příležitosti uplatnit se v životě přes nerovné podmínky. Proti individualismu francouzské revoluce zdůraznilo 19. století práva kolektivů, národností, ras, tříd, žen a dětí. Rádl opracoval toto pojetí zvláště v otázce kolektivních práv národnostních menšin v ČSR.²⁹

Z tohoto demokratického stanoviska nevyhovuje Rádlovi liberalismus jako program státu a společnosti, který v nich vidí především pouhý součet individuí jdoucích za svými osobními cíli. Ústředním pojmem liberalismu je požadavek svobody, který dává jednotlivci právo žít, jak se mu líbí, pokud tím nejsou porušeny stejné svobody jiných lidí. Liberalismus však nezaručuje slabým plné životní možnosti. Zvláště liberalismus hospodářský myslí při pojmu svobody jednostranně na egoistické zájmy silných jedinců; domnívá se, že blahobyt bude zabezpečen, jestliže každý jedinec půjde za svými zájmy bez státního zásahu. Tento liberalismus je úpadkem oproti pojetí křesťanskému i socialistickému.³⁰

Vcelku tedy vidíme, že Rádl odlišuje pojmy národ a stát, ale je si vědom, že v oblasti západoevropské i americké je rozdíl mezi nimi velmi malý v protikladu k poměrům středoevropským a východoevropským. Právo národů na vlastní národní stát bylo rozvíjeno od dob francouzské revoluce jako právo sebeurčení. Rádl ukazoval na složitost vztahů občanů k národu i státu v národnostně smíšených

²⁷ *Národ a stát*, str. 23 a n. *Ceská stráž*, r. II, č. 41. *VČN*, str. 93 a n., 122 a n. *Národnost jako vědecký problém*, str. 17 a n., 21. *Dějiny filosofie II*, str. 385. *O německé revoluci*, str. 42 a n.

²⁸ *Viz Krize inteligence*, Praha 1928, str. 36 a n. *VČN*, str. 91 a n., 108 a n. *Dějiny filosofie II*, str. 132 a n., 334 a n.

²⁹ *VČN*, str. 111 a n. *O německé revoluci*, str. 24. V této koncepci státu uplatňují se již důsledně

principy Rádlova křesťanství, jak je vylíčil B. Koutník ve spise *Emanuel Rádl, křesťanský politik, filosof, vědec a moralista*, Praha 1934. Odpověď Rádlova je v *KR*, VII, č. 7 a 8.

³⁰ *Srv. Úvahy*, str. 42 a n. *Náboženství a politika*, str. 329 a n. *Západ a Východ*, str. 26 a n., *KR*, IV, str. 329 a n.; *O smysl našich dějin*, str. 58 a n. *VČN*, str. 110 a n.; *Dějiny filosofie II*, str. 229 a n., 486 a n. *O německé revoluci* str. 16 a n., 23.

státech. Zejména požadoval národnostní kolektivní práva pro všechny národnostní menšiny v ČSR a národnostní autonomii. Rádl jako filosof myslel na budoucnost velmi vzdálenou. Vývoj podle jeho přesvědčení směřuje k zmenšení významu hranic států, které se v dalším vývoji stanou něčím mnohem vzdůšnějším a duchovnějším, než je tomu v naší době.³¹

Z podaného výkladu vyplývá, že Rádl správně hodnotil veliký význam národnostních otázek pro přítomnost i budoucnost lidstva. Národ není pro něho svazkem krve a pudů, ani jen skutečností sociální, je mu také (a v první řadě) programem, něčím, co má být, co je postulátem etiky. Rádlova koncepce národa je z tohoto hlediska mnohem spíše koncepcí sociálního filozofa než výkladem sociologa.³² V pojmu národa je zde zahrnut i mravní závazek, osobní program, pro který se uvědoměly jedinec svobodně rozhodl. Není to svoboda ve smyslu liberalismu nebo anarchismu, ani ve smyslu přírodního sebevyžití. Je to svoboda pod zákonem, češství se tu chápe jako vážný a těžký osobní závazek. Víme, že Rádl již jako přírodovědec přemýšlel, jak sloučit češství s evropanstvím, resp. lidstvím. Jeho duchovně pochopený nacionalismus je v naprostém souladu s internacionalismem. Podmínkou správně pochopeného internacionalismu je ovšem plné respektování každé národnosti. Podobně byl Rádl pro internacionalismus v české pedagogice, pro všelidské ideály v naší národní škole, pro soustavnou výchovu k světovosti.³³

Internationalismus je třeba odlišovat od kosmopolitismu, který je anacionální, tj. lhostejný k národnosti. Někdy Rádl chápe kosmopolitismus i širě, jako vnitřní lhostejnost k duchovním věcem vůbec. V *Dějínách filosofie* ukazuje na příklady kosmopolitismu filosofického a vědeckého (hellenistická filosofie, Leonardo da Vinci, Bertrand Russell), kosmopolitismu náboženského, politického, mravního. V každé formě je mu tento směr slabostí.³⁴

I když připustíme, že Rádl ve svých rozbořech sociologických skutečností a zvláště pojmu národa byl často jedno-

stranný a jeho postřehy a myšlenky byly nepropracované, musíme vysoce ocenit předvídatost, s níž před vznikem fašismu správně viděl veliké politické a kulturní nebezpečí naturalistického pojetí národa (od něhož vede přímá cesta k ideologii hitlerismu) pro pokrok světa a zejména pro socialismus; viděl to v době, kdy si socialisté tohoto nebezpečí ještě málo všimli. Socialismus, zdůrazňoval Rádl, je racionální program, který předpokládá možnost uvědoměle přetvářet společnost. Organické pojetí státu a společnosti se vůbec nesnáší s plánovitým a duchovním úsilím socialismu. Organické, biologické pojetí národa nemůže být základem socialistického humanismu, nevede k ohledu na národy-organismy jiné, nýbrž k vyhlazovacímu boji mezi národy. Jediným principem jednání národního organismu musí nutně být úsilí o vlastní růst, ženoucí silou jeho vývoje boj o moc, spojený se „svatým egoismem“ národním. Ve svých důsledcích to vede ke kultu války, militarismu a k militaristické expanzi. K takovým důsledkům skutečně dospěl z organického pojetí národa-státu švédský sociolog R. Kjellén v díle *Der Staat als Lebensform*, k podobným závěrům dospěli teoretické německého pangermanismu.³⁵ Rádl již r. 1919 rozpoznal nacionalistické, romantické vlastenectví jako ideologii české reakce a jako veliké nebezpečí pro ideály pokrokové vědy, filosofie, kultury a lidskosti vůbec. V tomto ohledu bylo jeho stanovisko, odmítané v poválečných letech obrovskou většinou českých publicistů i vědců, skvěle potvrzeno událostmi v Německu a v Evropě let třicátých. Rádl měl též pravdu, když ukazoval na mezery v teorii socialismu v tomto ohledu. Vážným jeho nedostatkem ovšem bylo, že neznal veliký přínos Leninův a Stalinův k řešení národnostní otázky.³⁶

Rádl se s velikou oblibou pouštěl do výkladů z oboru historie a dějin filosofie, podáváje zde mnohé postřehy správné a zajímavé. Slabinou jeho historických pasáží byla bohužel stránka metodická, hlavně pak zcela nedostatečná heuristická základna. Tento fakt a četné nepřesnosti,

³¹ *Národ a stát*, str. 27, 29 a n.

³² K Rádlově sociální etice srv. *Náboženství a politika*, str. 98; *Mravnost v našem státě*, Praha 1925, str. 13; *Revize pokrokových ideálů*, str. 58 a n.

³³ Srv. *O sociální demokracii a komunismu*, str. 40 a n., 45 a n. *Revize pokrokových ideálů*, str. 10 a n., 34. *Dějiny filosofie II*, str. 399.

³⁴ Srv. *VČN*, str. 39 a n., 82 a n., *Naše náboženské*

ideály před válkou a po válce, Praha 1927, str. 14; *Dějiny filosofie I*, 151, 220, 224; *II*, str. 19, 62, 605.

³⁵ Srv. *Dějiny filosofie II*, str. 449.

³⁶ Prorocký význam knihy *Válka Cechů s Němci* zdůraznil zanicený a ušlechtilý žák Rádlův Jaroslav Šimsa v článku *Jubileum prorocké knihy*, v *KR* r. 1937/38, str. 236–240.

k nimž vedou jeho nepropracované a zběžně načrtnuté rozbor, velmi oslabuje vědeckou cenu Rádlových myšlenkově bohatých spisů. Proto nenajdeme u něho např. přesný rozbor vývoje českého nacionalismu od obrození do doby přítomné, i když k tomuto vývoji načrtl mnoho ceného.

Ve výkladu o Rádlově koncepci národa jsme si všimli, že ve své vědecké metodologii neodděluje přísně národ jako skutečnost objektivně danou, smysly vnímanou v čase a prostoru, a národ jako program, jako realitu duchovní, kterou lidé budují uvědoměle v duchu svých ideálů. Rádl již v *Romantické vědě*³⁷ odsoudil německou romantickou vědu proto, že oddělila vědu studující pouhá fakta od ideálů, které jsou předmětem filosofie a náboženství. Proti tomu žádá harmonii vědy se životem, odpovědnost vědy za vývoj civilizace, jednotu v životě, „unum necessarium“ (jedno potřebné), jak to chápali Paracelsus, Komenský, Herder, Dostojevskij. Z tohoto metodologického hlediska se Rádlovi ztrácí zvláště ve třetím období jeho vývoje přehraza mezi tím, co je a tím, co má být. Předmětem psychologie, sociologie, historie, je nejen soubor faktů a příčinných souvislostí, ale i teleologický smysl dění; tyto vědy nejen popisují a vysvětlují, ale studují i uvědoměle, programové jednání lidí a hodnotí je. Rádl trvá na tom, že vědec nemůže nezúčastněně konstatovat pouhá sociologická fakta, jako jsou např. novodobý národ český nebo Rijnová revoluce. Každý takový fakt je výzvou k jednání. Proti „objektivistické“ sociologii — od Comta až po moderní sociologii 20. století — se Rádl polemicky obrací a žádá, aby sociologie byla vědou bezprostředně usilující o reformu společnosti a národa. Comte úsilím o vědu jen nezaujatě konstatující fakta prý vyloučil ze studia společnosti to, co je na něm nejceněnější, totiž programovou činnost lidí, jejíž soubor tvoří civilizaci. Je dána minulostí a je to cíl, jemuž se máme přiblížit.³⁸ Je možno objektivisticky, bez hodnocení studovat některé primitivní společnosti nebo přírodní činitele, mající vliv na vývoj národa (rasa, půda, podnebí apod.), ale nelze objektivně zjistit např. sílu státu nebo národa, význam politické

strany, sílu ideového hnutí — zde všude musí přistoupit náš subjekt jako činitel, který sociální skutečnost hodnotí s porozuměním pro její podstatu. Teprve když sami jdeme za nějakým cílem, má naše hodnocení smysl. Není skutečné pravdy o společnosti tam, kde není osobního zaujetí, kde není spoluroučení poznávajícího subjektu za budoucnost.³⁸

Zde nemůže empirický sociolog souhlasit s pojetím Rádlovým. Není pravda, že nelze vědecky zjistit sílu a moc státu. Sílu státu a národa můžeme objektivně studovat: metodami historickými, sbíráním faktů a zkušeností, statistickými čísly apod. Síla státu je jednak vojenská (čísla o vojenských útvarech, zbraních), jednak hospodářská (čísla o výrobě, obchodu, spotřebě atd.). Dále je možné studium kulturních institucí, získání dat o jejich rozvoji. Lze konstatovat stav veřejného mínění, loajalitu občanů, mezinárodní situaci aj. Z těchto dat vyvodí badatel velmi pravděpodobný, často i bezpečný závěr, bude diskutovat s jinými vědci. Vedle toho zhodnotí sílu státu též subjektivně, filosoficky a politicky, bude formulovat program, jak tuto sílu zvýšit. Vědecká přesnost však vyžaduje odlišit fakta od hodnocení a hypotéz, bezpečné soudy a závěry od pravděpodobných domněnek. Toto rozlišení je metodicky velmi důležité. Není ovšem pochyby, že společnost potřebuje vedle konstatování fakt i filosofické hodnocení a jistou angažovanost osobnosti v uskutečňování společenských cílů.

Jsmo u konce svých úvah o Rádlových názorech na problematiku národnostní. Jistě je třeba kladně ocenit zajímavost, podnětnost i originalnost Rádlovy analýzy. Podnětné a hodnotné jsou i četné Rádlovy myšlenky o národnosti, jeho pádné důvody proti organickému pojetí národa, proti přeceňování národního instinktu, jeho důkazy o souvislosti romantických teorií s výbojnými tendencemi německého imperialismu. Zasloužnost jeho provokujících spisů a článků byla i v tom, že vyvolaly hojnou literaturu a množství polemik, někdy štvavých a nevěcných, jindy však obsažných a vědeckých. Z hlediska sociologického je třeba ocenit jasnost a pronikavost analýzy těžkých pojmů, statečnost

³⁷ Srv. *Romantická věda*, kap. XIII., *Unum necessarium* (str. 288–291).

³⁸ V *Dějinnách filosofie* věnoval Rádl objektivní sociologii a její kritice většinu IX. a X. kapitoly II. dílu *Francouzský pozitivismus*, str. 427–452 a

Anglický pozitivismus, str. 453 a n. O civilizaci viz *Západ a Východ*, str. 27, 316 a n., *Dějiny filosofie II*, str. 270, a n., 283 a n., 622.

³⁹ *Dějiny filosofie II*, str. 440 aj.

в бою против лживых предсудков и оправдывающих в хрдином уили о вилъзтви правды.

Резюме

Милослав Трапл: Социологическое понимание национальной проблематики Эмануэлом Радл

Автор различает три главные этапы переменного мышления Радла и показывает, что уже в первом природоооедческом периоде размышлял под влиянием Масарика и Ницше над вопросом, как органически в научной работе соединить «чешство» с хорошим «Европейством». Статья дает обзор главных произведений Радла, касающихся национальных вопросов а в дальнейших периодах его творческой работы (1918—1936). Несмотря на значительные различия гносеологических воззрений в отдельных периодах, можно на основе знаний целой его работы набросить единую социологическую теорию национальности. Понимание национальности Радлом находится в противопоставлении с натуралистическими тезисами: как общество вообще является нация Радле *ens sui generis*, но ни в ком случае механической суммой индивидуума. Ни органическое, ни расовое понимание общества не может постигнуть своеобразное национальное целое. Конечно существуют общества на низшей степени, созданные естественно-примитивные семьи и племена. Однако нации являются сложными организациями, создающиеся людьми сознательно, общественные формации динамические и притом построенные по обдуманному плану, как творение цивилизации.

В эпоху нашей современной онтогенезиса, в эпоху чешского Возрождения, у нас победило понимание преимущественно натуралистическое (в концепции Гердера) воздействием генерации Юнгмана. Нация здесь понимается как формация, выросшая из природы, данная совместной кровью и языком, унаследованным и как национальными инстинктами, так и землей, обычаями и традициями. Это фактически только племя на высшей степени развития. Это понимание нации победило не только у нас, но и в Германии и царской России. Этому пониманию наций Радлом как духовного создания цивилизации находится ближе другое понимание, владеющее в странах западной Европы, в Англии и в Америке, где нацией понимается общество людей, руководящихся конституцией государства, которые родились или как дети граждан государства или получили право гражданства (натурализацией и т. д.). Главным знаком понятия нации является воля быть членом коллектива, подчиненного тем же законным нормам. Особое значение придается субъективному деятелю, сознанию индивидуума, стоящего на стороне совместной национальной программы. Человек здесь не является членом нации на основе роковой необходимости, но в конце концов по важным причинам стоит на стороне определенного права гражданства. Под нажимом возражений социологов-объективистов (прежде всего А. Благги). Радл наконец свои тезисы формули-

ровал более умеренно, признал, что существуют объективные элементы и критерия, которые как правило решают вопрос о праве гражданства. Это бывают кроме речи, образования, традиций и экономические и социальные моменты, которыми национальность обусловлена. Здесь Радл приближается к марксизму.

Радл признает, что нации имеют право на собственное государство, но и частичные национальные меньшинства имеют свои коллективные национальные права в смешанном государстве. Эти тезисы Радл аннулировал и на предюхонскую Чехословакию, но встретился с большим сопротивлением общественности, полной националистических предрассудков.

В третьем периоде своего развития, когда сильное влияние на его мышление приобрели особо теологические элементы, Радл суверенно переступает границу эмпирической социологии. В рассуждениях об обществе и национальности как духовных реальностях теряется ему почти что полностью основная разница между тем, что есть и что должно быть. Социологический факт, напр. чешский народ, не является для него только объективной реальностью, это явление, являющееся вызовом к обсуждению, которое необходимо оценивать на основе определенных реальных ценностей и идеалов. В этом спекулятивном направлении эмпирический социолог не может следовать за Радлом. Однако в деталях «тени» произведений Радла а дает очень много ценных мыслей, мотивов тонкой аналитической работы, прекрасных формулировок и честной борьбы с предрассудками за победу правды. Единство правды, красоты и добра как реальных ценностей сияет Радле как *unum necessarium* его философского и социологического розыска.

Summary

Miloslav Trapl: The Sociological Conception of the Problem of Nationality in Emanuel Rádl's Work

The author distinguishes three main stages in Rádl's inconsistent thinking and shows that as early as in his first natural-scientific period — under the influence of Masaryk and Nietzsche — he considered the possibility of organically linking Czech nationality with “good Europeanism” in scientific work. The article then presents a survey of Rádl's most important studies concerning the problems of nationality in the subsequent stages of his creative work (1918—1936). In spite of considerable differences in gnoseological views in the separate stages, it is possible to draft a consistent sociological theory of nationality on the basis of acquaintance with his entire work. Rádl's conception of nationality is contradictory to naturalistic theses: the nation as well as society in general is an *ens sui generis*, not a mechanical sum total of individuals. Neither the organic nor the race conceptions of society can give a true picture of the characteristics of a national unit. There are, of course, societies of a lower level established on a purely natural basis —

primitive families, clans, tribes. Nations, however, are complex organizations consciously created by people, dynamic social formations built up according to a well-designed plan as products of civilization.

In the time of our modern ethnogenesis, i.e. in the period of national revival, it was the predominantly naturalistic conception based on Herder that prevailed in this country; this was due to the influence of Jungmann's generation. The nation is conceived as a formation growing out of nature, conditioned by common blood and language, inherited national instincts, but also by land, customs and traditions. It is, as a matter of fact, only a tribe of a higher developmental degree. This conception of the nation prevailed in this country, in Germany as well as in Czarist Russia. In contrast to this, Rádl's conception of the nation as a spiritual product of civilization is nearer to other conceptions prevailing in the countries of Western Europe, in Great Britain and in America: there the nation is considered to be a society of people governed by the constitution of the State, who either were born as children of the citizens of the State or were granted their civil rights (by naturalization, etc.) Here the principal characteristic trait of the concept "nation" is the will to be a member of the collective governed by the same legal norms. Emphasis is laid on the subjective agent, on the consciousness of the individual deciding in favour of a common national program. Man is not a member of a nation due to some fatal necessity, but ultimately makes his decision in favour of a certain nationality on the basis of serious reasons.

Under the pressure of objections from the part of sociologists-objectivists (esp. I.A. Bláha), Rádl in the end formulated his theses in a more moderate way; he recognized the existence of objective elements and criteria which, as a rule, decide about nationality. It is the economic and social moments by which nationality is conditioned — besides language, education and traditions. Here Rádl approaches Marxism.

Rádl recognizes the right of nations to have their own States, but also the collective nationality rights of partial national minorities in a State containing several nationalities. Rádl applied these theses also on the pre-Munich Czechoslovakia, but met with a bitter resistance of the public subject to nationalistic prejudices.

In the third phase of his development, when his thinking was strongly influenced especially by theological elements, Rádl masterfully surpassed the frontiers of empiric sociology. In his considerations on society and nationality as spiritual realities, the basic difference between what is and what *should be* almost completely disappears. For him the sociological fact, e. g. the Czech nation, is not only an objective reality, it is a phenomenon representing a challenge to action which is to be evaluated on the basis of certain eternal values and ideals. An empirical sociologist cannot follow Rádl on this speculative ground. In details, of course, the reading of Rádl's works yields many valuable thoughts, impulses of refined analytical work, of beautiful formulations and of a brave fight against prejudices for the victory of truth. The unity of truth, beauty and goodness as eternal values is for Rádl the *unum necessarium* of his philosophical and sociological research.

1

Charisma Bláhovy osobnosti, které vyzářovalo na široký okruh jeho spolupracovníků, žáků, přátel i posluchačů, je zvláštním rysem jeho teoretického i praktického působení. Okolnosti společenského prostředí, historická situace, i nadání a charakter jakoby přímo předurčovaly Bláhu k roli kulturního a sociálního kritika české společnosti v období mezi oběma válkami, a potom znovu v poslední fázi jeho života a tvorby od roku 1945 do roku 1958. Položíme-li si otázku, co to bylo, co z I. A. Bláhy učinilo nejen našeho dosud nejvýznamnějšího sociologického teoretika, ale také duchovního vůdce oné vrstvy intelektuálů, která věřila, že konstruktivní síla dějin se ztělesňuje v obecné ideji humanity ve smyslu comtovském a masarykovském, pozorujeme řadu složek a činitelů, jež se jedinečným způsobem syntetizovaly právě v osobnosti Bláhově:

Především zde byla doba sama, naplněná zjevnou i latentní krizí buržoazně demokratického, politického, ekonomického i morálního systému. Doba budování československého státu, jehož vedení vlastní logikou společenského konfliktu třídních a jiných skupinových zájmů tíhlo tím víc k mocenskému „realismu“, čím víc se odvolávalo na demokratický humanismus. Bláha dobře postřehl tyto slabiny buržoazní demokracie, avšak nevyvozoval z nich závěry, jež od něho ostatně nebylo ani možné očekávat. Doufal, že věci budou napraveny působením času a působením tvůrčích kulturních sil v politice, jež spatřoval především v humanistické inteligenci a ve vzdělaném dělnictvu.

Dále Bláhova osobnost sama se zmocňovala všech velkých problémů této doby, aby je teoreticky a morálně pochopila v jejich celistvosti a souvislosti a zařadila

je do obecnějšího řádu. Podmanivost Bláhovy sociální analýzy a syntézy, jež nammnoze oslnila mnohé jeho žáky tak, že v nich případně i oslabila věcnou kritičnost, spočívala v tom, že překračovala rámec teorie a že se stávala světovým názorem a návodem k praktickému jednání i k morálně politickému postoji. Ve všech svých zralých dílech pocituje Bláha i jeho čtenář, že stojí zároveň nad věcmi, jako jejich objektivní analytik, i ve věcech, jako jejich vědomý aktivní účastník a spoluvůdce.

Bláha vůbec přisuzoval velký význam spojení mezi teorií, výzkumem a praktickou společenskou zaangažovaností. Sociologie a věda vůbec mu není samoúčelem, nýbrž nutným předpokladem kulturního a politického jednání, směřujícího k vyšším zřetelům zlepšení společnosti a člověka. Proto je Bláha současně sociálním reformátorem a moralistou, kazatelem a prorokem světa, ve kterém se bude politika řídit principy logiky i morálky.¹

Téměř všechno, co Bláha psal, směřovalo k tomuto spojení vědecké teorie a morálně politické sociální praxe.² Nejvýrazněji se však jeho reformátorská horlivost spjatá s mimořádnou intelektuální erudiicí projevuje v jeho koncepci politiky.

2

Bláha se distancuje nejprve od všech teorií, které vysvětlují politické chování z jednotlivých faktorů psychologických (Tarde a Le Bon) a podvědomých instinktů (Freud), odmítá teorie geografické a sociálně darwinistické (Ratzel, Gumplowicz), ale také Pareta, Spenglera a Sorela a jiné teoretiky iracionálnosti politických jevů. Marxistickou koncepci pokládá Bláha za naturalisticky orientovanou politickou teorii z toho důvodu, že marxismus odvo-

¹ Program strany pokrokové, Brno 1925, str. 7.

² Bláha píše o politických jevech téměř ve všech svých dílech, vždy ve specifické souvislosti s projednávanými problémy. Tak již před válkou v So-

ciologii inteligence (1937), po válce v krátké studii Jak se dítat sociologicky na život (1947), a ovšem průběžně ve všech ročnících jím vydávané Sociologické revue (1928–1939).

zuje politiku z ekonomicko-technických změn společnosti.

Ve svém dosud nevydaném rukopise o obecné sociologii³ charakterizuje pak pozitivně sociologické pojetí politických jevů jako takové, které „usiluje je vysvětlit působením činitelů a sil skupině imanentních, ze základních potřeb skupiny“.⁴ Politické jevy jsou v jeho pojetí ty, které vznikají z partikulárních zájmů a potřeb sociálních skupin, identifikovaných eventuálně se zájmy a potřebami společnosti celkové.

Politické činnosti, politické chování a jednání, jsou tedy činnostmi obecného řádu, protože jsou vztaženy na celek společnosti, jehož se dotýkají a který mění, dále proto, že politické činnosti ovlivňují bezprostředně či zprostředkovaně všechny jiné činnosti sociální a konečně proto, že politika je vždy ve vztahu, ať již pozitivním či negativním, k hodnotám kulturním a mravním v každé dané společnosti.

V analýze politiky a jejích jevů Bláha vždy zdůrazňuje, že hybnou silou je sociální člověk: tím se obrací jak proti krajnímu sociologickému realismu, tak proti krajnímu sociologickému nominalismu při určení východiska svých úvah. Z tohoto hlediska Bláha také zavrhuje kolektivistické a liberalistické ideologie.

Politika je podle Bláhy jednou ze složek celku sociální kultury civilizované společnosti a je „souhrnným výrazem mocenských tendencí určité národní či státní společnosti“.⁵ Politika funguje jako nástroj sjednocování částečných vůlí v celkovou mocenskou státní směrnicí. Jejím úkolem je „zharmonizovat (tyto částečné vůle), aby fungovaly sice se zaměřením na sebe..., ale i se zaměřením na vytvoření celkové mocenské směrnice (organizované) společnosti“.⁶

V základě každého politického jevu je poznávací činnost; v tom smyslu tihne politika k tomu, aby se stala vědou. Zároveň však je politika praktickou činností, uměním, jež vyžaduje jistých schopností a předpokladů od těch, kteří tuto činnost vykonávají.

Politické rozhodování se vždy vztahuje nejenom k danému bezprostřednímu prak-

tickému činu, ale také k svým celkovým a obecným cílům. Politika má rozhodovat „ve smyslu sociálního blaha“, to je tak, aby byla zajištěna potřeba sociální skupiny, globální společnosti i jednotlivého člověka. Tyto cíle jsou mostem, který spojuje politiku s kulturou.

Toto výrazné etické chápání poslání politiky vede potom Bláhu k odmítnutí oportunismu i cynismu. Oportunistická politika je neslučitelná se sledováním vyšších, nadokamžikových zřetelů a vztahů, zatímco cynická „realistická politika“ redukuje politickou činnost na pouhý boj o moc mezi skupinami i jednotlivci.

Ve svém již zmíněném předsmrtném díle se Bláha zabýval soustavně základními kategoriemi politické sociologie, především kategorií státu. Stát je historicky i funkčně podřízen širší celkové sociální skupině, společnosti. Za podstatné znaky státu považuje Bláha jednotu území, obyvatelstva i organizované moci, a funkce státu klasifikuje na ochranné, liberalizační, socializační, regulační, harmonizační, civilizační a sociálně etizační.

Strany politické dělí Bláha (v souladu s H. Hellerem) na

1. strany reakční (které usilují o návrat k minulému),
2. strany konzervativní (které usilují o udržení přítomného),
3. strany liberální (které usilují o reformu přítomného),
4. strany radikální (které usilují o odstranění přítomného).

Politika zkoumá (jakožto věda) sociální skutečnost. Avšak neomezuje se na objektivní popis a hodnocení daného stavu; jejím úkolem je též zkoumat vývojové možnosti sociální a politické změny.

Celkově lze říci, že Bláhova koncepce politiky je funkcionální, nehistorická a statická. Přílišně zdůrazněné abstraktní (zbavené historické konkrétnosti) hledisko morálně filosofické proniká Bláhovými úvahami o politice. Tím, že Bláha neanalyzoval hlouběji dynamiku sociálních konfliktů, uzavřel si cestu k všestrannějšímu poznání a k oproštění od sociálních a politických iluzí.

³ Bláhův rukopis *Obecná sociologie* byl ukončen v roce 1958 a bude vydán knižně v nakladatelství CSAV.

⁴ Bláha, *Sociologie* (rukopis), str. 529.

⁵ Bláha, *Kultura a politika*, Brno 1946, str. 5.

⁶ Tamtéž, str. 6.

Smysl sociologického poznávání politických jevů Bláha spatřoval ve vzájemném proniknutí politiky a kultury. Ve stejnojmenné studii *Kultura a politika*⁷ charakterizuje kulturu jako duchovní perpetuaci společnosti i jednotlivce v jejích umělých dilech, jimiž jsou zvládnuty síly přírody mimo nás, v nás jako jedincích i v nás jako sociální skupině.

Vztahy mezi kulturou a politikou třídí podle následujícího schématu:

- a) Kultura nad politikou
- b) Kultura pod politikou
- c) Kultura v politice

Požadavek, aby kultura stála nad politikou, je ovšem postulátem ideálním: ani fašistické, ani liberalistické politické režimy tento požadavek nerespektují. Společnost socialistická — a k ní se Bláha v této souvislosti obrací — má ve své politice sledovat vyšší zřetel kulturní i mravní proti těm, kteří myšlenku socialismu diskreditují a ničí úzce egoistickými zájmy. Bláha zde píše: „Můžeme pozorovat, jak i dnes s vozem vítězné revoluce usilují se dostat do vytoužené země nového řádu přemnoží, kteří se o revoluci ničím nezasloužili, a pro nový řád ani dnes nic nečiní, představují si ten nový řád jen v termínech hmotného blahobytu — neboť o ten jim především běží — pro sebe a své rodiny“.⁸

A na jiném místě: „Obhájit prestiž socialismu proti jeho příživníkům, u nichž se za socialistickými hesly kryje vlastně životní sloh úpadkové buržoazie s jejím nejhlubším požitkářstvím, s jejím odporem k práci a s její žvanivostí (jenomže dřívější buržoazní žvanivost o vlastenectví byla nahrazena žvanivostí o socialismu).“⁹

Postulát „kultura nad politikou“ však Bláhovi neznamena jen ten výklad, že politické rozhodování a politické chování se má řídit vyššími zřeteli celospolečenskými a kulturními, ale také výklad, že nositeli politického jednání a rozhodování mají být kulturní lidé, tj. inteligence.

Bláha ovšem nereklamuje podíl na politickém rozhodování pro inteligenci ve smyslu nějak definované homogenní sociální skupiny anebo ve smyslu určité

úrovně vzdělání, ale tak, že za kulturní lidi považuje ty, kteří si nejenom uvědomují spjatost a společnou zacílenost politiky a kultury, ale kteří zároveň se intelektuálně, citově i prakticky angažují v zápasech denního života.

Z tohoto stanoviska také odmítá jak antiintelektualismus politiků, tak i apolitičnost a antipolitičnost těch intelektuálů, kteří pokládají kulturu za zcela autonomní a nesmírně povýšenou nad politiku.

Při rozboru příčin, jež vedou k neúčasti intelektuálů na politickém dění, uvádí Bláha převážně momenty sociálně psychologické: atrofie politického zájmu u inteligence plyne z pohrdání a lhostejnosti k politickým věcem, z praktického zklamání, z povahové pasivity, z odporu proti duchu stranického dogmatismu a proti metodám a praxi politického života vůbec.

S obdobnou analýzou vztahu intelektuálů jakožto nositelů kultury k politice se setkáváme také u jiných sociologů a sociálních myslitelů (např. u M. Webera, u B. Crocheho aj.). Požadavek, aby intelektuálové zkulturnili politiku, je jedním z ústředních bodů novoliberalistické koncepce, jež se odpoutala od marné iluze o vytvoření politické strany intelektuálů. Bláha, který sám podobnou iluzi dočasně sdílel (jako ideolog Strany pokrokové v letech třicátých), se velmi blíží novoliberalistickému pojetí kulturně politických funkcí intelektuálů, tak, jak se s ním setkáváme např. u K. Mannheima, avšak jeho názory jsou více poznamenány moralismem. — „Kultura pod politikou“ je nejběžnější vztah ve společnostech, kde mocenské a iracionální tendence převládly nad humanitou a rozumem. Překrvení politických a nedokrvení kulturních a mravních tendencí mají za následek zvrát motivů: mocenské politické jednání se stává samoučelem, lidé i hodnoty pak služebními nástroji. Bláha vášnivě píše proti nacismu, proti onomu stavu společnosti, kdy kultura je drcena železnou pěstí nekulturní politiky a je oslavován „nový humanismus“, jehož obsahem je vůle k moci a nenávisť.

V systému, kde kultura je zbavena autonomnosti a postavena pod kuratelou politické despotie, stojí nad ohromnou armádou poslušenských typů několik málo, nebo jen jeden typ vůdcovský. Člověk je

⁷ Tamtéž, str. 6.

⁸ Tamtéž, str. 12.

⁹ Tamtéž, str. 12.

zde používán jen jako nástroj cizí vůle. Nejvýznamnějším argumentem proti všem formám diktatury je podle Bláhy nikoli krutost tyrana, ale inercie a apatie poddaných mas.¹⁰

Bláha správně zdůrazňuje, že monopolní nárok politiky na zájem o stát je třeba odmítnout, protože o stát jde také kultura a morálce.

Proti oběma extrémním typům vztahů mezi kulturou a politikou klade Bláha požadavek, aby politika byla kulturní a kultura a její nositelé politicky zaangażovaní. Sociologické pojetí politiky je předstupněm k tvorbě politické kultury. V našich poměrech podle Bláhova mínění dosud politická kultura neexistuje. Politika u nás se vytváří pod přílišným tlakem činitelů mimorozumových, zvláště v (předúnorovém) ovzduší vypjatého stranického citu.

„Pokud budou u nás — píše Bláha před 22 lety — nositeli politiky kulturní plebejci a lidé kulturně a mravně nekompetentní, nemůžeme očekávat, že se skuteční politická kultura. To se stane, až do politiky proniknou prvky vědecké, estetické, filosofické a etické.“¹¹

4

Bláha se intenzivně zabýval veřejnou politickou činností nejenom jako učitel a vychovatel, jako veřejný řečník a sociální kritik, ale i jako ideolog měšťansko-demokratického sociálního pokrokářství již v prvních letech samostatného československého státu. A zůstal politicky angažovaným myslitelem a občanem až do sklonku svého života. I když ještě v roce 1946 zdůrazňuje, že svou odbornou činností stojí mimo vlastní politický zápas, exponuje se Bláha ještě jednou jako největší a poslední, osobně ušlechtilý obhájce „humanistické harmonie národního a státního celku společnosti“. Únorové události ukončily tento sen, a protože celospolečenské řešení bylo především mocensko-politické, dostal se Bláha do osobně tragické situace. Svou představu o kulturní politice a o politických funkcích kultury už mohl rozvíjet jen v soukromí své pracovní, kde se uzavřel téměř všem kontaktům s dobou a lidmi. Roztrpčen a neusmířen s realitou politiky a bez podání pomocné ruky, která by byla mohla jeho génia snad ještě jed-

nou pozvednout k tvůrčímu vzomachu, zemřel, na okamžik skoro zapomenut.

Bláha byl výrazným představitelem té části československé inteligence, která na jedné straně odmítala marxistickou koncepci třídního boje a socialistické revoluce, ale která na druhé straně procházela postupnou deziluzí tváří v tvář realitě buržoazně demokratické politiky, ve které se demokracie stala už jen prázdným zvukem.

V roce 1925 formuloval Bláha programové zásady malé politické sekty, která si dala název Strana pokroková. Cíl byl stanoven všeobecně jako zajištění samostatného života ve smyslu plného lidství pro jednotlivce a celek. Bláha tento požadavek konkretizoval dál: „Chceme nápravu v politice tím, že do ní přineseme jasné pojmy, přísnou mravní praxi, čisté, nezávislé lidi. Tím chceme zčistit veřejný politický život. Chceme do politiky logiku a morálku, ne aby jí sloužily, ale aby jí panovaly.“¹² Tehdy, v roce 1925, Bláha prohlašuje: „Masaryk je náš program. Přijímáme jeho názory politické (a tím ovšem i filosofické). Tu a tam je doplňujeme a novým poměrům přizpůsobujeme.“ Upravení Masarykova politického programu Bláhou je možno nazvat podmíněně progresivním, protože vycházelo ze stejných dějinně filosofických idejí, ale v praxi se projevovало větší tolerancí k socialismu a k jeho hospodářskému programu. Bláha si zřetelně uvědomoval, že politická demokracie při zachování sociálně ekonomické privilegovanosti vládnoucích „skupin“ je falešná a nepevná. Píše v této souvislosti:

„Demokracie buržoazní byla demokracií jen formální, poněvadž průvodcem demokracie politické byla hospodářská upoutanost širokých vrstev, a nebyla to ovšem ani demokracie kulturní, protože právě pro nedostatek hospodářských možností nebyla širokým vrstvám poskytnuta příležitost přístupu ke vzdělání a kulturním požitkům. Je zásluhou socialismu a vítězství socialistických řádů v Rusku, že posun od demokracie politické k demokracii plněji sociální se uskutečnil rychlejším, někdy až revolučním tempem.“¹³

Proti jiným teoretikům politiky, kteří jednostranně zdůrazňovali politickou roli kolektivů, institucí a podřízenosti vůli, Bláha obhajoval a zdůrazňoval prioritu

¹⁰ Tamtéž, str. 20.

¹¹ Tamtéž, str. 26.

¹² Program strany pokrokové, Brno 1925, str. 7.

¹³ Bláha, Kultura a politika, Brno 1946, str. 9.

člověka vůči instituci a charakteru a rozumu vůči slepé poslušnosti a nekritičnosti. Duchem demokratismu je nutno naplnit nejen instituce, ale zejména lidi, což je vážné poslání demokratické politické výchovy a přípravy k politickému občanství. „I se špatnými institucemi lze slušně vládnout, nikdy však se špatnými lidmi.“¹⁴

Bláhův vztah k marxismu se vytvářel především pod dojmem, jímž na Bláhu působila denní praktická politika domácí i mezinárodní. Zdá se, že Bláhovo poznání Marxovy teorie společnosti bylo spíše zprostředkováno jinými autory (zvláště Masarykem a Weberem) než četbou autentických děl. Proto i jeho námitky proti marxismu jsou poznamenány přebranou argumentací (a nechutí k německé filosofii): „Ze socialismu marxistického nemůžeme přijmout historický (ekonomický) materialismus, principy třídního boje, nadceňování činitele kolektivního a přílišné spoléhání na stát. Cizí je nám též jeho zásadní revolucionismus, sociální utopismus a heslovitost.“¹⁵

Tyto zásadní teoretické námitky proti marxismu však neměly vliv na Bláhuvo pozitivní a pokrokovou součinnost a spolupráci s marxistickými intelektuály jak v záležitostech odborně vědeckých, tak příležitostně i prakticko-politických. V Sociologické revui uveřejňoval Bláha pravidelně příspěvky marxistů, jako např. B. Zwickera, spolupracoval na Václavkově *Indexu* a vůbec projevoval v lidském kontaktu toleranci, ochotu ke skutečnému dialogu a respekt k hlubokému politickému přesvědčení.

Bláha patřil k myslitelům, kteří jako Durkheim, M. Weber, Masaryk a jiní měli mnohostranného génia a univerzální citizádost být sociologem, filosofem, sociálním reformátorem a duchovním vůdcem doby. Bláha nevytvořil originální teoretický systém politiky, ale usiloval o povznesení tohoto odvětví vědy na světovou úroveň. Jeho zdůraznění spjatosti politického systému se širším systémem sociálně kulturním i jeho analýza funkcí politiky zvláště ve vztahu ke kultuře jsou cenným podnětem k hlubšímu a systematictějšímu sociologickému výzkumu našich soudobých politických problémů. Tím spíš, že Bláha směřoval v poslední fázi své činnosti k systematickým výzkumům politických

jevů. To mohlo vést ke konfrontaci jeho teoretických představ s empirickými fakty, k objektivnějšímu stanovisku metodologickému, a snad i k revizi některých jeho příliš abstraktních hledisek morálně politických. Neboť není věcí sociologie klást proti iluzím opět iluze.

Резюме

Николай Соларж: Политика Н. А. Блага

В своих социологических произведениях Н. А. Блага относятся к политике как к составной части социальной культуры и как к суммарному выражению господствующих тенденций национального или государственного общества. Задача политики — это гармонизация частных групповых желаний с тем, чтобы создавалась общая господствующая инструкция общества. Социология потом изучает политические явления как выражение имманентных основных потребностей социальной группы. Политические явления — это предмет политической социологии, которая по данным Блага является частью общей социологии. Как практическая деятельность, политика требует особых способностей (личный коэффициент) от людей, исполняющих эту политику.

Блага требует от политики ориентацию на высшее культурное и нравственное внимание, на ее философское обоснование в идеях гуманности. Отказывается от редуцирования политики на единственную господствующую борьбу групп или отдельных лиц.

Критерием высшей ориентации политики считает ее отношение к культуре. Последний по своему характеру может быть тройкий: 1. Либо культура понимается как система политически высшая. 2. Или культура понимается как подчиненное орудие политики. 3. Или наконец их отношение понимается как взаимное, что и требует, чтобы политика стала культурой, а культура и ее носители (интеллигенция) политически ангажированными.

Аполитичность и антиполитичность интеллигентов, имеющие отпор к методам политической практики.

Блага пытался свои теоретические взгляды о политике также практически приводить в исполнение как учитель, социальный реформатор, моралист и политический идеолог буржуазно-демократической партии (прогрессивной) в 30-х годах и позже, под девизом введение логики и морали в политику. Недостатком концепции политики Блага является неспособность и схематичность его анализа общества. Блага слишком сосредоточен на социальное согласие, на гармонию действия составляющей части в целом обществе, однако забывает о социальных конфликтах и недооценивает значение социально-экономического антагонизма. Блага осознает противоречия реальности и требовании, чтобы политика подчинилась так наз. высшим вниманиям, и надеется, что это противоречие с продвиг-

¹⁴ Bláha, *Sociologické základy politiky* E. Beneše, ¹⁵ *Program strany pokrokové*, Brno 1925, str. 13.

гающим прогрессом нравственного сознания исчезнет.

Автор оценивает Благу как харизматическое лицо, как самого великого и последнего теоретика гуманистической буржуазно-демократической политики из школы Т. Г. Масарика.

Summary

Jan Solař: Politics in the Conception of I. A. Bláha

In his sociological works I. A. Bláha conceives politics as a component of social culture and as a summarizing expression of power tendencies existing within the national or the State society. It is the task of politics to harmonize the partial group wills in a way producing the general power orientation of the society. Sociology then studies political phenomena as an expression of immanent fundamental needs of the social group. Political phenomena represent the subject-matter of political sociology which, in Bláha's conception, is a part of general sociology. As a practical activity, politics requires special abilities (personal coefficient) on the part of the people who are active in its sphere.

According to Bláha, politics should be orientated to higher cultural and moral considerations and philosophically anchored in ideas of humanity. He objects against reducing politics to a mere power struggle among groups or individuals.

Bláha considers the relation of politics to culture to be the criterion of its higher orientation. According to its nature, this relation may have three forms: 1. Culture is conceived

as a system superior to politics. 2. Culture is conceived as a system subordinated to politics. 3. The relation between culture and politics is conceived as reciprocal: this makes it necessary for politics to become cultural and for culture, as well as for its bearers (the intelligentsia), to be politically engaged.

Apolitical and anti-political attitudes of the intelligentsia are rooted in the special socio-psychological constellation of the intellectuals who feel aversion for the methods applied in political practice.

Bláha endeavoured to assert his theoretical views on politics also in practice — as a teacher, social reformer, moralist, and political ideologist of the bourgeois-democratic Progressive Party in the thirties, and later under the pretext of introducing logics and morality into politics. The lack of historicity and the schematic character of his social analyses represent the major deficiency of Bláha's conception. He is exceedingly concentrated on the social consensus, on the harmonious functioning of the components in the whole of society, but he neglects social conflicts and underestimates the importance of the socio-economic factors of political antagonism. Bláha is conscious of the contradiction between reality and the postulate he raises for politics to be regulated by the so-called higher aspects, and hopes that the contradiction will disappear with the progress of moral consciousness.

The author appreciates Bláha as a charismatic personality as well as the greatest and the last theoretician of the humanistic bourgeois-democratic politics, coming from the school of T. G. Masaryk.

I. PROBLÉM OBJEKTIVISMU,
MRAVNOSTI A FILOSOFIE

Bláhova snaha o korekci objektivismu francouzské sociologické školy je obecně známa. Je však zajímavé sledovat vnitřní logiku tohoto pokusu a úlohu Bláhových etických názorů v něm.

1. Konflikt aktivismu s objektivistickým
pasivismem

Požadavek nezaujatého, objektivního postoje vědy ke skutečnosti, který byl jedním z nejpříťažlivějších principů pozitivismu, se v období rozvoje antropologicky orientovaných směrů, zdůrazňujících aktivitu a zodpovědnost člověka, stal současně i jednou z jeho největších slabín ve sporu s nepozitivistickými směry. Poznamenával totiž pozitivismus znamením pasivismu a neumožňoval začlenit do světového názoru problémy a pojmy, prosazující se stále více nejen ve filosofii, nýbrž ve společenském vědomí vůbec. Bylo proto nutné pozitivismus upravit nebo rezignovat na jeho světónázorovou funkci. Vývoj šel oběma směry, u nás však především cestou první.

F. Krejčí viděl problém ještě jinak. Vztah mezi vědou a praxí mu byl (alespoň v období Pozitivní etiky) snadno řešitelný prostou přeměnou vědeckého zákona v imperativ. Pokrok mu byl zajištěn zákonem vývoje, dějinnou nutností, a účast člověka v něm mu plynula ze samotné síly pravdivého poznání, z Fouilléovy „idéeforce“, tj. tendence myšlenky k realizaci. Krejčímu byl proto problém, zda je věda schopna být světovým názorem, problémem vztahu mezi rozumem a citem. Šlo mu o to ukázat, že pozitivismus uspokojuje nejen rozum, nýbrž i srdce, a je tedy schopen nahradit náboženství.

Bláhovi, jehož východiskem je koncepce Durkheimovy školy charakterizovaná právě vypjatým objektivismem a který pod

tímto vlivem klade mnohem přísnější hranice mezi teorií a jejím praktickým užitím, vyvstává problém překonání pasivismu objektivistického přístupu ke skutečnosti mnohem naléhavěji. Jednou z jeho základních teoretických intencí je snaha doplnit objektivismus dalšími hledisky, které by umožnily, aby věda založená na pozitivistické metodě mohla být základem světového názoru.

„Uprilněný objektivismus“ francouzský odmítá Bláha především proto, že francouzský pozitivismus činí dojem jisté mravní lhostejnosti. Zachovat vůči všemu klid pozitivní vědy, která si konstatuje jevy, ale nehorší se pro ně, která je třídí, ale neodsuzuje. Tento klid má jen krok k pasivnosti, strachu před vlastním stanoviskem, rozhodováním, chtěním.“

Bláhovi nestačí objektivismus ani ve smyslu pouhého pozorování člověka a společnosti zvenčí: „Člověk se nespokojí jen konstatováním faktů, sbíráním dokumentů, předvídaním do zítřka. Nemůže uniknout nepokojí posledních otázek: Proč tu jsme? Odkud jdeme? Kam směřujeme? Jaký smysl má náš život? Nejsou jen zevní fakta. Také metafyzický cit, mravní cit, svědomí jsou fakta.“¹

Tímto postojem k objektivismu je předznačen Bláhův důraz na hodnotící vztah člověka ke skutečnosti, i přesvědčení, že věda nepostačuje k vytvoření názoru na svět, že je třeba ji doplnit filosofií. Svě stanovisko, že každý sociální jev má stránku objektivní i subjektivní, kolektivní i individuální, odlišuje Bláhu od pozitivistického objektivismu tím, že je označuje jako kritický realismus.²

Tyto výhrady vůči objektivismu se však netýkají Bláhova postoje k pozitivistické metodě. Pozitivismus jako metoda je pro

¹ I. A. Bláha, *Filosofie mravnosti*, Brno 1922, str. 198, 196–197.

² I. A. Bláha, *Dnešní stav sociologie a její hlavní problémy*, Česká mysl, 1929, str. 411.

něho věčný, vidí v něm „jediný prostředek, jak zkrátit bezuzdnou, nerozvážnou poznávací touhu; je to jediná možnost, jak neutonout v temných, mlhavých a nejistých spekulacích, jak nepropadnout nebezpečí několika pramenů poznání“.³

Bláhův vztah k pozitivismu se projevil snad nejvýšeji v jeho vystoupení proti Rádlově protipozitivisticky zaměřené brožurě.⁴ Nikoli zřeknout se pozitivismu, jak požaduje Rádl, nýbrž více pozitivismu je u nás zapotřebí: „Všude je nedostatek pozitivismu. Všude je málo kritického rozumu, málo smyslu pro fakta, málo smyslu pro skutečnost, pro konkrétno. Všude je málo kázně ducha, málo vědecké trpělivosti a odpovědnosti. Všude nadbytek planého hloubalství a kritikaření... Více pozitivistické výchovy potřebujeme, více pozitivistické střízlivosti, opatrnosti a kázně.“⁵

Tato připoutanost Bláhy k pozitivismu je pro naše téma velmi důležitá, neboť je jednou z příčin toho, že jeho výhrady vůči pozitivistickému objektivismu nesměřují k jeho překonání, nýbrž jen k jeho doplnění subjektivismem.

Pozitivismus pro Bláhu znamená, že jsouco v jeho podstatě nepoznáváme, nýbrž pouze jeho projevy — vztahy následnosti a podobnosti. Věda pak vysvětluje jevy jen tím, že je 1. uvádí na jejich příčinu, 2. že je zařazuje na základě podobných vlastností do kategorie jevů již známých. Všechny metafyzické předpoklady a pojmy je třeba vyloučit, jsou pouhými fikcemi.⁶ Jde tedy v podstatě o tradiční pojetí pozitivistické metody, které je pak v různých souvislostech doplňováno a upravováno.

Obrana pozitivismu jako metody vědy a základu morálky má u Bláhy důvody nejen gnoseologické, nýbrž i sociálně politické. Pozitivismus je mu oporou střízlivosti, opatrnosti a kázně, pozitivisticky fundovaná věda je mu ideovým základem demokracie: „Demokracie se opírá o vědu a jejího ducha svobodného zkoumání, o její noetický princip. Kdo otrásá tímto principem, otrásá i jeho politickými a sociálními důsledky...“⁷ Rádlův požadavek oddíci se pozitivismu chápe proto Bláha jako neetickou reakci, která ve svých dů-

sledcích musí vést i k reakci politické a sociální. Zřeknutí se pozitivismu znamená pro něho nutně příklon k víře, náboženství, metafyzice, dogmatismu, k noetickému autoritativismu, který je „ve svém jádru a ve svých koncích také aristokratiismem a autoritativismem sociálním“.

Pozitivisticky pojatá věda je pro Bláhu ideovým základem demokracie také proto, že jediná umožňuje eliminovat sporné problémy a tak vytvořit základ ideové a mravní jednoty společnosti. Jedním z kořenů pověštného pozitivistického omezení vědy na popis a výklad faktů je předpoklad, že fakty jsou stejné pro všechny a že tedy i jejich výklad, pokud se jich držíme, má povahu objektivní, nad lidské zájmy povznesené pravdy. Protože výklad faktů se omezuje na určování vztahů mezi nimi, nedotýká se „metafyzických problémů“ a může tedy být společným základem názoru na svět a výchovu jak u těch, kteří metafyziku odmítají, tak u těch, kteří poznání doplňují vírou. Bláhovi, jemuž je jednotná výchova jednou ze základních potřeb demokratické společnosti, je i z tohoto důvodu blízké pozitivistické ulpívání vědy na daném.

Bláhovi tedy objektivistická koncepce vědy současně vyhovuje i nevyhovuje. Tak se u něho setkáváme s konfliktem dvou tendencí: aktivismu a objektivistického pasivismu. Je velmi poučné sledovat zdroje tohoto konfliktu a pokus o jeho řešení.

2. Pojetí lidské skutečnosti

V poznání toho, co je, se Bláhovi nevyčerpává vztah člověka a skutečnosti. Bláha ví, že nestačí jen „pozorovat skutečno rozumem“, nýbrž že „je nutno jím uživit svůj život“. Proto „je nutno je oceňovat, vybírat v něm to, co přispívá k udržení a posílení životnosti, a to žádat“.⁸ Hodnocení je tedy nutné k uchování života.

Avšak lidský život není pro Bláhu jen udržování života, nýbrž tvoření. Člověk není nikdy hotov, pořád se znovutvoří: „Být hotov, to je říše mechanismu. Ale říše člověka není říše mechanismu. Říše člověka je říše tvoření, stálého znovutvoření, stálého sebetvoření, sebezlepšování.“⁹

³ I. A. Bláha, *O laický základ mravní výchovy*, Brno, 1929, str. 5.

⁴ Em. Rádl, *Revize pokrokových ideálů v národní škole*.

⁵ *O laický základ mravní výchovy*, str. 7.

⁶ I. A. Bláha, *Vědecká morálka a mravní výchova*, Praha, 1940, str. 35.

⁷ *O laický základ mravní výchovy*, str. 6–7.

⁸ Tamtéž, str. 12.

⁹ *Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 159.

Lidské vědomí je sice také „reakcí na podněty světa vnějšího“, avšak není „pasivní uvědomování si vnějšího dění, je to aktivnost, tvořivost...“, je to kauzalita sebe vědomá, vědomě sebe samu tvořící.“¹⁰

Jestliže ve sféře myšlení má být čistá teorie zbavena všech praktických zřetelů a poznání toho, co je, má být přísně odděleno od stanovení toho, co být má, pak v lidském životě jsou oba momenty sjednoceny: „Když žiji, nejen si svůj život uvědomuji, nýbrž i stále jej tvořím, stále jej znovu kladu jako to, co má být za minutu, za hodinu, do budoucna. V životě člověka, v prožívání, to, co je, stává se nejen představou, pojmem, nýbrž i hodnotou a cílem“. Přitom je každá další chvíle lidského života zcela novým tvůrčím činem, jímž za pomoci rozumu a imaginace „z daného, z toho, co je, tvořím stále nové formy života se zřetelem na ideál, cíl, jež jsem si o svém životě a o životě vůbec zkonstruoval. Poněvadž člověk žije celou osobností, je jeho životem skutečným směr, syntéza obou světů, z toho, co je, i z toho, co má být.“¹¹

Ani ve vztahu k sociálnímu dění nestačí Bláhovi postoj nezaujatého pozorovatele spokojujícího se pouze popisem a výkladem společenských jevů: „Běží-li o divadlo dějin, nemohu zůstat nezaujatým, vnějším divákem, já sám jsem část dějin, dějiny se tvoří také s mou účastí, tj. mým zájmem na vývoji, mým hodnocením. Dějiny nejsou mimo nás, také my jsme dějinami.“¹²

Společnost totiž pro Bláhu není jen organizací vnější, hmotnou, nýbrž především psychickým řádem, psychickou jednotou, jejíž součástí proto musí být vědomí jednotlivců. Odtud mu plyne, že společnost „není jen něco objektivního, společnost, to jsem také já, není jen mým vnějškem, nýbrž i mým nitrem, není jen něco statického, společnost se stále uskutečňuje naší spolutvořivostí s ostatními“.¹³

Bláhovo úsilí překonat pasivismus objektivistického přístupu koření již v samém pojetí lidské skutečnosti, které nechápe člověka a společnost jako jsoucno, které prostě je, nýbrž jako jsoucno, které je pouze proto, že je neustále lidmi vytvářeno: „Máme pocit, že sociální svět není

sám od sebe jako ostatní příroda, nýbrž jakoby námi stále se tvořil“¹⁴, „společenský život je proces stálého ustavování se, konstituování se v řád“.¹⁵

Také u Bláhy je ovšem lidská aktivita podrobena objektivnímu řádu, determinismus sociální je i pro něho „jen dovršením ostatního determinismu přírodního“, do něhož můžeme jen tehdy úspěšně zasahovat, „tj. účastnit se aktivně na jeho uskutečňování se ve vývoji, uvědomí-li naše chťení sebe jako subjektivní výraz této objektivní zákonitosti, čili postavíme-li svůj život do sledu objektivní zákonitosti vesměrné“.¹⁶

Také pro Bláhu je tedy tvořivost vědomou účastí na objektivním vývoji, avšak přesto se jeho pojetí tvořivosti liší od tradiční pozitivistické koncepce, podle níž se člověk zapojuje do kauzálního řetězu pouze na základě poznání a předvídání.

Člověk tvoří a mění podle Bláhy lidskou skutečnost nejen proto, že ji poznává a předvídá, nýbrž také proto, že ji pocituje a chce jako něco, co má být. Základním předpokladem lidské skutečnosti a její změny je, aby byla prožívána jako hodnota, aby byla chťena, aby byla vztahována k ideálu. Tedy hodnocení, kladení ideálů není již jen něčím mimo lidskou skutečnost, není jen subjektivním, nepodstatným vztahem člověka k jeho jsoucnu, nýbrž je podstatnou součástí tohoto jsoucna. Není jen momentem lidského vědomí, nýbrž též momentem lidského bytí.

3. Pojetí mravnosti a jeho význam

Rovněž Durkheim zdůrazňuje v poslední fázi svého vývoje význam ideálu pro lidskou skutečnost. Společnost nejenže se nemůže vytvořit, aby zároveň nevytvořila ideál, ale tvořením ideálu se udržuje a obnovuje. Svět ideálů, „tento nový svět, ten ona stvořila, tvoříc sebe samu, neboť on ji vyjadřuje. Tak u jednotlivce jako u skupiny schopnost idealizovat nemá nic tajemného. Není druhem přepychu, bez něhož by se člověk mohl obejít, ale podmínkou jeho života“¹⁶ — Tedy ideál se mu stává podmínkou života jednotlivce i společnosti.

Čím se pak liší Bláhova koncepce od

¹⁰ *Filosofie mravnosti*, str. 86–87.

¹¹ *O laický základ mravní výchovy*, str. 12–13.

¹² *Filosofie mravnosti*, str. 197.

¹³ *Tamtéž*, str. 14.

¹⁴ *Tamtéž*, str. 33.

¹⁵ *Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 86.

¹⁶ *Filosofie mravnosti*, str. 57.

Durkheimovy?¹⁷ Nejen tím, že Bláha spolu s tvořením ideálů klade jako součást lidské skutečnosti hodnocení vůbec, nýbrž především tím, jak chápe význam subjektivní aktivity jedinců pro společnost.

Metodologické hledisko vedlo Durkheima k vymezení sociálních jevů jako jevů, které mají existenci nezávislou od individuí a které jsou schopny vykonávat na individuum vnější nátlak. Také mravní jev definoval vnějším znakem jako pravidlo jednání spojené s represivní sankcí rozptýlenou. Tím byl položen důraz na nadosobní, nadindividuální charakter sociálních jevů, včetně jevů mravních.

Rovněž Bláha považuje morálku za součást objektivního duchovního řádu. To znamená, že morálka „existuje jako sociální skutečnost a vnučuje se individuu se stejnou objektivností a naléhavostí jako ostatek skutečný. Ať už ji známe či ne, ona má existenci svou vlastní a zůstane tím, čím je.“¹⁸ Tato objektivnost dále znamená, že mravnost vznikla z potřeb společenského soužití, že „je to jev sociální, tj. fungování pod objektivní normou umožňující společenské soužití, pod normou pro všechny platnou, všemi přijatelnou, pod normou vzniklou vzájemným přizpůsobováním se v sociálním procesu.“¹⁹ Kromě objektivnosti morálky ve smyslu nadindividuálního, nadosobního, sociálního charakteru mravních norem zná Bláha také objektivnost ve smyslu určenosti mravní normy potřebou společnosti.²⁰

Avšak již z pojetí společnosti jako organizace především psychické Bláhovi vyplývá, že i když jsou fakta sociální obdařena autoritou, jejíž mocí se individuum vnučuje, protože individuum samo není jejích tvůrcem, jedinec není vůči sociálnímu faktu „docela pasivní, nýbrž je jeho spolutvůrcem“. Bláhovi proto nepostačuje ona stránka metodického objektivismu, podle níž je třeba sociální jevy studovat podle jejich vnějších znaků: „Studovat společnost znamená tedy studovat ji nejen vně mimo sebe, nýbrž i společnost v sobě.“²¹

Problém specifičnosti morálky tedy pro Bláhu nebude již pouhou otázkou, jak vy-

mezit morálku vnějším znakem, nýbrž stává se mu otázkou, jak vymezit její funkci ve struktuře společnosti.

Cím se tedy liší „fungování mravní“ od „ostatních fungování sociálních“? V Bláhově pojetí společnosti je již tato funkce předznačena. Jestliže společnost mu není jen „řád zevní silou pohromadě držený“, nýbrž „organismus spontánní, z nitra stále rostoucí, niternými silami budovaný“, pak na rozdíl od práva, které udržuje společenský řád pomocí vnějšího tlaku na jedince, je mravnost „vyrůstáním duchovního řádu společnosti z nitra jedince“.²²

I když tedy „fungování mravní“ je fungování pod objektivní normou, není to pouhá poslušnost vynucovaná vnějším tlakem, pouhá legalita. Kant podle Bláhy správně postihl, že podstata mravnosti spočívá v mravní autonomii, v sebeuzákonování člověka. Mravnost je tedy „vědomé, radostné, spontánní tvoření duchovních vazeb společnosti, vytváření duchovní atmosféry společnosti ve jménu hodnot pravdy, lásky a spravedlnosti“.

Touto funkcí se mravnost v Bláhově pojetí povznáší na jednu z nejvýznamnějších složek společenského řádu. Neboť ani právo, ani hospodářský zájem, ani politický tlak „neudrží společnost natrvalo pohromadě, nebude-li tu niterná vůle a radost tuto společnost stále tvořit a žít“.²³

Toto pojetí mravnosti jako vyrůstání společnosti z nitra jednotlivce je snad rozhodujícím důvodem Bláhova pokusu překročit hranice pozitivistického objektivismu a tím i pasivismu. Neboť dokud je morálka pojata jen jako vnější tlak sankcionovaných pravidel, lze zůstat u pouhého jejího popisu a kauzálního výkladu. Mravní normy mohou být brány jen jako to, co je, jako fakta, a zkoumány jen z hlediska, jak vznikly a jak působí. Přesvědčení, že to, co požadují, skutečně „má být“, není zde nejdůležitější, neboť rozhodující je jejich schopnost vykonávat na individuum vnější nátlak. Jakmile je však morálka pojata jako dobrovolná, spontánní, niterná aktivita jedinců, pak má otázka jejich postoje, hodnocení a vůbec řešení otázky, „co býti má“, prvořadý význam.

¹⁷ E. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912, str. 604–5; cit. podle O. Machotky, *Mravní problém ve světle sociologie*, 1927, str. 123.

¹⁸ *Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 47.

¹⁹ Tamtéž, str. 57.

²⁰ Tamtéž, str. 62.

²¹ *Filosofie mravnosti*, str. 14–15.

²² *Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 59 a 60.

²³ Tamtéž, str. 17 a 18.

4. Věda o morálce a filosofie mravnosti

Avšak koncepce „čisté vědy“, kterou Bláha po vzoru francouzské sociologické školy aplikuje i na vědu o morálce, vylučuje normativní moment z vědy: „V povaze vědy teoretické není předpisovat, nýbrž prostě jen poznávat. Buď je morálka věda teoretická a pak nenormuje, nebo je normativní, a pak není teoretická.“²⁴

Čistá věda má prostě poznávat skutečnost bez jakéhokoli zaujetí, bez jakýchkoli praktických cílů, jde jí o poznání kvůli poznání, nikoli kvůli jeho praktické prospěšnosti. „Věda sbírá fakta, konstatuje, zjišťuje, formuluje pojmové a zákonitostní obecnosti a tím opatřuje bezpečné a solidní základy pro řešení mravního problému. Věda ukazuje, jak je život organizován, ale neříká nic o tom, jak má být organizován, zjemňován, stupňován.“²⁵

Výklad některých Bláhových definic etiky může být sporný. Nejednou totiž vymezuje etiku jako vědu o mravních hodnotách a cílech.²⁶ Mohlo by se tedy zdát, že normativní moment, který byl z vědy vyloučen, se zde pod rouškou pojmu hodnot opěť do vědy vrací.

Tak to také chápal F. Krejčí, který nekompromisně vystoupil jak proti možnosti vědy o hodnotách, tak proti doplnění vědy o morálce filosofií mravnosti. Pojmy „hodnota“, „dobro“, „zlo“ jsou pojmy relativní a jako takové se podle Krejčího vymykají vědeckému zpracování: nemohou být přisouzeny ničemu jako trvalá vlastnost, nemohou náležet k podstatě žádného jiného pojmu, nepřipouštějí přesné definice a nelze z nich tudíž nic dedukovat. O hodnocení tedy nemůže být věda.²⁷

Je zajímavé, jak v této souvislosti nastává jistý posun hledisek. Sociolog Bláha posouvá důraz spíše na individuum, na jeho postoj k světu. Naproti tomu Krejčí, který v *Positivní etice* katřka programově prohlásil, že „etiku možno pěstovat bez sociologie“,²⁸ nyní zjišťuje, že „všechny nesnáze, které vznikají z vědeckého zpraco-

vání pojmů relativních, odpadnou, když mravnost vezmeme jako úkaz sociální a etiku vřadíme do sociologie“. Krejčí předpokládá, že etika jako součást sociologie si vůbec nebude klást otázku, co je dobro, nýbrž spokojí se pouze s konstatováním, že se něco za dobré považuje, stejně jako ji nepůjde o to, co člověk má či nemá činit, nýbrž pouze o to, co a proč lidé dělali nebo nedělali.

Ovšem také Bláha chápe vědu takto. Proto hovoří-li o etice jako o vědě o hodnotách, normách a cílech, lze to interpretovat tak, že má na mysli sociologické a psychologické zjišťování toho, jak a proč lidé hodnotí, jaké cíle a z jakých důvodů si kladou.

* *

Takto pojatá věda o hodnotách, normách a cílech však rovněž nemůže Bláhovi postačit. Je stejně pasivní jako každá jiná „čistá“ teorie.

Jak tedy lze dospět od etiky teoretické k etice praktické,²⁹ neboli od čistého, nezaujatého poznání toho, co je, ke stanovení toho, co být má?

Durkheim se pokusil nalézt v teoretické vědě samé praktický princip, který by sjednotil moment poznávací i normativní. Jeho rozlišení „normálního“ a „patologického“ však bylo podrobeno kritice již Albertem Bayetem,³⁰ jehož námitka, že není důvodu, proč by měla být normálnímu dána přednost před nenormálním, přesvědčivě rozbila iluzorní „praktičnost“ Durkheimova rozlišení.

Bláha již Durkheimovou cestou nešel. Rezignoval na možnost najít praktický princip ve vědě samé. Protože však postoj člověka k jsoucnu je v jeho pojetí podstatným momentem lidské skutečnosti, nemohl rezignovat na odpověď na otázku, „co být má“. Východisko našel v ocenění významu filosofie, která má umožnit přechod od čisté teorie k praktické etice: „Toto má být“, jež padá na váhu v praktické etice, už není otázka čisté vědy, nýbrž

²⁴ I. A. Bláha, *Mravní výchova ze stanoviska sociologického*, Nové Město na Mor., 1921, str. 15.

²⁵ *Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 96.

²⁶ „Etika není jen vědou o poznání mravní skutečnosti, je zároveň též vědou o mravních hodnotách a cílech. Proto se věda o mravnosti doplňuje filosofií mravnosti.“ (*Filosofie mravnosti*, str. 59; viz též str. 36).

²⁷ F. Krejčí, *Politika a mravnost*, Praha, 1932, str. 71.

²⁸ F. Krejčí, *Positivní etika*, Praha, 1922, str. 59.

²⁹ Vedle teoretické vědy o morálce rozlišuje Bláha

ještě „morálku praktickou, jež na základě čistého poznání o mravnosti, k němuž dospěla morálka teoretická, stanoví soubor pravidel pro vzájemné styky lidí a vůbec jejich poměr k vesmíru“ (*Mravní výchova ze stanoviska sociologického*, str. 15–16). Úkolem praktické etiky je také „usilovat o takové uzpůsobení jedince a společnosti, aby pravidla mravní byla co nejúčinnější“ (*Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 19).

³⁰ A. Bayet, *Sur la distinction du moral et du pathologique en sociologie*, Revue philosophique, 1907.

otázka filosofická, otázka zřetele k nějakému cíli, ideálu. A problém ideálu je už problémem filosofickým.³¹

Bez filosofie je vědecké poznání mravně neúčinné: „Je mi málo platné všechno vědecké poznání o organických, psychických a sociálních podmínkách mravnosti... , nepřistoupí-li moment filosofický, který mne nutká odlišit se od všednosti, udělat ve světě něco dobrého, případně neobyčejného... Zkrátka: vědecké poznání musí být uchopeno filosofickým principem, aby rezultátem této syntézy se stal etický čin. Ovšem vědecké poznání je podmínkou nezbytnou.“³²

Filosofický názor je předpokladem, aby člověk mohl na základě poznání aktivně řešit situace, které před ním vyvstávají: „Je-li dána určitá situace, záleží na tom, se zřetelem na jakou řádovou hodnotu, na jaký ideál ji hodnotíme, záleží na tom, jakou máme stupnici hodnot, kterým hodnotám dáváme přednost, které hodnoty stavíme nejvýše na své stupnici hodnot. Jinak řečeno, záleží na tom, jakou máme filosofii.“³³

Tím problém překonání pasivismu čisté vědy ústí nejen ve zdůraznění významu filosofie, nýbrž i v pojetí filosofie, která už není jen noetikou a souborem světónázorově významných poznatků věd, nýbrž stanovením hodnot a ideálů, tvořivou složkou života, člověka a společnosti.

Avšak již v principech, které vedly k tomuto pojetí filosofie, je obsažen zdroj přeměny „filosofie aktivismu a tvořivosti“ v etický utopismus.

II. ETICKÉ VYÚSTĚNÍ BLÁHOVA POJETÍ SVĚTA A SPOLEČNOSTI

1. „Praktický“ význam ideje jednoty světa

Bláha chápe mravnost jako jev sociální. Velmi často však o ní uvažuje v termínech, které jsou charakteristické pro naturalistické koncepcce. Není to nic překvapivého, vezmeme-li v úvahu silný vliv organistické teorie společnosti v pozitivismu. Naznačuje to však, že jeho etiku nelze pochopit jen v rovině sociologie. Je ontologicky zakotvena nejen v jeho pojetí lidského bytí, nýbrž už v rovině živého bytí vůbec.

* *

Myšlenka jednoty jsoucna (jež je „v Bláhově pojetí jeho hierarchie co do stupně složitosti“) se u Bláhy objevuje nejprve jako výraz deterministického pojetí člověka a společnosti: je namířena především proti indeterminismu. Pro Bláhu již sám předpoklad, že sociální jsoucno lze studovat jako kterékoli jiné jsoucno, jež se řídí svými přísnými zákony, znamená, „že tím říší společenského determinismu přiřazujeme k říší ostatního přírodního determinismu“. Příroda je pro Bláhu svět řízený přísnými, konstantními zákony. Jestliže podle dřívějších pojetí „člověkem začínal nový svět, v němž jakoby vládla náhodnost, libovolenost, jakoby se vše dělo dle naší vůle“,³⁴ pak moderní věda přiřazuje podle Bláhy člověka k přírodě v tom smyslu, že i člověk a společnost podléhají přísné zákonitosti: „I naše chcení je jen modifikací zákonitosti přírodní a determinismus sociální je jen dovršením ostatního determinismu přírodního.“³⁵

Myšlenku jednoty světa klade Bláha rovněž proti Windelbandově rozlišení poznání nomotetického a idiografického. Také na sociálních jevech hledá věda to, co mají společného, obecného, zákonitého: „Není tedy důvodu činit radikální rozdíl mezi vědami přírodními a duchovními, nýbrž stejně jako determinismus sociální řadí se zcela organicky k determinismu psychickému a ostatnímu přírodnímu, tak i zákony sociální jsou jen zvláštním projevem a dovršením zákonitosti vesmírné...“³⁶

Odporovalo by ovšem Bláhově aktivismu, kdyby člověka a společnost prostě jen začlenil do přírodního mechanismu a nechal jeho svobodu a mravní zodpovědnost „zaniknout v nezodpovědném naturalismu“. Člověk je podroben řádu, ale je schopen si jej uvědomit a vědomě tvořit: „Řád společenský jsa pokračováním řádu přírodního, narůstáním na něm a nad ním, je složitější než řád přírodní, o to složitější, že v člověku a společnosti lidské řád tento se uvědomuje, že člověk chápe, poznává zákonitost tohoto řádu, může vědomě a chtěně stavět svou činnost do sledu této zákonitosti a tím tento řád vědomě budovat. O to je tu více, tím vyrůstá člověk nad přírodu.“³⁷ Pro Bláhu je lidská aktivita podstatným momentem lidského

³¹ *Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 96.

³² Tamtéž, str. 156–157.

³³ Tamtéž, str. 155–156.

³⁴ *Mravní výchova ze stanoviska sociologického*, str. 16.

³⁵ *Filosofie mravnosti*, str. 56–57.

³⁶ Tamtéž, str. 57.

bytí, člověk není řízen jen vnějšími příčinami, nýbrž uzákonňuje sám sebe.

Proč tedy Bláha zakládá obhajobu determinismu na myšlence jednoty světa přírodního a společenského? Jestliže sociální jsoucno je jsoucnem sui generis, bylo by možné obhájit sociální determinismus analýzou sociální skutečnosti samé. Jaký tedy má význam toto zdůraznění myšlenky jednoty světa?

* *

Bláha zdůrazňuje specifičnost lidského bytí, avšak za ní předpokládá ještě něco obecnějšího, vyššího: vesmírnou zákonitost. To obecné a nutné, co nalézáme v přírodě (především živé), je obecné a nutné i ve společnosti, ovšem s tím rozdílem, že v přírodě jde o neuvědomělý projev této zákonitosti, zatímco u člověka a společnosti se tato obecná zákonitost projevuje skrze lidské vědomí a je lidmi uskutečňována.

Tento předpoklad nebyl sice Bláhou takto vysloven, avšak skrývá se v řadě jeho výroků, jako např. ve výše citovaném názoru, že sociální zákony jsou jen zvláštním projevem a dovršením vesmírné zákonitosti. Stejně vyznívá i výrok, v němž Bláha proti indeterministickému pojetí vůle zdůrazňuje, že i ve světě sociálním se vše děje „dle zákonů jsoucnu vlastních, jež jsou ve světě sociálním jen pokračováním zákonů ostatního přírodního bytí a dění“.³⁸

Kdyby Bláha tuto „vesmírnou zákonitost“ nepředpokládal, mohly by analogie, které nalézá mezi přírodním a společenským světem, být jen nedůležitým, snad pouze popularizátorsky motivovaným prvkem jeho výkladu. Jakmile však je tato zákonitost předpokládána, mají hlubší smysl. Stávají se součástí jeho koncepce společnosti.

Lze-li soudit, že myšlenka jednoty světa bude u Bláhy oporou jiných myšlenek, pak se to v prvé řadě týká ideje řádu. Bláha zřejmě chápe řád jako nutný projev vesmírné zákonitosti a proto je mu přírodní řád svědectvím o nutnosti řádu ve společnosti. Toto svědectví je významné proto, že ve společnosti lidské vzniká řád nejen živelně (člověk je také přírodní bytost a tedy nutně uskutečňuje řád organického světa), ale je lidmi také tvořen novými

(duchovními) řádotvornými principy. Z tohoto hlediska má myšlenka jednoty světa „praktický“ význam: z poznání toho, co je, navozuje představu o tom, co býtí má. V tom smyslu lze pochopit Bláhův výrok, že „příroda je řád již uskutečněný... a společenský řád ve své vrcholné platnosti stále nehotový“, že „je normou mlčky od přírody uloženou člověku a stále jím uskutečňovanou, přibližovanou k ideální plnosti jejího obsahu.“³⁹

Myšlenka vesmírné zákonitosti povyšuje pojem řádu na atribut každého jsoucna. Protože sociální jsoucno není samo od sebe, ale je uskutečňováno lidmi, je také řád sociálního jsoucna vytvářen lidmi. Protože však jimi není nutně uskutečňován v „ideální plnosti“, je nejen poznáván jako to, co je, ale též uvědomován jako to, co býtí má.

Pojem řádu patří vskutku k nejužívanějším pojmům Bláhovy etiky: Společnost je řád, společenský řád je norma mlčky od přírody uložená člověku a jím stále uskutečňovaná, bez řádu by se společnost rozpadla. Mravnost je složitější projev téhož životnostního řádu, který je ve světě předspolečenském, je to neosobní, všemi přijatý, obecně srozumitelný a snesitelný řád, úsilí o duchovní řád života, zvnitřnění, zindividualizování prvotního řádu. Mravné je takové jednání, které vchází v nadindividuální řád; subjektivní moment mravnosti je ožiti objektivního duchovního řádu v subjektu,⁴⁰ „všechno zlo je vlastně nekázeň, nepodrobení se řádu“.⁴¹

Specifičností lidského bytí je Bláhovi dána nutnost aktivity člověka, jeho subjektivního prožití a chtění skutečnosti, avšak představa o tom, v čem spočívá objektivně nutná tendence této aktivity, je ontologicky zakotvena již v jeho pojetí bytí vůbec. Na další formování této představy má pak nemenší vliv jeho pojetí společnosti.

2. „Normativnost“ Bláhova vymezení společnosti

Bláha chce doplnit čistou vědu filosofii tak, že filosofie má vycházet z vědy, stejně jako stanovení toho, co má být, má vycházet z poznání toho, co je. Avšak oblast poznatků relevantních pro etické závěry se

³⁷ *Mravní výchova ze stanoviska sociologického*, str. 17.

³⁸ *Filosofie mravnosti*, str. 34.

³⁹ Tamtéž, str. 27.

⁴⁰ Tamtéž, str. 16–17, 27, 59, 78, 100, 115.

⁴¹ Tamtéž, str. 98.

mu zůzila tak, že filosofii mravnosti neodvodil z poznání totality společenské skutečnosti, nýbrž spíše z abstraktního, jednostranně utvořeného pojmu společnosti.

Kořeny toho jsou již v pojmu „sociální situace“ jako základního momentu, který z prosté asociace vytváří společnost. Sociální situace totiž pro Bláhu znamená potřebu vytvořit spojitost, sjednocenost. Tento proces nazývá vývojovým stadiem kolektivní individualizace, což znamená, že „mnohé (kolektivum), ti mnozí lidští jedinci, pocítí potřebu myslit, cítit, chovat se, projevovat se jednotně jako individuum... že pocítí potřebu vytvořit si jednotnou normu myšlení, citění, chování, projevování se, vůbec fungování“.⁴² Podstatným momentem sociální situace je tedy potřeba jednoty. Tím je pak určeno i pojetí společnosti. Pro Bláhu je společnost především psychický řád, což znamená zejména jednotu myšlenkovou, citovou a snahovou. Tato jednotka je poutem společnosti.⁴³

Dokud se myšlení o společnosti pohybuje v rovině abstraktních pojmů vzniku a zániku (vzniku společnosti ze shluku vedle sebe postavených individuí, zániku spojujících vazeb), jeví se sjednocující procesy jako jediný konstruktivní sociální moment, zatímco nejednotnost a konflikty se jeví jako moment ryze destruktivní. Je to pozoruhodný případ, kdy z abstraktního uvažování vzniká iluze jeví se jako evidentní pravda.

Dokud nejsou jednotící vazby společnosti poznány v jejich totalitě, rozmanitosti a rozpornosti, dotud se zdá být evidentně pravdivý názor, že nejednotnost a konflikty vedou k rozkladu společnosti. Jestliže je pak na základě vymezení podstaty společnosti jako jednoty kladen problém zachování společnosti a problém pokroku (v Bláhově terminologii „sociální sebezáchovnosti“ a „stupňování životnosti společnosti“), pak může řešení spočívat jen ve stupňování její jednoty. Tak to chápal A. Comte, pro něhož pokrok konečnou znamená rozvoj pořádku. Předpoklad, že duchovní jednotka společnosti (tj. obecný souhlas s jistými základními pojmy, principy, zásadami a soustavou společných názorů o světě a lidstvu) je nutnou podmínkou trvalé společnosti, patří ke klíčovým principům Comtova učení. Bláhovo pojetí

přes všechny odlišnosti tuto koncepci připomíná.

Toto pojetí společnosti, jakkoliv je zdánlivě „čistě teoretické“, je ve skutečnosti již na výsost „praktické“. Není v něm jen vymezeno, jaká společnost je, nýbrž je zde určeno, jaká „musí být“, má-li existovat. Protože však toto „musí být“ 1. není nutností přírodní, tj. uskutečnění těchto nutných podmínek existence společnosti závisí na lidech, a protože 2. existence společnosti je chápána jako nutná podmínka existence lidí, má zde určení toho, „co je a co být musí“ již význam určení toho, co „být má“ — ovšem z jedné základní podmínky, že totiž lidé chtějí existovat.

Bláhovo pojetí společnosti není tedy sice v pravém smyslu normativní, níméně je „praktické“, tzn. že patří mezi ten druh výroků o skutečnosti, které, vypovídající o skutečnosti lidské, na lidech závislé a pro lidi evidentně žádoucí, živelně usměrňují normativní myšlení. Předpoklad, že hodnocení vždy začíná až po poznání a že jím tedy lze poznání až doplnit, je iluze, která u Bláhy pramení z pozitivistického pojetí poznání. Člověk však již v procesu poznání zaujímá určitý filosofický postoj, který jeho poznání ovlivňuje. Bláhova filosofie mravnosti nezačíná až po sociologii, až po vědě o mravnosti, nýbrž má kořeny již ve filosofických principech jeho pojetí společnosti.

3. Mravnost, sebezáchova a životnost

Již sama představa rozkladu společnosti vede k termínům sebezáchovnosti a životnosti. Bláha však akcentuje ještě jiný jejich význam: jsou mu pojitkem mezi světem přírody a světem lidským, a tím jsou také principem přirozeného výkladu lidské skutečnosti.

Vznik lidské společnosti vykládá Bláha tím, že sebezáchovná potřeba vede člověka ke sdružování.⁴⁴ Vědomí a kultura jsou mu nejdůležitějšími sebezáchovnými nástroji člověka. Objektivní norma je výraz podstatné a přirozené životnosti potřeby společnosti: žádá takové chování členů společnosti, aby společnost mohla existovat. Hodnocení je vybírání toho, co prospívá naší životnosti, etické hodnocení je vyvrcholení duchovní životnosti.⁴⁵

⁴² Vědecká morálka a mravní výchova, str. 55.

⁴³ Viz Filosofie mravnosti, str. 14.

⁴⁴ O laický základ mravní výchovy, str. 24.

⁴⁵ Filosofie mravnosti, str. 19, 25, 27, 33.

Bláha ovšem nevkládá mravnost do přírody, nýbrž hovoří jen o předstupních, o kořenech mravnosti. Rozumí tím, že „mravní řád, jak se s ním setkáváme teprve ve společnosti lidské, je jen zvláštním a novým projevem jistého řádu, jenž vyznačuje všechno živoucí, organické. Že tedy předstupné, kořeny mravnosti, můžeme sledovat až do říše organické vůbec i do organické naší podstaty, jež tvoří souvislost naší s ostatní živoucí přírodou. Mravnost lidské společnosti je jen složitějším projevem téhož řádu, jenž objímá přírodu živou i se společností lidskou.“⁴⁶ Tím vším chce Bláha zdůraznit, že „mravnost, jak se s ní setkáváme ve společnosti lidské, není tu náhlým zjevením, není tu něčím z ničeho začínajícím, není ničím contra naturam, nýbrž je složitějším projevem téhož životnostního řádu, jenž může být zjištěn již ve světě předspolečenském.“⁴⁷ Mravnost je tedy podle Bláhy přirozeným projevem lidské sebezáchovnosti, člověk si ji vytváří „na podkladě základních potřeb sebezáchovnosti a družnosti s přirozenou nutností.“⁴⁸

Toto pochopení mravnosti jako složitějšího projevu řádu živé přírody těsně souvisí s řadou dalších momentů Bláhova pojetí mravnosti:

a) Umožňuje vymezit mravnost jako specificky lidský jev a přitom dát hlubší význam analogiím mezi světem živočišným a lidským. Bláha sice připomíná, že v přírodě nemáme co činit s opravdovou mravností (rodinnou láskou, věrností, obětavostí, solidaritou apod.), avšak předpokládá, že na základě mnoha případů chování živočichů „přece jen musíme uznat, že ten řád, který tvoří pevnost a soudržnost společenského života, řád mravní, kořeny svými zarůstá až do říše živočišné“. Živočichové „projevují svou životnost takovým způsobem, že předznačují řadu vlastností, jež jsou charakteristické právě pro společnost lidskou.“⁴⁹ Jde samozřejmě o vlastnosti, které umožňují a podporují soužití: soudržnost, pomoc, podřizování se celku.⁵⁰

Bláha se však nedovolává přírody, aby ji povýšil na normu pro člověka. V přírodě jsou předznačeny nejen vlastnosti, které u člověka hodnotíme jako dobré, ale také vlastnosti a vztahy, které hodnotíme jako špatné. Příroda Bláhovi není vzorem, ale svědectvím, že stejně jako v ní, tak i ve společnosti jsou nutné nejen vlastnosti a vztahy, které soužití narušují, nýbrž také vlastnosti a vztahy, které zachování společnosti umožňují a podporují.

Zdá se, že jednota světa přírodního a lidského je pro Bláhu ontologickým základem optimistického přesvědčení, že mravnost jako nutný projev řádu všeho živého je neznikitelnou součástí lidské skutečnosti a mění se tak, jak to odpovídá potřebám sebezáchovy a životnosti člověka a společnosti.

Souvislost mravnosti s přírodním řádem nevidí Bláha jen v podobnosti „životnostních projevů“ říše živočišné a lidské. Také člověk je součástí živé přírody, a proto naše mravnost je „kořeny dosud bezpečně nezjistitelnými zarostlá i do naší organické podstaty.“⁵¹ Mravnost je sice podmíněna uvědoměním, avšak má svůj zdroj již v člověku jako organismu: „neboť co si člověk o své vlastní mravní osobnosti uvědomuje, je jen nepatrná rozumem osvětlená část, jež pozvolna se ztemňuje až do pozadí úplně tmavého, je jen koruna, jejíž kmen zarůstá do husté spleti podzemních kořenů, do naší organické podstaty, odkud bere naše mravnost též živné šťávy, plodivou mizu své existence.“⁵²

Tedy lidé mravnost vytvářejí, ale vytvářejí ji nutně, mravnost se v lidském životě prosazuje nejen prostřednictvím rozumu, ale prostřednictvím všech stránek člověka. Není tvořena poznáním, neredukuje se na intelekt a nelze ji rozumem ani plně postihnout, je v podstatě něčím citovým. Ovšem také city a chtění jsou momentem onoho řádu, jímž vše živé směřuje k sebezachování a životnosti. Jsou momentem řádu, jímž v podobě mravnosti směřují k sebezachování a životnosti také lidé a společnost.

⁴⁶ Tamtéž, str. 112.

⁴⁷ Tamtéž, str. 115.

⁴⁸ O laický základ mravní výchovy, str. 24; srov. též Vědecká morálka a mravní výchova, str. 101 a 102.

⁴⁹ Vědecká morálka a mravní výchova, str. 110 a 111.

⁵⁰ Nutnost obětavého sloužení částí celku dokládá Bláha s odvoláním na biologa M. Verworna zcela naturalisticky: „Jako je organismus, tento buněčný stád, výsledkem kompromisu mezi jednotlivými

buněčnými jedinci, kompromisu, v němž každá buňka ztrácí část své samostatnosti, obětující ji prospěchu, jež má ze spoluzítí s ostatními... tak i nesmírná říše všeho živého, jež je i hmotnost, i organizace, i duševnost individuální i duševnost kolektivní, udržována je ve své organické celistvosti a svém vývoji jen vzájemným obětavým, kompromisním sloužením všech částí celku.“ (Vědecká morálka a mravní výchova, str. 113.)

⁵¹ Tamtéž, str. 114.

⁵² Tamtéž, str. 112–113.

Bláhovi je mravnost jevem lidským, závisí na lidském vědomí, avšak přece je něčím, co se v člověku prosazuje nutně, jako projev vesmírného řádu. Proto mohl Bláha akcentovat tvořivost člověka a nepocíťovat přitom úzkost, zda tato tvořivost nesejde na sestě.

b) Začleněním mravnosti jako specificky lidského jevu do řádu živé přírody je Bláhovi dána funkce mravnosti i její základní princip: stupňování duchovní životnosti individua a společnosti. „Tak mravnost, jsouc výrazem přirozené potřeby společenského života, projevem její duchovní životnosti, není v jedinci ničím jiným než posilováním, stupňováním této duchovní životnosti v jiných, ve společnosti. To je princip, do něhož mohou vstoupit všechny dosavadní mravní principy.“⁵³

Jednota lidského světa a živé přírody je zde tedy termínem „životnost“ zachována, avšak současně je obecně přírodní specifikováno jako lidské momentem duchovnosti. Později uvidíme, jak Bláha pojal význam mravnosti pro „životnost společnosti“. I když s tímto pojetím nebudeme moci souhlasit, nelze nevidět humanistický ráz a podnětnost jeho pojetí duchovní životnosti.

Morálka byla již nespočetněkrát vztažena k potřebám člověka. Bláha mezi těmito potřebami zdůraznil potřebu víry v lidkost, spravedlnost, nezištnost, lásku, potřebu radosti a štěstí pro schopnost člověka lidsky žít. Stupňování životnosti Bláhovi neznamenal jen možnost zachování biologického života člověka, nýbrž posilování jeho schopnosti žít specificky lidsky, tj. žít nejen proto, že žije, ale proto, že chce žít, že je pro něho život hodnotou.

4. Harmonizační funkce mravnosti

Člověk se může zachovat jen ve společnosti a společnost se může zachovat jen jako funkcionálně diferencovaná jednota. Bláha ovšem ví, že „svět hospodářský a politický je naplněn různými konflikty, antagonismy a protiklady“.⁵⁴ Jak je tedy možné zachovat společnost jako jednotu

přes všechny rozpory, které ji ohrožují?

Mocenské a hospodářské konflikty mají být neutralizovány, vyrovnány vytvářením niterné, duchovní, mravní vazby společnosti. Bláha je přesvědčen, že „všechny tyto pro vnitřní život společnosti i pro vzájemný vztah různých společností nebezpečné částečnosti, spory a konflikty mohou být smírně rozřešeny ve vyšší oblasti duchovní. Neboť ve jménu jakých hodnot mohou být urovnány, harmonizovány, neutralizovány? Jedině ve jménu hodnot jako je pravda, láska, spravedlnost, snášenlivost, mír, tj. právě oněch hodnot, jež jsou řádovými hodnotami člověka etického. Jedině této duchovní oblasti bylo propůjčeno hledisko celistvosti, jež oblastem ostatním (hospodářské, politické a někdy i právní) zůstalo odepřeno.“⁵⁵

Bláha tedy připisuje etickým hodnotám harmonizující funkci, jejich úlohu v procesu sociální diferenciaci opomíjí. Hodnoty mohou ovšem tuto harmonizující funkci plnit, jestliže jsou samy mimo oblast antagonismů. Bláhův důraz na „zvnitřnění“ mravního hodnocení má tak v jeho koncepci značný význam. Toto zvnitřnění totiž mimo jiné znamená, že „při etickém hodnocení platí: dobro pro dobro, ctnost pro ctnost, spravedlnost pro spravedlnost. Tu převládá radost z vnitřního stálého tvoření duchovní stránky životnosti.“⁵⁶ Hlediska prospěšnosti, příjemnosti, nátlaku jsou zde jen vnějšími zřeteli, neboť „mravnost tryská nezadržitelně z nitra duševnosti“.⁵⁷ Jedinou etickou libostí je „radost nezávislá na vnějších okolnostech a statečích tohoto světa, radost daná moudrým názorem, štěstí sebeovládání a samostatnosti“.⁵⁸

Mravnost je tedy v podstatě nezávislá na oblastech, v nichž jsou lidé konflikty rozdělováni.⁵⁹ Může se projevit ve všem, ve sféře hospodářské i politické, ale pak je i zde elementem harmonizujícím.

Aktivismus filosofie mravnosti, kterým Bláha doplňuje pasivismus čisté vědy, tedy znamená kladení hodnot a ideálů jako

⁵³ *Mravní výchova ze stanoviska sociologického*, str. 24.

⁵⁴ *Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 86.

⁵⁵ Tamtéž, str. 86–87.

⁵⁶ *Filosofie mravnosti*, str. 31.

⁵⁷ Tamtéž, str. 58.

⁵⁸ Tamtéž, str. 168. – Zdůrazněním mravní autonomie, sebezákonnosti člověka nazývá Bláha vědomí na Kanta, jehož „apriorismus ovšem přijímá jen ve smyslu „apriorismu sociálního“ a jehož rigo-

rismus doplňuje pojetím morálky jako radostného tvoření.

⁵⁹ Hospodářské a politické poměry souvisejí podle Bláhy s mravností v tom smyslu, že je marné kázat o mravnosti, nemají-li lidé nezbytné životní potřeby. Bída je překážkou „radostného tvoření duchovního řádu společnosti“. Odtud Bláhův požadavek reformovat z mravních důvodů společnost tak, aby byl všem zajištěn jistý „normální životnost“ (*Filosofie mravnosti*, str. 137; srov. též *Vědecká morálka a mravní výchova*, str. 137–138).

principů umožňujících sociální sjednocení vně sféry sociálních rozporů. „Filosofie aktivismu“ je tak „filosofií duchovní harmonizace společnosti“. Bláhův vřelý vztah k poválečné republice mu bránil hledat řešení společenských antagonismů v jejich vlastní oblasti. Předpoklad, že společnost je mnohofunkční organismus, jehož každá funkce je autonomní (i když nikoli izolovaná) a směřuje k naplnění svého specifického určení,⁶⁰ mu umožnil hledat východisko v oblasti mravní. Ostatně také výrazně additivní způsob jeho etického myšlení⁶¹ ho takřka nutně vedl k tomu, že oblast rozporů pouze doplnil oblastí domněle jednoty.

5. „Aktivismus personálního humanismu“

Kdyby bylo skutečně možné překlenout ve jménu pravdy, lásky a spravedlnosti společenské rozpory a jejich důsledky, pak by byl rozvoj mravnosti hlavním prostředkem společenského pokroku. Bláha k tomuto důsledku dospívá a vidí ve výchově a mravním sebezdokonalování člověka skutečně prostředek základní:

„Jakmile se lidé jedinci dají jednou do odklizení zla sami v sobě, nesnou ani kolem sebe taková zla jako je nevědomost, kořistnictví, válka, korupce, nesnášenlivost, nespravedlnost. Morálka útvarů společenských má zajisté svůj nutný předpoklad v morálce individuální. Tam, kde lidský jedinec dovedl vypěstít ze své duše plané duši ušlechtilou, učinit ji zdrojem tvoření hodnot duchovních a mravních i naplnit ji pozornou úctou ke všemu, co platí pod zákonem ducha, tam i útvary společenské jako je rodina, povolání, organizace politické, hospodářské, kulturní, budou se hýbat kvasem sil duchovních a mravních, bude v nich zářením i úsilím kultivovaných duší pronikat atmosféra a vláda duchovního řádu.“⁶²

Tento závěr je nejen nutný důsledek principů Bláhovy etiky, ale jistě též hluboké přesvědčení jeho mravně ušlechtilé osobnosti. Nelze však nevidět, že Bláha, který tolik zdůrazňuje smysl pro skutečno a z tohoto hlediska vytýká socialismu, že je v některých svých formách spíše „so-

ciálním utopismem či mysticismem“, sám dospěl ke koncepci, jejíž vyústění lze nazvat etickým utopismem.

*
*

Mohlo by se zdát, že toto vyústění Bláhova pokusu doplnit čistou vědu filosofií mravnosti svědčí v neprospěch filosofie. Skutečně však svědčí jen o tom, že filosofii nelze z vědy eliminovat a proto ji ani nelze vědu doplnit. Ani u Bláhy nedoplňuje filosofie vědu, nýbrž stojí už u jejích základů, u pojetí lidské skutečnosti a společnosti. Filosofie prostě vědou proniká. Někdy k jejímu prospěchu, někdy k její škodě. Nelze ji vyloučit. Lze si ji nanejvýš neuvědomit nebo ji ignorovat. K její škodě i ke škodě vědy.

Резюме

Карел Главоны: Этика П. А. Благи

1. Проблема объективизма нравственности и философии

Блага исходит из объективистически направленной Дюркгеймовской школы. Однако позитивистический объективизм его одновременно и удовлетворяет и не удовлетворяет. Этот противоречивый подход не дает ему возможности преодолеть на деле объективизм. Философ стремится дополнить его субъективизмом и ликвидировать его пассивность.

Это стремление ведет к пониманию целой человеческой действительности. Во первых Блага не понимает человека и общество в качестве сущестующего, который просто существует и объясняет его существование тем, что его лишь постоянно создают люди. Во вторых основной предпосылкой человеческой действительности является требование, чтобы она была прожита в качестве ценности, чтобы была волея и стремилась к идеалу. Таким образом оценка и создание идеала является не только субъективным, менее значительным отношением человека к его существованию а важной частью этого существования, является не только фактором человеческого сознания, но и фактором человеческого бытия.

Основной причиной попытки Благи перешагнуть пределы позитивистического объективизма и пассивности является его понимание нравственности как фактора развития духовного строя общества из внутреннего мира человека. Однако как только Блага начинает практиковать нравственность как добровольную самопроизвольную внутреннюю активность человека, он не может исследовать этические нормы и моральную оценку в качестве фактов. Проблема отношения человека,

i индивидуální, objektivní i subjektivní; nejen rozum, ale i cit a vůle; nejen názor, ale i přesvědčení; ani spekulace, ani jen fakta a historismus atp. Každý moment tedy „doplňuje“ momenty dalšími.

⁶² Vědecká morálka a mravní výchova, str. 200.

⁶⁰ Vědecká morálka a mravní výchova, str. 200.
⁶¹ Bláha se chce programově vystríhat všech jednostranností. Pro způsob, jímž toho chce dosáhnout, je charakteristický tento typ formulací: absolutno i relativno, řád i proměna, podřazenost i rovnost, svoboda i závaznost, prvek kolektivní

оценки и вообще решение вопроса «что должно быть» оказывается в центре его внимания.

Этика в качестве науки должна быть по мнению Благи, однако, «чистой теорией», ее нужно избавить от какого-либо нормативного фактора. Поэтому философия должна дополнить науку а проблематика ценностей и идеала является предметом философии. Попытка Благи преодолеть пассивность чистой науки, ведет не только к подчеркиванию значения философии, но и к ее пониманию не только как позитива и совокупности всеобщих достижений науки а к определению ценностей и идеала к пониманию философии как творческого звена жизни человека и общества.

II. Этические итоги понимания Благи вселенной и общества

Этику Благи нельзя понимать только в социологическом плане. С точки зрения оптологической она основана не только на его понимании существования человека, но уже в плане жизненного существования вообще. Идея единства вселенной, предположение «закономерности вселенной» превращает аналогию природы и общества в составную часть взглядов Благи на общество и нравственность. Понятие строя, которое является наиболее часто встречающимся понятием в этике Благи, повышается по атрибут каждого существа. В виду того, что строй, однако, не осуществляется людьми «в идеальной совершенности», он познаваем не только в качестве того, что существует, но и как нечто, что должно быть.

Блага трактует нравственность под сильным влиянием понимания общества, основанного на понятии «социальной ситуации». В этом понятии общества как духовного единства проявляются объединяющие процессы в качестве единственного общественного фактора, в то время как разобщенность и конфликтность являются разрушающими факторами. Хотя это понимание может показаться «чисто теоретическим», оно на самом деле в значительной степени «практично». Оно содержит не только определение того какого общества, но и каким оно «должно быть» если будет существовать. А так это «должно быть» во первых не является необходимостью природы, т. е. его осуществление зависит от людей, и так, как во вторых, существование общества понимается как необходимое условие существования людей, имеет здесь определение того «что существует» уже значение определения того что «должно быть», при чем все это при условии, что люди ходят существовать. Это понимание общества не имеет таким образом действительно характер нормативный, однако оно «практично», т. е. относится к таким суждениям о действительности, которые высказываясь о человеческой действительности, о действительности зависящей от людей а ими определенно желаемой, стихийно направляет нормативное мышление. Философия нравственности Благи таким образом не возникает после науки. Она исходит из основ его понимания общества.

Блага часто ссылается на природу. Однако природа для него не является нормой, она

только свидетельствует о том, что как в ней самой, так и в обществе необходимы не только такие свойства и отношения, которые нарушают совместное существование, но и такие факторы, которые дают возможность сохранить общество. Так нравственность это человеческое явление, но несмотря на это, она осуществляется в силу необходимости как явление строя вселенной. Поэтому Блага мог подчеркнуть творческие свойства человека не боясь при этом, что эти свойства могут сбиться с практического пути.

Включение нравственности как специфического человеческого явления в совокупности живой природы обуславливается для Благи функцией нравственности а ее основным принципом: повышением духовной жизнестности личности и общества. Повышение жизнестности здесь не обозначает только возможность сохранения биологической жизни человека, но усиление его способности жить специфически человеческой жизнью, т. е. жить не только потому что он живет, но потому что он хочет жить, ибо жизнь является для него ценностью.

Основную социальную значительность нравственности Блага находит в ее гармонизирующей функции. В то время как область экологическая и политическая обременены противоречиями, которые общество разбирают, играют нравственные ценности роль объединяющую. Активность философии нравственности, которой Блага дополняет пассивность чистой науки, таким образом обозначает ценности и идеалы дающие возможность социального объединения вне сферы социальных противоречий. «Философия активности» представляет из себя таким образом «философию духовной гармонизации общества». Область противоречий дополняется только областью псевдоединства. Блага не удалось найти решение общественных антагонизмов в их собственной сфере и поэтому для него является в конце концов нравственное воспитание и самоусовершенствование человека главным средством общественного процесса. Таким образом этика первоначально понимаемая социологически становится «активностью личной гуманности».

Summary

Karel Hlavon: The Ethics of I. A. Bláha

I. The problem of objectivism, morality and philosophy. Although Bláha proceeds from Durkheim's objectivistically orientated school, positivistic objectivism simultaneously satisfies and dissatisfies him. This contradictory attitude makes it impossible for Bláha to overcome objectivism. He only wants to complement it by subjectivism and to eliminate its passivism.

This effort relates to the very conception of human reality: 1. Bláha does not conceive man and society as an entity which simply exists, but as an entity which exists only owing to the fact that it is continually created by people. 2. The basic prerequisite of human reality is the fact that it should be experien-

ced as a value, that it should be desired and related to an ideal. Thus the evaluation and the setting of ideals is not only a subjective unessential relation of man to his entity, but a substantial part of this entity; it is not only a moment of human consciousness, but also a moment of human existence.

Bláha's conception of morality as the outgrowth of the spiritual order of society from the individual's inward nature represents the decisive reason for his attempt to transgress the boundaries of positivistic objectivism and passivism. However, once he conceives morality as a voluntary, spontaneous, inner activity of individuals, he cannot examine moral norms and evaluation only as facts. The problems of man's attitude, of evaluation and, on the whole, of solving the question of "what should be" necessarily come to the focus of his attention.

According to Bláha, however, ethics as a science must be "pure theory", any normative moment must be eliminated from it. Science must, therefore, be supplemented by philosophy, the problem of which is just the problem of values and ideals. Bláha's attempt to overcome the passivism of pure science leads not only to emphasizing the significance of philosophy, but also to a conception of philosophy which is not a mere epistemology, nor a collection of scientific knowledge significant for the view of the world, but a determination of values and ideals, a creative component of the life of man and society.

1. The ethical conclusions of Bláha's conception of the world and society. Bláha's ethics cannot be conceived only on the level of sociology. It is ontologically anchored not only in his conception of human existence, but already on the level of living existence in general. The idea of the unity of the world, the assumption of "cosmic lawfulness" make the analogies between the natural world and the social world a part of Bláha's conception of society and morality. The concept of order that belongs to the most used concepts of Bláha's ethics is promoted to the attribute of all entities. Since, however, order is not realized by people in its "ideal fulness", it is not only recognized as what is, but also felt as what *should be*.

Bláha's conception of morality is strongly influenced by his conception of society based on the concept of "social situation". In this conception of society as a spiritual unity the integrating processes appear to be the only constructive social moment, whereas the lack of unity and conflict appears as a genuinely destructive moment. However "purely theoretical" this conception may appear, it is, in fact, highly "practical".

It defines not only what society is like, but also determines what it "must be" like, if it should exist. Since, however, 1. this "must

be" is not a natural necessity, i. e. its realization depends on men, and since 2. the existence of society is conceived as a necessary condition of human existence, the definition of what "is" assumes the significance of the definition of what "should be" — of course, under the condition that people want to exist. Thus Bláha's conception of society is, no doubt, not normative in the true sense, nevertheless, it is "practical", i. e. it belongs to the kind of statements on reality which, referring to human reality that depends on men and evidently is desirable for men, elementally regulate normative thinking. Thus Bláha's philosophy of morality does not come after science but has its roots already in the basis of his conception of society.

Bláha often appeals to nature, but nature is no norm for him; it supplies evidence that in nature as well as in society not only the qualities and relations negatively affecting co-existence, but also those rendering possible the preservation of society are necessary. Thus, for him, morality is a human phenomenon, yet it asserts itself as a manifestation of the cosmic order. Thus Bláha was able to stress man's creativity without simultaneously feeling anxious that this creativity might go astray.

The incorporation of morality as a specifically human manifestation into the order of living nature offers Bláha the function of morality and its basic principle: the intensification of the spiritual vitality of both the individual and society. The intensification of vitality means not only the possibility of preserving the biological life of man, but also the increase of his ability to lead a specifically human life, i. e. to live not only because he lives, but to live because he wants to live, because, for him, life represents a value.

Bláha sees the basic social significance of morality in its harmonizing function. Whereas the economic and political spheres are filled with conflicts dividing society, the moral values fulfil an integrating function. The activism of the philosophy of morality by which Bláha complements the passivism of pure science, therefore, means the setting up of values and ideals as principles facilitating social integration outside the sphere of social contradictions. Thus the "philosophy of activism" is a "philosophy of the spiritual harmonization of society". The sphere of contradictions is only supplemented by the sphere of a hypothetical unity. Bláha failed to seek the solution of social antagonisms in their own sphere, which made him regard moral education and self-improvement of man as the most important means of social progress. His ethics, originally conceived sociologically, thus leads to an "activism of personal humanism".

Osobnosti a dílu Bedřicha Václavka byla v prvních patnácti letech po jeho smrti věnována jen nepatrná pozornost. Je pravda, že už od poloviny třicátých let byl i svými názorovými odpůrci uznáván za jednu z čelných osobností naší marxistické kulturní avantgardy, za zakladatele české sociologie literatury, za tvůrčího teoretika a významného kulturního politika. Jeho role v organizaci jednotné protifašistické fronty a jeho činnost za okupace¹ pak prestiž jeho osobnosti ještě zvýšila a jeho dílo bylo v prvních poválečných letech shodně pokládáno za jeden z významných odkazů, o něž se bude opírat nově rozvíjená socialistická kulturní politika a marxisticky orientovaná literární věda.

Přesto všechno však badatel, který ještě před deseti lety obhlížel práce zabývající se Václavkovým teoretickým odkazem a dílem, mohl citovat jen tři nepříliš rozsáhlé časopisecké studie.²

V posledním desetiletí se situace podstatně změnila. Osobnost a dílo Bedřicha Václavka se stalo předmětem soustředěného zájmu a jeho odkaz byl postupně zpracováván a zpřístupňován.³ Vedle vzpomínkových článků a sborníků,⁴ bibliografií⁵ a sborníků z vědeckých konferencí⁶ byla teoreticky postupně zhodnocena Václavkova činnost kulturně politická, kritická

a organizátorská,⁷ máme znamenitou knižní monografii o Václavkovi jako literárním teoretikovi a o jeho podílu na vývoji marxistické estetiky mezi dvěma válkami,⁸ a byla též zpracována a zhodnocena jeho činnost novinářská v brněnské Rovnosti.⁹

Dosud nezpracována a nezhodnocena však zůstala právě ta část Václavkova díla, které on sám přikládal největší význam. Bedřich Václavěk se vždy považoval za sociologa literatury. Toto jeho základní zaměření, jež bylo také hlavní příčinou rozpaků a přehlížení jeho díla na počátku let padesátých, zůstává i po zevrubném zpracování ostatních stránek jeho díla nezmápanou oblastí, otevřeným úkolem pro znovuzačínající českou sociologii literatury.¹⁰ Následující řádky by chtěly být malým příspěvkem v tomto směru.

*

Osobitost Václavkova postoje, jeho zvláštní místo mezi ostatními literárními vědci a kritiky jeho doby, a jeho příspěvek k rozvoji naší uměnovědy jsou charakterizovatelné dvěma základními postuláty, jež kladl na výklad literatury, uměleckých děl i celé kulturní sféry společnosti. Byly to: 1. usilí o exaktní, vědecký výklad uměleckých jevů, vycházející

¹ B. Václavěk byl spolu s V. Vančurou a V. Černým členem ilegálního Výboru českých spisovatelů; zahynul v Osvětimi 5. března 1943. O Václavkově činnosti za okupace viz Jaromír Dvořák, *Tradice bojující*, KN Ostrava 1964.

² Ludvík Svoboda, *Bedřich Václavěk jako sociolog literatury*, Praha 1947; Josef Hrabák, *Bedřich Václavěk jako literární vědec*, Nový život 1953, s. 475–485; Květa Hanzlíková, *Bedřich Václavěk a sovětská literatura*, Sovětská věda-literatura 1955, s. 394–448. Jde o tři práce velmi rozdílné úrovně a zaměření: Svobodova studie byla původně přednesena na večeru v Literárně historické společnosti k čtvrtému výročí Václavkova skonu a je v hodnocení nejadekvátnější; Hrabákova stať byla psána také k výročí a zaměřuje se jen na jednu stránku Václavkovy činnosti, studie Hanzlíkové je velmi obsáhlá, ale hluboce poznamenaná deformujícím dogmatickým přístupem.

³ Vydávání Václavkových spisů, jež uvázlo r. 1952, bylo obnovené v nakladatelství Čs. spisovatel a pokračovalo svazky Tvorba a společnost, Praha 1961 a Literární studie a podobizny, Praha 1964.

⁴ *Index*, vzpomínkový sborník, Brno 1957; Jiří Tauber, *O Bedřichu Václavkovi*, Praha 1957; Ludvík

Kundera, *Václavěk a Halas*, Nový život 9, 1957 aj.

⁵ Bedřich Václavěk, bibliografický sborník, Olomouc 1957; Bohumil Marčák, *Z časů boje*, bibliografický přehled činnosti B. Václavka a F. Halase v časopise Slehy, Universitní knihovna, Brno 1962; aj.

⁶ Bedřich Václavěk, sborník, KN Brno 1963; *Václavkova Olomouc*, sborník, KN Olomouc 1962, 1963, 1964.

⁷ Ivo Možný, *Bedřich Václavěk jako kulturní politik, kritik, teoretik a organizátor naší literární levice v třicátých letech*, dis. práce fil. fak. UJEP, Brno 1956.

⁸ Květoslav Chvatík, *Bedřich Václavěk a vývoj marxistické estetiky*, Nakladatelství CSAV, Praha 1962.

⁹ Bohumil Marčák, *Z literárních zápasů brněnské Rovnosti*, Novinářský sborník 1965, r. X., č. 4.

¹⁰ Na potřebu navázat na pokrokové tradice v české sociologii kultury, zhodnotit dílo B. Václavka a tvořivě je rozvíjet už poukázal B. Bauman v recenzi Löwenthalovy knihy *Literature, Popular Culture and Society*, Sociologický časopis 6, 1965, str. 720.

z pozitivistických tradic české estetiky a filosofického myšlení, a 2. houževnatá snaha o objasnění problémů vzájemných vztahů, determinace a homologie mezi strukturou společnosti a strukturou literárních děl, respektive celou strukturou umění té které epochy a společnosti. Trvalým inspiračním zdrojem tu byl Václavkovy jeho marxistický světový názor.

Takto charakterizovatelný postoj k literárněvědné analýze byl základním pilířem Václavkovy celoživotní sociologické orientace. Jak se pokusíme ukázat dále, nedokázal sám jako kritik vždy dostát svým teoretickým postulátům, ale celý jeho častot složitý a pro současníky i velice překvapivý vývoj může být pochopen jako řada opakovaných pokusů analyzovat, vyložit a ovlivňovat literaturu z tohoto východiska.

Rozeznáváme je v zárodečných formulacích už ve studentských pracích Václavkových. Roku 1924 píše v recenzi Fischerovy monografie o Heinrichu Heinovi: „...literární historie bude musit... hledat svůj cíl v objasnění zákonů, podle nichž sklad společnosti působí na vývoj literárních forem, aby tak prospěla přítomnosti i budoucnosti.“¹¹ Jako žák Jakubců vycházel Václavek z pozitivistického výkladu literatury, v němž se projevoval přes Jakubcovu osobnost transformovaný vliv Vlčkův, Otakara Hostinského, Otakara Zicha a také Hyppolita Taina, J. M. Guyaua a Emila Hennequina. Svým pozitivismem se záhy diferencoval od tehdy velmi moderního a přitažlivého psychologicky orientovaného směru literární historiografie i od svědného příkladu Šaldovy „kritiky patosem a inspirací“. Jeho svazky s avantgardou a jeho marxistický světový názor ho učinily citlivým i ve vědecké práci ke zřetelům sociologickým a nedovolily mu zúžit pozornost na otázky formální či jazykové výstavby literárního díla a pojmát estetické hodnoty umění izolované od sociálních kontextů, ačkoli v době jeho kritických počátků působil v tom smyslu vliv ruských formalistů, Jakobsona, Šklov-

ského, Sakulina i později se konstituujícího Lingvistického kroužku.¹²

Nejvýznamnější je však Václavkův důraz na strukturální determinismus¹³ ve vztahu mezi literárním dílem a společenskou skutečností. V úvodu *Poezie v rozpacích*,¹⁴ své jediné systematizující teoretické knihy, jež nesla podtitul *Studie k sociologii umění a kultury*, Václavek formuloval nejpresnější oba své základní požadavky na analýzu a výklad uměleckých jevů. Svou studii otevírá slovy: „Tato kniha není beletrií, ale pokusem o vědecký výklad umění. Nešlo mně o beletrizující kritiku, ale o experimentální, exaktní uměnovědu, fundovanou sociologicky.“¹⁵ A uzavírá úvod prohlášením: „...snažil jsem se vyhnout se staré estetice obsahové čili sociologii témat. Ta leží nasnadě, není to však podle mého názoru vlastní sociologie umění. Ne jak se odráží v uměleckém díle skutečnost, ale jak působí na strukturu umění chtěl jsem sledovat. Nevyzvedl jsem ani zvlášť, jak se ve slovesném umění zrcadlí třídní zájmy a ideologie... Nevěnoval jsem jim zvláštního zájmu, protože svůj úkol jsem viděl jinde.“¹⁶ Studie věnované dosud Václavkovi byly koncipovány vesměs geneticky, všimaly si formování a zrání jeho názorů; je snad proto na místě zdůraznit, že toto metodologické Václavkovo východisko je stabilní. Ačkoli byl nucen pod tlakem kritiky, politických zřetelů i poznání vlastních omylů některé ze svých názorů revidovat, můžeme je vysledovat v logické kontinuitě v celém jeho díle. I ve své poslední vědecké knižně vydané práci *Pisemnictví a lidová tradice* znovu tento metodologický požadavek připomíná a vychází z něho.¹⁷

*

Toto základní zaměření přivedlo Václavka logicky hned na počátku jeho díla k sociologickému zájmu o kulturní jevy, teji na okraji nebo mimo oblast „vysoké kultury“, jevy, pro něž užívá soudobá sociologie termínu „masová kultura“. V již citované kritice Fischerovy monografie

¹¹ Bedřich Václavek, *Věda tvořivá*, Národní osvobození I, 7. 5. 1924, s. 5; citováno dle Chvatíka, cit. dílo.

¹² Vedle Jakubce patřili k Václavkovým univerzitním učitelům i Otakar Fischer a F. X. Šalda, oba reprezentanti psychologického výkladu literárního díla. O vlivech, jež působily na mladého Václavka, srovnej Chvatík, cit. dílo str. 33–35; a také Oleg Sus, *O Václavkově dualismu čistě poezie a účelné tvorby*, sborník Bedřich Václavek, Brno 1963.

¹³ Termín „strukturální determinismus“ není termínem Václavkovým. Užívá jej I. A. Bláha v rukopise *Systém sociologie – srovnání o tom Jan Macků, Poznámky k strukturálnímu determinismu v díle Arnošta Bláhy*, Sborník prací FF BU, str. 31, Brno 1966.

¹⁴ Bedřich Václavek, *Poezie v rozpacích*, Odeon, Praha 1929.

¹⁵ Tamtéž, str. 7.

¹⁶ Tamtéž, str. 12.

¹⁷ Bedřich Václavek, *Pisemnictví a lidová tradice*, Olomouc 1938.

vytýká mladý Václavěk psychologicky orientované uměnovědě, že se zabírá jen „nadprůměr vysoko vynikajícími jedinci“,¹⁸ a v jeho výtce je implicitně obsažen požadavek rozšíření zřetele i na oblast „méně výlučných“, masovějších kulturních hodnot a na problematiku jejich tvůrců a konzumentů. Vedle metodologického východiska působily však na Václavka jistě i činitelé mimoodborní: jeho politický postoj a s ním spojené vedení kulturní rubriky komunistického deníku Rovnost, jež ho přivádělo do denního styku s vkusem masového publika,¹⁹ jeho styky s německou avantgardou, i jeho postavení generačního kritika a teoretika v české avantgarde, jež měla pro poetické hodnoty německého filmu i ostatních „civilizačních“ kulturních forem zvláštní citlivost. Bedřich Václavěk patřil, vedle Karla Teige, k prvním, kdo se u nás pokusili o teoretickou analýzu těchto nových oblastí kultury, první, kdo se u nás začali obírat dnes tak rozvětvenou problematikou masové kultury. Václavěk, vedle zájmu o sociologii filmu, již se věnoval zejména ve dvacátých letech, a vedle celoživotního usilí o odpověď na problémy „lidovosti“ literárních děl, volí jistě nikoli náhodou i ve svých pracích z lidové slovesnosti problematiku kramářské písně, jevu, jenž je předstupněm k masové kultuře jak svou funkcí komunikativní, informační a zpravodajskou, tak i okruhem publika, k němuž se obrací.

Při sociologické analýze filmové produkce, vycházející z předpokladu homologie a interference struktur základny a nadstavby, rozlišil Václavěk tři základní činitele, jimiž je formována masová kultura: skutečnost, že umění je tu produkováno v procesu a podle zákonů hromadné, technicky vyspělé výroby; společenskou situaci, v níž se umělecký artefakt ocitá jako zboží na kapitalistickém trhu nabídky a poptávky; a zejména existenci publika, konzumentů s požadavky a vkusem determinovanými novým charakterem práce a volného času.

Před více než čtyřiceti lety, v době, kdy film byl jen němými blikajícími obrázky, rádio vysílalo ze stanu ve Kbělech pro několik desítek nadšenců a společnost ještě ani netušila, že právě překročila druhý

práh zmasovění, postřehl — a někde i anticipoval — zásadní novost, obrovský sociální význam a nové kulturní funkce filmu jako charakteristického fenoménu masové kultury.²⁰ Václavěk analyzoval film poněkud simplifikovaně jako „umění vyráběné strojem“; zdůraznil především jeho vliv, jež má na obsah i formu filmového umění skutečnost, že film je produktem výrobního procesu s diferencovanou dělbou práce, že je dílem kolektivu, kde se tvůrci jednotlivých fází výroby musí podřídit celku. Způsob, jímž bylo filmové dílo vytvořeno, se pak výrazně projevuje v jeho struktuře a je jedním z determinantů těch rysů filmu, jež soudobá sociologie označuje termíny „zákon nejnižšího společného jmenovatele“ a „homogenizace masové kultury“.

Zvlášť podrobně analyzuje Václavěk vliv obecnosti na strukturu filmového umění. Kino je mu „panoptikem masového publika“ a „film existuje především pro moderní lidi, kteří se dají nést dobou a žijí nevědomky podle zákonů, jež předepisuje přítomnost... Pro lidi však, kteří svým povoláním kotví v hospodářském zřízení starší doby (např. řemeslníci...), nemá film takového významu.“²¹ Václavěk poukazuje na vztahy mezi rozštěpením života na práci a volný čas, vystupňovanou dělbou práce, jejím zmonotoněním a ztrátou tvůrčího momentu z lidské práce — obecně tedy mezi jevem alienace na jedné straně a dychtivým přijímáním motivů dobrodružství a humoru ve filmu jako kompenzace, jako nejširších společných jmenovatelů na straně druhé. Soudobá sociologie uvádí obvykle ještě jako společného jmenovatele obsahů masové kultury motiv sexu, jež Václavěk ve své analýze neodkryl. Psal o němém filmu z počátků dvacátých let, kde se tento motiv vyskytoval převážně jen ve své sublimovanější formě, spíše jako motiv sentimentu.²²

Němý film mu však postavil před oči význam nejširšího společného jmenovatele masové kultury v oblasti formy, přivedl ho k pochopení tohoto významu a k docenění vizuálnosti filmu. Srovnáme-li jeho postřehy například s moderní Adorновou analýzou působení televize, vidíme, že tu anticipoval pochopení některých

¹⁸ Viz poznámku 11.

¹⁹ Srovnej Bohumil Marčák, cit. dílo str. 409.

²⁰ Bedřich Václavěk: *K sociologii filmu*, Pásmo I, č. 5-6, 1924, str. 4.

²¹ Srovnej soudobé analýzy masové kultury např.

v dílech Friedmannových, Löwenthalových, Kloskowské aj.

²² Srovnej o tom A. Kloskowská, *Masová kultura*, Praha 1967.

jevů masové kultury, jež se staly opravdu zjevnými, hromadnými a sociologicky analyzovanými až mnohem později. Opíraje se o pojmový systém Freudův a postřehy Lippmannovy, jež Václavěk neznal, ukazuje Theodor W. Adorno v *Prologu k televizi*, jak vizuální masová media zesocializovala akt konformizace k industriální civilizaci a jak komunikují stereotypy a paroly à la „Úspěch je to nejvyšší, co lze od života očekávat“, aniž by je vyzvedla z podvědomí jak tvůrců, tak i konzumentů, aniž by je slovně formulovala; předává je „ve stavu předpojmovém“ a „televizi si lidé odvykají řeči ještě víc, než jsou jí dnes odvykáni na celé zemi“.²³ Václavěk píše: „Nemaje řeči, je film omezen na psychologika, jež se dají vyjádřit tělesně — tedy na primitivní duševní vztahy, jež existují před řečí. Náznakem gesta film vyvolává celé komplexy představ. Je to nejzazší mechanizace a opět primitivismus, film se stává srozumitelným lidem všech ras a kultur, kteří mimo elementární city nemají žádných společných bodů. — Stále více ztrácí člověk dar ze slova budovat si svět. Žije méně. Lidé v poschodích činžáku, v restauracích, na ulicích, v elektrickách míjejí se němě... Obraz chápe moderní člověk bez námahy. A film je mu poezí zraku. Fotografie odhalila mu strašnou věcnost a krásu života.“²⁴ Postavíme-li vedle sebe tyto dva takřka přesně třicet let od sebe vzdálené texty, vidíme, že obrovský rozvoj sociologie, ale také světová hospodářská krize, světová válka, studená válka a úzkost atomového věku jenom obrátily znaménko před zjištěním v podstatě shodným. To, že Adorno analyzuje televizi nejen mluvící, ale už i barevnou a přenosnou, je proti němému filmu jen rozdíl v technickém pokroku, který na shodném charakteru apelu těchto dvou tak technicky vzdálených mass-medií nic neměnil. Skutečnost, že lidská řeč se stává příliš složitou, kultivovanou a tudíž redundantní v zprimitivizovaných interpersonálních vztazích uvnitř masové společnosti, vykazuje od překročení druhého prahu zmasovění dodnes progresivní trend.

Václavěk byl především okouzlen novými pozitivními možnostmi masové kultury,

její světovou integrační funkcí, její ohromnou komunikativní schopností, tím, že vyvádí člověka v zapadlých končinách světa z jeho izolace a spojuje ho s celým světem, že vychovává „novou sociabilitu“. „Film vede od jednotlivce ke společnosti“, píše nadšeně, a bez našich současných obav poukazuje na ohromné možnosti masového ovlivňování „těch, jejichž slovní poklad je nechudší, těch, kterých nedosáhne nikdy žádná kniha, nanejvýš leták nebo řečník před volbami, po nichž opět klesají do své anonymity“. „Je to obecenstvo, jež nemá jména, a přece existuje, jež svou početností je nositelem velkých duchových událostí a hybnou silou světa. Masa, jež musí být získána, nemá-li pokus o vytvoření nové společnosti zůstat bezvýsledným.“²⁵

Václavěk ovšem byl s to domýšlet také sociální i politické důsledky zneužití prostředků masového ovlivňování. V článku *O svobodný rozhlas*²⁶ se ozývá proti monopolistickému vlastnictví masových komunikací a upozorňuje na regresivní, konzervativní tendence v masové kultuře své doby. I na milovaném filmu si všimá latentního ještě trendu ke konformitě. „První filmy byly plny dobrodružnosti, byly ďábelské a strhávaly diváky ve svůj vír. Ale později odvážné, riskantní věci z filmu zmizely a na jejich místo se posadila měšťácká ušlechtilost. Měšťák triumfoval. Jsa sám příliš zbabělý k výstřednosti, dovoluje jen jedině ve filmu: mělkost. Okouzlující tempo bylo filmu vzato a usadila se v něm obtloustlá měšťáckost. Zmizelo dobrodružství, objevily se rodinné tragedie a hry. K čertu!“²⁷

Jak vidíme už na jazyce několika obsáhlejších citátů, Václavkův příspěvek k sociologii filmu je limitován publicistickým charakterem jeho článků z dvacátých let. Václavěk tu splácí daň nutnému univerzalistu pionýrů, ostatně programovému, polemicky stavěnému proti omezujícímu specialismu.²⁸ Přináší spíše jednotlivé postřehy než systematickou vědeckou analýzu, působí mnohde jako propagátor, šířitel poznatků světové avantgardní estetiky, než aby pracoval na soustavnější teorii masové kultury. Není k tomu povolán ani svým školením: byl vzdělán jako literární

²³ Theodor Wiesengrund Adorno, *Prolog k televizi*, Divadlo 2, 1965, str. 30–34.

²⁴ Bedřich Václavěk, *K sociologii filmu*, viz pozn. 20.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Bedřich Václavěk, *O svobodný rozhlas*, ReD I, č. 10, červenec 1928, str. 354–6.

²⁷ Bedřich Václavěk, *K sociologii filmu*, viz pozn. 20.

²⁸ Viz str. 356.

historik a teoretik a toto své vzdělání si rozšířil ročním studijním pobytem na berlínské universitě, kde poslouchal divadelní vědu; jeho znalosti sociologie však jsou omezeny na dobově aktuální avantgardistickou literaturu, a hlubší znalost základů a širší orientace v obecné sociologii nemarxistické jeho doby mu chybí.²⁹ Na rozdíl od svých přátel, Maďara Moholyho Nagyho, jenž se stal později profesorem Bauhausu, a Karla Teigehe, jehož celé dílo má aspirace obecné kulturní sociologie, Václavek v době, kdy utopismus prvního nadšení bylo třeba korigovat systematickou analýzou příčin, proč se nesplnily revoluční naděje kladené v masová media, po opadnutí avantgardního nadšení a také po oslabení osobního kontaktu se sociologií filmu a rozhlasu přestává jí věnovat pozornost.

*

Jeho články o masových médiích z dvacátých let se však dotýkají ještě jednoho aspektu, jehož problematiku nepouští ze zřetele ani poté, co se masovými médii přestal zabývat a soustředil se především na otázky literárněvědné. Je to problém umění jako zboží na trhu nabídky a poptávky, problém palčivý nejen pro masovou kulturu, jež je vědomě vyráběna jako zboží, ale i pro umění s vyššími aspiracemi, jež se na zbožním trhu ocitá volky nevolky. Otázka umění jako zboží je neobvykle významná proto, že se tu stává zjevným vztah, vazba, již se i revoltující umění nakonec ironicky stává součástí struktury společnosti, proti níž se bouří, struktury společnosti zbožních vztahů, reifikace a fetišizace hodnot. Problematika umění jako zboží pak v sobě zahrnuje další otázky existence dvou kultur a existence umění pro lid a umění pro elity, otázky čisté a účelové tvorby, otázky sociálního zarazení moderního umělce a problém rozpadu publika i rozrušení integrity osobnosti konzumenta, ale zejména otázku, kterou Václavek považoval za podstatnou, totiž problém možnosti zpětného působení uměleckého díla na mimouměleckou skutečnost. Neboť, ačkoliv to nikde takto neformuloval, hledal celým svým dílem odpověď nejen na otázku, jak působí společenská skutečnost na strukturu umění, ale také na otázku, jaké jsou mechanismy a

možnosti zpětného působení umění, a zejména literatury, na strukturu společenské skutečnosti.

Při analýze fetišizace se Václavek neopírá přímo o Marxe, ale přejímá jeho pojetí přes německou avantgardní uměnovědu, Lu Märtenovou a zejména Wilhelma Hausensteina.³⁰

Hledaje kořeny rozporů, do nichž moderní umění stále hlouběji zapadá, a usiluje vysvětlit tvorbu umělců, jejichž byl generačním druhem a skupinovým teoretikem, zdůrazňuje Václavek dvě skutečnosti: 1. S prohlubující se délbou práce oddělilo se umění od řemesel, v uměleckém díle dominovala estetická funkce, umění se zřeklo funkcí užitných a umělci se konstitovali ve zvláštní sociální skupinu, relativně značně nezávislou, specializovanou na tvorbu estetických hodnot a svými sociálními vazbami značně vzdálenou konzumentům umění. 2. Segregací umělců od publika a jejich osvobozením od závislosti na konkrétním zaměstnavateli ztrácí umění také pevnou sociální objednávku a stává se závislým na abstraktní moci trhu, korumpující a deformující.

Při analýze těchto dvou základních trendů ve vývoji umění od renesance ukazuje Václavek na jejich divergenci, jež vhání moderního umělce do neřešitelných rozporů. Osvobození umění od užitných, mimoestetických funkcí a jeho specializace s sebou přináší jako zisk prohlubující se zjemnění výrazových prostředků, což dovoluje umělci vyjadřovat se daleko diferencovaněji a prohlubuje jeho záber; zároveň to však činí předpokladem konzumpce zvláštní schopnosti, jisté školení a čas k náročnému vnímání. Toho se ovšem běžnému konzumentu nedostává, a tak se zužuje společenská základna umění. Vyrůstá úzká vrstva lidí kultivovaných, zatímco „nezúčastněná masa upadá co do vnímacích schopností stále více do barbarství.“ Možnost a nutnost realizovat svá díla na trhu činí umělce „svobodným“, nezávislým na konkrétním zaměstnavateli a konkrétní zakázce; hledání odbytu na volném trhu nabídky a poptávky však na něho působí rozpornými, deformujícími vlivy. Je tlačěn buď k nivelizaci, k přizpůsobení se nejnižším společným jmenovatelům, protože nejpotřebnější vlastností zboží je, aby se

²⁹ Dokládá to například literatura, citovaná v jeho *Poezii v rozpacích*, cit. vydání.

³⁰ Srovnej Václavkovy recenze těchto děl v *Socio-*

logické revul, roč. 1930–34; srovnej též Bohumil Marčák, cit. dílo str. 76.

hodilo pro všechny, a vnímací schopnosti masového konzumenta zákonitě upadají; anebo ho situace nutí k úsilí o virtuozitu, ke snaze strhnout na sebe pozornost v silné konkurenci o získání nepoččetného kultivovaného konzumenta. Publikum jako homogenní skupina vůbec v kapitalismu mizí, v individualistické společnosti se komunity drobí a atomizují a Václavek v ní zjišťuje charakteristiky, jež moderní sociologie označuje jako rysy „masové společnosti“ a proces mizení „veřejnosti“. V této situaci „umění ztrácí svůj starý význam prostředku styku mezi lidmi, stává se soukromou záležitostí, umělec osamotňuje. Moderní individualistická samota rozbíjí bytí v ubohé ostrovy a redukuje posleze kosmický i společenský život na psychologické funkce.“ Pokud trvá nějaká kompaktní konstituovaná společenská skupina, je to pevně institucionalizovaná společnost buržoazní; je však dáno jejím základním vztahem k hodnotám, že chce-li si umělec zachovat vnitřní svobodu, může to učinit pouze tím, že se staví mimo ni nebo proti ní. Současné však dochází k třídnímu přivlastňování umění. Zaniká stav, kdy umění bylo pro všechny, protože nepatřilo nikomu. Namísto všeobecného, každodenního konzumu uměleckých hodnot se z umění stává luxusní požitek jedinců, a ti, kdo jsou s to si umění přivlastnit a konzumovat ho, patří spíše ke vrstvě společensky úpadkové. Umění se stává „náhražkou života, velebenou a podporovanou měšťanstvem, protože je ventilem pro nahromaděné napětí, předstírá život tam, kde ho není, podává fikci života, plní funkci stimulace, dráždidla.“³¹

K tomuto sociologickému pohledu na vývoj a místo umění mezi ostatními společenskými jevy se Václavek dopracoval již ve dvacátých letech. Až na korektury, jichž si všimneme dále a jež nespočívají ve změněné analýze situace, ale v rozdílném hodnocení a v některých bodech v diametrálně odlišných závěrech pro uměleckou praxi, od něj nikdy neupustil.

V období, kdy byl teoretikem českého poetismu, pokládá za zákonitý následek této krizové situace intenzivní umělecké i sociální vyostření protikladů, „dualismus“, polarizaci kulturní produkce na dvě

nepřekrývající se oblasti, plnící rozdílné funkce a rozdílným způsobem společensky užitečné. Na jedné straně stojí kulturní jevy, pro něž dnes užíváme termínu „masová kultura“. Patří sem zejména biograf, rádio, jazzová hudba, literatura faktu a „žurnalismus“, a svým způsobem také funkcionalistická, konstruktivistická architektura. Jejich funkcí není saturovat potřebu estetičtí. Mají sloužit masovému člověku, pomáhat mu čelit ničivému vlivu strojové civilizace. Je to kultura, jež baví a rozptýluje, přináší motivy dobrodružství a humoru do zmechanizovaného života mas. Musí být jednoduchá, přístupná snadnému (vizuálnímu) vnímání i pro ty, kteří nemají přístup ke kultivovaným „filigránům“ vysoké kultury. Musí být funkční, užitková: slouží a je angažovaná, nastupující třída ji používá jako zbraně v třídním boji. Nesmí být mýtizována, obklopována falešnou svatozáří „Umění“, svatozáří, již se obklopovalo umění měšťácké. Nesmí skrývat, že je vyrobena pro trh a orientována na konzumenta, nesmí předstírat, vydávat se za něco, čím není.

Na druhé straně, osvobozena od všech funkcí mimoestetických, umělecká tvorba se může soustředit, specializovat výlučně na produkci estetičtí. Na rozdíl od starého umění však nikoli naplňováním zděděných forem jen individuálně odlišným obsahem, praktikováním a obměňováním hotových, vytvořených forem, fabrikací uměleckých děl, ale „stálým hledáním, stálým vytvářením nových skutečností“. Smyslem poetické tvorby bylo „saturování emotivního života“, „stupňování pocitu života a energie“.³² Poetická tvorba se programově zřikala působení obsahem, odmítala i působení prostřednictvím citů a myšlenek; usilovala o to, aby poetičtí bylo transponováno do primárních psychických a téměř fyziologických funkcí lidských, zrakových dojmů, jednotlivých volných asociací, a působilo primárně, bezprostředně. Tvorba sama ovšem — a v tom se vždy lišila Václavkova koncepce od teorie surrealismu — musí být tvorbou vědomou, ba co víc, Václavek v té době věří, že bude jednou sestavena „exaktní stupnice poetických představ naší doby“ a že básníci se už pokoušejí „podvědomě“ o exaktní me-

³¹ Srovnej Bedřich Václavek, *Krise umění*, Sociologická revue IV, 1933, č. 1, str. 63–69; Václavkovo pojetí zde nejpregnantnější a nejúplnější vyjádřené najdeme v celé řadě jeho statí a článků, zejména

však v knize *Poezie v rozpacích*, ke které tu v poznámce sám odkazuje.

³² Václavkovy termíny a formulace jsou citovány podle jeho knihy *Od umění k tvorbě*, Odeon, Praha 1928, 2. vyd. Dílo, Praha 1948.

todu; např. v Seifertově díle zjišťuje, že „sklad prvků ve tvar neděje se slepě, podle subjektivních měřítek jako dosud, ale objektivní metodou...“³³ Tato vědomá tvorba je obrácena cele k čtenáři; usilujíc o to, aby mu vybojovala „život nezkrácený a strašlivě krásný“, a vědoma si toho, že moderní člověk může věnovat poezii jen chvíli, chce mu ji dát čistou, nezředěnou, elementární. Soustřeďuje-li se takto osvobozená poezie, čistá tvorba, na tvorbu „nových krás“, neznamená to ovšem ztrátu kontaktu se skutečností, ale právě „vytěžení oné dávky neumyslné, iracionální poezie, kterou skrývá v sobě každá věc a každý lidský čin vedle své praktické účelnosti.“³⁴

Umělecká avantgarda, jež takto formulovala svou estetiku, si ovšem byla vědoma krizového stavu mimouměleckých skutečností. Jestliže odmítala bojovat poezií, nečinila tak proto, že by byla proti společenské angažovanosti tvůrce, ale proto, že byla přesvědčena, že vedle tvorby účelové, bojující, je třeba pěstovat i tvorbu čistou, jež je sama svou podstatou jako zbraň ve společenském zápase nevhodná, respektive bojuje v jiné rovině: nepopírá, ale vytváří pro novou společnost hodnoty jinak nevytvořitelné. „Řešení se přesunuje z ideologie v samu podstatu poezie... Nejde o filosofování v básních, ale o básnění.“³⁵ Tlak společenské krize však přivádí tuto poezii do rozpaků, vnučuje jí otázku: „V Evropě — bojišti, «světové nemocnici», zpívá se básníkům špatně. Mohou jen zpívat, ne bojovat poezií, ale jak zpívat uprostřed dusné tíže?“³⁶

Přistupujeme-li dnes k analýze těchto Václavkových teorií z přelomu dvacátých a třicátých let, musíme se vyhnout dvěma omylům. Na jeden už upozornil Oleg Sus:³⁷ Václavkova koncepce svádí své interpretu a kritiky k tomu, aby věnovali pozornost jen jedné její složce, poetickému programu „čisté poezie“, a nedoceňovali fakt, že čistá poezie je ve Václavkově pojetí neoddělitelnou, byť ostře odlišenou složkou, komplementárním pólem tvorby účelové. Tím základním, na co musí být soustředěna pozornost, je objev divergentních trendů uvnitř kultury, a dosud pod-

nětný pionýrský pokus o jejich sociologické vysvětlení. Druhým omylem, kterému bychom mohli podlehnout, je nedostatečné rozlišení Václavkova pokusu o kritickou analýzu vývojových trendů uvnitř kultury buržoazní společnosti na jedné straně, a jeho uměleckého, generačního programu poetického „čistého umění“ na straně druhé. Literární teorie je tradičně spjata s literární kritikou: nejen zkoumá předmět svého zájmu a objektivně konstatuje jeho stav, strukturu a vývojové trendy jako ostatní vědy, ale zároveň tento stav a v něm rozpoznané partikulární trendy aplikativně, vytyčuje jako literární normu; „generační kritik“ a „generační estetika“ je tu něčím velmi obvyklým, větší či menší míra subjektivit, něčím respektovaným. Vliv sociologie na vytyčování společenských cílů a norem je obvykle mnohem zprostředkovanější a její snaha být objektivní, speciální vědou obvykle sociologovi nedovoluje pokládat se za „skupinového“ či dokonce „generačního“; sociologie „patosem a inspirací“ je pak v moderní době dosti neobvyklá.

Položíme-li si tedy otázku pro Václavka — sociologa jediné případnou, nakolik bylo jeho vědecké poznání adekvátní skutečnosti, můžeme konstatovat, že další vývoj vědy, prohloubení našeho poznání a zvýraznění jevů ve Václavkově době latentních v zásadě potvrdilo správnost jím zjištěné tendence k polarizaci kultury v moderní společnosti na tvorbu účelovou a tvorbu čistou.³⁸ Tvorba účelová (literatura faktu, žurnalismus, kultura šířená masovými komunikačními prostředky) dovršila s pomocí sociologie proces sebepoznání, včetně poznání vlastních pozitivních sociálních funkcí (integrující síla v moderním nestabilním světě, tak zvaný „malý humanismus“ a jeho dezalienační vliv, aj.); byla poznána i jako hrozba posilující odcizení i stvrzující inercií masové rozšířených stereotypů.

V moderním umění je na druhé straně zaznamenáno jako prohlubující se trend další relativní zužování jeho komunikativní schopnosti, omezování jeho sociální základny na poměrně úzkou vrstvu kultivovaných konzumentů. V historii evropské

³² Tamtéž, str. 139.

³³ Tamtéž, str. 128.

³⁴ Tamtéž, str. 125.

³⁵ Tamtéž, str. 131.

³⁶ Srovnej Oleg Sus, cit. dílo str. 96, 98.

³⁷ Literatura věnovaná fenoménu účelové tvorby (masové kultuře) je dnes až nepřehledně bohatá.

Všeobecně je však kladeno rozpoznání tohoto fenoménu jako sociálního jevu do počátků čtyřicátých let a jako průkopníci sociologické teorie masové kultury jsou uváděni MacDonalď a D. M. White; srovnej o tom např. Bertrand Rosenberg a David Manning White, *Mass Culture*, Free Press of Glencoe; New York 1964.

kultury nacházíme od počátku tohoto rozdělení trvalou, nejrůznější se projevující snahu o jeho překlenutí. Projevuje se buď úsilím toto rozdělení zapřít, skrýt, nebo prohlásit za neexistující vyloučením jednoho z jeho křídel, anebo zrušit toto rozdělení institucionálním obrácením směru vývoje rozbihačích se linií k jejich sjednocení, respektive vyplněním vzdálenosti mezi nimi nejrůznějšími pokusy o demokratizaci kultury a o osvětu nejširších vrstev populace. Jan Mukařovský upozornil již ve třicátých letech na proces, jenž proběhl v Sovětském svazu po revoluci: umělecká avantgarda ve spojení s avantgardou sociální nejprve usiluje o vyrovnání vkusu na úrovni nejmladší a tudíž nejvyšší estetické normy. „Avšak v pozdějším období ruského sociálního přerodu se uplatňuje snaha najít estetický ekvivalent beztržní společnosti ve vyrovnání vkusu na střední úrovni.“³⁹ Také v naší kultuře byl podniknut svým rozměrem gigantický pokus o sjednocení na střední úrovni institucionálním zabráněním publicity jak „nejnižšímu“, vysloveně se konzumentovi podbízejícímu „umění“ (zjevný kýč), tak umění „lidu nepochopitelnému“ a tedy „cizímu“, a tedy „nepřátelskému“. Tento pokus byl podniknut na počátku padesátých let; už z našeho nepatrného odstupu je však zřejmé, že ve své metodě fakticky ztroskotat: nepodařilo se vyloučit a trvale zatlačit „populární kulturu“ orientovanou na zákony trhu, neboť se i v době nejtuzší prohibice šířila neformálními cestami nebo kamuflovaná oficiálními komunikacemi a její úbytek byl pocíťován jako nenasycená sociální potřeba; zrovna tak se však nepodařilo zabránit vzniku děl „výlučného“ umění, zastavit umělecké výboje. Musíme zaznamenat pouze nesporné zbytnění kulturní produkce děl „střední“ úrovně, jejichž sociální působení bude ještě zapotřebí zkoumat. Nejen u nás, ale všude v industriálních společnostech se rozšiřující oblast „hybridů“, akademického kýče, literatury pro snoby i jevy mechanické homogenizace (vydávání skutečných uměleckých děl v masových nákladech i lidové vydání Jirásky, šíření Beethovena

v reklamních pořadech i populární operní árie na přání posluchačů-horníků, proložené hláseními o stavu těžby) regresivní proud relativního zužování komunikativní schopnosti moderního umění neanuluje, i když jej činí složitějším a do jisté míry kompenzuje jeho negativní vlivy. Pozitivní složka mechanické homogenizace je znehodnocována 1. homogenizací subjektivní (přijímáním uměleckých děl z vyšší kultury v masové kultuře navyklým stereotypem tak, aby se z nich vyloupily jenom motivy, jež od masové kultury je konzument schopen očekávat), 2. s ní souvisejícím vzrůstem polovzdělanosti, sociálního fenoménu, na jehož regresivní charakter poukazuje např. Adorno;⁴⁰ na některé charakteristiky tohoto fenoménu, jak se projevuje u nás, upozornil například Václav Havel.⁴¹

Bylo by tedy pošetilé, kdyby marxistická sociologie nechávala dále stranou tento Václavův pokus o teoretické pochopení jevu, jenž byl dalším vývojem potvrzen jako prohlubující se trend a jemuž je věnována už obsáhlá nemarxistická sociologická literatura. Musíme si pochopitelně uvědomit, že tento objev Václavek sdílel nejen s Karlem Teigem a českou avantgardou (nebo přinejmenším s českým poetismem),⁴² najdeme tu i četné filiace s již zmíněnou avantgardou německou a trvalý vliv uměleckých teoretiků porevolučního Sovětského svazu.

Ve své době působil tento přístup ke kultuře především svou otevřeností. Rúžena Grebeníčková upozornila na práce Šklovského žáků, Nikitina, Grice a Trenina *Literatura a obchod*, a na obdobnou práci sovětských literárních vědců z počátku dvacátých let, jež demystifikovala literární tvorbu, zkoumajíc ji jako zboží a sociální oběživo. „V lefovské snaze řešit i otázky masového umění, odpovídat na požadavky, jež vznikaly novým sociálním odběrem, uzpůsobovat produkci konzumentu byla vůle naprosto otevřená, vědomě a poctivě deklarovat známky procesu, který byl do značné míry obecně platný pro celé dvacáté století, který však v dané době postupoval v buržoazních poměrech

³⁹ Jan Mukařovský, *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*, Fr. Borový, Praha 1936, str. 41.

⁴⁰ Theodor Wiesengrund, Adorno, *Teorie polovzdělanosti*, Orientace 1, 1966, str. 66–71, 2, str. 54 až 69.

⁴¹ Václav Havel, *Poznámky o polovzdělanosti*, Tvář 9–10, 1964, str. 23–29.

⁴² Oleg Sus v cit. díle poznamenává, že by bylo žádoucí provést srovnání díla K. Teigeho a B. Václavky ve dvacátých letech; plodné by bylo i srovnání avantgardistické estetiky německé, jež by vydělilo přínos teorie českého poetismu a také přínos Václavkův.

zakrytě, třebaže pronikal i do literatury takzvané umělecké (a ta, nechtěla-li otevřeně přiznat svou odvislost od publika, byla postupně pronikána — stejně jako literatura masová — konjunkturálními ohledy, přizpůsobováním se poptávce a vyhovováním zálibě čtenáře). Otevřená orientace k zájmům čtenářstva, nazývání věcí pravými jmény zaručovalo, že se nebude ve věcech umění předstírat. Tak se v těchto poměrech předem ztěžovala půda pro šíření kýče. Neboť kýč je založen na simulování uměleckých hodnot, na vydávání se za něco, čím není.⁴³

Chceme-li navazovat na obdobné snahy v české marxistické sociologii literatury, konkrétně u Václavka, vyžaduje to ovšem navazování kritické. Nejen ve své poetice je Václavek jednostranný; dobová omezení nalezneme i v jeho sociologickém přístupu k výkladu kultury. Byla patrná už Václavkovým současníkům. Eduard Urx ve své známé kritice *Poezie v rozpacích* vytkl Václavkovi simplifikaci, příliš zjednodušené pojetí determinace umění stavem techniky v dané době; svou platnost si zachovávala také výtka, že Václavek pomíjí ve svém rozboru prostředkující články mezi stavem výrobních sil a nadstavbou, zejména „psychologii společenského člověka, podmíněnou částečně bezprostředně hospodářstvím, částečně celým sociálně politickým řádem, který se nad ním zvedá“.⁴⁴ Urx také správně viděl, že dobová poetika, jež byla Václavkem podepírána sociologickou analýzou, působila zpět na jeho chápání vývoje kultury a vedla k absolutizaci rozporů mezi užitkovou a čistou tvorbou ve vývoji moderního umění, ke ztrátě smyslu pro jevy, jež se jí vymykají a tendence, jež ji kompenzují. I Urxovo upozornění na historickou omezenost „čistého umění“ se ukázalo správné.

Eduard Urx ve své kritice Václavkovy knihy však přijímá s nedůvěrou také (a především) její přihlášení se k sociologické metodě. Píše: „sociologie“ je pseudomaterialistická vědecká kategorie. Označení »sociologie« musí v nás vyvolat určité pochybnosti o vědecké ceně Václavkovy knihy, neboť je známo, že metody »sociologie« jsou v protívě k metodám historického materialismu. »Sociologie« už má

svůj třídní měšťácký profil. Neexistuje »sociologie« bez určité speciální sociologické metody, neexistuje »sociologie«, která pracuje metodou historického materialismu, dialektickým materialismem. Pouze historický materialismus je aplikací dialektického materialismu na společnost a historii. Bylo by možno nazvat historický materialismus »sociologií« pouze tehdy, kdybychom vyloupili ze zákonů společenského vývoje jejich konkrétní historický obsah. A to už by bylo nedialektické, abstraktní, falešné.⁴⁵

Tuto výtku Václavek nepřijal; je-li mu vytýkáno, že hlavní vada jeho knihy spočívá v tom, že místo konkrétního historického dění líčí jen všeobecné zákony, čili že „ze zákonů společenského vývoje vyloupil jejich konkrétní historický obsah“, souhlasí s odsouzením takového postupu, upozorňuje na Marxův požadavek specifikace vztahu mezi poměry v umění a poměry společenskými a cituje Thalheimera: „Nejde o abstraktní spekulaci, ale o konkrétní historické vyšetřování souvislostí.“ Je však toho názoru, že právě pro onu specifikaci může být sociologie velmi užitečná a cituje výrok Lu Märtenové k této otázce: „Specifikace (o níž mluví Marx; poznámka B. V.) se musí dít jen sociologickým způsobem.“⁴⁶

Dnes snad lze již se značnou jistotou říci, že další vývoj dal zcela zapravdu Václavkovi: Byla to ztráta smyslu pro konkrétní historický obsah, jež vedla na dlouhá léta ke stagnaci historického materialismu a byla v přímé souvislosti s odmítnutím sociologických metod jako nástrojů specifikace; soudobá marxistická sociologie pak, usilující vrátit zákonům společenského vývoje jejich konkrétní obsah, vychází z předpokladu možnosti existence sociologie, která pracuje metodou historického materialismu, dialektickým materialismem.

Резюме

Иво Можны: Бедржих Вацлавек как социолог массовой культуры

Работу Бедржиха Вацлавек (1897—1942), чешского социолога литературы можно характеризовать 1. усилением об научное точное изложение литературных явлений, исходящих из

⁴³ Růžena Grebeníčková, *O literatuře nízké, zábauně a masové*, Divadlo 1955, č. 4, str. 25–30.

⁴⁴ Eduard Urx, *Bedřich Václavek v rozpacích*, Tvorba V, 1930, č. 49 až 52; citováno dle Chvatíka, cit. dílo str. 287.

⁴⁵ Tamtéž, str. 285.

⁴⁶ Bedřich Václavek, *O marxisticko estetiku*, Tvorba VI, č. 7, str. 107.

традиций чешского эстетического и философского позитивизма; 2. систематическим стремлением объяснить проблему обусловленности и гомологии между структурой общества и структурой художественных, в частности литературных дел. Вацлавек при этом стремится, но собственной формулировке «избегать от старой содержательной эстетикой или социологией тем. По моему мнению это не собственная социология искусства. Не как в художественном произведении отражается реальность, но наоборот, как действует на структуру искусства...». Это направление привело Вацлавека в начале 20-х лет к интересу к идеям, которые современная терминология называет «массовой культурой»: лавочные песни, фильм, радиопередача, проблематика «народности литературных дел» и т. д. На кинокартине подчеркивает отношение между промышленным способом его производства, потребностью приобретения массового потребителя и гомогенизацию содержания. Далее уделяет внимание визуальности фильма и предвещает современные наблюдения о визуальности массовой культуры, которую характеризует из позитивной стороны, подчеркивает в особенности ее огромную коммуникативную способность. Проблема искусства интересует Вацлавека и в области «высокой» культуры, в частности потому, что делает очевидным отношение, которым восстанавливает искусство наконец прописки становится составной частью структуры общества товарных отношений и фетишизма ценностей, против которых выступает. В своем анализе ссылается на тенденцию эманципации социальной группы художников и их произведений от утилитарных функций к возрасту зависимости художников от абстрактной подкупательной силы рынка. Специализация искусства на эстетическую функцию делает потребление искусства в особенности требовательным; социальное развитие суживает социальную базу потребителей, которые способны выполнить возвышенные требования; зависимость от рынка ставит художников перед альтернативой: или добиваться дальнейшей более рафинированной виртуозности и овладеть небольшим рынком элиты, или смириться и создавать для многих «массовую культуру». Этот дуализм Вацлавек считает неизбежным последствием социального развития. Как литературный теоретик и критик защищает его открытое признание. И вопреки определенному современному ограничению, в особенности определенный механизм, работа Вацлавека превосходит многие направления современной социологии массовой культуры. Мы можем с пользой из нее исходить. Его работа предоставляет постоянно живые мотивы.

Summary

Ivo Možný: B. Václavek as a Sociologist of Mass Culture

The work of Bedřich Václavek (1897–1942), the Czech sociologist of literature, is charac-

terized by an effort to give a scientifically exact explanation of literary phenomena, proceeding from the traditions of the Czech aesthetical and philosophical positivism; by a systematic endeavour to throw light upon the problem of determination and homology between the structure of society and the structure of artistic, especially literary works. In pursuing these aims, Václavek — according to his own formulation—tries “to avoid the old aesthetics of content or the sociology of themes. This kind of sociology may easily be developed; yet, to my opinion, it does not represent the true sociology of art. My aim was to find out not how reality is reflected in a work of art, but what effects it has on the structure of art...” As early as the twenties this orientation brought Václavek to an interest in the phenomena called by the contemporary terminology “mass culture”: stall keepers’ songs, the film, broadcast, problems of the “popular character” of literary works, etc.

In discussing the film Václavek emphasizes the relation between its industrial way of production, the need to win the mass consumer and the homogenization of contents. He takes into consideration the visual character of the film and anticipates contemporary ideas about the visual character of mass culture. He considers mass culture from the positive aspect and places special emphasis on its prodigious communicative ability. The problem of art as merchandise interests Václavek also in the sphere of “high culture”, chiefly because it elucidates the relation ironically causing the revolting art in the end to become a component of the structure of the society based on market relations, reification and value fetishization, against which it revolts. In his analysis Václavek points to the divergence of the tendencies to emancipate the social group of artists and their work from utilitarian functions and the trend towards a growing dependence of the artists on the abstract corrupting power of the market. The specialization of art to the aesthetic function makes the consumption of art especially exacting; the social development narrows down the social basis of the consumers who are able to comply with the increased demand. The dependence on the market makes the artist face the alternative either to aim at a further, more refined virtuosity and to dominate the scanty market of the elite, or to resign and produce “mass culture” for the multitude. Václavek considers this dualism to be an inevitable consequence of social development; as a literary theorist and critic he defends its frank confession.

In spite of certain limits imposed by his time, i.e. especially a certain mechanism and simplification, Václavek’s work anticipated many trends of the modern sociology of mass culture and we may profit by drawing from it: it still yields vivid stimuli.

Než se pokusíme nastínit historii sociologie venkova a zemědělství, musíme nutně vysvětlit, co pod pojmem sociologie venkova rozumíme. U nás zakořenil především výraz sociologie venkova, ale pod ním zdaleka nerozumíme jen zkoumání sociálních vztahů a jevů v populaci mimoměstských oblastí. Je to historický výraz pro nejširší okruh zkoumání problematiky v oblasti společenských vztahů venkovského obyvatelstva, činného zejména v zemědělství, kterého se přidružujeme jen proto, že všechny ostatní názvy vyhovují ještě méně.

Úkolem této vědy, která není pouhou aplikací obecné sociologie, je poznávání obecných zákonitostí společenských vztahů a jevů v podmínkách venkova a zemědělské výroby se zvláštním zřetelem ke zkoumání sociálních důsledků vědeckotechnického pokroku. Zabývá se navíc společenskými problémy celého agroindustriálního komplexu se všemi složitými vztahy mezi městem a vesnicí, resp. rurálního kontinua (souvislosti vesnice s městem i jejich rozporů).

I když bohatá historie studia společenského vývoje venkova a zemědělství svádí k vyjmenování celé plejády velkých osobností,¹ které se zamýšlely nad rurální sociální problematikou, omezíme se jen na náznaky tohoto vývoje. Připomeneme, že to byly velké hospodářské a sociální problémy výživy, způsobené koncentrací početného obyvatelstva do měst a průmyslu, že to byly a dosud jsou tíživé problémy nerovnoměrné držby půdy a rozsáhlé migrace, důsledky první průmyslové revoluce, které umožnily přepravu potravin do velkých vzdáleností a tím jak obohacování velkých držitelů půdy, tak zbídačování drobného rolnictva, vznik výrobních krizí atd., které přímo vyvolávaly potřebu soustavného studia sociální problematiky zemědělství a venkova.

Zamýšlíme-li se nad vývojovými stupni v naší sociologii venkova, docházíme k této periodizaci:

1. *údobí* je dlouhou epochou před vznikem soustavného sociologického výzkumu, kdy se sociologická problematika venkova a zemědělství nevyvíjela z uznávaných společenských věd a politiky (možno je nazvat presociologickým). Ve světovém měřítku je to údobí přibližně do poloviny minulého století, v našich poměrech přibližně do vzniku ČSR (1918).

2. *údobí* je ve světovém měřítku periodou romantické idealizace selství a zdůrazňování jeho zvláštní funkce při regeneraci národa — „vědecké“ zdůrazňování národnosti. U nás tyto momenty jsou o to silnější, že se opírají o nespornou skutečnost obrozování českého a slovenského národa ze selského lidu a jeho kultury. Je to také údobí formulování programu československé sociologie venkova pod vlivem agrární ideologie a idealistických názorů na poslání zemědělského lidu, který je viděn diferencovaně jen marxisty. Toto údobí trvá přibližně do třicátých let, ale u nás přechází až do čtyřicátých let, kdy je paralizováno absurdností rasistických teorií, osvojujících si selskou ideologii pro potírání negermánských národů. (Možno je nazvat údobím idealizace selství.)

3. *údobí*, nastupující v třicátých letech, je periodou intenzivního pronikání rurální sociologie a vědeckých metod do sociologického výzkumu vesnice. Je typické monografiemi vesnic a širokým uplatňováním empirických metod. Objevují se kritické hlasy vůči převážně popisným metodám americké rurální sociologie. Třicátá léta jsou současně etapou dozrívání filosofie selství, i když v této době ruralismus v literatuře a filosofii selství sice nekvetе, ale vydává své dobré i zkažené plody. Toto údobí v podstatě končí osvobozením od nacismu, ale přechází až do roku 1948

¹ O vývoji sociální problematiky zemědělství informuje velmi podrobně práce J. Taubera *Zemědělská výrobní družstva*, Praha, Vesmír 1948, str. 192.

a dále. (Lze je nazvat údobím popisné monografickým.)

4. *údobí* je periodou oficiálního odmlčení sociologie a tudíž i sociologie venkova jako uznávané vědy. Není to tak zcela promarněné údobí. Dochází k intenzivnímu studiu marxistických idejí a poznává se hodnota historického materialismu jako základní metody ve společenských vědách. V této etapě dochází k prvním pokusům o využití této metody při studiu sociální problematiky čs. zemědělství v Československé akademii zemědělských věd, kde se objevují první sociologické práce většího významu a rozsahu po roce 1953. Jejich vznik spadá do údobí, kdy se projevují první vážné sociální a kulturní problémy v důsledku socialistické přestavby zemědělství a přednostního budování průmyslu. Toto údobí trvá přibližně do počátku 60. let. (Možno je nazvat údobím transformačním.)

5. *údobí* je periodou prudkého rozvoje československé sociologie a tudíž i sociologie venkova, resp. její vydělené části „sociologie zemědělství“. Počíná vznikem Čs. sociologické společnosti (1965), resp. její sekce pro sociologii venkova, Institutu sociologie venkova a historie zemědělství a sociologických kateder na vysokých školách zemědělských. Je to současně údobí intenzivního studia světové sociologické literatury a osvojování výsledků světového přínosu z pozic vědeckého světového názoru. Výzkum se orientuje na základní problémy socialistického zemědělství a socialistické organizace společnosti v podmínkách života na venkově. (Toto údobí lze nazvat údobím regeneračním.)

Je celkem nesprávné odvozovat vznik sociologie venkova jen ze studia společenských poměrů severoamerického venkova, které bylo zahájeno na počátku tohoto století (1908) Komisí pro studium života na venkově (Commission for Country Life). Tato komise měla na přání presidenta USA Theodora Roosevelta vyšetřit poměry, za nichž pracují a žijí farmáři, a navrhnout konkrétní opatření pro zlepšení sociálních poměrů amerického rolnictva (většinou nedávných přistěhovalců, kteří byli předmětem neskrupulózních machinací ze strany pozemkových kalkulantů), prodlávajícího složitý proces asimilace. Uveřejnění zprávy zmíněné komise se považuje v USA za vznik rurální so-

ciologie. Tento mezník snad má svou platnost ve vývoji americké rurální sociologie, ale nemůže být považován za vznik sociologie venkova vůbec. Evropská sociální problematika, studovaná a řešená relativně vědeckou metodou, se může opírat o neskonale starší a hlubší díla. Kdybychom sáhli do historie Anglie, která od počátku minulého století měnila svou výrobní a sociální strukturu, mohli bychom uvést řadu věhlasných prací zabývajících se postavením rolníka a zemědělství ve společnosti. Ale mohli bychom jít ještě dále, dokonce i do středověku a starověku, a našli bychom tam díla nejen utopistická, ale i vědecky fundované rozborů sociálních poměrů rolnictva. (V tom smyslu opět odkazují na citovanou knihu J. Taubera.)

Byla to především Anglie, kde se rodila většina teorií moderních agrárních přeměn — Robert Owen, Adam Smith, David Ricardo, Thomas Spence, William Ogilvie, Charles Hall a nakonec Karel Marx, který zde napsal svá hlavní díla nejen na žirné půdě myšlenek, které hlásali jeho předchůdci a vrstevníci, ale především na podkladě studia poměrů, které v té době existovaly jen v Anglii a ve dvou či třech rozvitých zemích na kontinentu. Jeho myšlenky byly podepřeny a doplněny jeho nejbližším spolupracovníkem Bedřichem Engelsem a nyní tvoří základnu, z níž vychází marxisticky orientovaná sociologie venkova. Jsou to především názory klasiků marxismu na teorii pozemkové renty (jejich rudimenty lze nalézt v Ricardovi a ještě hlouběji v historii politické ekonomie), názory na poslání dělnické třídy a postavení rolnictva, model socialistické a komunistické společnosti a také názor na způsob likvidace tříd a přerodu rolnictva v racionální výrobce typu industriálního dělníka. Marx, Engels a Lenin prohloubili a zdokonalili materialistickou koncepci dějin a tudíž i sociologie. Odkaz Marxe a Engelse sociologii venkova však nespočívá v uceleném sociologickém systému, ale pozůstává z vědecky fundovaných postřehů o povaze a poměrech rolnictva v různých fázích vývoje a v různých zemích. Všichni tři klasikové se zamýšleli nad nejzákladnějšími principy, které ovládají zemědělskou výrobu, což zvláště platí o Engelsovi a Leninovi, kteří věnovali rolnictvu řadu svých úvah.

Sociální přeměny jsou současně politic-

kými přeměnami a není možno je sledovat izolovaně. Sociální problémy venkovského obyvatelstva jsou ve své komplexní formě tak úzce svázány s ekonomikou a politikou, že bychom měli do našeho přehledu zařadit i ty osobnosti, které daly teoretický základ zemědělské politice, nebo se dokonce pokusily o vědecky zdůvodněné zásahy do zemědělské výroby. Přesto nás rozsah naší úvahy nutí jen k obecnému zdůvodnění významu zemědělské ekonomiky, politiky a historie pro pochopení konkrétních forem společenských vztahů a jevů v zemědělství, na vesnici a v rurálním kontinuu. Měli bychom se zmínit o všech významných českých a slovenských teoreticích agrární otázky, jako byli Lambl, Rieger, A. Bráf, Šťastný, Rolíček, Horáček, Macek, Švehla, Holeček, Brdlík, Hodža, Matula a především K. Gottwald a řada významných ekonomů a politiků současnosti. Jestli tak neučiníme v plném rozsahu, tak jen proto, že jsme nuceni se soustředit jen na ty osobnosti a na ta díla, které představují určité milníky a křižovatky ve vývoji sociologie venkova a zemědělství.

Jen velmi krátce se zmíním o tom, že prehistorie sociologie venkova je v československé literatuře bohatá — a to ještě nejdeme tak daleko, abychom vyzvedávali např. názory Štítného a Chelčického na selství. Je zde řada zajímavých osobností, které se domáhaly základních buržoazních svobod rolnictva (Rieger, Bráf), rovnoprávnosti (Šťastný, Matula) nebo dokonce zvláštního postavení rolnického „stavu“ (Švehla, Hodža, Holeček). Marxisté si uvědomovali, že nelze mluvit o rovnoprávnosti v postavení rolnictva, dokud nebudou provedeny radikální zásahy do držby půdy, že k tomu nestačí kompromisní pozemková reforma, ale že je nutná v průběhu revoluční socialistické přestavby národního hospodářství likvidace neracionálních forem malozemědělské výroby, i když tento požadavek byl spíše tradován v úzkých kruzích teoretiků než veřejně proklamován, protože jak za prvé republiky, tak od květnové revoluce roku 1945 do jara 1948 se KSČ a její ideologové dožadovali především pronikavé pozemkové reformy a vyvlastnění velkých pozemkových vlastníků. Gottwald provedl politický rozbor agrární otázky v první

republiky a po roce 1945 pak rozhodujícím způsobem ovlivnil hlavní linii československé agrární politiky, přihlížeje k sovětským předlohám a zkušenostem.

Agrárně politické práce (vědecké i publicistické) objasňovaly, ale také často zatemňovaly situaci a vztahy našeho zemědělského a venkovského obyvatelstva — to záviselo na stupni jejich vědeckosti a informovanosti. Do dvacátých let tohoto století absolutně převažovaly publicistické práce, a teprve po založení Čs. zemědělské akademie (ČAZ) na sklonku roku 1924 vznikl orgán, který si vytkl za cíl vědecký rozbor nejen výrobně technické, ale také společenské problematiky zemědělství (tj. ekonomické, politické, sociální a kulturní), jenž měl sloužit jako základ pro ideologii agrární strany. Čs. zemědělská akademie plnila tento úkol zásluhou mnoha svých vynikajících členů, kteří se nedali zcela vtěsnat do stranicko-politických hledisek a cílů agrární strany a namnoze se snažili prosazovat vědeckost a objektivnost i v pracích společenskovědních.

Ale nejen vznik ČAZ a její 6. sekce pro literární a osvětové otázky venkova a Ústřední komise pro sociologii venkova, ale především účast společenskovědních pracovníků této akademie a vysokých škol na nejrůznějších mezinárodních akcích, jejich členství v různých mezinárodních institucích apod. otevřely naší vědě dokořán dveře do světového dění a zbavovaly naši kulturu provinciální úrovně. Sledujeme-li čelné sociologické a společenskovědní časopisy této doby, nemůže ujít naši pozornosti, jak stále častěji se komentuje světová literatura a jak postupně k nám proniká francouzská a posléze anglosaská literatura vedle dříve zakořeněné literatury německé. Pozorně se sledují i události a odborná literatura v Sovětském svazu. Vzniká jedinečný zdroj pramenů světové literatury v Ústřední zemědělské knihovně ČAZ, která se právem nazývala Slovanskou zemědělskou knihovnou, protože shromáždila nesmírné množství zemědělských publikací ze všech slovanských zemí, zejména ze Sovětského svazu, již před druhou světovou válkou.

Členy zemědělské akademie byli i významní zahraniční vědci ze západních i východních zemí, z nichž mnozí byli sociologové. Jmenuji zde namátkou prof. D. San-

derosona,² který byl prostředníkem mezi československou sociologií venkova a poměrně již rozvinutou americkou rurální sociologií.

Domnívám se, že je užitečné si všimnout, kteří zahraniční sociologové nejvíce působili na rodící se československou sociologii venkova. Uvádím zde seznam prací, které byly nejčastěji citovány v prvních dílech našich rurálních sociologů. Jsou to:

- V. I. Thomas and F. L. Znaniecki, *The Polish Peasant*, New York 1918, 1932, 1938.
L'Houet, *Zur Psychologie des Bauerntums*, Tübingen 1920.
P. L. Vogt, *Introduction to Rural Sociology*, New York 1920.
B. Butterfield, *Chapters in Rural Social Progress*, Chicago 1922.
J. M. Gillette, *Rural Sociology*, New York 1922 (přeloženo do češtiny r. 1928 pod názvem *Sociologie venkova* F. Minstrem a V. Smetáňkou). Přepřac. angl. vyd. z r. 1936.
C. J. Galpin, *Rural Life*, New York 1923.
C. J. Galpin, *Rural Social Problems*, New York 1924.
J. H. Kolb, *Social Relation to Town and Country*, Madison 1923.
C. C. Taylor, *Rural Sociology*, New York 1926 a další vyd.
H. H. Hawthorn, *The Sociology of Rural Life*, New York 1936.
L. von Wiese, *Das Dorf als Soziale Gebilde*, München 1928.
G. A. Landquast and F. M. Carves, *Principles of Rural Sociology*, Boston 1927.
P. Sorokin and C. C. Zimmermann, *Principles of Rural-Urban Sociology*, New York 1929.
P. Sorokin, C. C. Zimmerman and J. Galpin, *Systematic Source Book of Rural Sociology*, Minneapolis 1930.
D. Sanderson, *The Rural Community*, London 1931.
E. de S. Brunner and J. H. Kolb, *Rural Social Trends*, New York 1923.
P. E. Mosely, *The Sociological School of D. Gusti*, London 1936.
G. E. Marica, *Dorfsoziologische Untersuchungen in Rumänien*, Kölner Vierteljahrshefte f. Soziologie, Ed. 12.
D. Sanderson and R. A. Polson, *Rural Community Organization*, New York 1939.

Maricova a Moselyho práce informovala o kolektivní sociologicko-osvětové činnosti prof. Gustiho na rumunském venkově, která inspirovala prof. Bláhu a jiné československé sociology k obdobným široce založeným (komplexním) výzkumům.

Jak vidno z přehledu, vliv americké sociologie začal narůstat ve 20. letech;

koncem dvacátých let a zejména ve třicátých letech byl dominantní.

3. údobí československé sociologie venkova je zvěstováno vydáním Gilletteovy *Sociologie venkova*, která vyšla v r. 1928 z podnětu S. Rody a za podpory M. Hodži.³ Předmluvu k této práci napsal I. A. Bláha, který právem poznamenává, že se americká sociologie venkova zabývala zcela jinými problémy než československá sociologie venkova, protože vychází za jiných historických a geografických podmínek. Ale přesto její vydání vítá, protože může znamenat, že ubude těch, kteří přistupují s naivitou a primitivismem k řešení společenských problémů a že pomůže najít vhodnější metody výzkumné práce v československé sociologii venkova, a tak na bázi vědeckého poznání venkova a města „ustavit konsensus, tj. pracovní, duchovní a mravní shodu mezi venkovem a městem“.

A. Paleček ve své práci *Nové selství* z roku 1933 říká (str. 20): „... působí téměř tragicky, když si uvědomíme, že se dnes východoevropské národy musí poučovat o povaze selství a morálního problému z americké literatury. Má-li dnes kde sociologie důležité poslání v evropské kultuře, pak je to právě ve východní a střední Evropě, kde se má vyslovit o sociálních jevech, jakými je politická a kulturní revoluce v největším agrárním státě (SSSR), rozvrat vojensko-feudálních útvarů a nástup selsko-dělnických demokracií ve střední Evropě, sociální revoluce v pozemkovém vlastnictví a celá řada jiných průvodních jevů těchto sociálních, politických a kulturních převratů“.

Tento vzdělaný agrární politolog velmi dobře vyjádřil naléhavost vytvoření evropské a v jejím rámci československé sociologie venkova, která vlastními metodami měla řešit specifické celoevropské, středoevropské a východoevropské problémy.

Jiný autor (J. Hertl v Brázdě 1929) se vyslovuje velmi odmítavě o americké rurální sociologii, která je podle jeho názoru příliš prakticistická, málo teoretická. Není pochyby o tom, že pravdu mají do značné míry oba. Americká sociologie dvacátých a třicátých let je v podstatě souhrnem

² Autor této stati z titulu členství v Ústřední komisi pro sociologii venkova byl vyslán Čs. zemědělskou akademií na delší studium k prof. Sandersonovi na Cornellovu universitu v USA.

³ J. M. Gillette, *Sociologie venkova*. Přeložil F. Minstr a V. Smetánka. S předmluvou I. A. Bláhy. V Praze, nakladem Ústředního svazu agrárních akademiků 1928, S. XII – 494.

úvah o všem možném, co se netraduje přímo v zemědělské ekonomice a co se dotýká sociálních a kulturních otázek vesnice. Tak se však rovněž u nás pěstovala sociologie venkova až do nedávné doby — a není divu, protože komplexem těchto otázek se dosti důkladně anebo vůbec nezabývala žádná jiná věda. I když uznáváme, že sociologie venkova je v podstatě širší aplikací obecné sociologie za současného stadia hospodářsko-výrobních, geografických a historických podmínek práce a života venkovských populací, přece jen sociologie venkova nutně musí ve své praktické formě přibírat do oblasti svých zájmů i mnohé okrajové otázky, které zatím nejsou dostatečně řešeny jinými společenskými vědami a zemědělskou ekonomikou — tím spíše, že ryze sociologickým a sociálně psychologickým jevům lze porozumět jen v kontextu se všemi významnějšími sociálními a kulturními jevy a procesy probíhajícími v zemědělství a na venkově, mezi venkovem a městem, mezi zemědělstvím a průmyslem, službami, veřejnou správou, kulturními institucemi atd., čili po náležitě jejich komplexní společenské analýze.

Praktická a neteoretická sociologie venkova minulých let byla do jisté míry reakcí na idealistickou, nereálnou a často planě filosofující sociologii presociologické a idealistické epochy, která různé romantické a empirii neprokázané koncepce považovala za vědecké teorie. Není pochyby o tom, že prakticistické koncepce nemohly rovněž nadlouho obstát a sociologie venkova musela dříve nebo později hledat spolehlivou jednotící teoretickou bázi. To se prakticky stalo obecným osvojením principů historického materialismu i studiem klasiků obecné sociologie. Kritický postoj k americké sociologii nesdíleli však jen čeští a slovenští sociologové, ale i sociologové v jiných evropských zemích. U nás někteří zdůrazňovali nutnost použití kauzální analýzy a teoretického zhodnocení zkoumaných problémů (např. Štefánek), jiní nutnost sociálně psychologického pří-

stupu k poznání společenských vztahů (např. Bláha). Tento přístup byl americkou rurální sociologií dříve značně zanedbáván — snad s výjimkou Galpina a Znanieckého. Později se tento stav do značné míry změnil v důsledku silícího vlivu evropských sociologů (velký impuls k tomu dala migrace pokrokových sociologů z oblastí, kde vládl nacismus a fašismus), a pak i vlastního přínosu amerických sociologů.

Značné podceňování americké rurální sociologie nacházíme u německých idealisticky a nacionálně orientovaných sociologů,⁴ kteří nemálo přispěli k úvahám našich myslitelů o mystickým poslání selství (např. v pracích ideologů čs. agrarismu, v idealistické filosofii selství J. Holečka i v deformacích pohledu na rolníka u Čepa a v určité míře i Bláhy, Chalupného a jiných rurálních sociologů v první republice).

Dílo J. Holečka *Selství*⁵ bylo napsáno na popud Čs. zemědělské akademie. Je to spíše jakási filosofie selství než sociologie venkova, za kterou byla vydávána. I když Holeček je slavjanofilsky orientován, přece se jeho dílo přimyká k duchu té evropské a zejména německé literatury, která nekriticky obdivovala patriarchální selství — i když nikoli v tom zvrhlém pojetí, jak je známe v údobí nacismu. Přesto nacházíme v *Selství* kromě moudrých a zajímavých postřehů nesmírné množství fantastických a nereálných představ a nedoložených názorů. Mnohem cennější i pro vědu je znamenitá epopej o životě jihočeských sedláků *Naši*, k níž se budou historikové a sociologové vracet a zhodnocovat Holečkovy znalosti konkrétního života a názorů českého rolníka před pronikáním kapitalismu do českého zemědělství v prvních desetiletích 19. století.

Němečtí sociologové selství vytvořili živnou půdu pro agrární ideologii nacismu, která byla formulována R. W. Darrém a která se projevila v celé své rasistické absurdnosti v jeho pseudovědeckých knihách.⁶

Československá buržoazie neměla odva-

⁴ W. A. Riechl, *Land und Leute*, Stuttgart 1892. Georg Stieger, *Der Mensch in der Landwirtschaft*, Berlin 1931.

O. Albrecht, *Das deutsche Bauerntum im Zeitalter des Kapitalismus*, Tübingen 1926.

F. Beckmann, *Der Bauer im Zeitalter des Kapitalismus*, Schmollers Jahrbuch, 1928, Bd. 1.

L. von Wiese, *Das Dorf als Soziale Gebilde*, München-Leipzig 1928.

Günter Krolzig, *Die wirtschaftliche und geistige Struktur des Siedlungsdorfes*, Berlin 1932.

G. Ipsen, *Das Landvolk*, Hamburg 1933. Gustav Witt, *Bauernnot und Bauernkultur*, Wien 1932.

Ch. D. Hahn, *Bauernweisheit unterm Mikroskop*, Berlin, Stallung 1939.

⁵ J. Holeček, *Selství*, Praha 1928, str. 460.

⁶ *Zur Wiedergeburt des Bauerntums*, *Das Zuchtziel des deutschen Volkes*, München-Berlin 1934.

Das Bauertum als Lebensquell der nordischen Rasse, 7. Aufl. 1938. *Neuadel aus Blut und Boden*. Berlin 1939.

hu rázně odmítnout tyto názory — teprve za války, když byly k nám importovány společně s okupací, byly neveřejně, ale celkem důsledně odmítány. Naprosto odmítavé stanovisko již za 1. republiky měli vůči těmto názorům jen komunisté, zejména Gottwald — ovšem širší teoretické zdůvodnění postrádáme i zde.

Výhrady proti americké sociologii venkova měli též francouzští a angličtí sociologové, a v poslední době zejména holandská sociologická škola prof. Hofstee.

Vraťme se však ke vzniku Československé zemědělské akademie, která se stala kolebkou naší rurální sociologie. Všechna díla, která v ČSR vznikla po roce 1924 v oblasti rurální sociologie, byla buď podnícena touto akademií (resp. její 6. sekci pro literaturu a osvětu, a zejména pak její Ústřední sociologickou komisí), nebo jejími členy, působícími buď v Praze, v Brně nebo v Bratislavě.⁷ I tak zvaná brněnská Bláhova škola sociologie venkova byla spíše orgánem než antipodem této akademie, resp. dotyčné sociologické komise. To bylo dáno okolností, že Bláha byl předsedou Ústřední sociologické komise ČAZ a měl k této akademii velmi srdečný vztah. Jeho obdiv k selství však přesahoval racionalitu, jinak by byl musel zaujmout vůči teoretikům agrarismu a rurální sociologie (např. k Holečkovi nebo Čepovi) daleko kritičtější stanovisko.

I. A. Bláha společně s E. Chalupným formulovali program zmíněné Ústřední sociologické komise, a je jisté příznačné pro tehdejší konformitu názorů na poslání selství, že naprosto nevadilo agrárnímu ideologovi Hodžovi, že Bláha byl sociální demokrat a Chalupný byl politický independent. E. Chalupný byl sice velmi aktivním členem Ústřední komise pro sociologii venkova a prostředníkem mezi obecnou sociologickou teorií a rurální sociologií, ale kromě reálnějšího pohledu na rolníka nepřináší nic, co by nebylo již řečeno Bláhou. Jeho *Prolegomena* jsou celkem shrnutím názorů, které tehdy panovaly v Ústřední komisi. Třetí velmi vlivnou osobou v komisi byl E. Reich, který kolísal mezi ekonomikou, sociologií a teorií osvěty. Reich přišel do ministerstva země-

dělství jako osvědčený publicista a středoškolský profesor z Olomouce. Habilitoval se na Vysoké škole zemědělské v Brně na téma *Základy organizace čs. zemědělství*, tj. na problematiku, která je blízká nejen ekonomice, ale také sociologii. Reich byl velmi úspěšným organizátorem zemědělské osvěty a školství, pro které vytvořil četné instituce. Patřil mezi levě orientované agrárníky a stavěl se vždy velmi kriticky k pravičáckým proudům. Byl zastáncem švehlovské malozemědělské politiky,⁸ vášnivým odpůrcem prof. Brdlika, s nímž sám i prostřednictvím svých přátel ostře v tisku polemizoval. Inspiroval se Laurovou selskou ekonomikou.⁹

Laurova kniha sehrála velkou roli při budování tzv. malozemědělské orientace relativně pokrokovějších zemědělských intelektuálů, sdružených v různých institucích při ČAZ a přidržujících se tezí Švehlovy malozemědělské politiky. Pravé křídlo zemědělské ekonomiky a politiky, vedené prof. Brdlikem, okupovalo pozice v Zemědělské jednotě a v Ústavu účetnicko-správněvědném, jehož byl Brdlik ředitelem. Také Svaz výzkumných ústavů zemědělských byl v první fázi spíše v opozici k akademií, ale v pozdějším vývoji s touto akademií kooperoval a po roce 1945 s ní splynul. Švýcarský „selský ekonom“ Laur byl pak jedním z nejpopulárnějších zahraničních členů ČAZ.

V této etapě probíhá také polemika prof. Loma s prof. Brdlikem o teorii klesajících výnosů, v níž Lom zastával velmi pokrokové stanovisko prakticky se kryjící s názory Lenina. Tyto polemiky neobyčejně přispěly ke krystalizaci dvou táborů uvnitř agrární strany i mimo tuto stranu.

President ČAZ M. Hodža sice nebyl typickým rurálním sociologem a zabýval se spíše sociologií agrární politiky, nebo přesněji řečeno agrární politikou, ale velmi živě podporoval všechno, co mohlo přinést argumenty pro jeho politické názory. Jeho teorie agrární demokracie jako protiváhy bolševismu a hlásání nutnosti vytvoření podunajské federace, v níž by právě ideologie agrarismu měla sehrát rozhodující úlohu, byly jasně odsouzeny nejen komunisty, ale také pokroko-

⁷ Sociologická práce se začala vyvíjet také v lesnictví. U lesnického odboru ČAZ byla vytvořena sociologická komise, v níž pracoval A. Jančík (sociální problémy lesního dělnictva), A. Frič, A. Nechleba aj. Později začíná úspěšně rozvíjet sociologii pracovníků v lesnictví Kv. Cermák, ale tyto studie čím dále tím více nabývají povahy

ergonomie a vymykají se užšímu záběru lesnické sociologie.

⁸ Své názory v tomto směru Reich porůznu publikoval.

⁹ Laurův *Úvod do zemědělské ekonomiky* přeložil a značně doplnil F. Lom a E. Reich.

většími členy československé emigrace v době druhé světové války. Nelze však nevidět, že Hodža zanechal za sebou významné dílo přímo i nepřímou podporující výzkum sociálních otázek venkova.

A. Štefánek pokládal svůj 6. odbor pro literárně osvětovou práci za nejdůležitější část akademie a zdůvodňoval to tím, že vzdělaný zemědělec je sám o sobě elementem technického a společenského pokroku — v tom se jistě nemýlil. Zásluhou E. Reicha, A. Štefánka a ostatních členů presidia se kulturní a osvětová činnost akademie rozvíjela zcela výjimečně. Důkazem toho je vybudování jedné z největších zemědělských knihoven na světě (Ústřední slovanské zemědělské knihovny ČAZ).

Akademie před válkou a ještě krátkou dobu po válce dotovala nakladatelství učebnic pro zemědělské školy, pečovala o vzdělání rolnictva, založila r. 1936 Ústředí zemědělské osvěty¹⁰ a po vzoru dánských vysokých škol lidových zahájila Svobodné selské učení (to již byla daň agrárnímu) a řadu jiných institucí, jako např. Svéhlův malozemědělský ústav, Spolek péče o blaho venkova atd. Velmi se zasazovala o zřízení světové asociace zemědělských duševních pracovníků a skutečně v této asociaci zaujala významné postavení, dala podnět k založení Svazu zemědělských publicistů a novinářů atd. Zde ovšem byl hybnou pákou spíše Reich než Štefánek, protože Reich byl sám velmi aktivním zemědělským publicistou. Všechny tyto instituce sloužily ovšem politickému agrarismu, ale současně byly přece jen zdrojem vzdělání a informací jak pro široké kruhy rolnictva, tak pro zemědělskou inteligenci. Vliv Štefánka byl o to silnější, že působil určitou dobu jako ministr školství a osvěty a mohl své akademii v mnohém pomoci.

A. Štefánek zanechal po sobě nejen stopy úspěšné organizační práce v ČAZ, ale také dílo velkého významu — *Základy sociologie Slovenska* (Bratislava 1944). Je to interdisciplinární studie, v níž se sociologie prolíná s antropologií, geografii,

etnografií, folkloristikou atd. (Podrobněji o významné práci Štefánkové píše K. Šuran a D. Slávik¹¹.)

Cílem Štefánkovy práce (podle Šurana) bylo jakési zmapování biologického a sociálního stavu slovenského lidu a jeho hmotné a kulturní úrovně. Štefánek se ve své metodě opírá o názory Tönniesovy, Le Playovy a zejména pak Gustiho, a sociografii silně sociologizuje. Dospěl k názoru, že věda o národu je v podstatě vědou o dědině. To jistě platilo jen o národech nerozvitých — a v té době Slovensko bylo jen na prahu industrializace. Motivy národní a vlastenecké hrají v práci Štefánkové velkou úlohu: chce obnažit národní duši a poznat ji, aby ji zdokonalil. Poznat ji může jen komplexním výzkumem, nikoli jen z pozic jedné vědy. Přitom nepodceňuje nutnost obecné sociologické teorie. Přidrží se Galpinova názoru, že rolnictví není jen forma výroby, ale také životní typ, do něhož se člověk rodí. Štefánek patří k hlasistické skupině stojící pod silným vlivem Masaryka, který zdůrazňoval význam angažované vědy řešící aktuální a národní problémy. Štefánek vykonal dobrou práci pro povznesení svého národa, pro česko-slovenskou vzájemnost a pro rozvoj sociologie venkova.

I. A. Bláha zaujímal čelné postavení mezi československými sociology venkova. Jeho významná kniha *Sociologie sedláka a dělníka*¹² se stala duchovním základem československé rurální sociologie. Byla však silně ovlivněna evropskou spekulativní sociologií a neopírala se o výzkum, ale spíše o rozsáhlou literaturu. (Bylo by zajímavé vystopovat vliv Tolského apoteózy rolnictva na Holečka, Bláhu a Čepa a na celý český ruralismus, který má některé obdobné rysy s národnictvím.) Její metoda byla spíše sociálně psychologická než sociologická. Bláha přijal tehdejší obecný názor na rolníka — živitele a obnovovatele společnosti, ale přece jen ne v tak mystické podobě, jako to učinil Holeček. (Bláha si Holečka velice vážil, jak je patrné z jeho drobnější práce o Holečkově selské sociologii¹³.) Šel ještě dál

¹⁰ Ústředí zemědělské osvěty sdružovalo zemědělské kulturní instituce a chystalo se k velkovýzkumu průzkumu kulturních a sociálních poměrů čs. venkova. Iniciátorem této akce i metodikem byl J. Petr. Akce ztroskotávala především proto, že ČAZ neměla vlastní sociologické výzkumné pracoviště a byla závislá na spolupráci škol a výzkumných ústavů. Na tom také ztroskotala (na počátku 30. let) výzkumná akce na Nasavrecku, Chrudimsku a Olomoucku.

¹¹ K. Šuran, *K osobnosti a dílu prof. Antona Štefánka*, Sborník Historie a sociologie venkova, Socialistická akademie 1968. D. Slávik, *K historii slovenskej sociologie venkova*, tamtéž.

¹² I. A. Bláha, *Sociologie sedláka a dělníka*, Praha, Orbis 1925, II. vydání 1937. Vyšlo jako první svazek Masarykovy sociologické společnosti.

¹³ Moravsko-slezská revue, 1929.

v směřování zájmů vlastníků půdy s čeledí atd. Své názory shrnul do posledních vět svého díla *Sociologie sedláka a dělníka* takto: „Není národa bez půdy, půda je nezbytností pro národní existenci. Není národní důvělnosti a kultury bez zemědělství. Ono je v ní podstatným prvkem. V lidu je patos, v lidu je síla, kterou mu dává jeho blízkost k půdě. Lid selský je nejbližší zdrojům lidské přírody. On je nejpopovolanější, aby vyjádřil věci instinktu a citu, aby dal výraz vitálním a průměrným citům (citu k půdě, rodině, člověku, Bohu). Ale síla, která v něm je, je síla temná. Aby splynula v tok obecné kultury – a kultura není jen rozum, to je také instinkt, temperament, cit, ovšem spiritualizovaný, duchem usměrněný instinkt, osvícený cit –, ale i aby spatřila samu sebe ve své tvořivé kráse a ve své spontánní zařazenosti do sociálního celku, aby sloužila celku, radovala se ze sebe, k tomu potřebuje, aby prohlédla, aby byla osvěcena jasným vědeckým rozumem. V tom je plnost národní kultury i národní síly, v této harmonii ducha a hmoty, přírody a kultury.“

Tato závěrečná slova plně charakterizují Bláhu, který, ač měl víru v rozum, přece jen idealizoval selství a nedovedl onu „zemitost“ vysvětlit dosti přesvědčivě základními motivy jednání člověka, tj. jeho zájmem o zabezpečení své existence. „Zemitost“ je oblíbený výraz jak ruralistů, tak Bláhův. Zní dnes anachronicky, i když nepopíráme, že půda je zatím stále ještě prvním a nejdůležitějším výrobním prostředkem v zemědělství.

Tím vším nechceme říci, že Bláha neušil příchod racionálního přístupu k zemědělství a že v tomto smyslu nebyl mnohem dále než Holeček, který byl významnějším patriarchálních poměrů v zemědělství a přísným soudcem „úpadkovosti“ selských mravů.

Pokrokovým rysem Bláhovy knihy je jeho pokus o srovnání rolníka s dělníkem, města s vesnicí a částečně i průmyslu se zemědělstvím. Není to sice zcela originální metoda, v tom smyslu nalézáme významné předlohy ve světové literatuře, zejména v pracích amerických sociologů Sorokina, Zimmermanna, Galpina a Kolba (viz seznam autorů, kteří mimo-

řádne působili na československou sociologii venkova). Bláha vyzvedá společné rysy dělníka a rolníka a také jejich společné zájmy: „Je solidarita mezi rozvojem agrikultury a průmyslu ze stanoviska technického, je i společenství právních zájmů mezi dělníky a sedláky. Čím více budou obojí nabývat vědomí těchto vztahů, tím více budou usilovat o splnění v jednu třídu. Pokud je tu nějaký antagonismus, daný hlavně rozvojem průmyslu, je povahy pouze přechodné. Masa selského lidu a celek městského dělnictva nestojí proti sobě jako dvě třídy, ale jako dva různé způsoby života“. Z těchto názorů ovšem možno vyvodit, že Bláha znal velmi dobře marxistickou teorii a vytěžil z ní mnohé pro svou relativně pokrokovou práci. Klade si např. otázku: „Či snad pokračující industrializace venkova způsobí, že vzniknou velké společnosti rolnické, užívající zástupy námezdního dělnictva? Či snad převládnu malí vlastníci, sdružující se v kooperativní společnosti? To jsou otázky, jejichž řešení záleží na výkladu, jaký dáváme sociálnímu dění“.

Bláha v dalším svém vývoji poznal, že nemůže o vesnici a selství jen filosofovat. Pod vlivem americké sociologie venkova a zejména pak Gustiho rumunského příkladu¹⁴ založil se svými spolupracovníky Obrdlíkem, Hájkem aj. rozsáhlý sociologický výzkum obcí na Moravě (zejména ve Velké nad Veličkou, v Horním Vsacku a na Moravských Kopanicích), který však nebyl zpracován do konečné podoby. Přesto měl tento výzkum velký význam: znamenal metodické poučení pro celou tehdejší generaci sociologů venkova a přinesl alespoň částečné výsledky.

Do trojice nejvýznamnějších sociologů venkova je třeba zařadit K. Gallu, i když patří k poněkud mladší generaci. Ve třicátých letech působil po určitou dobu v ČAZ. Jeho přístup k sociologii je oproštěn od fantastických představ o selství a jeho metoda je vědecká, založená na rozsáhlých znalostech moderní sociologie. Uvědomoval si, že složitý organismus vesnice, tisícerým způsobem stále hlouběji a šíře zapojovaný do celého národního hospodářství, nutno studovat komplexně. Výsledkem jeho výzkumné práce jsou kromě četných menších prací dvě význam-

¹⁴ Viz v citované zahraniční literatuře práci Moselyho a Maricovu.

né monografie¹⁵: *Sány a Dolní Roven*. Práce o Sánech byla přeložena¹⁶ do angličtiny a byla vysoce ohodnocena v zahraničních sociologických kruzích. K. Galla své zkušenosti z výzkumu shrnul do metodologických úvah, které sdělil sociologické veřejnosti v řadě článků.¹⁷

Dílo Tomáše Čepa,¹⁸ prvního docenta a později profesora sociologie venkova na Vysoké škole zemědělské v Brně, se vyznačuje návazností na kulturní odkazy venkovského lidu. Nepřesahuje význam prací Bláhových, tím spíše, že podléhal mystice selství ještě daleko více než tehdejší celá generace sociologů venkova. Pozitivní přínos Čepův možno nalézt především v práci o družstevnictví¹⁹ a v jeho habilitační práci o životní spotřebě zemědělské rodiny.²⁰ Koncepce jeho přednášek není pouhou parafrází obdobných prací v cizině, snažil se uplatnit nové postřehy o sociální a kulturní problematice československého venkova — žel, ne vždy reálně. Ve své kratší práci *Kapitoly ze sociologie venkova*²¹ shrnul své názory, v nichž byl poplacen běžným představám o rolnictvu, které v té době u nás panovaly. Předčasný odchod T. Čepa do výslužby způsobil, že nemohl realizovat rozsáhlejší výzkumnou práci, ke které se chystal. V pozdějším svém vývoji stál totiž v opozici k současnému politickému dění (byl ideologem zemědělského programu národně socialistické strany).

Pozitivní význam pro současnou rurální sociologii má dosud rozsáhlé dílo významného zemědělského ekonoma a historika zemědělství Františka Loma. Jeho práce jsou často interdisciplinárního charakteru a zasahují do historie, sociologie a jiných společenských věd. Z četných jeho prací uvádím alespoň významnou studii *Proč se zemědělci zadlužili?* a ekonomicko-sociologickou stať *Kupní síla zemědělců v krizi* (tato práce vycházela z dotazníkové akce ČAZ v r. 1932). Velkou roli sehrál Lomův-Reichův překlad Laurovy práce *Úvod do zemědělské ekonomiky*²² (byl základem,

o němž se opíraly teorie malozemědělské politiky, kterou prosazoval E. Reich) a předběžné výsledky dotazníkové akce ČAZ z r. 1932, *Paměti starých zemědělců*,²³ které dosud nejsou plně zpracovány a čekají na doplnění. Velký význam pro sociologii venkova bude mít jeho celoživotní dílo *Dějiny československého zemědělství*, které vyjde za spolupráce několika autorů v dohledné době v Československé akademii věd.

Mezi relativně pokrokové sociology možno počítat i A. Prokeše, autora díla *Půda a národové* (Praha 1939) a řady menších prací, které často zasahovaly do agrární geografie a právních otázek československého zemědělství.

Jeho současník A. Matula byl spíše filosofující než sociologizující agrární ideolog a byl nejbližším spolupracovníkem Reichovým při budování různých osvětových institucí, zejména Svobodného učení selského.²⁴ Za války, stejně jako Prokeš, byl umučen nacisty.

Velmi aktivní byl také další člen Ústřední komise, sociální geograf J. Pohl (Doberský), který se zabýval po léta typologií českých vesnic a vyliďňováním venkova. Významnou práci vykonal v komisi též ekonom K. Kameníček, který se zabýval klasifikací zemědělských věd a zanechal za sebou dílo *Úvod do studia zemědělství*. Z ostatních významných členů jmenuji historika F. Kutnara, ekonoma M. Moudrého, populacionistu A. Boháče, sociologa J. Petra, sociologa V. Smetánku, ekonoma F. Čvančaru, kulturního historika J. Heidenreicha-Dolanského, ekonoma K. Doležala, filosofa J. Krále, politologa A. Palečka, ekonoma J. Kose, geografa a historika V. Dědinu, etnografa J. Húska, T. Trnku (otázky zdravotní péče). Aktivním členem komise byl také ekonom V. Pártl, který proslul tím, že podal v sociologické komisi návrh na kolektivní obhospodařování půdy (rostlinné výroby). Přirozeně návrh Pártlův, resp. Ústřední komise pro sociologii venkova (která se za něj postavila),

¹⁵ K. Galla, *Sány* 1935.

K. Galla, *Dolní Roven* 1939.

¹⁶ K. Galla, *Cooperative Movement in the Czechoslovak Village*, Prague 1936.

¹⁷ Např. K. Galla, *Některé poznatky o metodách v průzkumu venkova*, *Věstník ČAZ*, 1940, str. 244–5.

¹⁸ B. Pšir, *Sociologie venkova na Brněnsku ve 30. letech*, *Sborník historie sociologie venkova*, Praha, Socialistická akademie 1968.

¹⁹ T. Čep, *Kulturní vesnice – vzorná vesnice družstevní*, *Sociologická revue*, 1939, 167–71.

²⁰ T. Čep, *Životní spotřeba zemědělské rodiny jako sociologický problém*, Brno 1934.

²¹ T. Čep, *Kapitoly ze sociologie venkova*, Brno 1933, str. 23.

²² E. Laur, *Úvod do zemědělské ekonomiky*, přeložili a upravili E. Reich a F. Lom, Praha 1937, str. 297.

²³ *Věstník ČAZ* z r. 1940. Částečný Lomův výtah viz ve *Sborníku historie sociologie venkova*, Praha, Socialistická akademie 1968.

²⁴ Na Moravě byl ideologem Svobodného učení selského spíše T. Čep.

byl agrární stranou zamítnut, ale svědčí o relativně pokrokovém duchu, který vládl v sociologické komisi.²⁵

Významnou výzkumnou práci zahájil J. Král za spolupráce členů své sociologické katedry na Karlově universitě, zejména Z. Ullricha — totiž studium poměšování pražského okolí. Práce vyšla v němčině a vzbudila velký ohlas v zahraničí.²⁶ Ullrich orientoval svou práci reálnějším směrem — zcela v duchu pozitivistické školy prof. Krále.

Pražská škola rurálních sociologů byla svým složením škola československá a ve svém předsednictvu dokonce slovensko-česká. Předsedou ČAZ byl totiž Slovák M. Hodža, předsedou sekce pro literární a osvětové otázky Slovák A. Štefánek. Ústřední sociologickou komisi ČAZ vedl I. A. Bláha. — Členy komise i sekce pak byli významní kulturní pracovníci působící v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Na Moravě pak vznikla brněnská regionální škola rurální sociologie I. A. Bláhy, který se obklopil svými spolupracovníky a za pomoci členů svých seminářů a externích spolupracovníků provedl řadu významných výzkumů, které však většinou zůstaly torzem.

Krátké období druhé a třetí fáze sociologie venkova bylo velmi plodné. Fakticky jde o období od založení ČAZ (1924) do konce roku 1948, kdy sociologie se prakticky přestává pěstovat jako uznávaná věda a kdy se ruší i katedra sociologie venkova na Vysoké škole zemědělské v Brně, kdy Ústřední sociologická komise ČAZ se přestává scházet, ač formálně existovala až do zrušení ČAZ koncem r. 1952. Po revoluci a zejména po únoru 1948 také většina osvětových institucí ČAZ byla zrušena nebo přestala být aktivní.

Čtvrtá fáze vývoje československé sociologie venkova je úzce spojena s prací Ústřední komise pro sociální a kulturní otázky v zemědělství Čs. akademie zemědělských věd po r. 1953, v níž sociologie venkova přežívala v jakési sporulaci

i transformaci. Autor této studie působil v době zrušení ČAZ a zakládání Čs. akademie zemědělských věd (na přelomu 1952—3) v ministerstvu zemědělství²⁷ a byl nejen členem staré ČAZ, ale také vědeckým tajemníkem přípravného výboru pro založení ČSAZV. Podařilo se mu převést rozhodující místa, že dobrá tradice kulturního a osvětového odboru ČAZ by měla pokračovat i v reorganizované akademii — tím spíše, že sociálních problémů v československém zemědělství nebylo, ale naopak přibýlo v souvislosti s jeho hlubokou socialistickou přestavbou. Vzniká tedy 1. ledna 1953 resortní Čs. akademie zemědělských věd s Ústřední komisí pro kulturní a osvětovou práci v zemědělství, později přejmenovanou na Ústřední komisi pro sociální a kulturní otázky zemědělství a lesnictví. Neprodleně zahajuje za předsednictví člena-korespondenta této akademie J. Taubera svou činnost. Již v roce 1954 dochází z iniciativy této komise k velké mezinárodní konferenci pracovníků zemědělských věd a pracovníků kulturně osvětové činnosti v zemědělství a je stanoven program výzkumné a osvětové činnosti nejen v této ústřední komisi, ale i v obdobných institucích v ČSSR a socialistických zemích. Tehdejší Ústřední komise se zabývala nejrůznějšími problémy školskými, osvětovými, zdravotnickými, názvoslovnými, hospodářsko-geografickými, historickými a především sociologickými, a vytvořila za tím účelem řadu speciálních komisí vyvíjejících usilovnou činnost. Podařilo se jí seskupit kolem sebe významné pracovníky naznačených oborů a rozvíjela svou činnost (později za změněného názvu Poradní sbor pro sociální a kulturní otázky v zemědělství a lesnictví) až do vzniku Čs. sociologické společnosti, kdy Poradní sbor byl zrušen a kdy nastává páté období regenerace a rozvoje uznávané a podporované sociologie venkova (1965).

Vraťme se ještě k čtvrtému období. Ústřední komise uskutečnila tři významné konference²⁸ o sociální a kulturní pro-

²⁵ Podrobnosti viz v práci F. Loma, *Příspěvek k studiu vývoje sociologicko-ekonomického výzkumu do konce třicátých let*. Viz sborník *Historie venkova*, Praha, Sociologická akademie 1968.

²⁶ Z. Ullrich u. Kol., *Soziologische Studien zur Verständigung der Prager Umgebung*, Prag 1938.

²⁷ Vedl zde od r. 1947 Ústav pro mezinárodní spolupráci v zemědělství a lesnictví (MŮZ). Tento ústav se zabýval studiem sociální problematiky zahraničního zemědělství. Po zrušení MŮZu byla tato

činnost přenesena do Kabinetu pro sociální a kulturní otázky ČSAZV.

²⁸ Sympozium o úkolech a metodách společenského výzkumu, 14.—16. října 1958, Praha ČSAZV 1958.

II. sympozium o rozšiřování a prohlubování socialistických vztahů v zemědělství 5.—9. září 1959, Praha ČSAZV 1959. Problémy pracovníků sil v zemědělství (Seminář v Jílovíšti v únoru 1963, Praha, ČSAZV 1963).

blematicke československého venkova a velký počet menších porad. a z její iniciativy byl zahájen rozsáhlý sociologický výzkum. K tomuto účelu byl v ČSAZV vybudován Kabinet pro sociální a kulturní otázky v zemědělství a hospodářskou geografii, který také vedl J. Tauber. Později (koncem r. 1962), když ČSAZV byla zrušena, přešel tento Kabinet jako oddělení pro studium sociálního vývoje v zemědělství do Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky. Roku 1964 se stává sociologickým oddělením dotyčného ústavu a v září 1965 vzniká na bázi tohoto oddělení Institut sociologie venkova a historie zemědělství. Byl zbudován na popud J. Taubera, který byl též jeho ředitelem až do září 1967, kdy řízení Institutu předal H. Schimmerlingovi a pobočky Institutu v Bratislavě D. Sagarovi. Roku 1966 z podnětu J. Taubera počíná vycházet i první periodikum z oboru rurální sociologie v ČSSR: Sborník sociologie a historie zemědělství.

J. Tauber byl ustanoven prvním profesorem sociologie venkova na Vysoké škole zemědělské v Praze 1. října 1965 a již od školního roku 1965/66 zahajují se povinné přednášky²⁹ ze sociologie venkova pro všechny fakulty této vysoké školy. V září 1967 vznikla katedra sociologie venkova a historie zemědělství při provozně ekonomické fakultě Vysoké školy zemědělské v Praze, jejímž vedením byl rovněž pověřen J. Tauber. Také na katedrách marxismu-leninismu na vysokých školách v Brně a Nitře vznikla pracoviště pro sociologii venkova a byla zde zahájena výzkumná a pedagogická činnost. Sociologie venkova se instituovala i jako sekce Čs. sociologické společnosti a koncem roku 1967 se navíc obnovila Ústřední komise pro sociální a kulturní otázky v zemědělství při Ústředí zemědělského a potravinářského výzkumu, který je obdobnou vrcholnou institucí zemědělské vědy, jako byla dřívější Čs. akademie zemědělských věd. Úkolem obnovy Ústřední komise je aktivizovat společenské vědy, zejména sociologii a historii, k účasti na řešení

aktuálních problémů československého zemědělství, dále plánování sociologie venkova a zemědělství, diskuse o závažných sociálních problémech zemědělství a podávání návrhů na dokonalejší společenskou organizaci zemědělství a venkova.

Cesta k regeneraci sociologie venkova na marxistickém základě byla sice svízelná, ale narůstající sociální problémy československého zemědělství vytvořily podmínky pro ustavení zemědělských sociologických pracovišť, která by se soustavně zabývala studiem sociálních otázek vznikajících při socialistické přestavbě československého zemědělství a vesnice. První takovou významnou prací, která byla svěřena předsedou Národního shromáždění zmíněnému Kabinetu pro sociální a kulturní otázky v zemědělství ČSAZV, byla analýza příčin odchodu mládeže ze zemědělství.³⁰ Kabinet nejenže v krátkém údobí předložil významnou práci na základě dotazníkové akce a navrhl odstranit příčiny odchodu mládeže ze zemědělství, ale také vypracoval rozsáhlou metodologii výzkumné práce v oboru sociologie venkova.³¹

Práce byla přijata s uspokojením a tím se otevřela cesta k dalším sociologickým výzkumům. Po řadě komplexních monografických studií (historický a zdravotnický výzkum, výzkum výživy a poradní činnost ve Vinařicích, Suchdole³² a Kačíně u Kutné Hory i jinde) došlo k výzkumu podmínek rozvoje kulturní práce ve vybraných jihočeských družstvech a obcích,³³ a konečně byly zahájeny práce zaměřující sociologii k naléhavým úkolům³⁴, např. v oblasti sociálních důsledků vědeckého pokroku a podnikové zemědělské sociologie. Objevují se kandidátské, habilitační a jiné vědecké a výzkumné práce z oblasti sociologie venkova a nedávné historie zemědělství, např. studie J. Procházky o družstevní demokracii, Juřikovy studie o osvětové práci na venkově, Pátkova práce k otázce charakteru a překonávání rozporu mezi městem a vesnicí, Hachovy práce o kvalifikaci zemědělských pracovníků, Trnkovy studie o osvětové

²⁹ V Brně byla sociologie venkova před válkou přednášena jako nepovinný předmět.

³⁰ J. Tauber a kol., *Otázky zemědělské mládeže*, Praha, ČSAZV 1958, str. 490.

³¹ J. Tauber, *Jak sledovat a zkoumat hospodářský, sociální a kulturní vývoj v zemědělství*, Praha, ČSAZV 1957, str. 200.

³² Jan Tauber a A. Šimer, *Průzkum povahy a*

zjmů žactva devítileté školy v Suchdole u Kutné Hory, Praha 1960, str. 45.

³³ Jan Tauber, *Kdo žije na vesnici*, C. Budějovice 1965, str. 188.

³⁴ Jan Tauber a kol., *Brigády socialistické práce*, Praha, ČSAZV 1964.

Jan Tauber, *Specific Character of the Scientific-Technical Revolution in Agriculture and Its Social Consequences*, For the Soc. Agr. Sc., 1967, No. 2-3.

práci na vesnici a zemědělském poradenství, Kocurovo statistické šetření sociálních a hospodářských poměrů družstevního rolnictva, metodologická práce E. Horákové, studie o zemědělské mládeži J. Kolaříka, populární sociologie venkova E. Němcové, J. Šimy a P. Vaněčka, Lopatova práce o tělesné výchově ve vztahu k volnému času zemědělských pracovníků, Kohnova práce o deviantním chování družstevníků, Horákové a Křenkova práce o JZD jako sociologickém systému, Drábové, Burianovy a Lázníkové studie o ženě-družstevnici, Režného práce o procesu združstevnění na Slovensku, Kühnova práce o formách zainteresovanosti družstevníků, Sagarova a Foltinova práce o sociologii zemědělských pracovníků a řada dalších. Rozvíjí se význam postojů a názorů rolníků (P. Domorázek), výzkum podmínek úspěchu funkcionářů družstev (H. Schimmerling), studium sociálního vývoje a družstevnictví (Špírk) a řada prací blízkých sociologii, jako je historický vývoj obce Chýněč (Střesková), obce Suchdol (Janoušek) a řada historicko-sociologických prací (Antoš aj.). Jsou to vesměs studie, které byly podníceny nebo rozvíjeny na Institutu sociologie venkova a historie zemědělství nebo na sociologických pracovištích vysokých škol zemědělských. Vycházejí skripta 1965 a 1968) ze sociologie venkova pro posluchače vysokých škol zemědělských v Praze (práce kolektivu vedeného J. Tauberem), obdobná skripta v Brně (kolektiv vedený F. Křenkem) a obdobná skripta se připravují v Nitře. Vychází populární sociologie venkova a zemědělství v časopisu *Ekonomika zemědělství* pod vedením J. Taubera a řada menších prací, které jsou důkazem toho, co oficiální podpora sociologie znamenala pro oživení sociologického výzkumu venkova a zemědělství.

Objevují se též první známky diferenciace mezi pracovišti a je patrný vzestup úrovně plánování práce v naší úsekové sociologii. Problém sociologie venkova však neubývá. Proces industrializace ze-

mědělství a nástup jeho vědeckého řízení nezůstává bez vlivu na společenskou strukturu venkova a na vztahy mezi pracovníky zemědělství a průmyslu, obyvateli vesnic a měst. Hypotéza sociálních důsledků vědeckotechnické revoluce³⁵ vyžadovala zamyšlení i nad dalším vývojem zemědělství, které hraje tak významnou úlohu v národním a světovém hospodářství. Prohlubuje se mezinárodní kooperace sociologie právě v těch úsecích, které vyžadují širšího světového pohledu, jako je tomu u studia sociálních důsledků industrializace zemědělství.³⁶ Evropská společnost sociologie venkova konala v Praze v březnu 1967 významné sympozium o sociálních podmínkách a důsledcích vědeckotechnické revoluce v zemědělství, kde byla předložena řada významných referátů československých i zahraničních účastníků.³⁷

Je obecně pocítována potřeba zamýšlet se nejen nad minulostí, ale také nad budoucností. Řada významných futurologických společností (zejména amerických, francouzských, holandských a italských) svolává porady, které se zaměřují k problémům budoucího vývoje v zemědělství. I českoslovenští sociologové venkova jsou vyzýváni ke kooperaci³⁸ a vytvářejí při kolegiu Vědeckých základů zemědělství ČSAV skupinu, úzce navazující na tým R. Richty.

Futurologové mají totiž zásluhu na tom, že obnovují interdisciplinární kooperaci společenských věd za vedení sociologů a filosofů — tím se také potvrzuje životnost koncepce jak staré sekce pro literární a osvětovou činnost ČAZ, tak Ústřední komise pro sociální a kulturní otázky v zemědělství, které vždy zdůrazňovaly komplexní přístup k sociální problematice zemědělství a nepovažovaly ji jen za doménu sociologie venkova.

V této souvislosti se také vyzvedává význam nejužší kooperace historie se sociologií, bez nichž nelze vystopovat vývojové směry v zemědělství s celým jejich dopadem na společenskou strukturu a společenské vztahy v oblasti zemědělství a

³⁵ R. Richta a kol., *Civilizace na rozcestí*, Praha 1966, 1968.

³⁶ Mezinárodní srovnávací výzkum sociálních důsledků mechanizace organizuje Evropská společnost sociologie venkova. Mezinárodní výzkum sociologických problémů šíření zemědělského pokroku organizuje Středisko pro koordinaci a dokumentaci společenských věd ve Vídni. Oba výzkumy řídí v ČSSR J. Tauber za spolupráce J. Vavříka, J. Procházky, I. Matušky, V. Tauberové, V. Mar-

tinové, L. Bléika, P. Lukáše, V. Bubákové a dalších.

³⁷ International Colloquium: The Specific Character and Social Implications of the Scientific-Technical Revolution in Agriculture. Dvojčíslo časopisu *Za socialistickou selekci zemědělské vědy*, 1967, No. 2-3.

³⁸ Zpráva J. Taubera o účasti na konferenci francouzských a italských futurologů v Benátkách v září 1967.

venkova. Autor této stati považuje kooperaci sociologie venkova s historií zemědělství a zemědělským muzejnictvím za naprosto nepostradatelnou. Vyjádřil svůj názor v článcích.³⁹

Futurologie objevuje nesmírnou závislost jednotlivých národních hospodářství na světové ekonomice a rovnoměrném společenském rozvoji všech částí světa. V té souvislosti zdůrazňuje nesmírný význam studia problematiky vývojových zemí, které se čím dál tím více vzdalují úrovni vysocí rozvinutých zemí a vytvářejí tíživý problém zejména v oblasti výživy. Studium sociální problematiky zemědělství vývojových zemí nabývá velkého významu a aktuálnosti, ale není dosud odhodlaně řešeno na žádném zemědělském sociologickém pracovišti v ČSSR, přestože se u nás vychovávají stovky studentů z vývojových zemí a vysíláme velký počet expertů do nevyvinutých asijských, afrických aj. států, a v Praze dokonce existuje zvláštní Institut (katedra) světového zemědělství.

Ještě vážnějším úkolem (ale částečně již řešeným) je rozšíření studia a výzkumu podnikové zemědělské sociologie, na kterou toužebně čeká zemědělská výrobní praxe. V roce 1966 byl na Institutu sociologie venkova a historie zemědělství zahájen výzkum podmínek úspěšné práce funkcionářů JZD a v rozvíjení tohoto výzkumu bude soustavně pokračováno, protože zmíněný Institut si přímo vytkl jako hlavní směr své práce sociologickou problematiku zemědělského podniku. Zatímco katedry na vysokých školách a jiná sociologická pracoviště se zabývají nejen podnikovou, ale i obecnější problematikou sociologie zemědělství a venkova, katedra sociologie a historie zemědělství a venkova VSZ v Praze si vytkla ještě rozpracování sociologických problémů vědeckotechnického pokroku, což jsou společně se sociologií řízení zemědělských podniků a sociologií zemědělství vývojových zemí ústřední problémy současné československé sociologie venkova. Zdaleka nejsou stejnoměrně plněny a očekává se, že v příštích letech budou vytvořeny podmínky k tomu, aby zanedbané úseky sociologie venkova byly řádně dotovány a rozvíjeny.

Obecně na celém světě se cítí, že sociologie venkova musí být přizvána k ře-

šení stěžejních úkolů zemědělství. Možno zde citovat např. projev generálního ředitele Organizace spojených národů pro výživu a zemědělství (FAO), dr. Sena,⁴⁰ který takto vyzvedává aktuálnost rurální sociologie: „Technický a ekonomický rozvoj by ztroskotal, kdyby mu nepředcházely nebo ho alespoň neprovázely studie ze sociální problematiky zemědělství.“ Sen slibuje, že i FAO bude v budoucnu daleko více angažovat rurální sociologii při řešení významných zemědělských otázek. Tím naléhavější je to úkol v podmínkách socialistické země, kde sociální problematika zemědělství by měla být důsledně v popředí našeho zájmu.

Резюме

Ян Таубер: Замечание к истории чехословацкой социологии деревни

Автор считает социологию деревни наукой, занимающейся изучением не только общественных отношений деревенской населенности, но также социальной проблематики всего агроиндустриального комплекса. Не считает ее простой аппликацией общей социологической теории. Выдвигает пять этап чехословацкой социологии деревни, а именно:

1 период предсоциологический, т. е. до возникновения систематического социологического исследования деревни.

2 период романтической идеализации крестьянства и первых научных работ, к которым было дано побуждение в 20-х годах Чехословацкой земледельческой академией.

3 период отличается интенсивным проникновением западной (в особенности американской) социологии деревни и его можно назвать монографическим периодом. Этот период вновь находится в тесной связи с Чехословацкой земледельческой академией, объединяющей чехословацких социологов деревни и культурных работников, занимающихся проблемами крестьянства в своей Центральной социологической комиссии. Это период с большей части 30-х лет.

4 период трансформаторный, когда социология деревни выступает как изучение социальной и культурной проблематики под эгидой Центральной комиссии для социальных и культурных вопросов земледелия и лесного хозяйства при Чехословацкой академии земледельческих наук. В этот период входит к более широкому применению историческо-математического метода, однако общая теоретическая основа этого исследования только еще создавалась. Это период 50-х и начала 60-х лет.

5 период начинается приблизительно со второй половины 60-х лет и отличается большим размахом социологии деревни. Возникает не только секция социологии деревни Чехо-

³⁹ Např. J. Tauber, *Neue Aufgaben für die Zentralstelle zum Studium der Entwicklung der Landwirtschaft*, Berlin 1959.

⁴⁰ FAO dok. RU: RS/20 z 21. prosince 1967.

словацкого социологического общества, но также важные рабочие места, как на пример Институт социологии деревни и истории земледелия, Кафедра социологии и истории сельского хозяйства и деревни Высшей сельскохозяйственной школы в Праге и подобные рабочие места при остальных высших сельскохозяйственных школах и др. Это также период регенерации Центральной комиссии для социальных и культурных вопросов сельского хозяйства при Центральном учреждении сельскохозяйственного и продуктового исследования.

Более подробно автор занимается отдельными известными чехословацкими социологами деревни и организаторами социологического исследования земледелия в Чехословацкой социалистической республике. Наблюдает за иностранными влияниями и оценивает работы Благи, Рейхи, Годжи, Чепы, Галлы, Лома, Прокеша и др. Также упоминает о вкладе рабочих мест которыми руководил в период после второй мировой войны и которые добивались возобновления социологии деревни на теоретической основе научного мировоззрения.

Наконец упоминает об актуальных вопросах и решенных исследованиях, занимающихся в большинстве случаев социальными предположениями и последствиями научно-технического развития в земледелии, проблемами заводской сельско-хозяйственной социологии и историческо-социологическими изучениями развития Чехословацкой и заграничной сельскохозяйственной кооперации.

Summary

Jan Tauber: Contribution to the History of the Czechoslovak Rural Sociology

The author conceives rural sociology as a discipline dealing not only with the study of social relations of the rural populations, but also with the social problems of the whole agronutritive and agroindustrial complex and does not consider it to be a mere application of the general sociological theory. He sets up the following five stages of the Czechoslovak rural sociology:

1. The presociological stage preceding the introduction of a systematic sociological research of the country.

2. The stage of the romantic idealization of peasantry and of the first scientific studies in the twenties, mostly instigated by the Czechoslovak Agricultural Academy.

3. The third stage, taking place in the thirties, is marked by an intensive penetration of the western (esp. American) rural sociology and can be called "descriptively monographical". It is, again, in narrow connection with the Czechoslovak Agricultural Academy which associates Czechoslovak rural sociologists and cultural workers, dealing with the problem of the farmers in its Central Sociological Commission.

4. The fourth stage is a transformation period in which the rural sociology figures as a study of social and cultural problems under the auspices of the Central Commission for Social and Cultural Problems in Agriculture and Forestry at the Czechoslovak Academy of Agricultural Sciences. In this stage the historico-materialistic method is applied on a broader scale, but the general theoretical basis of this research only begins to develop. This stage takes place in the fifties and in the early sixties.

5. The fifth stage begins approximately in the second half of the sixties and is marked by a great expansion of rural sociology. Not only the Section of Rural Sociology of the Czechoslovak Sociological Society, but also important working places — such as the Institute of Rural Sociology and History of Agriculture, Department of Sociology and History of Agriculture and Rural Areas at the Agricultural College in Prague, and similar working places at other agricultural colleges, etc. — were constituted. It is also a period of regeneration taking place in the Central Commission for Social and Cultural Problems of Agriculture at the Central Council of Agricultural and Foodstuffs Research.

The author deals in more detail with individual prominent rural sociologists and with organizers of the sociological research of agriculture in Czechoslovakia. He discusses foreign influences and evaluates the work of Bláha, Reich, Hodža, Čep, Galla, Lom, Prokeš and others. He also mentions the contribution of the working places he directed in the period following World War II which endeavoured to re-establish rural sociology on the scientific theoretical basis.

Finally he mentions some topical problems and contemporary researches which, for the most part, deal with social preconditions and consequences of the scientific-technical progress in agriculture, with problems of the sociology of the agricultural enterprise and with historico-sociological studies of the development taking place in Czechoslovak as well as in foreign co-operative farming.

Současný teoretický a praktický zájem o sociologii průmyslu vnucuje pozornost i k historii tohoto speciálního odvětví sociologie v naší zemi. Historický pohled na sociologii průmyslového podniku nemá jen registrační význam, ale pomáhá vyjasnit i smysl a cíle sociologického přístupu k průmyslovému podniku. Dějiny sociologie průmyslového podniku mohou především přispět k osvětlení problému, jaké jsou zdroje, motivy a cíle sociologického zkoumání průmyslového podniku na jedné straně v kapitalistických společenských poměrech a na druhé straně za socialismu, přičemž se zde nutně ukáží jak některé shodné rysy, tak podstatné rozdíly, vyplývající z kvalitativních odlišností kapitalistické a socialistické společensko-ekonomické formace. Právě historie československé sociologie průmyslového podniku ve srovnání s dějinami sociologie průmyslového podniku v USA a v Německu, které jsou kolébkami této speciální sociologie, je z tohoto hlediska v mnohém poučná.

Historických a myšlenkových zdrojů sociologie průmyslového podniku je mnoho, a jejich konečné zhodnocení bude vyžadovat ještě velikého historického a komparativního studia. Přitom se v jednotlivých zemích a časových etapách objevují rozdílnosti těchto zdrojů. Pro posouzení společenské funkce sociologie průmyslového podniku historicky — a aktuálně i v podmínkách intenzivního rozvoje naší socialistické ekonomiky a společenské struktury — je závažný zejména genetický vztah vědy o řízení a sociologie průmyslového podniku, zřetelně patrný v dějinách USA. Ačkoli již v díle F. W. Taylora nalezneme myšlenky o nutnosti studia a úpravy kolektivních společenských vztahů (v první řadě vztahu mezi podnikateli a dělnictvem) v průmyslových podnicích, byly zpočátku v praxi využívány a dále propracovávány hlavně jeho poznatky o vědeckých základech organizace výroby a technického za-

řízení závodů, o nejúčelnějším uspořádání pracovního výkonu a jeho částí na základě pohybových a časových studií, a o zásadách výběru pracovníků pro nejlépe jim odpovídající práci. Tato pozornost k „lidskému faktoru“ výroby, třeba v podobě zúžené na individuální fyziologické vztahy a zákonitosti pracovního procesu a vyhrozcující dělbu práce na úzké monotónní činnosti, byla značným pokrokem v chápání zásad organizace a řízení výroby. Zde se objevily netušené možnosti zvýšení produktivity práce a spolu s tím podnikatelských zisků. Avšak jednostrannost takového přístupu se záhy projevila. Aplikace Taylorových zásad při zdůrazňování momentu soukromokapitalistického zisku vyvolala v třídně antagonistických poměrech americké společnosti v druhém desetiletí 20. století krajní odpor dělnictva. To bylo impulsem k hlubšímu zájmu o lidské vztahy v kapitalistických průmyslových podnicích, který už nebyl podmíněn pouze požadavkem zvědečtění řízení práce v průmyslu, ale současně i politickými potřebami vyrovnávání třídních vztahů podnikatelů a průmyslových dělníků. Ve filosofické a etické rovině našla tato potřeba svůj výraz v teorii „humanizace“ práce v kapitalistických podnicích.

Ukazuje se tedy, že problematika lidských vztahů v průmyslu má dvě stránky: na jedné straně jsou výzkumy v této oblasti součástí vědeckého řízení (tato stránka problému se plně vztahuje také na socialistickou vědu o řízení), na druhé straně se studium lidských vztahů a jejich praktická úprava ve vnitropodnikovém měřítku chápou jako činitel, jímž podnikatelé mohou čelit projevům třídního antagonismu v kapitalistické průmyslové společnosti. Tak se teorie a praxe lidských vztahů stala jedním z důležitých, v zásadě reformistických prostředků používaných přímo vládnoucími kruhy, jehož váha byla v USA tím větší, že politické hnutí, třeba pravicově socialistického charakteru, ne-

představovalo v této zemi závažnější politickou a společenskou sílu. Není nahořklé, že představitelé americké vědy o řízení hovoří o „stabilizační“ roli této vědy, přičemž mají na mysli také „stabilizaci“ vztahu podnikatelů a dělníků. H. S. Person napsal ve stati *Zásady a praxe vědeckého řízení*: „...harmonické sociální vztahy v průmyslu, poctivé a slušné rozdělení sociálního příjmu v poctivý zisk, vysoké mzdy a nízké ceny, vysoká výrobnost, dokonalejší řízení, zavedení vědy do řízení, takové asi byly zájmy, které vedly Taylora a jeho následovníky...“ Současně vyslovil názor, že pojem „stabilizace“ sice nevylučuje vnitřní pohyb, ale bez „krajních výkyvů“: „Proto ve slově stabilní, pokud se ho užívá v otázkách sociálních, je obsažen prvek hybnosti. Znamená přizpůsobování a vyrovnávání uprostřed změn, vylučuje krajní výkyvy, znamená, že ke změně dochází jen tehdy, je-li žádoucí, a že se jí zabráňuje, je-li nežádoucí, jakož i že se změna upravuje jak co do směru, tak co do rozsahu.“¹

Ve 20. letech se v USA ozývalo stále více hlasů, požadujících, aby byla „mechanická revoluce“ ve výrobě, provedená F. W. Taylorem, doplněna o „revoluci lidskou“ a aby Taylorův systém byl přeměněn ve vědecké řízení „na základě sociálním a demokratickým“. Americký vicepresident Davis ve své řeči dne 16. VIII. 1924 upozorňoval na to, že k vyřešení rozporů v průmyslu musí být budována samospráva dělnických záležitostí. J. R. Commons postuloval ve spise *Industrial Government* přeměnu obchodních zaměstnavatelů v zaměstnavatele „humánní“ a postřehl, že novým typem průmyslového vůdce se stane ředitel „průmyslových vztahů“ (industrial relations). Jednou z prvních firem, které učinily z těchto výzev praktické závěry, byla filadelfská firma Link Belt Company, v níž prováděl počátkem století reorganizaci F. W. Taylor, a která název „vědecké řízení“ zaměnila označením „humánní řízení“. Dělníci a úředníci této firmy se týdně radili o zlepšování výroby a úpravě vztahů mezi dělníky a správou podniku.²

Je nabitelné, že americká koncepce lidských vztahů v průmyslu postavila na po-

řad dne i otázku obsahu a forem podnikové sociální politiky. V zásadě šlo o politicky podmíněná opatření v takových záležitostech, jako je péče o sociální zařízení, odborná příprava pracujících, zlepšení možností rekreace, úprava mzdových systémů apod. Jako součást zvědečtování řízení byly propracovány nové postupy personální politiky a vytvářena i odpovídající organizace personálních útvarů. Mnohdy v nich nechyběla ani zvláštní oddělení pro vytváření dobrých osobních vztahů. Všemi těmito prostředky měla být zvýšena zainteresovanost lidí na práci, rozvinuta jejich iniciativa a využívána celá jejich osobnost v zájmu podnikatelů.

V takové atmosféře byly podniknuty známé výzkumy vlivu rozmanitých činitelů na pracovní výkon v závodech Hawthorne společnosti Western Electric Company v Chicagu, které vedl psycholog Elton Mayo a dva inženýři J. N. Whitehead a F. J. Roethlisberger. Tyto sociologické, či spíše sociálně psychologické výzkumy přinesly důležité poznatky o struktuře a dynamice malých skupin v průmyslových podnicích, o jejich úloze při vytváření podnikového „klimatu“, o jejich vlivu na spokojenost v práci a produktivnost, a byly východiskem k dalšímu studiu a prohlubování nauky o lidských vztazích v průmyslu (human relations in industry). Bádání v oblasti lidských vztahů nadlouho v sociologii průmyslu USA převládlo a po druhé světové válce proniklo také do západoevropské sociologie průmyslového podniku. Tím samozřejmě není řečeno, že by to byla výhradní oblast sociologického zkoumání v průmyslových podnicích USA. I v americké sociologii průmyslového podniku je nemálo prací o širších společenských podmínkách takových jevů, jako je fluktuace, absence (E. W. Noland aj.), práce žen v průmyslu (J. Roy Leevy aj.), a v posledních letech i řada výzkumů společenských problémů a důsledků automatizace (F. C. Mann, L. R. Hoffman aj.).

V Německu se sociologické zkoumání průmyslového podniku ubíralo jinou cestou. Bezprostřední vazbu na vědu o řízení zde při zrodu sociologie průmyslového

¹ H. S. Person: *Zásady a praxe vědeckého řízení*, Encyklopedie výkonnosti, sv. II (Výroba), vyd. B. Janda r. 1932.

² Viz Stanislav Spaček: *Vývoj technického hos-*

podávství Spojených států amerických, vyd. Jednota přátel Masarykovy akademie práce v Praze r. 1927.

podniku nenalezáme. To však neznamená, že by němečtí představitelé sociologie průmyslového podniku budovali svoji nauku jen akademicky, bez ohledu na požadavek zvědeckování přístupu k „lidskému faktoru“ v průmyslovém podniku. Nevěnovali sice hlubší pozornost výzkumu lidských vztahů vyvíjejících se a při relativní stabilitě ustavičně se přetvářejících na bázi jak věcné organizace průmyslového podniku, tak organizace spontánní (formální a neformální struktura průmyslového podniku), pravidelnosti (ba i zákonitosti) v těchto vztazích. Příčin jejich poruch a prostředků napravování těchto poruch apod., ale postavení člověka v soustavě rozmanitých vztahů v průmyslovém podniku je i pro ně otázkou ústřední. V díle G. Briefse, jednoho z nejznámějších německých průmyslových sociologů 20. a 30. let, se za hlavní sociologický problém průmyslového podniku pokládá pocit odcizení, který ztěžuje a přímo znemožňuje integraci dělnictva v prostředí průmyslového podniku. Podle Briefse se pocity odcizení reprodukuje jak v kapitalistickém, tak v socialistickém velkoprávní podnikání. Proto jediným prostředkem, jak těmto pocitům čelit a jak učinit dělníka spokojenějším tím, že průmyslový podnik nebude jen pracovním, ale také životním prostředím, je vytvoření vědecky promyšlené soustavy sociálně politických opatření — od zajištění přirozeného postupu pracovníka v hierarchii podnikových pracovních funkcí podle jeho schopností až po opatření zdravotního a sociálního charakteru. Opět se tu setkáváme se sociálně politickými závěry z poznatků sociologie průmyslového podniku. Taková jednostranná hodnocení a závěry však nemohou zastříti racionální jádro těchto úvah: ani socialistický průmyslový podnik není imunní proti vzniku pocitů cizosti v pracovním prostředí, pokud je zanedbávána péče o člověka a v neposlední řadě právě oblast lidských vztahů.

Akcent na sociálně politickou stránku činnosti průmyslového podniku v díle G. Briefse a jiných německých sociologů je přirozený. Německá sociologie průmyslového podniku se zrodila mj. ze zájmu o sociální otázky průmyslového dělnictva. K tomu dával podnět také charakter praktické orientace některých německých socio-

logů hospodářského směru, jako Maxe a Alfreda Webera, kteří měli vliv na zaměření výzkumné činnosti „Verein für Sozialpolitik“. Jeden z prvních výzkumů podniknutých touto institucí se týkal právě dělnické třídy. Byla shromážděna empirická data o výběru a adaptaci dělníků v různých odvětvích velkoprávního.

Skutečnost, že americká průmyslová sociologie je svým zrodem spjata s vývojem vědy o řízení, zatímco německá sociologie průmyslového podniku čerpá své podněty z oblasti sociální politiky, se neodráží v hlubším teoretickém zaměření prvé a v praktickém aplikačním charakteru druhé. Je tomu právě naopak. Práce německých průmyslových sociologů 20. a 30. let, G. Briefse, W. Josta, H. Lechtapa aj. se vyznačují hlubším teoretickým záběrem a proto také větší všestranností než díla amerických sociologů téže doby (příčemž H. Lechtape je blíže sociologické analýze lidských vztahů).

Němečtí sociologové průmyslového podniku totiž vědomě rozvíjejí svou sociologickou analýzu průmyslového podniku z širšího teoretického kontextu hospodářské sociologie (W. Sombart, G. Schmoller, M. Weber aj.). Např. G. Briefs chápe sociologickou problematiku průmyslového podniku poměrně všeobsáhle. Označuje tři základní problémové okruhy sociologie průmyslového podniku: 1. podmíněnost společenských jevů v průmyslovém podniku širším společenským okolím (sociální strukturou a jí odpovídající morálkou), 2. vnitropodnikové společenské vztahy, výtvoř a procesy, 3. vliv těchto vnitropodnikových společenských jevů na vnější společenský život. A co je zvláště pozoruhodné, G. Briefs uznává veliký význam techniky pro podnikovou společenskou strukturu. Píše, že „technické produktivní síly působí nesmírnou společenskou dynamiku“.³ G. Briefs si uvědomil velmi podstatný jev vazby techniky, dělby práce a sociální struktury. Mimochodem, obdobný metodický postup přiblížil mnohé závěry francouzského průmyslového sociologa G. Friedmanna, jehož dílo spadá do pozdější doby, marxistickým řešením. Friedmann nejen vcelku správně odhadl již v polovině 40. let důsledky automatizace pro kvalifikační strukturu dělnické třídy, ale v poslední době poukazuje i na

³ G. Briefs: *Betriebssoziologie*, Handwörterbuch der Soziologie, Stuttgart r. 1931.

potřebu a tendenci rozšiřování obsahu práce v průmyslových podnicích jako na zdroje růstu pracovní spokojenosti a upevňování vztahu dělníků k podniku. Právě tyto problémy vztahu technického vývoje a kvalifikace, technických a technologických předpokladů charakteru lidské práce, s nimiž se dostáváme k podstatným sociologickým aspektům motivace práce, představují jednu z nejzávažnějších oblastí sociologie průmyslu a průmyslového podniku.

V Československu došlo k pokusům teoreticky zdůvodnit potřebu speciální sociologie průmyslového podniku a provádět v prostředí průmyslových podniků sociologické výzkumy až po roce 1945, tedy mnohem později než v Německu a v USA, a v odlišných společenských podmínkách. V období před druhou světovou válkou však odborný sociologický tisk podával také informace o amerických a německých výsledcích v oboru sociologie průmyslu a průmyslového podniku a byly napsány i některé práce zabývající se společenskými problémy průmyslu. Podněty k hlubšímu studiu „lidského činitele“ v průmyslu nechyběly tedy ani u nás. Mnozí buržoazní a sociálně demokratičtí ideologové si uvědomovali nebezpečí plynoucí pro existující řád z ostrého antagonismického vztahu mezi dělnickou třídou a kapitalisty. Snaha zmírnit tento antagonismus a přístup k problémům postavení dělnické třídy v kapitalismu jako k „sociální otázce“ vedly k zájmu o sociální politiku. Nebyl to zájem jen praktický, ale i filosofický a sociologický. Sociální politika představovala organickou součást takových teorií lidské společnosti, v nichž byly základní rysy existující kapitalistické společnosti pokládány za trvalé principy společenského soužití lidí. Takových teorií, ať z pera měšťáckých anebo sociálně demokratických ideologů, nalezneme v dějinách našeho myšlení mnoho (J. Macek, Fr. Modráček aj.). Vycházejí většinou z filosofických a sociologických koncepcí T. G. Masaryka, vyjádřených v souvislosti s kritikou marxismu například v *Otázce sociální*. Masarykovo odmítnutí revoluce, hodnocení etiky jako hlavního činitele nejen politického, ale i hospodářského pokroku a soužití a z toho vyplývající pojetí všestranné práce sociální jako prostředku úpravy vztahů

základních společenských tříd kapitalistického systému představuje sociálně filosofický princip všech těchto teorií. Jako příklad sociologicky fundované práce o roli sociální politiky je možno zvolit Englišovu úvahu *Sociální politika*.⁴ Karel Engliš uvádí cíle a funkce sociální politiky do logické souvislosti se svým známým názorem na podstatu společenského řádu: „Souhrn všech právních norem ovládajících společenské těleso zoveme právním, též společenským řádem“. Normy společenského soužití, které prý vyplývají z hybných principů společenské účelnosti, jsou především dílem těch, kdo mají v rukou moc. Státní moc také dodržování těchto norem sankcionuje. Disponuje rovněž prostředkem společenského ozdravování a společenské rovnováhy, jímž je právě sociální politika. Karel Engliš píše: „Sociálních ideálů hledí dosáhnout sociální politika v rámci platného společenského řádu, ovšem účelnou jeho reformou, tedy postupným vývinem, evolucí, avšak se zachováním stěžejních zásad, na nichž tento řád je vybudován: soukromého vlastnictví, volné smlouvy a tudíž i svézodpovědnosti.“ Autor se ve své úvaze výslovně úpravou „průmyslových vztahů“ nezabývá a nedotýká se té specifické oblasti, která je předmětem zkoumání teorie lidských vztahů. Zůstává u tradičních, právnicky traktovaných prostředků sociální politiky, jako jsou záruky mezd a délky pracovní doby v pracovních smlouvách, sociální pojištění apod.

Za různá sociálně politická opatření, sledující vyrovnávání rozporů kapitalistického řádu, se přimlouval také sociálně demokratický ideolog Jindřich Fleischner.⁵ Prosazoval především zvyšování dělnických mezd, celkové příznivější hodnocení fyzické práce a zavádění soustavy výchovy k práci. avšak současně v souvislosti s kritikou taylorismu, který se prý nehodí pro naše poměry, rozvíjel svou představu vědeckého řízení práce, v němž důležité místo musí zaujmout rozmanité zásahy k zlepšování vztahu zaměstnavatelů a zaměstnanců. Přímý vliv amerických názorů na vědecké řízení práce nalezneme v pracích Stanislava Špačka, pokládaného ve 20. letech za mluvčího mladé technické inteligence. Požadoval, aby si inženýři osvojovali nejen odborné technické znalosti, ale

⁴ Karel Engliš: *Sociální politika*, vyd. F. Topič (1. vyd. r. 1916. 2. vyd. r. 1921).

⁵ Jindřich Fleischner: *Výchova k práci*, přednášky

a referáty z let 1919–1921, vyd. Ústřední dělnické knihkupectví, nakladatelství a antikvariát Antonín Svěcený v Praze.

také poznatky z oboru vědeckého řízení práce a aby s jejich pomocí odstraňovali odstup mezi dělníky a inženýry. Navrhoval zřizování průmyslových rad podle anglického vzoru, v nichž by vedle podnikatelů zasedali také zástupci dělníků. Ačkoliv si oba tito autoři uvědomili význam studia základních společenských vztahů v průmyslu, zůstali jen u zcela obecných postřehů. Konečně, ani jeden z nich nebyl odborným sociologem.

Mnoho podnětů ke studiu sociologické problematiky průmyslu a průmyslových podniků obsahuje dílo brněnského sociologa I. A. Bláhy, především jeho kniha *Sociologie sedláka a dělníka*.⁶ Bláha vycházel z analýzy společenské struktury kapitalistické společnosti a rovněž z kritiky jednostranných koncepcí vědeckého řízení práce. Objektivně vylíčil životní podmínky dělnické třídy a přiblížil se k pochopení příčin odcizení práce za kapitalismu. Cestu ke změně však nespatořoval v odstranění daných výrobních a společenských poměrů. Domníval se, že postavení dělnické třídy uvnitř existujícího společenského řádu je třeba stabilizovat, upevnit vazby, spojující dělnickou třídu s okolní společenskou strukturou, a vztahy uvnitř této struktury založit na demokratizaci nejen politické, ale také hospodářské. I. A. Bláha si byl vědom problémů, které v oblasti práce v průmyslových podnicích vznikají postupující dělbou práce, členěním výrobního a pracovního procesu na omezené dílčí části a přeměnou dělníka v „díličího“ dělníka. Jestliže se má odstranit apatie a lhostejnost dělnictva ve vztahu k práci a zaměstnavateli, jestliže dělníci mají podat co nejlepší pracovní výkon, je třeba prozkoumat nejen fyzické a technické okolnosti jeho práce, ale také okolnosti společenské: „Produktivnost dělníka a optimálnost jeho výkonu je podstatně oslabována mnohými okolnostmi rázu sociálního, jež nedovolují, aby v dělníkovi zrodil se zájem o práci, radost z práce, pracovní spontánnost. Neboť při citech záleží mnoho na prostředí.“ Přitom velikou roli hraje „duch upřímné kooperace mezi zaměstnavatelem a dělníkem“, pod jehož vlivem často „pracovní den

s kratší pracovní dobou byl stejně produktivní jako dříve den s delší dobou pracovní“. Později – v roce 1930 – I. A. Bláha navrhoval zřízení „Dělnického výzkumného ústavu“, který by shromažďoval poznatky o dělnické třídě, jichž by mělo být využito k praktickému organizování konsensu všech složek národního celku. I. A. Bláha tedy upozornil na důležitost studia společenských podmínek průmyslové práce, na zkoumání společenských vztahů v průmyslu a na nezbytnost uplatnění sociologického hlediska ve vědeckém řízení práce. Bylo by však idealizováním této významné postavy české sociologie, kdybychom neviděli, že to všechno mělo přispívat k upevnění daného buržoazně demokratického systému.

Článků a informací s podobnou tematikou u nás vyšlo před druhou světovou válkou více. O amerických pokusech prohloubit vědecké řízení práce v oblasti lidských vztahů v průmyslu psal V. Verunáč⁷. V Nové Svobodě (č. 36 r. 1929) vyšel článek *Lidský činitel ve výrobě*, v němž jeho autor Theodor Pistorius upozorňoval na potřebu přihlížet ke společenským faktorům při vědeckém řízení práce. Časopis „Sociologická revue“ informoval odbornou veřejnost o pracích vydaných v oboru sociologie průmyslu a průmyslového podniku v Německu i v USA, například o práci H. Lechtapa *Soziale Prozesse im industriellen Betrieb* (r. 1929), G. Briefse *Probleme der sozialen Betriebspolitik* (r. 1930), O. S. Beyera, J. H. Willitse, E. Maya a druhých *Wertheim Lectures on Industrial Relations* (r. 1928), aj. V roce 1931 vyšel v Nové Svobodě (č. 21, 23, 24) článek Václava Stočese *Sociologie moderní továrny*, který je prvním pokusem o syntézu. Dotýká se sociální struktury průmyslového podniku, vztahů nadřízenosti a podřízenosti, i postojů dělnictva k podniku. Brněnská sociologická škola se zabývala ještě některými společenskými problémy kapitalistické průmyslové společnosti, například v práci B. Zwickera *K sociologii nezaměstnanosti* a A. Obrdlíka *Povolání a veřejné blaho*.⁸ Později se zabýval sociologickými výzkumy v oblasti průmyslu další Bláhův žák, M. Hájek (*Sociologie horníka*).

⁶ I. A. Bláha: *Sociologie sedláka a dělníka. Příspevek k sociologii společenských vrstev*, vyd. Orbis r. 1925.

⁷ V. Verunáč, *K průmyslovému míru*, Naše doba č. 6 r. 1929; též v úvodu k I. dílu *Encyklopedie výkonnosti*, vyd. nakl. Sfinx, B. Janda r. 1934; též

v publikaci *Racionalizace, vědecká organizace a otázka sociální*, vyd. Sociální ústav v Praze r. 1930.

⁸ Bruno Zwicker, *K sociologii nezaměstnanosti*, Sociologická revue č. 4 r. 1934; Antonín Obrdlík, *Povolání a veřejné blaho*, vyd. Orbis r. 1937.

Jak již bylo řečeno, z těchto podnětů se v Československu v období mezi dvěma světovými válkami speciální sociologie průmyslového podniku nevyvinula. V žádném průmyslovém podniku tehdy neexistovalo speciální pracoviště pro sociologický výzkum průmyslové práce a společenských vztahů v průmyslovém podniku. Ve 20. a 30. letech se průmysloví podnikatelé sice zajímali o vědecké řízení práce a racionalizační snahy zasáhly také československý průmysl. Avšak „lidský faktor“ ve výrobě byl zpravidla předmětem pozornosti jen v intencích taylorismu. Protože převládalo fyziologické a nejvýš psychologické hledisko na člověka v pracovním procesu, zkoumala se a zaváděla různá organizační opatření zjednodušující pracovní postup a vylučující zbytečné pohyby dělníků, anebo opatření směřující k výběru „pravých lidí na pravé místo“. Proto se šířilo používání psychotechniky a v některých velkých podnicích vznikla psychotechnická pracoviště. Ani v Baťových podnicích nebyla zavedena speciální pracoviště „human relations“, a Baťova sociálně politická opatření a zařízení (bytová výstavba, podnikové školy, zainteresovanost na zisku) z této teorie vědomě nevycházela. V lecčems se ovšem tato opatření pozdější americké praxi „human relations“ podobala. To znamená, že českoslovenští podnikatelé potřebu studia lidských vztahů a dalších společenských problémů průmyslové práce, ani zavádění promyšlené soustavy praktických opatření v této oblasti nepocítovali v takové míře, jako podnikatelé severoameričtí. Jistě zde hrála úlohu technická úroveň našeho průmyslu, která nevyvolávala takovou nutnost sledování psychologických a sociologických faktorů práce, jako postup komplexní mechanizace, zavádění běžících pásů a počátky automatizace v průmyslu USA. Významnější vliv však vykonávaly všeobecné politické poměry v naší zemi. Politická struktura zde zahrnovala systém mnoha politických stran, z nichž některé programově svou politickou, hospodářskou a ideologickou činností usilovaly o vyrovnávání třídní antagonismů vztahů. Především praviceové socialistické strany se pokoušely zachytit nespokojenost dělníků a některými svými praktickými kroky v průmyslových závodech plnily obdobné funkce jako aparát pro „human relations“

v amerických společnostech. Není nahořklé, že právě sociálně demokratičtí teoretici volali po zvýšení péče o „lidského činitele“ v průmyslu.

Jestliže se v Československu sociologie průmyslového podniku nezkonstituovala v samostatnou vědní disciplínu před válkou, tím méně to bylo možné za nacistické okupace. Je však pozoruhodné, že zejména na sklonku války se někteří sociologové v neformálních kroužcích zamýšleli nad posláním sociologie v příští osvobozené vlasti, a to i ve vztahu k průmyslové práci. Ojedinělým edičním zjevem v okupovaném Československu, vysvětlitelným snad jen tím, že autor odvedl svou daň cenzuře v podobě informací o nacistické pracovní politice, bylo vydání Chalupného knihy *Práce a jiné sociální činnosti* v r. 1941. E. Chalupný se v ní dotýká i některých sociologických a psychologických problémů z oblasti řízení průmyslové práce, jako vztahu únavy a výkonnosti, metod účasti dělníků na zvyšování výroby v kapitalistických podnicích, vzniku tendencí a teorií humanizace lidské práce apod.

Rozvoj práce v oboru sociologie průmyslového podniku v Československu po druhé světové válce souvisí bezprostředně se změnami v ekonomických, politických a společenských poměrech. Poválečné revoluční období bylo naplněno atmosférou zájmu o dělnickou třídu a odhodlání rychle napravovat křivdy překonané společenské epochy. Vedoucí úloha dělnické třídy v čele s Komunistickou stranou Československa v národní a demokratické revoluci byla uznávána velkou většinou národa – zpočátku i těmi vrstvami a politickými silami, které se v době přerůstání revoluce v socialistickou stavěly ke straně, dělnické třídě a socialismu nepřátelsky. Ve velkých podnicích pod národní správou a později znárodněných vznikaly sociálně politické útvary, které měly rozvíjet velkorysou péči o zaměstnance po stránce výchovné, zdravotní a sociální. V sociálně politických útvarech byla zřizována oddělení výchovy učňů i dospělých, oddělení pro kulturní práci, pro bytovou výstavbu a rekreaci atd. V krátké době měly být odstraňovány důsledky kapitalistického vykořisťování dělnické třídy. Ve velkorysých představách o možnostech rychlého tempa a o formách překonávání dědictví kapitalismu bylo mnoho až utopického. Tato po-

zornost k lidské složce průmyslových podniků vyvolala zákonitě zájem o sociologii. Sociologická věda měla pomoci při řešení dalekosáhlých úkolů, před nimiž stály sociálně politické útvary podniků. Praktikům, odpovídajícím za plánování a usku- tečňování sociálně politické práce, měla poskytovat co nejpodrobnější poznatky o pracovních kolektivech závodů, o jejich struktuře, názorech a postojích, o vzájem- ných vazbách pracovního a mimopracov- ního života zaměstnanců apod. Tedy po- třeba zvědečtění sociálně politické práce v zájmu dosažení plně pracovní a životní spokojenosti pracujících byla hlavní po- hnutkou vzniku sociologie průmyslového podniku v lidově demokratickém Českoslo- vensku. Tato skutečnost poznamenávala jak teoretické úvahy, které byly o pro- blémech sociologie podniku publikovány, tak terénní sociologické výzkumy v závo- dech, jichž byla v období let 1945–1949 uskutečněna celá řada.

V teoretické oblasti reagoval na vzniklou „sociální objednávku“ nejprve Zdeněk Ullrich svým článkem *Několik základních poznámek k sociologii podniku a jejímu poměru ke statistice*.⁹ Byl to článek pod- nětný, jímž byli sociálně političtí pracov- níci ve velkých národních podnicích upo- zorněni na sociologickou metodu, s jejíž pomocí je možno vniknout do sociálních podmínek, v nichž pracující žijí, a zjistit mnohé souvislosti společenského charakteru existující v průmyslovém podniku. Autor vysvětloval, že také v kapitalistickém sys- tému se věnovala pozornost člověku v pracovním procesu, avšak převážně pro- to, že výzkumy individuálně psychologické a fyziologické ukázaly, že přizpůsobováním člověka práci a naopak pracovního postu- pu člověku je možno zvyšovat výkonnost a zisk továrny. Socialistické zřízení dbá na prvním místě o blaho člověka. Průmys- lový podnik v tomto zřízení přejímá vedle povinnosti vyrábět společensky nutné stat- ky i povinnost zabezpečit člověka a dát mu možnost plného a spokojeného života. Výkonnost podniku, která je cílem i v dneš- ním způsobu hospodaření, se musí uvést v soulad s uvedeným požadavkem. Proto musí být věnována největší pozornost tzv. lidskému neboli sociálnímu činiteli v pod-niku, čímž právě v socialistické společnosti

získává sociologie podniku na významu. Člověk je produktem lidské společnosti, v níž žije, a do podnikového prostředí se tudíž přenášejí mnohé vlivy, které mají svůj původ v prostředí mimopodnikovém. Především jde o to, že celospolečenská skupinová struktura zasahuje do podniko- vého života. Na druhé straně také sám podnik je jednou „z buněk sociálního or- ganismu“, ovšem spojenou s tímto sociál- ním organismem a jemu sloužícím. Socia- listické zřízení vytváří pevnou bázi pro soustavný vědecký výzkum průmyslového podniku jako sociálního organismu, pro výzkum společenských vztahů v podniku, sociálních poměrů zaměstnanců apod. Pro sociologický výzkum podniku je důležité určení hledisek, z nichž podnik může být studován: 1. jako instituce, tj. jako souhrn ustanovení, řádů, organizačních předpisů atd., 2. jako organismus, tj. živoucí a spo- lupracující jednotka, vybavená určitým zařízením a určitými lidmi. 3. jako kolek- tiv, u něhož zkoumáme jednak jeho so- ciální vlastnosti, tj. pohlaví, věk, rodinný stav, vzdělání, školení, kvalifikaci apod., jednak jeho společné reakce, tj. vliv hro- madné práce, veřejného mínění v podniku, prožívání poměru nadřazenosti a podřaze- nosti, poměr vedoucích a podřízených, vzá- jemné přizpůsobování, konflikty atd.

Z. Ullrich ve svém článku upozornil na dva důvody, pro něž bylo třeba v nastu- pujícím socialistickém zřízení zahájit práce v oboru sociologie podniku: a) nutnost poznání takových společenských okolností a souvztažností, které dovolí, aby člověku byla věnována pozornost nejen z hlediska jeho pracovního zařazení a využití, ale i z hlediska realizace určitých hodnot jeho individuálního života, b) nutnost rozšíření psychofyzického výzkumu lidského činitele o výzkum sociální v zájmu prohloubení racionalizace a zvědečtění řízení podniku. Při provádění sociologických výzkumů v některých československých závodech v tehdejší době bylo zpočátku vyzdvihováno první hledisko – poznat lépe člověka, aby mohly být uspokojovány jeho indi- viduální potřeby a zájmy. To vyplývalo z účelového zaměření sociologických vý- zkumů pro sociálně politickou práci. Bez ohledu na takovouto formulaci cílů socio- logického výzkumu v podnicích se záhy

⁹ Zdeněk Ullrich: *Několik základních poznámek k sociologii podniku a jejímu poměru ke statistice*, Statistický obzor č. 2, 1946.

ukazovala vnitřní jednota obou hledisek. Hlubší poznání subjektu pomocí sociologických metod, pochopení sociálních vazeb jeho postojů a činností, je v nerozlučné spojitosti podmínkou realizace jak jeho individuálních potřeb a zájmů, tak společenské potřeby vyrábět na nejvyšší úrovni s využitím bezprostřední iniciativy a vnitřního zájmu pracujících. Výzkumy, které byly již od roku 1946 organizovány Čs. ústavem práce a sociologickými odděleními národních podniků Čs. hutě a Škodovy závody, poskytl nejen údaje o bytových, zdravotních a kulturních potřebách pracujících, ale prokázaly četné korelace mezi společenskými podmínkami života lidí a jejich vztahem k závodu a k vlastní práci. Výsledky výzkumů byly obsaženy v interních zprávách obou národních podniků a Čs. ústavu práce. Ze sociologických studií zpracovaných tímto ústavem je nejobsáhlejší práce Jiřího Čepeláka *Dělnictvo Kotova ve světle čísel*. Některé zprávy byly publikovány veřejně, jako například *Mínění dělnictva o podniku* (časopis ÚRO sv. 3, č. 22) od téhož autora, V. Čech, E. Jukl: *Příspěvek k otázce absencí v průmyslu* (časopis Průmyslový věstník sv. 34 č. 46), *Jsou dělníci spokojeni s prací v továrně?* od týchž autorů (časopis Průmyslový věstník č. 14 r. 1948), J. Švestka: *Sociologický průzkum a pracovní morálka* (časopis Rozmach č. 46 r. 1946) aj.

K závěru, že sociologie průmyslového podniku přináší jak údaje prohlubující plánování sociálně politické práce, tak poznatky sloužící k vědeckému řízení pracovních kolektivů, dospěl ve své stati *Sociologický výzkum a vnitřní nábor podniku* sociolog-praktik Jaroslav Šnobl, s jehož prací jsou spojeny počátky i dlouholetý vývoj sociologie v našem hutním průmyslu.¹⁰ J. Šnobl definoval sociologii podniku jako „syntézu poznatků o sociálním životě jednotlivých zaměstnanců i podnikového kolektivu a o vzájemných lidských vztazích jak uvnitř podniku, tak i navenek“. Ať je tato definice jakkoliv kritizovatelná z dnešních hledisek a ze současné úrovně poznání sociologické problematiky průmyslového podniku, nelze jí upřít výstižné vyjádření tehdejších úkolů podnikové sociologie a také obsažnost, odkrývající značný prostor pro sociologický výzkum

průmyslu a průmyslových podniků. Podle J. Šnobla je úkolem sociologického výzkumu a sociální statistiky v podniku především výzkum dnešního stavu podniku pokud jde o sociálně politická zařízení a sociální otázky uvnitř podniku, i z hlediska vztahu podniku ke kraji a veřejnoprávním institucím (podnik je nutno vždy chápat v jeho interakci s okolím), dále plánování růstu sociálně politických zařízení podniku i člověka samého, a ověřování a kontrola sociálně politické práce. Hlavně však má sociologický výzkum pomoci aktivovat „vnitřní nábor“ v podniku. Tímto zvláštním pojmem autor označuje sféru společenských vztahů v průmyslovém podniku, přičemž slovo „nábor“ mělo vystihovat ovlivnitelnost těchto vztahů, možnost jejich aktivního utváření. Šlo o síť vztahů a) mezi zaměstnanci navzájem, b) mezi zaměstnanci a vedoucími podnikovými činiteli, c) zaměstnanců k podniku, d) zaměstnanců navenek k bydlišti a kraji. Sociologie vytváří podmínky k úpravě těchto vztahů tím, že zjišťuje spojující a dělící činitele. Mezi rušivé činitele počítá J. Šnobl zejména stavovské rozdělení a přehradu mezi manuálními a duševními pracovníky, rozpory mezi jednotlivými pracovními úseky (technickými, administrativními atd.), politické rozdíly, poruchy ve vztazích mezi starými a mladými atd. Mnoho nežádoucích problémů vzniká chybnou organizací, nedostatečně vymezenou kompetencí i strohým odstupem mezi vedoucími a vedenými. Za spojující faktory považuje vliv odborových organizací, výrobních výborů (tedy zajištění účasti pracujících na řízení) atd. Dobrý poměr zaměstnanců k podniku je dán nejen pocitem spoluvlastnictví výrobních prostředků, ale také takovými činiteli, jako je upravené pracovní prostředí apod. Šnobl upozornil ještě na jiné problémy, které náležejí k předmětu sociologického výzkumu v průmyslovém podniku, jako je problém zemědělsko-průmyslových zaměstnanců, vliv dojíždění do zaměstnání na život pracujících a jiné. Šnoblův článek je důkazem, že autor si byl dobře vědom sociologické problematiky průmyslového podniku a že dobře pozoroval při své praktické práci v průmyslu všechno, co sociologa zajímá. Jeho studie byla

¹⁰ Jaroslav Šnobl: *Sociologický výzkum a vnitřní nábor podniku*, časopis Sociologie a sociální problémy č. 2 a 3, r. 1947; též autor, *Význam sociolo-*

gického výzkumu, časopis Průmyslový věstník č. 40, r. 1947.

cenná zejména svou původností; k většině svých poznatků Šnobl dospěl nezávisle na pracích zahraničních sociologů.¹¹

Do diskuse, směřující k vytvoření sociologie průmyslového podniku jako samostatné disciplíny a k vytvoření poznatkového systému nezbytného pro konkrétní sociologický výzkum v průmyslových podnicích, přispěli tehdy ještě další autoři. Za zmínku stojí článek B. Ulricha *Podnik a společnost*,¹² v němž je opět zdůrazněn požadavek, aby průmyslový podnik plnil nejen funkci ziskovou, výnosovou, ale i hygienickou, mravní, výchovnou atd. Podnik se jeví pozitivním činitelem, jestliže plní tyto naznačené funkce v míře maximální a vzájemně harmonicky vyvážené. Harmonickým a organickým vývojem těchto funkcí se utváří a upravuje vnitřní struktura podniku, jenž se pak stává ucelenou jednotkou, jejíž význam pro společnost tak roste. Autor poukazoval na to, že jak v cechovním řemesle, tak zejména v moderním kapitalismu plnil podnik hlavně funkci ziskovou. Pro podnikového sociologa se podle Ulricha otevírá široké pole možností v tom, že svými poznatky přispívá k začlenění organizace výroby do ostatního národního života. Podnik nesmí přicházet do rozporu s ostatními sociálními jednotkami, obcí, rodinou atd., ale musí svými institucemi podporovat jejich souhru. Je třeba vybudovat co nejpůsobivější pocit „podnikového patriotismu“ úpravou pracovního prostředí. Tento pocit odstraní nedostatky pracovní stability, plynoucí ze zaměnitelnosti práce u stroje.

Vyvrcholením teoretické práce v oboru sociologie průmyslového podniku té doby byla studie slovenského autora P. Guly *K problematice sociologie podniku*,¹³ jejíž uveřejnění spadá do doby, kdy výzkumná terénní práce i teoretická činnost v tomto oboru byla zastavována. Autor vyvozuje potřebu výzkumů v oblasti průmyslu z procesu industrializace Slovenska. Správně postřehl, jaké neocenitelné poznatky mohl přinést sociologický výzkum tohoto procesu, který „způsobuje především změny ve složení obyvatelstva. Dochází tu k růstu obyvatelstva, ke zvýšení mobility, k odchodu z venkova do měst, k poklesu příslušníků rolnického povolání, ke vzniku a

růstu průmyslového dělnictva, dochází následkem složité dělby práce ke vzniku nových povolání. Se vzrůstem průmyslové velkovýroby jde vzrůst komunikačních a dopravních prostředků, vzrůst spotřeby širokých vrstev, vzrůst životní úrovně. Důležitou změnou je přesunutí těžiště skupinového života z primárních skupin na skupiny sekundární. Všechny tyto změny se odrážejí dále v systému zvyků, tradic morálních, právních a v celém životním názoru členů společnosti.“ Pokud by měl být tento proces zkoumán z hlediska celého bohatství znaků, vyžadovalo by to použít metod výzkumu reprezentativního. Požadavek reprezentativního výzkumu industrializace nás přivádí k problematice sociologie podniku, již půjde „především o výzkum struktury a dynamiky průmyslového podniku v určitém sociokulturním prostředí, o sledování vlivu tohoto prostředí na podnik, a konečně o zjištění vlivu podniku na sociokulturní prostředí“. P. Gula sleduje vývoj sociologie průmyslového podniku v USA a v Německu, ukazuje, jak se v různých koncepcích sociologie průmyslového podniku uplatňovala rozmanitá struktura hledisek všeobecné sociologie a sám přichází s vlastním řešením vztahu sociologie podniku a všeobecné sociologie. Při zkoumání sociální stránky podniku rozlišuje čtyři základní kategorie: 1. Sociální jednotlivci a skupiny, 2. sociální činnosti (interakce, procesy), 3. sociální vztahy, 4. sociální výtvoř (kultura), kam patří ideologická kultura, materiální kultura a morální kultura (normy).

Sociologie průmyslového podniku, která se rozvíjela po druhé světové válce v lidově demokratickém Československu, měla některé všeobecné znaky. Jak bylo řečeno, reagovala především na potřeby sociálně politické práce ve znárodněných podnicích, přičemž chápala sociální politiku jako nástroj upevňování, prohlubování a dokončování podstatných revolučních přeměn v postavení dělnické třídy a ostatních skupin pracujících lidí. I v počátečních československých pracích z oboru sociologie průmyslového podniku se přihlíželo k prioritě celospolečenské struktury, k prioritě ekonomických vztahů, bez je-

¹¹ Program a zobecnění zkušeností sociologického výzkumu ve Skodových závodech n. p. obsahuje článek V. Čecha *Použití sociologie v podniku*, časopis Skodovák, roč. III. č. 11 (1947).

¹² B. Ulrich: *Podnik a společnost*, časopis Sociologická revue č. 2-3, r. 1948.

¹³ Peter Gula: *K problematice sociologie podniku*, Sociologický sborník (časopis sociologického odboru Matice Slovenské), č. 1-2, roč. III (1948).

жихž revolučních přeměn není možno dosáhnout podstatných změn v postavení dělnické třídy. Významným znakem tehdejších prací z oboru sociologie průmyslového podniku je zaměření na výzkum těch sociálních podmínek a souvislostí, které spoluvytvářejí spokojenost člověka v práci, a na zjišťování takových společenských předpokladů, za nichž je možno realizovat individuální potřeby a zájmy člověka a sladovat je se zájmy společenskými.

V 50. letech se sice v systematické práci v oboru sociologie průmyslového podniku v Československu ze známých příčin nepokračovalo, avšak určitá činnost jak v teorii, tak v praxi vyvíjena byla. V první řadě šlo alespoň o dílčí sledování západní literatury z oboru průmyslové sociologie, bez něhož nebylo možno rozvíjet ideologickou práci. Teorie „lidového kapitalismu“, manažerismu a elit se staly předmětem studia některých našich společenskovedních pracovníků, stejně tak jako teorie a praxe „human relations“, které upoutávaly pozornost především z hlediska metod třídního boje na půdě soudobého kapitalismu. Také v průmyslové praxi byly studovány určité sociologické problémy související s procesem industrializace. Šlo o výzkum některých otázek společenské struktury v oblastech, v nichž se plánovala výstavba nových závodů, o výzkum kvalifikace lidí v souvislosti s investiční výstavbou apod. (v těchto směrech se pracovalo například v odvětví hutního průmyslu pod vedením J. Šnobla). Podrobnější zhodnocení tohoto období by však vyžadovalo zvláštní studii.

Резюме

Владимир Чех: Замечания к истории социологии промышленного предприятия в Чехословакии

Изучение истории социологии промышленного предприятия, к которому ведет современный теоретический и практический интерес об эту отрасль социологии у нас, не имеет только регистрационное значение, но оно также помогает выяснять смысл и цели социологического изучения промышленных предприятий. В особенности представляет интерес сравнение мотивов и целей социологии промышленного предприятия в капиталистических и социалистических общественно-экономических отношениях. С этой точки зрения поучительна и история чехословацкой социологии промышленного предприятия в сравнении с историей социологии промышленного предприятия в США и в Германии, являющиеся колыбелью этой специальной социологии.

В США к социологическому изучению промышленного предприятия вело прежде всего развитие науки по отношению к управлению и организации труда. Открытия Ф. В. Тейлора привлекли внимание к «человеческому фактору» производства. Это был значительный прогресс в области организации и руководства трудом, хотя исследование «человеческого фактора» было вначале сужено на индивидуальные физиологические отношения и закономерности трудового процесса. Однако практическое применение принципов Тейлора вошло во втором десятилетии 20-го века с сильным сопротивлением рабочих. Реакцией на это был глубокий интерес к человеческим отношениям в капиталистических промышленных предприятиях, который не был уже обусловлен только требованием дать научный характер управлению труда в промышленности, но одновременно и политическими потребностями уравнивания классовых отношений предпринимателей и рабочих в промышленности. Появились теории «демократизации» и «гуманизации» человеческих отношений в промышленных предприятиях, приступилось к эмпирическому исследованию человеческих отношений и реализации различных реформистских мероприятий в персональной и социальной политике с тем, чтобы урегулировать упомянутые отношения. В истории немецкой социологии промышленного завода мы не найдем прямого отношения этой дисциплины к науке об управлении. Социология промышленного предприятия здесь развивается скорее из широкого контекста немецкой эконимической социологии. Однако и немецкие социологи промышленного завода (Г. Бриеф, Г. Лехтман и др.) строили свою науку с намерением дать научный характер приступу к «людскому фактору» в промышленных предприятиях. Для преодоления чувства отчуждения труда должны были служить социально-политические мероприятия, которые должны были сделать из промышленного завода не только трудовую, но также жизненную среду.

Хотя в Чехословакии в период между двумя мировыми войнами спецсоциологическая печать информировала об американских и немецких трудах в области социологии промышленного завода, хотя были написаны и некоторые труды, занимающиеся общественными проблемами промышленности, однако спецсоциология промышленного предприятия создана не была. Многие буржуазные и социально-демократические авторы требовали учение и обработку человеческих отношений в промышленных предприятиях в интересе ослабления классового антагонизма. Индржих Флейшнер, Станислав Шпачек, Вацлав Берунач и другие в связи с критикой тейлоризма предлагали различные мероприятия для улучшения отношений между рабочими и работодателями. Ценные побуждения для изучения социологической проблематики промышленности и промышленных предприятий содержит работа бременского социолога И. А. Благи. В своем труде «Социология крестьянина и рабочего» автор обращал внимание на важность изучения общественных условий промышлен-

ной работы, промышленных общественных отношений и давнейших социологических аспектов научного управления трудом. Аналогичными проблемами также занимались Теодор Нисториус, Вацлав Сточес и др. Однако в хозяйственной практике социологией промышленного предприятия в это время не занимались. Причина заключалась как в техническом уровне нашей промышленности, так и в характере политической структуры государства, включающего систему много политических партий, из которых правые социалистические партии помогали уравниванию классово-антагонистических отношений в промышленности часто способами приносящими методы «гуман релативс».

Социология промышленного предприятия как самостоятельная социологическая дисциплина формировалась в Чехословакии только после второй мировой войны. В послевоенное революционное время повысился интерес к жизненным условиям рабочего класса с целью, чем раньше побороть несправедливости минувшей эпохи. В крупных национализированных предприятиях возникли социально-политические формации, которые должны были всесторонне заботиться о рабочих. Социология промышленного предприятия должна была этим формациям предоставлять сведения о рабочем коллективе завода, его структуре, взглядах и точках зрения, о взаимных связях рабочих и внеарбочей жизни трудящихся и т. д. На эти практические потребности реагировали как социологи-теоретики, так и социологи-эксперты, работающие прямо в социологических лабораториях некоторых заводов. В их работах были даны доказательства, что познание субъекта при помощи социологических методов, постижение социальных связей его точек зрения и деятельности, является условием реализации как индивидуальных потребностей и интересов человека, так и общественной потребности производить на самом высоком уровне с применением инициативы трудящихся. Из более важных публикаций этого времени необходимо припомнить работу З. Ульриха, И. Шнобла, Б. Ульриха и П. Гуллы. Научная статья словацкого автора П. Гуды *К проблематике социологии промышленного предприятия* с 1948 года является резюмированием и в тоже время завершением теоретической работы в области социологии промышленного предприятия этого времени.

Summary

Vladimír Čech: Comments on the History of the Sociology of the Industrial Enterprise in Czechoslovakia

The study concerning the history of the sociology of the industrial enterprise promoted by the contemporary theoretical and practical interest in this particular branch of sociology in this country is not only of significance for registration but also helps to elucidate the meaning and aims of the study of industrial concerns. It is especially interesting to compare the motives and aims of the

sociology of the industrial enterprise under capitalist and socialist socio-economic conditions. From this point of view the history of the sociology of the industrial enterprise in Czechoslovakia compared with that in the USA and in Germany, the cradles of this special area of sociology, is very instructive.

In the United States it was primarily the development of the science of management and organization of work which has led to the sociological study of the industrial enterprise. F. W. Taylor's discoveries have turned the attention of those concerned to the "human factor" in production. This represented a considerable progress in the sphere of organization and management of work in spite of the fact that the research of the human factor was initially narrowed to individual physiological relations and laws of the working process. The practical application of Taylor's principles, however, met in the second decade of the twentieth century with a strong opposition of the workers. As a reaction to this there appeared a deeper interest in human relations within the capitalistic industrial enterprises, which was no longer conditioned only by the requirement of applying scientific principles to the managerial work in industry, but, simultaneously, also by political needs for balancing the class relations between entrepreneurs and industrial workers. There arose theories of "democratization" and "humanization" of human relations in industrial enterprises, the empirical research of human relations was started and various reformistic measures in personal and social policies designed for the adjustment of these relations were realized.

In the history of the German sociology of the industrial enterprise we do not find any direct connection between this discipline and the science of management. In Germany the sociology of the industrial enterprise rather develops from the wider context of the economic sociology. Even the German sociologists of the industrial enterprise (G. Briefs, H. Lechtape, etc.), however, developed their discipline with the aim of making the approach to the human factor in industrial enterprises more scientific. Social and political measures, which were expected to turn an industrial enterprise into an environment not only of work, but also of life, were meant to overcome the feelings of alienation of work.

In Czechoslovakia, during the period between the two world wars, the expert sociological press presented information on American and German literatures concerning the sociology of the industrial enterprise and some studies dealing with social problems in industry were written. Nevertheless, no special sociology of the industrial enterprise was established. More bourgeois and social democratic authors required the human relations in industrial enterprises to be studied and arranged in the interest of reducing class antagonism. In connection with the criticism of Taylorism, Jindřich Fleischer, Stanislav Špaček, Václav Verunáč and

others suggested various measures for improving the relations between employees and employers. Valuable impulses for studying sociological problems in industry and in industrial enterprises are contained in the work of the sociologist I. A. Bláha, who lived in Brno. In his study "Sociology of the Farmer and the Worker" he pointed out the importance of studying the social conditions of industrial work, social relations in industry and further sociological aspects of the scientific management of work. Similar problems were dealt with by Theodor Pistorius, Václav Stočes and others. In economic practice, however, the sociology of the industrial enterprise was not developed. This was due both to the technical level of our industry and, in particular, to the character of the political structure of the State, including the system of many political parties among which the right-wing socialistic parties tried to balance the antagonistic class relations in industry often by means reminding of the methods of human relations.

The sociology of the industrial enterprise as an independent sociological discipline did not develop in Czechoslovakia until the end of the Second World War. In the post-war revolutionary period the interest in the living conditions of the working class increased; its aim was to overcome the iniquities of the past epoch as soon as possible. In large

nationalized enterprises there arose socially political organizations entrusted with the care of employees in all respects.

The task of the sociology of the industrial enterprise was to provide these organizations with the knowledge of the working collective of the enterprise, its structure, views and attitudes, of mutual connections between the life of the workers spent in work and in their free time. These practical needs were responded by both sociological theorists and sociological experts working directly in sociological laboratories of some enterprises. Their work gave evidence that the knowledge of the subject by means of sociological methods, the understanding of social connections of man's attitudes and activities present a condition for the realization of both individual needs and interests and the social need of producing on the highest possible level and utilizing the workers' initiative. Among the most important authors of this period the following should be mentioned: Z. Ullrich, J. Šnobl, B. Ulrich and P. Gula. The study of the Slovakian author P. Gula "Contribution to the Problem of the Sociology of the Industrial Enterprise", published in 1948, summarizes and at the same time completes theoretical work in the area of the sociology of the industrial enterprise of that epoch.

Úvodem k příspěvku Jaroslava Šnobl

Autor následující stati Příspěvek k problematice vývoje průmyslové sociologie a psychologie v Československu Jaroslav Šnobl vyslovuje požadavek, aby se nedílnou součástí budování průmyslové sociologie a rozvíjení sociologického a psychologického výzkumu v oblasti ekonomického řízení v naší zemi stalo kritické hodnocení teoretických a praktických zkušeností z oboru sociologie průmyslu, které byly u nás nashromážděny v letech 1946 až 1965.

Požadavek historického studia tohoto problému je oprávněný. Nepůjde však jen o období uváděné Jaroslavem Šnoblem (přičemž jeho časové určení bude vyžadovat korekce proto, že v něm zaniká zlom ve vývoji naší sociologie na konci 40. let), ale také o etapu meziválečnou. Dokonce je možno říci, že bez komparativního studia vývojové problematiky průmyslové sociologie z let před druhou světovou válkou a z období let 1945–1948 bychom se ochuzovali o možnost přesněji vystihnout specifické rysy, kterých sociologie průmyslu a průmyslového podniku u nás nabývala ve společenské skutečnosti kvalitativně nového rázu, podmíněné podstatnými politickými a ekonomickými převraty pokvětnové éry. Dnes, kdy v mnoha socialistických zemích a také u nás se diskutuje o socialistickém modelu humanizace a racionalizace lidské práce, můžeme mnoho cenného pro tvorbu takového modelu vyzískat právě zmíněným komparativním studiem.

V meziválečném období jsou tendence prosadit psychologické a sociologické přístupy do československé průmyslové praxe přímo spojeny s kapitalistickou racionalizací. A to tak, že tyto přístupy měly přispívat k řešení „dělnické otázky“, znovu zjitřeně jednostrannými technickými anebo dokonce jen organizačními a v pravém slova smyslu protisociálními metodami racionalizace, jichž československá buržoazie

používala. Je příznačné, že koncem 20. let se u nás přimlouvají za využívání psychologických a sociologických poznatků ve výrobě nejen prozíraví podnikatelé, představitelé „nového hospodářského ducha“ a na americkém „scientific management“ poučení vědečtí a techničtí organizátoři práce (Stanislav Špaček, Václav Veruňák a jiní), ale také teoretici čs. sociální demokracie, kteří přistupují k dělnické otázce jako k sociálnímu problému a chtějí dosáhnout vyrovnání zájmu podnikatelů a dělníků tím, že podnikatelé budou pomocí poznatků sociologie a psychologie odstraňovat nejhrubší závady v zacházení s „lidským činitelem“ ve výrobě (Theodor Pistorius, Václav Stočes a další). Tito lidé nabádali podnikatele, aby si osvojili znalosti psychologie, fyziologie a sociologie práce alespoň v takové míře, jako ovládají problémy technické, organizační a obchodní, a to nikoliv z jakýchkoli altruistických pohnutek, ale z důvodů ryze ekonomických.

Po druhé světové válce vycházejí sociologové, kteří se počinají zabývat sociologií průmyslu a podniku, z jiných představ. Zdůrazňují hluboké změny, k nimž došlo v postavení průmyslových podniků znárodněním průmyslu a novými politickými poměry. Snaží se formulovat funkci socialistického průmyslového podniku jako jednotky nejen výrobní a ekonomické, ale jako významného společenského prostředí. V tomto prostředí se člověk má dále utvářet a rozvíjet a má se v něm cítit nejen jako pasivní článek výrobního procesu, ale jako aktivní a vlivný činitel, zasahující do veškerého dění podniku. Sociologie průmyslu a průmyslového podniku se měla rozvíjet proto, aby již na bázi nových výrobních a společenských vztahů pomáhala naplnit humanizační poslání socialistických průmyslových podniků. Vedle psychologie měla sociologie průmyslu a průmyslového podniku plnit dvojedinou funkci: přispívat v nedílné jednotě k dosahování rentability socialis-

tického podniku a rozvoje lidské osobnosti.

Právě k těm sociologům průmyslu a průmyslového podniku, kteří v nových politických a společenských podmínkách po roce 1945 promýšleli úkoly této vědní disciplíny a zaváděli ji do průmyslové praxe, náležel autor naší stati Jaroslav Š n o b l. Od roku 1946 stál v čele oddělení sociologického výzkumu na bývalém generálním ředitelství Čs. hutí, organizoval zde výzkumnou práci v úzké spojitosti s praktickými potřebami sociálně politické práce v hutním sektoru, popularizoval sociologii průmyslu a jako přednášející i organizátor se zasloužil o přípravu řady vedoucích hospodářských pracovníků ve vědních disciplínách, jejichž předmětem je „lidský činitel“ ve výrobě. Jeho nejobsažnější publikovanou statí z té doby je studie Sociologický výzkum a vnitřní nábor v podniku (časopis Sociologie a sociální problémy č. 2–3, r. 1947). Myšlenky zde obsažené pak popularizoval a zčásti doplňoval nebo zpřesňoval například v článcích Význam sociologického výzkumu (časopis Průmyslový věstník č. 40, r. 1947) a Plánování vnitřního náboru v podniku (časopis Průmyslový věstník č. 49, r. 1947). V roce 1948 psal rukopis větší studie Sociálně politická práce a vnitřní nábor

v podniku, k jejímuž knižnímu vydání však již nedošlo.

Pro uši sociologa dnes zní nezvykle termín „vnitřní nábor“, s nímž se setkáváme ve Šnoblových publikacích. Pod tímto názvem se skrývá zajímavá koncepce úpravy průmyslových vztahů, vycházející z rozboru integrujících a dezintegrujících sil působících v pracovních skupinách a ve vztahu jedince a skupin. Tyto síly Jaroslav Šnobl analyzoval a propracoval celý systém prostředků masové politického působení, jimiž je možno chování lidí a vztahy mezi lidmi ovlivňovat (odtud pojem „vnitřní nábor“).

Také v 50. letech, která nebyla rozvoji marxistické sociologie příznivá, Jaroslav Šnobl zůstal věren svému zájmu o lidské a společenské otázky průmyslové práce a věnoval se průzkumu a plánování pracovních sil, sociálních zařízení a bytové výstavby v hutním sektoru. V posledních letech nového rozmachu marxistické sociologie v naší zemi se podílel na obnově sociologické činnosti v těžkém průmyslu. Nedávno odešel na odpočinek, avšak jeho zájem o obor, který se stal jeho koníčkem, neustává a projevuje se v praktické spolupráci na různých vědeckých úkolech.

Vladimír Čech

Zkušenost ukazuje, že v nastupující etapě našeho hospodářského vývoje, založené na uplatňování zásad nové soustavy ekonomického řízení, bude stoupat význam společenských věd, a mezi nimi také význam průmyslové sociologie a psychologie. Protože právě tyto vědní obory se v socialistických zemích v uplynulém období ve svém rozvoji opozdily, je pochopitelné, že se snažíme získat co nejrychlejší orientaci v této oblasti ve vyspělých kapitalistických státech. Je to práce nezbytná, protože by bylo plýtváním sil znovu shromažďovat poznatky, které byly jinde získány často s vynaložením obrovského potenciálu vědeckých kádrů a hmotných prostředků. Avšak nejen pravdivé, objektivně platné poznatky z oblasti teorie a metod, k nimž nemarxistická průmyslová sociologie a psychologie dospěla, zaslouží naší pozornosti. Nemarxistickou literaturu z této oblasti je nutno hodnotit také proto, abychom odlišili vědecké hodnoty od ideologického obsahu sociologických a psychologických teorií a metod, který se musí stát předmětem naší kritiky.

Nezbytnost vyrovnat se s tím, co v předešlém období přinesla západní průmyslová sociologie a psychologie, by nás neměla zcela odvádět od studia našich vlastních dřívějších zkušeností v těchto dvou vědních oborech.¹ Měli bychom přihlédnout k dobrým praktickým i teoretickým poznatkům z období 1946–1965 v našich zemích, navázat na ně a k nim pak po kritickém zhodnocení připojit i výsledky

studia zahraniční, a tedy také západní průmyslové sociologie a psychologie. Považují to za základní povinnost skutečně vědeckého marxistického postoje,² poněvadž u nás měla průmyslová sociologie a psychologie již od svých začátků v r. 1946 – a musí mít i nadále – jiné, hlubší a všestrannější pojetí vyslovené socialistické povahy. Jsem přesvědčen, že by se mnoho užitečného pro zítřejší rozvoj průmyslové sociologie a psychologie vytěžilo zhodnocením činnosti řídicích orgánů našeho státu, hospodářství, odborových orgánů a organizací, národních výborů, výzkumných a projekčních organizací a jiných institucí v poválečných letech. Aplikaci průmyslové sociologie a psychologie si v práci těchto institucí přímo vynucovala základní potřeba plánovitého způsobu řízení rozvoje společnosti. Tento způsob se neobejde bez věrohodné dokumentace opřené o výsledky výzkumu a bez seriózní zpracovaných hypotéz o rozvoji národního hospodářství a o společenských otázkách.

Jako jeden z přímých účastníků počátků rozvoje oboru aplikované sociologie a psychologie průmyslu a podniku chci ukázat na některé případy sociologických výzkumů a expertiz (v nichž byly mnohé sociologické aspekty) realizovaných v období 1946–1965 v hutním sektoru, v němž jsem dlouhá léta pracoval. V těchto výzkumech a expertizách se neodrážela jen zkušenost průmyslových praktiků, ale také poznatky vědeckých pracovníků. Významným rysem tehdejší naší činnosti byla úzká spolupráce

¹ Některé publikace z oboru průmyslové sociologie a psychologie z let 1946–1948:

Vladimír Cech, *Použití sociologie v podniku* (Sknodovák 11/1947).

V. Cech–E. Jukl, *Výzkum bydlení úřednictva* (Vědecké mínění 3/1947).

V. Cech–E. Jukl, *Kvalifikace dělníků* (Průmyslový věstník 17/1948).

Vítězslav Fišman, *Naše lesní dělnictvo* (Lesnická práce 4–5/1949).

Jiří Fischer, *Sociální výzkum* (Cíl 12/1947).

Peter Gula, *K problematice sociologie podniku* (Sociologický sborník č. 1 a 2/1948).

Mojmír Hájek, *Sociální funkce horníka* (Věda a život 3/1947).

Jaroslav Šíma, *Ekonomické a sociální výzkumnictví v našem pětiletém plánu* (Věstník ministerstva sociální péče 7/1948).

J. V. Svestka, *Sociologický průzkum a pracovní morálka* (Rozmach 43/1946).

Z. Ullrich, *Několik základních poznámek k sociologii podniku a jejím poměrům ke statistice* (Statistický obzor 2/1946).

J. Šnobl, *Sociologický výzkum a vnitřní nábor v podniku* (Sociologie a sociální problémy 2–3/1947).

J. Šnobl, *Plánování sociálního růstu podniku a kontrola plánu* (Podniková organizace 5/1948).

J. Šnobl, *Člověk v podniku* (Průmyslový průkopník 6/1948), a jiné další studie.

² Norbert Wiener: „Sociolog, který nezná bohatá ložiska informací, která odhalili sociologové a historici v minulosti, je sociologem jen z poloviny, a to z té horší poloviny“ (*The Education of Scientists*, Mainstream, sv. 12, č. 51, r. 1958).

praxe s vědou. Rozvíjela se oboustranně prospěšná spolupráce s Čs. ústavem práce, s Komitétem pro vědecké řízení, s Vysokou školou politickou a sociální v Praze, s Ústřední radou odborů, s filosofickými fakultami universit v Praze a v Brně, se Společností pro sociální bádání v Praze, se Studijním ústavem v Gottwaldově, s Ústavem pro veřejné mínění, se Státním úřadem statistickým aj. Mnoho užitečného přinesla i několikaletá spolupráce s ministerstvem informací, a to zejména na úseku propagace dvouletky a první pětiletky. Velké možnosti nám dávala úzká spolupráce s Ústředním svazem průmyslu (činnost dokumentační a publikační) a s ministerstvem sociální péče (zavádění systematické sociálně politické práce v podnicích).

V této stati si povšimnu nejen postavení a funkce specializovaných útvarů, které pracovaly na bývalém generálním ředitelství Čs. hutí v oblasti „lidského činitele“, ale chtěl bych také vysvětlit, o jakou koncepci průmyslové sociologie a psychologie jsme se opírali a jaké výzkumy jsme provedli. Snad to nebude bez užítku pro historii sociologie průmyslu v naší zemi.

1. Organizace sociálně politického odboru jako výsledek komplexního pohledu na „lidského činitele“ v průmyslu

V řadě československých znárodněných podniků byly koncem r. 1945 a v průběhu r. 1946 budovány sociálně politické útvary, v nichž byla koncipována práce s „lidským činitelem“ opravdu velkoryse. Byl to důsledek toho, že již v době okupace se pokrokoví vědečtí a průmysloví pracovníci zamýšleli nad tím, jak po porážce okupantů, o níž tito lidé nepochybovali, naplnit na půdě podniků ideály humanismu, které měly právě zde nalézt v celkovém společenském socializačním procesu svůj nejkonkrétnější výraz.

Na generálním ředitelství Čs. hutí byl vytvořen členitý sociálně politický odbor, v němž měla své místo jak psychologie práce (tehdy v podobě psychotechniky), tak také sociologie průmyslu a podniku. Obsahoval tyto organizační útvary a činnosti:³

Osobní agenda: osobní oddělení, výběr, rozmístění, hodnocení, povyšování, překládání, vedení kádrových rezerv a evidence kádrů.

Ekonomie práce: nábor pracovníků, jejich doprava do práce, včleňování do práce, normování, mzdy a odměny, státní katalog prací, psychotechnické laboratoře.

Sociálně právní a všeobecné záležitosti: věci pracovně právní, kolektivní smlouvy, podnikové fondy pracujících, odborové záležitosti, vztahy k řídicím místům a k národním výborům.

Politický referát: vnější a vnitřní bezpečnost, zvláštní úkoly.

Sociální péče: ubytování, zásobování, stravování, péče o ženy a děti, péče o invalidy a přestárlé, správa různých sociálních zařízení a provádění některých úseků péče o pracující.

Závodní školství a kultura: odborné vzdělávání, škola práce, závodní kluby, osvěta a kultura, závodní časopisy a rozhlas, využití volného času.

Zdravotnictví: zdravotnictví, hygiena a bezpečnost práce, léčebná péče, sociálně zdravotní inspekce (prevence), rekreace a tělovýchova.

Otázky dorostu: nábor, výuka teoretická i praktická, ubytování a sociální péče, zdravotnictví se specifickým zaměřením na dorost, tělovýchova a rekreace, odborný vychovatelský režim, styk s rodiči a s odborně metodickými místy.

Sociologický výzkum: sociologie podniku, sociální psychologie, sociologický výzkum, plánování sociálně politického rozvoje podniku a jeho pracovníků, nové socialistické formy práce, masově politická práce (vnitřní nábor), zajištění archivů.

Všechny tyto úseky spolu úzce pracovně souvisely a jejich spolupráce byla po všech stránkách plynulá. K tomu přispívala i ta skutečnost, že celý sociálně politický odbor měl zaručenu úzkou spolupráci i s ostatními odbory Čs. hutí (technický, ekonomický a obchodní). Předností tehdejšího organizačního uspořádání, které bylo zavedeno direktivně ve všech organizacích sektoru, byla jeho pružnost, bezprostřednost a efektivnost. Činnost gene-

³ Podle organizačního schématu generálního ředitelství Čs. hutí, n. p., a jeho sociálně politického odboru z prosince 1946.

rálního ředitelství byla operativně řídící, koncepční a metodická, konzultační, koordinační, plánovací a kontrolní. Mohla se plně rozvinout, poněvadž tehdejší ministerstvo průmyslu ponechávalo generálnímu ředitelství Čs. hutí v tomto směru dostatečnou volnost. Některé ze složek sociálně politického odboru měly na ministerstvu průmyslu a rovněž i na bývalém Státním úřadě plánovacím svoje styčné složky. Stejně pružný a výkonný byl i pracovní styk s ÚRO a s jejími útvary.

Podrobné studium činnosti tehdejších sociálně politických odborů by jistě přineslo mnoho dobrého pro další rozvoj komplexní péče o kádry v údobí prohloubeného vědeckého řízení a vědeckotechnické revoluce, do něhož vstupujeme. Toto historické zhodnocení by jistě také potvrdilo přínos sociálně politických odborů ke konsolidaci hospodářských a politických poměrů v závodech, hlavně v době předúnorové. Jejich poměrně značné úspěchy záležely v tom, že se jim podařilo organizačně podchytit a podpořit vlnu budovatelského nadšení všech vrstev národa, toužícího po rychlém ozdravení národního hospodářství a politického života. Tyto sociálně politické útvary také podporovaly revoluční odbory v etapě vypjatého třídního boje v letech 1946–1948, kdy reakce usilovala o bagatelizování Košického programu a o zvrát politických vymožeností.

2. K pojetí sociologické a psychologické práce v hutním sektoru v letech 1946–1948

Sociologický výzkum v průmyslu není možno provádět bez určité teoretické koncepce sociologické problematiky této oblasti národního hospodářství. Před úkolem nalézt a vypracovat teoretická východiska své výzkumné činnosti jsme stáli také na generálním ředitelství Čs. hutí v souvislosti s praktickým úkolem rozvinout činnost oddělení sociologického výzkumu, které mělo plnit vůči všem ostatním článkům sociálně politického odboru poznávací a metodickou funkci.

Naše tehdejší úvahy o předmětu a funkci sociologie průmyslu a vztahu této disciplíny k psychologii průmyslové práce vycházely z uznání nerozlučné jednoty tří hlavních komponentů výrobní a společenské činnosti podniku, jimiž jsou: člověk — technika — ekonomika. Člověk jako faktor

nejdůležitější, který prostupuje celý společenský systém a je jeho předmětem i subjektem, má být po všech stránkách v předstihu oproti faktorům zbývajícím. Musí mít i delší vývojovou perspektivu než technika a ekonomie, které procházejí v naší historické epoše technických převratů poměrně kratšími vývojovými etapami. U člověka jako jednotlivce i jako člena kolektivu je nutno počítat s relativně delší dobou k osvojení nových skutečností, k jejich přijetí za společenskou normu a k jejich uplatnění v běžném životě.

Především bylo třeba definovat průmyslový podnik v sociologickém smyslu a pokusit se o vyjádření společenských změn v postavení člověka, k nimž došlo během ekonomických a politických převratů po květnu 1945, a které se týkaly v prvé řadě postavení člověka jako výrobce. Vycházeli jsme z těchto určení sociologické problematiky průmyslového podniku a postavení člověka v socialistickém podniku:

Podnik — závod je v našich podmínkách vedle svého výrobně ekonomického poslání i důležitým ohniskem lidově demokratického systému. Vytváří se v něm nové, kvalitativně vyšší společenské prostředí s aktivitou, jež umožní, aby podnik nebyl izolován od společenského dění, ale naopak aby v něm docházelo k vzájemnému prolínání myšlenkových proudů s jeho zázemím. Podnik budoucnosti bude tedy důležitým hospodářským a sociálně politickým činitelem, jakožto místo reprodukce dělnické třídy a pracující inteligence. Takový podnik bude významným činitelem při vytváření nového společenského řádu.

Člověk v podniku není jen výrobcem a tvůrcem hodnot, ale i objektem a subjektem nového společenského uspořádání. Vývoj socialistické společnosti vytváří nový typ pracovníka jako ideového spoluvlastníka podniku, jehož řízení se také spoluúčastní. Namísto individualisticky zaměřeného jedince nastoupí člověk jako člen podnikového kolektivu. Plánovitě budování společnosti a národního hospodářství vyžaduje, aby se v moderním podniku uplatňoval vedle vysoce výkonných progresivních strojů a pokrokových forem řízení a organizace i socialisticky uvědomělý člověk. Nový názor na něho bude

respektovat všechny tři póly jeho života, kterými jsou: práce, rodina a společnost.⁴

Správnost tohoto pojetí potvrdil dosa-
vadní vývoj našeho hospodářského a spo-
lečenského života i naše vlastní dlouho-
dobá sociálně politická praxe. Konkrétní
činnost jsme v letech 1946—1950 rozvíjeli
převážně jen v podnikovém měřítku,
avšak součástí naší teoretické koncepce
průmyslové sociologie byl předpoklad
o existenci tří rovin této disciplíny:

1. Do první roviny jsme zařadili studium
otázek týkajících se problematiky jednot-
livce a malých pracovních kolektivů, ži-
vota na pracovišti a případně i v cechu
a v provozu. Dnes bychom pro tuto rovinu
užili pojmenování „mikrosociologie“. Vý-
zkum v této oblasti jsme nazvali „indi-
viduální“. Tento výzkum se v mnohém pro-
líná s demografií a s psychologií průmys-
lové práce.

2. Do druhé roviny jsme zahrnovali vý-
zkum tzv. „rámcový“, jehož předmětem
byla celopodniková problematika a územ-
ně přílehlající spádová oblast podniku či
závodu, v níž bydlela převážná část pra-
covníků. Do této roviny jsme řadili také
sociální psychologii a její užitou formu,
„vnitřní nábor“, o níž se ještě zmíním.

3. Do třetí roviny náležela sociologická
problematika nadpodnikového, tj. celo-
resortního, celostátního a případně i mezi-
národního charakteru (například sociolo-
gické problémy integrace v rámci RVHP).
Práce ve třetí rovině průmyslové socio-
logie se mohou v plném rozsahu uplatnit
jen v těch podmínkách, kde má průmys-
lová činnost již celospolečenský charakter,
jako je tomu převážně u nás a jen výji-
mečně na Západě (EHS). Význam takto
pojaté sociologie průmyslu v rozsahu
všech tří rovin vidím mj. v tom, že její
poznatky mohou sloužit jako podklad ne-
jen k řízení a k terapii hospodářských a
společenských disproporcí dneška, ale že
mohou sloužit především k plánovité pre-
venci v dlouhodobých perspektivách roz-
voje.

Pokud jde o vztah sociologie průmyslu
a psychologie průmyslové práce, je zřejmé,
že prolínání těchto disciplín sílí, sestupu-
jeme-li od třetí roviny k první.

Zvláštní místo v teoretické koncepci
sociologicko-psychologické práce na půdě
podniku a v její praktické aplikaci zaují-

mal tzv. „vnitřní nábor“. Tímto pojmem
jsme označovali aktivní přístup ke spo-
lečenským, zejména mezilidským vztahům
v průmyslovém podniku. Aktivní přístup
zahrnoval jak teoretickou koncepci dyna-
miky těchto vztahů, tak praktické ovliv-
ňování jejich vývoje v souladu s potře-
bami utváření socialistické morálky a
v souladu s hospodářskými a politickými
cíli lidově demokratického státu. Důrazem
na slovo „vnitřní“ jsme chtěli tuto činnost
odlišit od „externího“ náboru, jehož po-
sláním bylo ovlivňovat vztah pracovních
rezerv k hutním podnikům proto, aby byly
získány pro práci v těchto podnicích. Při
provádění „vnitřního náboru“, jehož cílem
bylo dosáhnout takové úpravy mezilid-
ských vztahů a takového stupně identifi-
kace jednotlivých pracovníků i celých pra-
covních kolektivů se socialistickým podni-
kem, aby mohly být řešeny podnikové a
celospolečenské výrobní, ekonomické a so-
ciálně politické problémy, jsme se opírali
o dobrovolnou spolupráci uvědomělých
pracovníků. Byli mezi nimi nejen vedoucí
pracovníci formální struktury, ale i auto-
rity z neformálních skupin, tj. takoví
lidé, kteří představovali u svých spolu-
pracovníků sociální vzor. V této práci se
uplatňovala sociální i individuální psy-
chologie a také pedagogika. V konkrétním
provádění šlo při „vnitřním náboru“ ze-
jména o masově politickou práci, koordi-
novanou operativním plánem a pod-
porovanou všemi vhodnými náborovými
prostředky. Pomocí „vnitřního náboru“,
prováděného s přihlédnutím k sovětským
zkušenostem, byly odkrývány vnitřní re-
zervy, uvolňovány úzké profily ve výrobě,
dopravě, energetice apod., s velmi pěknými
výsledky. Prokazatelně se zlepšily
i vzájemné vztahy lidí na pracovišti a
mimo závod a zlepšila se také spolupráce
mezi provozy a závody.

Snažili jsme se rovněž vypracovat účel-
né pomůcky, které by nám zaručily
možnost rychlého zpracování informací
o základních jevech společenské povahy
v průmyslových podnicích a z nichž by
bylo možno permanentně čerpat elemen-
tární údaje, nezbytné k sociologickým
analýzám. V r. 1946 byl vypracován návrh
na zavedení osobního statistického štítku,
v němž byla podchycena základní data
pracovníka, spolu s daty o jeho hodnocení.

⁴ Viz články J. Snobla, uvedené v první poznámce pod čarou.

Později měl být tento systém rozšířen i na sledování kolektivů. Návrh byl spojen s komplexní reorganizací celé osobní agendy podniku. K provádění „rámcového“ výzkumu, který zahrnoval celou problematiku člověka v podniku a byl realizován v hlavních hutních závodech, jsme vypracovali zvláštní popisný arch a používali také interviewu, dotazníku a pozorování. Přitom se přihlíželo k podnikovým i externím archivním materiálům. Systematická a plánovitá práce na úseku sociálně politickém, opírající se o poznatky sociologie a psychologie, vyžadovala, aby si její principy osvojili vedoucí všech kategorií. O to jsme se snažili instruktážemi, přednáškami a jinými způsoby výcviku v disciplíně „vedení lidí“. Je zajímavou historickou skutečností, že problematika „vedení lidí“ měla být na doporučení tehdejšího předsedy vlády Antonína Zápotockého předmětem široké akce pod názvem „Výchova a vedení lidí v podniku“, jež byla připravena mezi ministerskou komisí pro vnitřní nábor při ministerstvu informací k realizaci v osmi krajských městech v Čechách a na Moravě. Poznatky této akce, již se zúčastnili tehdejší představitelé sociologické školy pražské (J. Král, Z. Ullrich) i brněnské (I. A. Bláha, M. Hájek), měly být později přeneseny na Slovensko. K účasti se přihlásilo asi 5000 vedoucích průmyslových činitelů. Bohužel po několika odkladech byla tato akce zastavena, protože její hlavní nositel, Čs. ústav práce, byl již v roce 1949 před likvidací.

3. Sociologické výzkumy a sociálně ekonomická expertiza v hutním sektoru v letech 1946–1965

Sociologické výzkumy a sociálně ekonomické expertizy, jejichž zpracováním bylo naše pracoviště (v 50. letech již nikoliv s názvem „sociologický výzkum“) pověřováno, měly takový dosah, že si vynucovaly úzkou spolupráci s nejvyššími státními a stranickými orgány, s Ústřední radou odborů, s národními výbory i se Státním ústavem pro rajónové plánování. Je však nutno konstatovat, že nám při těchto pracích v 50. letech chyběla (na rozdíl od předúnorového období) možnost běžných

konzultací s pracovníky vědeckých institucí, jejichž práce na poli společenských a politických věd byly v té době zaměřeny hlavně obecně teoreticky. Nedostatek systematické spolupráce s vědeckými institucemi měl však mimoděk ten příznivý důsledek pro naši práci, že nás nutil přecházet od konkrétních otázek k teoretickým. Zejména železná logika stoupajících požadavků na kvalitu řešení úkolů nás nutila opouštět pole prosté empirie a obracet se k teoretickým aspektům, experimentovat a hledat nejvhodnější postupy a aplikace poznatků jiných vědních oborů, jako např. matematiky a filosofie.

Pro přehled uvedu názvy a stručné charakteristiky některých sociologických výzkumů a z pozdější doby některých sociálně ekonomických studií, které byly v hutním průmyslu provedeny v letech 1946–1965. O těchto sociálně ekonomických studiích se zmiňuji proto, abych ukázal, že zásah do přirozeného rozvoje sociologie v naší zemi sice zastavil systematické sociologické studium průmyslu a průmyslových podniků, ale že zkoumání společenské problematiky empirickými metodami bylo z určitých hledisek a na určité úrovni nezbytné.

Tak například v roce 1946 byl proveden v Kladně mezi zaměstnanci SONP rozsáhlý výzkum názorů na formy sídlištní bytové výstavby. K tomuto opravdu lidovému hlasování (odpovědělo asi deset tisíc respondentů) bylo přihlédnuto při výstavbě obou kladenských sídlišť. V letech 1946–1949 spolupracoval sociálně politický odbor Čs. hutí na mnoha sociologických výzkumech, které byly provedeny Čs. ústavem práce v hlavních hutních závodech. Bylo by na prospěch věci, kdyby byla výzkumná činnost tohoto ústavu odborně historicky zhodnocena.⁵ V Drátovně Bohumín byla k 1. 1. 1948 uskutečněna anketa sledující cíl zlepšit organizaci práce a pracovní podmínky dělníků. V letech 1947 a 1949 byly provedeny hloubkové sociologické výzkumy („rámcové“ výzkumy, o nichž byla již zmínka), které se staly podkladem plánování a operativního provádění sociálně politické práce.

Spíše mezi sociálně ekonomické studie patří výzkum základních demografických a sociálních dat o zaměstnancích všech

⁵ Jiří Cepelák, *Dělnictvo hutních závodů* (Sociografická studie z list. 1949); týž, *Poměr patnáctile-*

tých k povolání (v lednu 1949); týž, *Naši první valčíští a tavičíští učňové* (z června 1949).

jednotek hutního sektoru, který měl sloužit k opatřením pro stabilizaci hutníků a baníků. Prováděli jsme jej na pokyn tehdejšího SÚP na dotaznících „DC 51“. Podobný charakter sociálně ekonomických faktografických expertiz měla celá řada dalších prací, jimiž jsme se v hutním sektoru zabývali. Byly to například dílčí studie k problematice rozvoje Ostravsko-Karvinské pánve (r. 1955), průzkum potřeby učňovských zařízení aj. Za velmi cenné pokládáme, že našich prací o sociální problematice bylo využito jako podkladů při zpracování tzv. generálního plánu rozvoje metalurgie a rudných dolů. Staly se součástí „GH“ plánu, v němž byla obsažena i výstavba několika nových závodů. V letech 1954–1955 jsme prováděli sociálně ekonomický výzkum problému závodního stravování a o něco později jednorázový průzkum zájemců o akci hutnických rodinných domků, podle něhož došlo k rozmístění kvót svěřených resortu na podporu stabilizace pracovníků.

Již z pozdější doby (60. léta) pochází sociálně ekonomický výzkum v sedmi hlavních hutních závodech s více než sto tisíci pracovníky, prováděný pod heslem „Šimon“ a sloužící jako podklad pro vládní usnesení č. 361/61 o zajištění stabilizace a zkvalitnění kádrů hutních závodů. Bylo by možno uvést ještě další příklady (průzkum problematiky zaměstnávání žen a osob se sníženou pracovní schopností, průzkum dojíždění pracovníků hutních závodů Severomoravského kraje do zaměstnání aj.). Vcelku šlo o náročné a odpovědné práce, týkající se 150 větších i menších organizací s počtem více než 200 tisíc pracujících. Byly to kolektivní práce odborníků různých oborů, při nichž se kladl veliký důraz na přesnost zjištěných údajů, neboť jejich výsledků se používalo zpravidla jako podkladů pro nákladné investice. Ačkoliv — jak již bylo řečeno — nešlo o sociologické práce v pravém slova smyslu, obsahují bohatství demografických údajů, faktů o kvalifikačním složení pracujících, o jejich pracovních a životních podmínkách i o jejich přáních a názorech, které mohou mít svou cenu pro sociologický výzkum československého průmyslu.⁶

4. K novému rozmachu sociologie a psychologie průmyslu

Usnesením sekretariátu ÚV KSČ z března 1965 a celým jednáním XIII. sjezdu KSČ se dostalo sociologii a psychologii v průmyslu nové podpory. Také v průmyslovém resortu, kam při poslední reorganizaci hospodářských orgánů přešel hutní sektor (těžký průmysl), jsme počali intenzivně pracovat na znovuvybudování organizační a obsahové základny sociologie a psychologie průmyslu. Na ministerstvu, na oborových ředitelstvích a v důležitých národních podnicích vznikla pracoviště průmyslové sociologie a psychologie. Zatím je možno pro nedostatek kvalifikovaných odborníků aktivovat tato pracoviště tak, aby se sociologie průmyslu uplatnila spíše ve vyšších řídicích složkách, naproti tomu psychologie práce by se podle mého názoru spíše uplatnila v podnicích ve formě psychologických laboratoří. Domnívám se, že nedostatek kvalifikovaných sociologů (asi tak do r. 1970, kdy nastoupí do praxe první absolventi vysokých škol) by bylo možno překonat postgraduálním studiem techniků a ekonomů nebo absolventů jiných společenskovědních oborů s delší praxí v průmyslu. Zkušenosti z minulosti ukazují, že tito pracovníci mohou být dobrými pomocníky při sociologické práci. Vedle toho musíme počítat s tím, že i graduovaný sociolog bude potřebovat několik let samostatné praxe v průmyslu, než bude moci zaujmout řídicí místo na tomto úseku. U psychologů je situace poněkud snazší, poněvadž jejich studium na universitách má delší tradici a protože se v terénní práci rychleji zapracují.

Pro průmyslová sociologická a psychologická pracoviště je velmi důležitá spolupráce s vědeckými institucemi a vysokými školami. Ovšem i naopak, možnost praktické výzkumné činnosti v závodech a podnicích je vědeckými a vysokoškolskými ústavy vítána.

K zdárnému rozvinutí práce sociologa a psychologa v podniku a závodě je zapotřebí, aby měli vedle dobrých odborných znalostí i specifické vlastnosti výzkumníka. vyrovnaný charakter, uvědomění a pevnou vůli při obhajování prav-

⁶ Podrobně byly tyto práce týkající se ostravského kraje citovány v Bulletinu č. 3, 1967 Kabinetu

pro dějiny závodů pedagogických fakult v Ostravě a v Olomouci.

divých poznatků získaných v rámci své činnosti a při prosazování reálných návrhů na žádoucí opatření. Proto je nutné, aby měli oporu u vedoucího organizace, aby byli v jeho blízkosti a aby měli zaručenu i dobrou informovanost z řídicích míst o závažných opatřeních operativního a perspektivního charakteru. Je samozřejmé, že musí mít pro svou činnost dostatek prostoru a možnost přímé spolupráce také s orgány KSČ a ROH. Zkušenosti z práce na sociologickém pracovišti v průmyslu mne vedou také k názoru, že vedle vedoucích vysokoškoláků by měli být na sociologických a psychologických pracovištích zaměstnány i střední odborné kádry (dříve absolventi střední školy sociálně právní). Tento systém, který funguje i v zahraničí, by uvolnil vysoce kvalifikované pracovníky pro koncepční práce. Dílčí úkoly by svěřil maturantům a pomocné práce by mohli vykonávat absolventi SVVŠ po určitém zapracování. Pokládám také za nevyhnutelné, aby se na vysokých školách technického směru přednášely odpovídající sociologické a psychologické disciplíny, poněvadž jsou to obory, bez nichž se inženýři při své řídicí práci v závodě neobejdou. Totéž platí i pro ekonomy.

Резюме

Ярослав Шнобл: Замечание к проблематике развития социологии промышленности и психологии в Чехословакии}

Чехословацкая социология промышленности может сегодня исходить из знаний этой области и из исследовательской работы в промышленных предприятиях, приобретенных в первые годы после второй мировой войны. Одним из рабочих мест, на которых социология промышленности вместе с психологией в это время развивались, было отделение социологического исследования главредакции Чехословацких металлургических заводов. Это отделение являлось методическим и познавательным центром социально-политического отдела, обеспечивающего комплексную заботу о человеческом деятеле, от личного делопроизводства вплоть до физиологических, психологических, экономических и социологических вопросов труда. Отделением социологического исследования была разработана методика систематического наблюдения и оценивания основных социологических дат (описательный лист, личный статистический щиток и использование возможности машинной обработки приобретенных цифрформаний. При своей исследовательской деятельности отделение опиралось об теоретическую концепцию социологии промышленности и промышленного предприятия, разработанную некоторыми из-

вестными чехословацкими социологами того времени (Зд. Уллрих и др.) и обогащенную о собственные знания. Чехословацкими металлургическими заводами уделялось внимание улегуированию отношений между людьми и влиянию их поведения в согласии с потребностями экономического и общественно-политического развития освобожденной народно-демократической республики. Теория оказывания влияния на эти отношения и совокупности практических мероприятий и методов назывались тогда в Чехословацких металлургических заводах «внутренний набор». Кроме того социологическим отделением уделялось главным образом внимание исследованию социальных и трудовых условий и оборудованию на металлургических заводах. В 50-х годах социологическое отделение в металлургическом секторе было закрыто. Работникам отделения было поручено собирать социально-экономические даты, необходимые для планирования капитального строительства. В первой половине 60-х лет социологическое и психологическое исследование в основных организационных формациях чехословацкой тяжелой промышленности возобновляется.

Summary

Jaroslav Šnobl: Contribution to the Problematics of the Development of Industrial Sociology and Psychology in Czechoslovakia

Today the Czechoslovak industrial sociology may proceed from the findings attained in this field and from the experience gained through research work in industrial enterprises in the first years following World War II.

One of the working places where industrial sociology together with psychology was cultivated in those days was the Sociological Research Department at the General Board of Management of the Czechoslovak Metallurgical Works, n. p. This department was a methodical center as well as a center of learning of the socially political sector, ensuring a complex care of the human factor from the personal agenda to the physiological, psychological, economic and sociological problems of work. The Sociological Research Department worked out the methodics of the current follow-up study and evaluation of basic sociological data (description sheet, personal statistical card), taking advantage of the possibilities of mechanical processing of the information acquired. In its research activities it proceeded from the theoretical conception of the sociology of industry and of the industrial enterprise elaborated by some prominent Czechoslovak sociologists of that time (Z. Ullrich and others) and enriched by the findings gained here. In the Czechoslovak Metallurgical Works, n. p., emphasis was laid on modifying the relations among people and on influencing their behaviour in harmony with the needs of the economic and the socio-political development of the liberated People's Democratic Republic. At that time, in the Czechoslovak metallurgical works, the theory of influencing these rela-

tions and the complex of practical measures and methods for adjusting them were called "inner campaign". Besides, the Sociological Department devoted itself especially to the research of social and working conditions and equipment in the metallurgical works. In the fifties, the Sociological Department in the metallurgical sector was dissolved. Its

workers were then entrusted with collecting socio-economic data necessary for planning and realizing the capital construction. In the middle sixties, the sociological and psychological research work in the fundamental organization formations of the Czechoslovak heavy industries has been resumed.

Podíl Brněnské sociologické školy na rozvoji terénního výzkumu u nás

MOJMÍR HÁJEK

Katedra sociologie filosofické fakulty UJEP, Brno

Rychlý nástup sociologie u nás od první poloviny 60. let nás nutně přivádí k tomu, abychom si položili také otázku, jaké jsou vývojové předpoklady této situace. Od druhé poloviny 50. let se setkáváme s dosti zřetelnou snahou už v této době připustit zejména sociální výzkum, relativně samostatný, později přímo *sociologický výzkum* jako plně oprávněný a vědecky adekvátní gnoseologický přístup k postižení sociální reality. Tím se „otvírá“ problematika vývojové zákonitosti i nezbytnosti obnovy sociologie jako svéprávné vědecké disciplíny z jejích marxistických pozic. Pro tematiku mého příspěvku je závažné, že je to právě sociologický výzkum, kterým se začíná. Objevuje se i úsilí, v němž se specifičnost sociologie jako „nové“ vědecké disciplíny soustřeďuje právě na oblast sociologického výzkumu a jím získaných nových poznatků. Takové pojetí představuje zřetelně koncepci úzkou, jak ukázalo nejen teoretické zdůvodnění plně předmětné oprávněnosti marxistické sociologie, ale jak potvrdil i sám reálný pohyb naší sociologie od 60. let. Tato skutečnost je z hlediska mé tematiky v jistém smyslu *symptomatická*. Signalizuje totiž, že při obnově naší sociologie, v postupném novém rozpracování teorie sociologického výzkumu byla narušena jeho proporčně i programově nutná kontinuita.

Vývojová situace mnohé vysvětlí. *Obnovovaná sociologie v ČSSR v polovině 60. let si rychle a funkčně účinně použití sociologického výzkumu přímo vynucovala*. Bylo třeba dohánět mnoho ze světové produkce i v oblasti sociologického výzkumu. Bylo třeba rychle se orientovat na trendy světového pohybu sociologie. Proto nebylo dost dobře možné ani v oblasti sociologického výzkumu odkazovat více k jeho *podnětné i progresivní minulosti*, než se jevílo nezbytné.

I za této situace, pro vývojovou návaznost našeho sociálně vědeckého úsilí typické, vyrůstá bohatá paleta *sociologicko-*

výzkumných teoretických prací, celkem už dobře fundovaných i orientovaných v současném proudu světové sociologické produkce. Svůj význam má i *přeložená odborná literatura* z oblasti sociologického výzkumu; především živá čtenářská frekvence knihy Stefana Szostkiewicze v její slovenské verzi (*Sociologický výzkum*) byla jistě příznačná.

Souběžně s těmito tendencemi postupuje i bohatě členěný proud konkrétních sociologických či sociálních výzkumů vůbec — hlubších, vědecky adekvátních, ale i méně zdařilých. A přece snad i tak pracovní i vývojově příznačných.

Společným jmenovatelem všech těchto sociologickovýzkumných akcí je jejich pozitivní a progresivní dopad v řešení akutní současné problematiky, diktovaný a vynucovaný především potřebami praxe samé. Ale nejen jimi. Linie *záměrné návaznosti* v údobí nástupu vědeckotechnické revoluce je výhledově i teoreticky postulátem stejně jednoznačným jako nezbytným. Práce Richtovy a jeho kolektivu tu mnohé předznamenal. Jde o nové oceňování lidské osobnosti z hlediska socialistického humanismu, o nezbytnost interdisciplinární vědeckovýzkumné komplexní spolupráce a o specifické integrující určení sociologického výzkumu v této oblasti.

Nutno si však položit otázku: Jsou tyto tvůrčí výboje marxistické sociologie, kvalitativně jistě novátorské a podnětné, v naší sociologickovýzkumné práci i v její teoretické tradici zcela ojedinělé? Nebo je snad jejich širší zázemí aspoň nepřímou předznamenáno už dříve? Bylo předchozí úsilí naší tradiční sociologie poznamenáno už něčím podobným? Odpovědět lze zatím aspoň nepřímou, a to konfrontací s vývojovým odkazem především práce terénně vědecké, která byla vlastní pracovní náplní vědeckého zaměření naší tradiční sociologie — v tomto příspěvku tedy především *Brněnské sociologické školy*.

Přistoupím-li k rámcové bilanci této

školy, nechtěl bych být obviňován z nějakého snad nekritického lokálního patriotismu. Je mi dobře známo, že podobné výzkumné poznávací úsilí, neméně závažné a podnětné, vyrůstalo i jinde, především v oblasti *Pražské sociologické školy*, soustředěné kolem osobnosti prof. Josefa Krále: problematika poměšťovacího procesu venkovského okolí města Prahy, soustavná terénní pozornost k sociologické problematice rodinné, nově se vynořující sociologicky podnětná zájmová sféra průmyslového podniku i jiné příbuzné tematické okruhy to jistě ilustrují dosti průkazně. Neméně tvořivý zůstává i přínos Karla Gally v oblasti sociologie venkova (hlavně jeho knižní monografie *Dolní Roveně a Sádky*). Jeho výzkumné úsilí, spojené s analogickou snahou Jaroslava Šímy v oblasti sociálních deprivací mravně vadné mládeže či regionálních sociologických výzkumů (Železné hory), zasahuje v letech okupačních i na Moravu (v prvním případě Brno a Uherské Hradiště, v druhém případě Moravské Kopanice v oblasti Stareho Hrozenkova na moravsko-slovenském pomezí).

Až bude zpracována zajímavá — a zdá se i závažná — kapitola o činnosti České sociologické společnosti v letech německé okupace, vystoupí jistě ostřeji i její podnětný sociologickovýzkumný přínos v tomto časovém limitu. Zatím to, žel, zůstává jen terra incognita.

Nejinak je tomu jistě i na *Slovensku*, ať jde o sociologickovýzkumné práce sociografického nástinu Slovenska, realizované A. Štefánkem a jeho žáky, nebo o sociologickou sekci Slovenské matice v Martině, jejíž podnětné úsilí bylo likvidováno spolu s činností jiných jejich vědeckých oborů jejím přetvořením na lidovýchovnou instituci na jaře v roce 1948, ať jde o jiný zajímavý sociologický výzkumný přístup k problematice slovenských zemanských tradic v Horním a Dolním Jasenu (*Integrálna slovenská dedina*) v případě Ivy Šmakalové, nebo o sociologickovýzkumné rozběhy jiné (akce J. Hirnera, P. Guly, I. Gašparce a mnoha dalších). Dokonce se mi tu jeví návaznost na dnešní sociologické výzkumné úsilí mnohem těsnější než v historických zemích.

Vystupují i jiná významná *sociologickovýzkumná centra dílčí*, která bych pro jejich mnohdy podnětnou pracovní závažnost

nerad označoval za regionální. Patří k nim Plzeň, Olomouc, Ostrava, Hradec Králové, Opava, vzpomenuť už Martin a ještě další.

Ve svém přehledu nemohu ani ve zkratce postihnout bohatou kapitolu vývoje metodologie i konkrétních výsledků sociologických výzkumů nejrůznějšího druhu. Co dále uvádím, má charakter spíše ilustračního záběru než vyčerpávajícího přehledu. Platí to i pro podnětný přínos jiných speciálních společenských věd, ustavených historicky již dříve, mimo rámec tradiční sociologie — tedy především etnografie, folkloristiky, jazykovědy (hlavně dialektologie), statistiky, demografie, ekonomie a jistě i mnoha dalších. Nelze však v této souvislosti nevzpomenout na celostátní konferenci českých a slovenských etnografů ve slovenské Smolenici SAV a ČSAV za živé mezinárodní účasti (NDR, Maďarska, Polska, SSSR) v roce 1956. V závěru jednání zazněl tu nejen požadavek komplexní spolupráce, ale i akutní nezbytnosti obnovy sociologického výzkumu a tím sociologie vůbec i s jejím vlastním teoretickým zázemím.

Vracím se zpět k otázce vlastního sociologickovýzkumného přínosu Brněnské sociologické školy v minulosti.

Brněnskou sociologickou školou tu rozumím soubor spolupracovníků i přímých žáků vedoucích osobností této skupiny: I. A. Bláhy, F. Chalupného a J. L. Fišchera. Sociální rezonanci, a tím i její vývojový význam, měřím především její diferencovanou pracovní zájmovou funkcí mnohovrstevnatostí. Poněkud jiný přístup k Brněnské sociologické škole, ale po mém soudu i užší, je v pojetí J. Macků či J. Obrdlíkové. Otázce koncepce i vývojové charakteristice Brněnské sociologické školy (i když zdaleka sotva definitivní) je věnován dostupný sborník *Brněnská sociologická škola* (Brno 1967); proto na něj jen odkazují.

Má konfrontace otázky kontinuity současných terénních šetření s výzkumným úsilím Brněnské sociologické školy jistě není náhodná. Snad je uvádím i proto, že ve srovnání s ostatními staršími výzkumnými akcemi je znám lépe. Ale je tu i důvod jiný, závažnější. Přes všechn přínos ostatních sociologickovýzkumných center u nás soudím, že v mnohém ohledu sociologickovýzkumná aktivita Brněnské socio-

logické školy i ostatní její pracovní a vědecké zaměření jsou nejen výraznější, ale i značně *vývojově progresivní*. Je to ovšem otázka otevřená, živá a proto i diskutovatelná.

Nechtěl bych být podezírán z provincionalismu. Proto tu raději cituji L. Nového, vedoucího katedry dějin filosofie a logiky na filosofické fakultě UJEP (ne tedy přímo příslušníka této školy), který určuje vývojový profil Brněnské sociologické školy takto: „Brněnská sociologická škola ve svých hlavních představitelích (Bláha, Chalupný, Fischer) i v mladší generaci badatelů vycházela z kritického realismu, rozvíjela empiricko-teoretické výzkumy, užívala strukturálně funkcionálního pojetí společnosti, žádala hodnotící soudy z hlediska poznání společenské skutečnosti, byla sociologií *společensky angažovanou* (podtrhl M. H.), vesměs v demokratických organizacích i institucích. Stala se v období mezi dvěma válkami nesporně jedním z největších úspěchů badatelské práce filosofické fakulty, patřila k vrcholným projevům celé československé sociologie a byla na úrovni nejvýznamnějších proudů světové sociologie.“ (Citováno z rukopisné verze jeho studie *Padesát let vývoje filosofických oborů na brněnské univerzitě*, připravené k tisku pro sborník *Padesát let brněnské university*, chystaný k vydání rektoriátem UJEP v Brně.)

V nedávné minulosti byl pro Brněnskou sociologickou školu v zásadní shodě s dnešním stavem našeho sociologickovědeckého a hlavně metodologického přístupu k dané problematice sociologický výzkum především účinným poznávacím nástrojem relativně bezprostředního přístupu sociologa-vědce v jeho snaze o bezprostřední postihnutí sociální reality. Nemá-li tedy sociologický výzkum zatím přímo určující účín při záměrných zásazích a změnách sociální reality, přísluší mu nepochybně už dnes velmi významné místo v jednotném úsilí o její poznání. Brněnská sociologická škola si však byla vědoma toho, že sociologický výzkum *není* jediným zdrojem vědeckého poznávacího přístupu k sociální skutečnosti. Je to zřejmé z jejího poměru k ostatním typům sociálního výzkumu jiných speciálních společenských věd: ekonomie, statistiky, etnografie, folkloristiky, demografie, literární vědy, dialektologie resp. jazykovědy atd. Jejich plná

oprávněnost byla touto školou nejen uznávána, ale i účinně respektována.

Funkční mnohostrannost (tematická i pracovní) je pro Brněnskou sociologickou školu příznačná. Platí to obecně pro její vědecky poznávací i aplikační úsilí. Tím výrazněji se to projevuje právě v oblasti sociologického výzkumu. Nechci předbíhat výsledky příští kritické komparace v tomto směru. Zdá se mi však, že rozpětí její terénní sociologickovýzkumné práce — ve srovnání s dnešním úsilím — je poměrně dosti intenzivní. Rozhodnout tuto problematiku určitěji by ovšem vyžadovalo dílčí monografie. Svůj úkol si proto kladu střídlivěji.

Chci se aspoň pokusit předběžně vymezit základní okruhy *tematického zaměření* i *terénních zájmů* Brněnské sociologické školy. Přitom se nabízí sledovat jejich doprovodný dobový rámec. V první fázi sociologický výzkum školy časově zabírá zhruba rozpětí od prvních rozběhů k němu ve dvacátých letech až do roku 1945 (včetně jeho omezených možností v okupaci); v druhé své fázi vyplňoval časové rozmezí let pookupačních (1945—1950), tedy až do dočasné likvidace sociologie. Pokračuje případně ještě dále v dílčích terénních akcích z první poloviny 60. let, které v mnohém ohledu už signalizují nástup současné vlny marxistického sociologického výzkumu u nás.

Nyní k *první časové fázi výzkumného úsilí Brněnské sociologické školy*. Její pracovní balance registruje tyto její terénní akce:

a) Dílčí úseky sociologického výzkumu — *monografická šetření Velké nad Veličkou*, s rozsáhlým průvodním projektem. Jeho dosah je jistě širší a je účinně aplikovatelný (po použití adekvátních variant či korektur) i dnes, také v jiných oblastech sociologického výzkumu. Z konkrétního materiálu shromážděného v průběhu šetření publikoval A. Obrdlík jen dílčí výsledky *změn sociální mobility* obyvatelstva této vesnice. Z ostatních výsledků byly zveřejněny ještě bratislavský ekonomický příspěvek Karvašův a pražský metodicko-technický příspěvek S. Pirkové-Jakobsonové.

b) Závažný je i sociologický výzkum *problematiky naší nezaměstnanosti* z počátku 30. let, realizovaný za vedení prof. Bláhy sociologickým seminářem filosofické

fakulty MU v Brně. Odtud vytěžila řadu podnětných závěrů stejně tematicky zaměřená studie Bruno Zwickera.

c) Značný rozsah měl i konkrétní sociologický *výzkum vnitřních postojů obyvatelstva k otázce společenského hodnocení jednotlivých profesí*, jejich významu i prestiže, realizovaný v druhé polovině 30. let A. Obrdlíkem a knižně publikovaný v jeho monografii *Volba povolání a veřejné blaho*.

d) Terénní výzkumnou realizací v této časové etapě prošla i dílčí šetření k *problematické stratifikaci*, hlavně dělnické a rolnické, případně i *zemědělské* a také *rodinné* (většinou dotazníkové akce sociologického semináře MU).

Svémi výsledky či jejich rozбором a vyhodnocením nevyústily sice tyto akce v samostatné monografie nebo výzkumné přehledy, ale jejich bohatého dokumentačního materiálu plně i přesvědčivě využil prof. Bláha ve svých progresivních sociologických studiích, vývojově daleko přesahujících dobu svého vzniku. Mám tu na zřeteli především tyto jeho práce: *Sociologie dětství*, *Dnešní krize rodinného života*, *Sociologie dělníka a sedláka* i *Sociologie inteligence*.

e) Také průkopnický systematický *výzkum dělnického prostředí* prováděný jiným z Bláhových žáků, Jaroslavem Hanáčkem, patří do stejného časového rozmezí.

f) V tomto přehledu výzkumné bilance první fáze Brněnské sociologické školy je výrazným způsobem zastoupena i *sociologie venkova*.

Především tu jde o konkrétní práci jejího brněnského představitele, profesora na Vysoké škole zemědělské v Brně, Tomáše Čepa, z jehož bohaté pracovní zně si v tomto rámcovém přehledu zaslouží registrace aspoň jeho šetření *životní potřeby zemědělské rodiny*. Mohu-li v této souvislosti být osobní, připojuji k tomu i svá *Sociologická šetření moravské vesnice v rozpětí generačním* (Neslovice 1904 až 1934).

g) Jinou kategorií sociologickovýzkumného úsilí první fáze Brněnské sociologické školy tvoří i práce Bláhových žáků a posluchačů, předkládané jako *studie seminární a státní* (obdoba dnešních prací diplomových) a *práce disertační*. Samy o sobě by si zasloužily nejen vyčerpávajícího

přehledu, ale i kritického rozboru a vývojového vyhodnocení.

h) Léta okupace první fázi terénně výzkumné práce Brněnské sociologické školy završují. Při omezených výzkumných možnostech se tato práce soustředila především v České sociologické společnosti. Její brněnská odbočka tyto postupy vždy koordinovala s činností pražského centra. Platí to zřejmě především pro sociologický *výzkum mravně vadné mládeže*, uskutečněný v ženských záchytných ústavech v Brně a Boskovicích (šetření dr. Obrdlíkové, doc. Kolaříkové a dr. Němcové-Hořavové) i v chlapeckých výchovných ústavěch v Uherském Hradišti. (Vedle mne se na něm podíleli K. Klika a F. Slavík).

i) Stísněné sociologickovýzkumné poměry za okupace hledaly i své adekvátní formy pracovní realizace. K těmto akcím patří informační a dokumentační sociologický *výzkum vývojové situace rozvojových zemí*. Z podnětu pražského vedení ČSS byl proveden mezi žactvem brněnských středních škol, především husovického gymnasia, z tehdy u nás dostupné české i cizojazyčné literatury, z kmenových fondů brněnské UK i některých pražských knihoven. Svým účastníkům poskytl vedle podnětných informací i vítanou erudici jazykovou. Výsledky těchto šetření byly odesílány pravidelně do pražského centra ČSS.

j) Integroující vazby s Prahou se promítly také v *terénních výzkumech*. Rozsáhlá sociologická šetření společenských poměrů v oblasti Železných hor z let okupace (realizovaná pražskou ČSS) měla i svou výraznou obdobu moravskou, především v provedení *komplexního sociologického výzkumu Moravských Kopanic* (Pod vedením prof. Gally a dr. Šímy jsem se ho také zúčastnil).

k) Do rámce první etapy výzkumného úsilí Brněnské sociologické školy lze začlenit i analogickou akci prof. Aleše Bláhy, syna prof. I. A. Bláhy, tehdy zaměstnance Škodovky, dnes profesora VŠT v Bratislavě. Aleši Bláhovi šlo o zásadní *problematicku vzájemného poměru práce fyzické i psychické* i jejich rovnovážného hodnocení. Teoretické závěry těchto šetření — zůstaly většinou na úrovni předvýzkumu — byly zpracovány a uveřejněny až po roce 1945, například v příslušných roční-

cích Sociologické revue, v Naší době i jinde.

Druhá časová etapa výzkumů Brněnské sociologické školy zahrnuje především léta po osvobození (1945–1950), případně zasahuje až do první poloviny 60. let.

a) Centrem sociologicko-výzkumné terénní práce zůstává především Bláhův sociologický seminář na filosofické fakultě MU v Brně. Objevuje se tu velmi brzo časem i značně intenzivní vztah sociologického šetření k potřebám praxe, především k problematice veřejného života. Sociální objednávku nového typu sociologického výzkumu vytvářejí zájmové i institučně akutní potřeby plánování Zemského a studijního ústavu pro výzkum a plánování v Brně. Šlo tu především o *sociologicko-výzkumné přehledy specifikované na dílčí tematické okruhy jednotlivých teritoriálních oblastí*. Analogický způsob výzkumné spolupráce se ve větším rozsahu objevuje o něco později především v Olomouci. Částečně se podobné záměry realizovaly i v Ostravě (plánovací referát KNV, referent J. Smetivý) a konečně i v Gottwaldově (přes ZSÚ v Brně). K podobnému pracovní výzkumnému kontaktu došlo jen minimálně s plánovacím referátem KNV v Brně (komplexní sociálně architektonický výzkum Vlasatic). Iniciativnější byl v realizaci dílčích terénních sond brněnský Úřad ochrany práce: vzorkové věkové průřezy sociálních vrstev venkovského obyvatelstva v souvislosti s výhledově už tehdy plánovanou potřebou začleňování pracovních sil, hlavně do průmyslu (Hrotovicko, Novoměstsko atd.). Nulově vyzněla výzkumná spolupráce s plánovacím referátem KNV v Jihlavě.

b) V těchto oblastních terénních sociologických výzkumech, technicky uskutečňovaných zpravidla dvojfázově či trojfázově, šlo o nejrůznější *tematické okruhy hmotného životního slohu příslušné regionální populace* (bydlení, šacení, výživa, zdravotně hygienická situace atp.), o *problémy duchovního životního slohu tohoto obyvatelstva* (otázky kulturní, administrativně správní), případně o *problémy ekonomiko-pracovní* (problematika profesionální, trendy komunikační, spádové, projevy sociálně patologické atp.). Cílem těchto akcí byly potřeby sociálně aplikační, resp. sociálně rekonstrukční. Převažovaly tu *výzkumy účelové*, proto nebylo ani dostatek

času na jejich širší teoretické rozpracování a vyhodnocení. Stále citlivý a živý vztah k celému pohybu šetřené problematiky však zůstával vždy samozřejmým metodickým příkazem.

c) Teritoriálně byla do těchto našich výzkumů zahrnuta *značná část severomoravského pohraničí*. Nejčastěji se postupovalo v dílčích etapách po jednotlivých správních okresech. Pracovně tematická naléhavost výzkumů bývala koordinována s akutní potřebou jednotlivých plánovacích referátů KNV.

Konkrétně promítnuto zabíralo naše šetření (podle správního rozdělení z konce 40. let) především tato území: Staroměstsko, Štítecko, Vidnavsko, Javornicko, Osoblažsko, i některé okresy vnitřní, k předchozím správním oblastem často těsně přilehlé (ne ovšem výlučně): Zábřežsko, Jesenicko, Rýmaňovsko, Bruntálsko a Moravskobereounsko.

d) Jinou specifickou variantu příbuzných šetření v druhé fázi výzkumného úsilí Brněnské sociologické školy vytvářely *terénní záběry ekologicky specifických oblastí* jako Moravské Kopanice a Horní Vsacko. Tematicko-pracovní úkoly tu byly podobné; byly obměňovány podle perspektivních potřeb příslušné zájmové instituce (plánovacího referátu KNV v Gottwaldově).

Celý soubor těchto výzkumů byl realizován komplexně týmově posluchači Bláhova sociologického semináře MU v Brně (za mého organizačního i metodického vedení pro Ostravu i Gottwaldov). Složitější byly formy realizace v oblasti olomouckého KNV. Svými akutními problémy se stále zřetelněji hlásilo i Ostravsko. Zde byl proveden nejen již zmíněný dvojfázový výzkum *Osoblažska*, ale i úkoly další: *sociologický výzkum komunikační spádnosti pracovního dojiždění obyvatelstva venkovských oblastí Ostravska*, do ostravského centra, případně do jiných průmyslových aglomerací, jako Trinec, Karviná atp. (denního, týdenního i měsíčního). Šlo o zjištění nejen rozsahu objektivních faktů (autobusového spojení, tehdy v prudkém pohybu), ale především sociálně psychických postojů šetřeného populačního vzorku. Šetření byla prováděna dilem v regionálním okruhu Hlučinska, dilem v analogickém okruhu Jablunkovska, v oblastech pro danou problematiku na Ostravsku

nejtypičtějších. (V průběhu šetření došlo k těsné odborné spolupráci s Čeňkem Adamcem z Ústavu pro výzkum veřejného mínění v Praze.) Koordinaci zajišťoval Slezský studijní ústav v Opavě, hlavně jeho nově zřízené sociologické pracoviště vedené tehdy J. Rychnovským.

Ve druhém případě byla terénní šetření odrazem týmové spolupráce členů Bláhova brněnského semináře; za mé iniciativy realizovali velmi akutní problematiku širšího společenského i pracovního dosahu, a to problematiku *ostravského alkoholismu*. Obávám se, že jeho aktuálnost nebyla jen úzce dobová. Bylo by proto jistě vhodné, zůstaly-li výsledky těchto šetření úředně či archivně někde zachovány, konfrontovat je s analogickým úsilím přítomným.

e) Vlastním těžištěm výzkumných snah Brněnské sociologické školy v její druhé fázi z konce 40. let však zůstává především I. A. Bláhův *komplexní sociologický výzkum města Brna*. V terénu byl proveden hlavně v roce 1947. Jeho teoretický projekt najdeme v posledním ročníku Sociologické revue. Pokud je mi známo, byl přetištěn v Cahiers internationaux de sociologie a stal se tak i dnes nedílnou kmenovou součástí výzkumného úsilí světové sociologie.

Díleč výsledky uvedeného komplexního šetření byly dílem publikovány v Sociologické revui, dílem zatím zůstávají archivním materiálem, uloženým hlavně v Městském archivu v Brně.

f) K Bláhovu sociologickému výzkumu brněnské městské aglomerace přiléhal sociologický výzkum uskutečněný Výzkumným ústavem pedagogickým v Brně rovněž v druhé polovině 40. let. Byl zaměřen na *zjišťování podkladů sociálně výchovné školské i mimoškolské problematiky brněnského žactva*. Byl realizován L. Bočkem a jeho spolupracovníky z VÚP.

g) Jisté svědectví o zájmové škále Brněnské sociologické školy v této druhé časové fázi vydávají i *sociologické disertace* Bláhových žáků a posluchačů, a ovšem i jejich práce seminární a státní. Také vyhodnocení této vývojové souvislosti bude jistě podnětné a charakteristické.

h) Publikacně i pracovně z této druhé etapy výzkumné dokumentace Brněnské sociologické školy zaslouží povšimnutí i terénní šetření J. Obrdlíkové — *problema-*

tika společenské konvence, sociální distance a zaměstnání ženy. Je-li možná i minimální osobní pracovní retrospekce, tedy i má *terénní sociologická šetření sociální kategorie horníků*, provedená v letech 1946 až 1948 v oblasti ROD jako výchozí a v oblasti OKD jako srovnávací. Předcházejí v mnohém ohledu (i když vlastní přístup k celé hornické problematice byl jiný, stejně jako rozdílné byly možnosti pracovní a metodologické) dnešní velký komplexní sociologický výzkum hornické práce a mimopracovních podmínek života horníků v oblasti SOKD, provedený týmovým způsobem v letech 1964—1966 VÚEH v Ostravě, jehož první fáze už byla ukončena. Vzájemná konfrontace projektů i hlavních výsledků obou těchto v zásadě přece jen odchylných typů sociologického výzkumu hornické problematiky (externího a interního přístupu) ukazuje ve svých uzlových bodech výraznou, až překvapivou shodu. Také to podtrhuje zcela zřetelně nezbytnost těsné kontinuity v oblasti teorie i praxe našeho sociologického výzkumu.

Tento letmý přehled sociologických šetření Brněnské sociologické školy nezahrnuje ani zdaleka celou jejich sociologicko-terénní problematiku. Patří-li do její oblasti i záležitosti institučně organizační, technické, personálně odborné, případně i další, otevírají se nám tu jistě i jiné zajímavé a závažné souvislosti. V tomto příspěvku mi však jde o něco závažnějšího. Mám-li na zřeteli především zásadní problémy teorie a metodologie sociologického výzkumu (včetně jeho procedur a technik) a především jejich domýšlení v oblasti celé sociální reality, přínos Brněnské sociologické školy zdaleka není malý a zanedbatelný. Ve svém komplexním dosahu zůstává nejen podnětný, ale i široce tvůrčí. U prof. Bláhy vycházejí jeho osnovné poznávací principy z jeho specifické koncepce kritického realismu. Aplikovány na celostní kontext sociální skutečnosti, tvoří podnětnou, široce otevřenou a přitom rozpracovanou koncepci strukturálního funkcionalismu. Jsou vlastním východiskem celého jeho díla. I tato integrace specifické sociologickovýzkumné problematiky, dovedená přes rovinu obecně metodologickou až po základní principy interpretace, případně i hodnocení sociální reality vůbec, je nejenom dobově příznačná, ale zasahuje i vývojovou problematiku dneška.

Problematika obecné metodologie sociologického výzkumu a vědy vůbec vytváří v Brněnské sociologické škole samostatný úsek, v lektérním ohledu podnětný i dnes; Chalupný označil jednu část své *Sociologie* názvem *Sociologická metoda*. Její zobecněná teoretická rovina působí v dosahu mnohem širším než jen sociologickovýzkumném, i když ani ten nenechává stranou. (Viz např. metodologickou problematiku bratislavské katedry sociologie na filosofické fakultě UK v interpretaci dr. Hojčové).

V Brněnské sociologické škole mají zásadní dosah pro vystopování vývoje metodologických i vědeckoteoretických souvislostí nejen v oblasti sociologického výzkumu, ale i v poznávacím přístupu k realitě vůbec (tedy hlavně v rovině obecně vědovslovné metodologie) studie J. L. Fischero-
vy, a to v celém rozpětí jeho díla. Uvádím tu aspoň nejzávažnější z nich: studii *Über die Zukunft der europäischen Kultur*, dále teoretická prolegomena obou dílů *Krise demokracie* a hektografovanou verzi *Uvedení do vědy*. Právě tyto souvislosti díla Fischero-
vy mají svůj živý doprovod v řadě jím publikovaných statí a studií, včetně jeho osobně pracovních vystoupení na nejrozličnějších sjezdech a odborných diskusích v cizině.

* * *

Závěrem své bilance bych se chtěl ještě zastavit právě u těch rysů Brněnské sociologické školy, které pro ni považují za převažující, funkčně i pracovní adekvátní, v mnohém typické a proto i výhledově účinné. S výhradou zatímni nerozpracovanosti dílčích aspektů celé této výzkumné problematiky soudím, že pro terénní úsilí Brněnské sociologické školy jsou charakteristické tyto rysy:

a) *Komplexní přístup k pojetí sociologického výzkumu*, a to i vzhledem k ostatním úsekům předmětného určení sociologie jako specifické vědecké disciplíny.

b) *Relativně menší tematická členitost sociologicko-výzkumného terénu*, podmíněná sociologicky ne ještě dosti živě rezonujícími požadavky praxe i teorie. Celá situace byla silně vyhrocena omezeností realizačních příležitostí sociologického výzkumu všeho druhu, která komplikovala pro Brněnskou sociologickou školu typickou

snahu po relativně celostním pojetí sociologického výzkumu v terénu.

c) *Důraz na bezprostřední vědecko-empirický přístup k sociální realitě i v její složce sociálně psychologické*. Výzkumné úkoly Brněnské sociologické školy byly vědomě i záměrně stavěny proti orientaci převážně či dokonce výlučně studijně knižní.

d) *Symptomatickým rysem* šetření Brněnské sociologické školy jsou její *ne vždy postačující zobecnění*. Nebyly vždy dostatečně vyhodnoceny ani teoreticky zpracovány bohaté zkušenosti i závěry empirického materiálu, výzkumně někdy velmi pracně dosaženého. Rozsáhlost i nálehavost úkolů, před něž byla škola stále znovu stavěna, tu zřejmě vedla k nežádoucí restrikcí.

e) *Do jisté míry to vyvažuje její systematický zájem, hlavně teoreticko-koncepční*. Především ve výzkumných projektech I. A. Bláhy (Velká nad Veličkou z počátků 30. let a komplexní sociologický výzkum města Brna z druhé poloviny 40. let), omezeněji i v jiných výzkumech, jistě přerůstá specifický pracovní rámec školy. Je nejen vývojově pozitivní, ale i výhledově podnětný.

f) *Orientaci na kvalitativní metody i metodické postupy* je v Brněnské sociologické škole dávana přednost před postupy kvantitativně statistickými (po mém soudu aspoň dnes zase jednostranně přexponovanými). Celá tato problematika by vyžadovala svého specifického rozpracování a vyhodnocení.

g) *Společenská angažovanost* v souvislosti s výzkumnou prací Brněnské sociologické školy v terénu je rovněž zřejmá. Týká se řešení konkrétních, společensky naléhavých otázek i zájmů, včetně praktických důsledků či zásahů, které byly z výzkumných závěrů vyvozeny.

h) *Brněnská sociologická škola v terénní praxi postupně verifikovala kategorickou nutnost týmové realizace sociologického výzkumu* s pravděpodobnou funkcí prioritou účinného využití různých jejích variant. Tato orientace jistě předjímala dnešní koncepci výzkumu (viz závěry o nezbytnosti sociologickovýzkumné interdisciplinární spolupráce, která v údobí vědeckotechnické revoluce se stává samozřejmostí).

Ve svém příspěvku: jsem ani zdaleka nevyčerpal celý rozsah problematiky daného tématu. Ani sociologicko-výzkumné aspekty a styčné plochy s jinými sociálními, historickými či kulturně humanitními vědami. Nejsem kompetentní uzavírat tuto bilanci definitivně. Ale i tak se mi zdá, že výzkumná bilance Brněnské sociologické školy, těsněji či volněji spjatá s výzkumným úsilím jiných speciálních historicko-sociálních věd — hlavně etnografie, folkloristiky, historie, jazykovědy (především dialektologie) atp. — je jednoznačně pozitivní. Ověření toho v plném rozsahu zůstává ovšem otevřenou záležitostí příštích monografií.

Použitá literatura

- Sociologická revue, Brno 1930—1939, 1945 až 1949.
- Sociologický sborník (Slov.), Martin 1946 až 1948.
- Sociologický časopis, Praha 1965—1967.
- I. A. Bláha, *Sociologie sedláka a dělníka*, 2. vyd. Praha 1937.
- I. A. Bláha, *Sociologie inteligence*, 2. vyd., Praha 1937.
- E. Chalupný, *Systém obecné sociologie* (1.—5. díl, s kolisající chronologií edice jednotlivých dílů).
- J. L. Fischer, *Krise demokracie*, I, II, Brno 1937; hlavně teoretická prolegomena obou dílů.
- J. L. Fischer, *Uvedení do vědy*, Praha 1963/1964; hekt. vyd. VÚOŠ.
- J. L. Fischer, *Hypotéza vývoje pracovního profilu odborného dělníka a středního odborného pracovníka v odvětví strojírenství*, Praha 1964.
- J. L. Fischer, *Struktura pracujících ve strojírenství*, Praha 1965.
- Informativní příručka k sociologickému průzkumu pracovních i mimopracovních podmínek života horníků v dolech OKR, Ostrava 1964.*
- Závěrečná zpráva o komplexním sociologickém výzkumu práce a života horníků v oblasti SOKD, oponovaný rukopis, Ostrava 1966.*
- V. Lamser, *Základy sociologického výzkumu*, Praha 1966.
- Sborník *Sociální struktura socialistické společnosti*, Praha 1966.
- J. Křofáč—V. Tlustý, *Soudobá sociologie*, I, II, Praha 1965, resp. 1967.
- R. Richta a kol., *Civilizace na rozcestí*, Praha 1968.
- P. Machonin a kol., *Změny v sociální struktuře Československa a dynamika sociálně politického vývoje*, Praha 1967.

Резюме

Моймир Гаек: Доля Брненской социологической школы на развитии исследования местности

В своей статье автор пытается определить непрерывность и эволюционно-исторические взаимные связи доли Брненской социологической школы на развитии социологического исследования у нас. Необходимость такой задачи автор объясняет ретроспективно. Создание предметного поля марксистской социологии, временные корни которого доходят у нас до второй половины 50-х лет, находит свой исходный пункт в функциональном применении социологического исследования при познавательном доступе социальной реальности. Автору известны особенности эволюционной обстановки нашего социологического исследования (актуальные вопросы трудовой тематики, необходимость ускоренного устранения несоответствия с темпом мировой продукции), неотложность которой необходимо подавляла генетические связи.

Автор задает себе вопрос, насколько этот качественно новый процесс своими теоретическими предположениями и аналитическими последствиями в наступлении научно-технической революции является полностью закономерным, имеет свой более широкий тыл предзнаменованно уже предшествующим развитием местного исследования у нас. Припоминает существование ряда его традиционных центров в прошлом (Пражская социологическая школа, усиление профессора К. Галлы, Словакия — главным образом Братислава и социологический отдел Матицы в Мартине и др.). Он убежден об оригинальном месте Брненской социологической школы в этой области. Ее исследовательскую работу показывает в двух эволюционных эпохах; их поворотным пунктом является 1945 год. Далее автор характеризует комплексную концепцию исследования Брненской социологической школы, стремясь при этом об научное постижение социальной реальности, анализирует ее гнозеологический трудовой методический выход (критический реализм, переходящий в функциональный структурализм), очерчивает профиль их творческих личностей: И. А. Благи, Ем. Халушного и И. Л. Фишера. Стремится показать, чем каждый из них непосредственно способствовал в этом направлении современному положительному балансу Брненской социологической школы.

Автор конкретизирует это богатый обзором их непосредственных исследований на местности. Для первого фазиса самым известным считает монографические социологические исследования И. А. Благи моравско-словацкой деревни — Велке над Величкой (нач. 30-х лет). Им вторят и другие исследования: так напр. А. Обрдик (социальный престиж отдельных профессий), Б. Цивкер (проблематика брненской безработицы в 30-х годах), Т. Чена (хозяйственные потребления земледельческой семьи) и автора самого (социологическое исследование моравской деревни в промежутке одной генерации).

Второй этап местного усилия Брненской социологической школы имеет выразительную доминанту в комплексном социологическом исследовании гор. Брно (Блага, 2-я половина 40-х лет, и с международным откликом, и в региональных расследованиях североморавской пограничной области и социально-экономически специфических областей (Горни Вацко, Моравске Копанице), реализованные в большинстве случаев под руководством автора студентами социологического семинара университета им. Масарика в Брно.

В дальнейшем контексте автор пытается уточнить научное значение социологического исследования Брненской социологической школы в ряде его параметров. (Его эмпирическо-теоретический характер, контрастирующий с социально-спекулятивным мышлением, прочие теоретические основы исследования и их более широкое объективное место назначения, постепенное развитие методов и техники местного порядка, реализация исследования на местности интердисциплинарным проведением, и наконец его общественная ангажированность в двойной равнине его заключений: теоретически суммирующих в области социологии общей и участковой (гл. образом промышленности, деревни, воспитания, социальной стратификации и т. д.) и практически аннотационных (прежде всего для общественных потребностей планирования).

Свою статью автор заканчивает установлением, что социологически-исследовательская работа Брненской социологической школы как целое (хотя ее оценка видно еще не окончена) является не только значительной в ее историчности, иногда в трудовом тематическом приоритете и в комплексной разработке усилия по научным познаниям специфических участков интереса социальной реальности, но он убежден и в том, что творческий и прогрессивный вклад местной работы Брненской социологической школы отражается и в современном социологически-исследовательском усилии. В этом направлении инициативно перерастает ее историческую обусловленность.

Summary

Mojmír Hájek: The Contribution of the Brno Sociological School to the Development of Field Research in Czechoslovakia

In his paper the author tries to define the continuative and developmentally historical connections of the contribution of the Brno Sociological School to the development of sociological research in this country and explains the necessity of such a task retrospectively.

The formation of the objective field of Marxist sociology, whose roots in time reach to the second half of the fifties, finds its starting point in the functional application of sociological research in the cognitive approach to social reality. At the same time, the author realizes the specific developmental situation of our sociological research (acute problems of the working themes, the necessity of a quick elimination of the disparity between the rates of production on this level

in this country and in the world), the urgency of which necessarily pushes the genetical contents to the background.

He then puts the question to what extent the previous development of field research in this country has influenced this qualitatively new process, quite lawful with regard to its theoretical presumptions and to the consequences of its application at the threshold of the scientific-technical revolution. He recalls the existence of a number of its traditional centers in the past (Prague Sociological School, Prof. K. Galla's efforts, Slovakia — especially Bratislava, and the Sociological Department of the Matica at Martin). He is convinced of the prominent place the Brno Sociological School occupies in this sphere and projects its research work into two developmental stages, the turning-point of which is the year 1945. He characterizes the complex conception of the research realized by the Brno Sociological School in its efforts to grasp social reality, analyses its gnoseological working-methodical starting point (critical realism changing into functional structuralism), outlines the profile of its creative personalities: I. A. Bláha, E. Chalupný, J. L. Fischer, and tries to infer the direct contribution of each of them to the present assets of the Brno Sociological School in this respect.

The author demonstrates the above-mentioned situation by presenting a rich survey of the school's direct field researches. He considers Bláha's monographic sociological investigations into the typical Moravian-Slovak village of Velká on Velička in the early thirties to be most significant for the first phase. Other investigations are carried out simultaneously — e. g. by A. Obrdlík (social prestige of the separate professions), B. Zwicker (problems of unemployment in Brno in the thirties), T. Čep (economic consumption of the farmer's family) and by the author of this paper himself (sociological research of a Moravian village in the life-span of one generation).

The second stage of the field research carried out by the Brno Sociological School has its significant dominant in Bláha's complex sociological research of the town Brno in the second half of the forties, which has roused international interest, and in regional investigations of the North-Moravian borderland as well as of socially and ecologically specific districts (Upper Vsacko, Moravian Kopenice) which were realized, for the most part, under the author's guidance by the students of the Sociological Seminar of the Masaryk University in Brno.

Another context is aimed at a more precise definition of the scientific competence of the Brno Sociological School in a series of its parameters: its empirico-theoretical character contrasting with the socially speculative thinking, solid theoretical research bases and their broader objective specification, the gradual development of methods and techniques of field work, the realization of field research by team and interdisciplinary efforts, and finally its social engagement on two levels

of its conclusions: 1. theoretically summarizing in the area of general sociology as well as of the separate sociological disciplines (especially the sociology of industry, of education, of social stratification, rural sociology, etc.) and 2. applied in practice (primarily for the needs of public planning).

The author concludes his article not only by ascertaining that, on the whole, the sociological-research work realized by the Brno Sociological School (though its evaluation has certainly not yet been definitely concluded)

is of importance in its historicity, sometimes in its working-thematical priority and in the complex elaboration of the efforts to acquire scientific knowledge of the social reality in the specific spheres of interest, but he is also convinced of the fact that the creative and progressive contribution of the field work of the Brno Sociological School is reflected in the contemporary sociological research. In this sense it stimulatatively outgrows its given historical conditions.

Sociografický výskum Slovenska, o ktorý sa zaslúžil Anton Štefánek a v jeho šlapajách plejáda sociologických pracovníkov, ktorí prešli jeho školou, mal svojich priekopníkov. Jedným z nich bol známy lekár-ludomil MUDr. Ivan Hálek (1872—1945), ktorý v rokoch 1901—1939 pôsobil na Slovensku a z toho veľa rokov žil práve na Kysuciach a neskôršie na Považí. On to bol, ktorý svoje dojmy, zážitky, skúsenosti a podnetné návrhy uložil vo vzácnych knižkách *Kysuce — pokus lekára o sociológiu hornatých krajov Slovenska* (Praha 1937) a *Zápisky lekára* (Bratislava 1955). I. Hálek, ktorý je azda známejší svojou osobnou konfesiou *Moja cesta od Tolstého k Marxovi* (Praha 1950), po hlasistovi Jánovi Kempnom azda prvý upozornil na sociologický výskum hornatých krajov Slovenska a dôkladne analyzoval predovšetkým sociálne pomery na Kysuciach. Dospel k záveru, že príčina negatívnych sociálnych javov, ktorými sa vo svojich spisoch a prednáškach zaoberal, väzia v kapitalistických výrobných vzťahoch a východisko z nich videl v socializme.¹

Na Hálkove smelé a slubné nábehy vystihnuť sociológiu hornatých krajov Slovenska práve na príklade Kysúc, v mnohom nadväzovali práve davisti svojimi sociografickými zájazdami po Slovensku. Davistami nazývame skupinu ľavicovo orientovanej slovenskej inteligencie, hlásiacej sa k boju robotníckej triedy a komunistickej strany, bojujúcej proti buržoáznemu panstvu a fašizmu a predovšetkým proti krivdám a bezpráviam, páchaným na slovenskom pracujúcom ľude. Okolo časopisu DAV sa v rokoch 1924—1937 zgrupovali: Vladimír Clementis, Edo Urx ako redaktor, Ján

Poničan, Andrej Sirácky, Ludo Obtulovič, Jozef Tomášik-Dumin, Alexander Križka, Evžen Klinger, Daňo Okáli a neskôr Peter Jilemnický, Laco Novomeský, Fraňo Král, Jarko Elen, Jozef Rybák a i. Na poradách DAVu spomedzi českých súdruhov sa zúčastňovali hlavne Ivan Sekanina a Jan Procházka. Týmto osobným stykom bola zabezpečená priama spolupráca davistov so študentským komunistickým hnutím.

Na stránkach časopisu DAV sa publikovali mnohé priekopnícke štúdie k otázkam marxistickej sociológie a filozofie. V tejto súvislosti treba veľmi kladne hodnotiť mnohé články o marxistickom chápaní národnostnej otázky, najmä o správnom riešení vzťahov Čechov a Slovákov. Davisti hneď od svojich začiatkov sa usilovali nielen preniknúť medzi proletárske masy, ale sa snažili práve najuvedomejších robotníkov a roľníkov získať pre aktívnu spoluprácu. Styk s masami davisti udržiavali najskôr na akadémiách, literárnych večierkoch, na vystúpeniach robotníckych spevokolov a na divadelných predstaveniach po celom Slovensku. Inou závažnou formou udržiavania, utužovania a prehľbovania týchto stykov boli práve sociografické zájazdy davistov. Boli to vlastne svojho druhu sociologické prieskumy, ktoré sa konali obyčajne počas letných školských prázdnin. Predmetom týchto sociologických prieskumov boli jednotlivé kraje (regióny) Slovenska, ako napr. Horehronie, Kysuce, Orava, Liptov, Horná a Dolná Nitra, Šariš, Zemplín etc. Poznatky z týchto prieskumov boli publikované jednak v DAVE, jednak v iných časopisoch a novinách (Prítomnosť, Národné noviny atď.) formou sociálnych repor-

¹ „Rikám, že tento nový výrobný spôsob by poskytl blahobyt všetkým pracujúcim. Opravdu všetkým pracujúcim? I v hornatých krajinách, kde prevládá kámen a skála? I na takových Kysuciach? Ano, všetkým, i v hornatých krajinách, i na Kysuciach! Neboť tento nový, socialistický výrobný spôsob predovšetkým nebude nutiť kámen, aby rodil chleba, ale dá mu možnosť rodiť mlieko, maslo, syr a maso; upotřebí pro průmysl ohromnou sílu horských bystřin

a zmnohonásobí ji ještě stavbou přehrad, otevře luno země všude tam, kde obsahuje nerostné poklady, a místo aby demontoval stroje a z prázdných továrén dělal skladiště pro zboží obilného monopolu — postaví nové, veliké závody. Neboť jemu nebude záležet na zisku několika jednotlivců, ale na blahobytu všech pracujících...“ (Ivan Hálek, *Moje cesta od Tolstého k Marxovi*, Praha 1950/51).

ťaží. Netreba osve podotknúť, že samotný sociologický prieskum nikdy nebol samoúčelný, ale vždy bol spojený s intenzívnou politickou prácou. Cieľom sociografických zájazdov po Slovensku bolo hlbšie, lepšie a všestrannejšie preskúmať sociálne, hospodárske, politické a kultúrne pomery slovenského vidieka, a to predovšetkým v takých regiónoch, ktoré boli najväčšími zanedbávané. Davisti, bez toho, aby teoretizovali o podstate a metódach sociografie, vyzbrojení znalosťou marxizmu-leninizmu, boli priekopníkmi sociologického prieskumu Slovenska. V našom príspevku nám ide predovšetkým o to, aby sme charakterizovali priebeh a poznatky zo spomenutých sociografických zájazdov davistov, aby sme vysnodovali ich sociologické metódy a pokúsili sa vystihnúť — pokiaľ to rámec informatívneho článku dovolí — niektoré poznatky z oných prieskumov. Netreba bližšie rozvážať, že tento sociologický prieskum Slovenska, vykonaný davistami, je jednou kapitolou dejín slovenskej sociológie.

I.

Ako som už spomenul, davisti na svojich sociografických zájazdoch po Slovensku si všímali predovšetkým hospodársku situáciu a na nej závislé pomery sociálne, politické a kultúrne. Po hospodárskej stránke si zvlášť povšimli tieto dominantné činitele: zamestnanie obyvateľstva (poľnohospodárstvo, priemysel, remeslá atď.) a v tejto relácii pozorovali predovšetkým okolnosti klimatické, demografické, zdravotné a pod. Vo všetkých skúmaných regiónoch Slovenska skúmali najmä spôsob obrábania pôdy, ktorý veľmi úzko súvisel napr. s nevyriešenou „osadníckou“ otázkou, s problematikou bezzemkov, migrácie a pod. V súvislosti s prieskumom zamestnania obyvateľstva nemožno im uniknúť závažný ekonomicko-sociálny jav, akým bola demontáž priemyslových podnikov. A tak vo svojich reportážach zaznamenali, že v rokoch hospodárskej krízy na Orave zastavili prácu štyri pily, na Horehroní šesť drevospracujúcich podnikov, na Kysuciach tri pily, v Šariši po požari neobnovila svoju prácu ani jedna píla. Demontáž slovenských priemyslových podnikov signalizovala viacero pozoruhodných sociologických javov. Mala zrejmé dôsledky najmä v preskúpaní

zamestnania a v mobilite obyvateľstva. Industrializácia a racionalizácia ťažko postihli predovšetkým domáce remeslá (pláteníctvo, šindliarstvo, drotárstvo, sklenárstvo, podomový obchod atď.). Títo remeselníci sa vracali domov a keď tu nenašli primeranú obživu a trvalé zamestnanie, tvorili rady vysťahovalcov. Táto migrácia bola jednak sezónna (Čechy, Morava, susedné Rakúsko, Maďarsko, Nemecko), jednak šlo o emigráciu do Francúzska, Belgicka, USA, Kanady, Argentíny atď.

Obdobne skúmali davisti na svojich sociografických zájazdoch a exkurziách aj sociálne pomery na slovenskom vidieku. Keď napr. zavítali na Kysuce, mohli tu zužitkovať poznatky a skúsenosti lekárľudomila Dr. Ivana Háľka, ktorý sa venoval sociologickému výskumu tohto zanedbaného kraja. Obdobne ako Hálek, aj davisti si povšimli na Kysuciach predovšetkým povestné drevenice pozdĺž cesty, úzke polia, na ktorých sa urodil ovos, jačmeň, zemiaky a kapusta. Ďalej pozorovali — takisto ako Hálek — vychudnuté, podvýživou bledé deti, veľmi často choré na trachóm, ich nenormálne lebky, špiľnavo bledé tváre, zdurenú pokožku, nenormálny vzhľad — smutné to dôsledky alkoholizmu rodičov. Davisti sa však nespokojili iba pohľadom zvonku. Nazreli aj do vnútra kysuckých dreveníc. Spočiatku prevládala nedôvera dedinčanov k návštevníkom, avšak táto sa po hrejivých a vlúdnych slovách pomaly prelomila a došlo dokonca k dôverným rozhovorom. Návštevníkom udurela do očí predovšetkým veľká početnosť rodín (5—12 detí), primitívna hygiena, priam zarážajúce bytové pomery (6—12 osôb v jednej domácnosti, malé deti na udupanej zemi, pretože len 10—15 % domov malo normálnu dlážku!), veľmi mnoho chorľavých ľudí priam s ťažkými infekčnými chorobami (tuberkulóza, trachóm, krivica, týfus atď.). To všetko už predtým konštatoval MUDr. Ivan Hálek, ktorý, zrovna tak ako neskoršie davisti, videl z tohto neutešeného stavu jediné východisko — dať tomuto pracujúcemu ľudu prácu a možnosť slušne zarobiť. Tie akcie a podujatia, ktoré konali niektoré sociálne ustanovizne (Československý Červený kríž, Liga proti tuberkulóze atď.) boli za danej sociálnej situácie iba náplasťami, pretože nevedeli odstrániť základnú príčinu — prislovečnú biedu. Veľ-

mi správne k tomu podotýka Peter Jilemnický: „Československý Červený kríž a iné spolky snažia sa splniť svoj sociálny program. Avšak každý úspešný počin ako keby bol v zárodku statý strašlivou hospodárskou skutočnosťou, ktorá drží kraj v zajatí. Sú stanice ČSČK, sú jeho poradne, trachomové stanice a zdravotné výchovné expedície. A predsa deti hŕfne mrú, predsa sú porodné baby, špinavé a negramotné, ktoré posielajú nevdojak svoje obete na onen svet, predsa sa rodí veľa mrzákov telesných i duševných, detí dedične zafažených, o ktoré sa nik nestará...“²

Dalším sociálne patologickým javom, s akým sa často stretával už Hálek a po ňom davisti na svojich sociografických prieskumoch, bol *alkoholizmus*. Korenil v biede, ktorú zväčšoval. Davisti mali však otvorené oči a ich sociologický postreh umožňoval im dovidieť aj do zákulisia alkoholizmu. Boli si vedomí, že vinu nemožno zvažovať výlučne na krčmárov, ktorí z alkoholizmu bohatli. To by bol *simplicizmus*. Alkoholizmus — či už na Kysuciach, na Horehroní, Orave, Zemplíne, v Šariši, na Nitre a inde — napomáhalo niekoľko činiteľov. Okrem krčmárov, to boli aj nezodpovední členovia obecných výborov a zastupiteľstiev, ktorí odporúčali povoľovanie nových, nadpočetných krčiem, ďalej to boli politické strany, ktoré protežovali svojich členov-žiadateľov; úradníci, neuvedomujúci si dosah schválení nových koncesíí a nie napokon samotné výrobné firmy, ktoré sa priam zaangažovali v záujme zisku a čím širšieho odpredaja liehovín. Na Kysuciach bol voľný predaj denaturovaného liehu zakázaný, pretože ľudia ho prevárali a pili ako oveľa lacnejší ako špiritus. Bol to akýsi kysucký druh prohibície. Pravda, takáto prohibícia vyznela rýdzo americky: špekulanti zblízka i zďaleka ho prevážali na nákladných autách a výborne na ňom zarábali. Osvetoví pracovníci bojovali proti alkoholizmu svojím spôsobom — prednáškami, propagáciou zdravotníckej literatúry v obecných knižniciach, avšak bez úspechu.

Davisti sociálne patologický jav alkoholizmu videli v širších súvislostiach, so všetkými jeho sprievodnými znakmi: s majetkovými spormi, pri ktorých syn

otca alebo otec syna vyhnal z domu, so zadĺžením u krčmárov, ktorí potom žalovali dlžníkov, s bitkami a výtržníctvom na svadbách a zábavách, s exekúciami, ktoré sa neraz končili tragédiami. Tak na Kysuciach neboli zriedkavosťou prípady, keď gazdovia, nenachodiaci iného východiska, so sekerou alebo nožom v ruke sa postavili proti exekútorom, keď im zabavovali aj posledné imanie pre zadĺženosť.

Sociografický výskum skúmaných krajov Slovenska by bol zrejme neúplný bez preskúmania politických a kultúrnych pomerov. Davisti si toho boli vedomí a preto si všimli aj zaujímavé a pozoruhodné politické skutočnosti. Predovšetkým si povšimli, že religiozita medzi vidieckym slovenským ľudom mala dosť hlboké korene, že náboženstvo tak na Kysuciach, ako aj na Horehroní a najmä na Orave bolo dôležitým faktorom v politickom uvedomovaní a presvedčení. Túto okolnosť vedela využívať klerikálna Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá mala v spomenutých regiónoch pomerne silné pozície. Za ňou nasledovala agrárna strana maloroľníckeho ľudu, potom Mičurova strana a strana sociálnodemokratická. Ostatné politické strany boli udržiavané viac-menej umele. Komunistická strana získavala si pôdu pomaly ale iste. Nezamestnanosť, ktorú buržoázny režim riešil iba žobráčenkami a almužnami a najmä návrat robotníkov z Nemecka, Francúzska, Ameriky, ktorí rozmnžili rady nezamestnaného proletariátu, vytvorili nový typ ľudí. Títo priam obžalovali kapitalistický režim a na základe vlastných skúseností z emigrácie boli najlepšimi agitátormi programu komunistickej strany. Dokumentuje to spisovateľ Peter Jilemnický: „Títo ľudia prinášajú do čiernych chalúp veľkú obžalobu sveta a dokresľujú obraz sveta pred tými, ktorí ho nepoznajú. A ľudia, ktorí poznali kedysi svet ako prameň vysťahovaleckých dolárov a frankov, vidia ho dnes ako mútny prúd rieky, ktorá nesie na svojich katastrofálnych vlnách — kysucké obete. Počúvajú a vidia, že sa svet pohol za čímsi novým a lepším, aby hľadal východisko a nové usporiadanie vzťahov ľudí a vecí...“³ To, čo hovorí Jilemnický o nepopierateľných vplyvoch oných reemigrantov na Kysuciach, možno aplikovať aj na ostatné kraje

² P. Jilemnický: *Spisy IX, Vždy s ľudom*, str. 370.

³ Tamtiež, str. 371.

Slovenska, ktoré poznačila vlna reemigrácie. Pravda, tento vplyv reemigrantov na premenu politickej diferenciácie pracujúceho ľudu na Slovensku nebol jediný. Pôsobila tu celá séria rozmanitých vplyvov, medzi ktorými treba spomenúť najmä dôsledky hospodárskej krízy CSR so všetkými jej sprievodnými znakmi (nezamestnanosť, demontáže závodov, obmedzenie výroby v ostatných podnikoch, výluky, štrajky, nápor fašizmu, taktika KS na obranu záujmov pracujúceho ľudu Československa a na obranu demokratických slobôd a práv atď.). Davisti si museli povšimnúť, že kolektívny život vo fabrikách, najmä na Kysuciach a Horehróni, mal značný vplyv na dvíhanie politického uvedomenia, na vytvorenie solidarity, triednej zomknutosti proletariátu. Proces politického uvedomenia za týchto okolností postupoval pomerne rýchle. Tomu nasvedčoval záujem ľudu o tlač komunistickej strany a o stále masovejšiu účasť ľudu na prvomájových oslavách Sviatku práce. Prejav postupujúceho triedneho uvedomenia zračil sa aj v poznaní, že notár, farár a učiteľ žijú nepomerne lepšie ako ostatný ľud na dedine. Coraz väčšmi dostával pojem „pánov“ a „kabátošov“ triedne podfarbenie. Mládež — najmä na Horehróni — si veľmi všímala verejný život, živo sa zaujímala o politiku komunistickej strany. Neunikla im okolnosť, že politická aktivita a uvedomenie bolo najvyhranenejšie u komunistov.

Ani kultúrne pomery na Slovensku, najmä v tých regiónoch, ktoré boli predmetom sociologického výskumu davistov, neboli utešené. Hoci vo výstavbe školstva v porovnaní so stavom za býv. Uhorska sa v buržoáznom Československu a predovšetkým na Slovensku mnoho vykonalo, čo nepopierajú ani davisti, predsa len v skúmaných regiónoch zistili hodne tónistých stránok. Aj keď s uznaním kvitujú výstavbu mnohých škôl (predovšetkým na Orave), úroveň vyučovania bola na nízkej úrovni. S tým úzko súvisí dochádzka školopovinných mládeže do škôl, ktorá aj vinou rodičov viazla najmä v jarných a letných mesiacoch. Takisto si výskumníci povšimli pomer tamojšieho ľudu k škole. Nepriaznivé hospodárske pomery sťažovali deťom maloroľníkov a robotníkov dať

vyššie vzdelanie, čo len utvrdilo v spomenutých vrstvách poznanie, že stredné, odborné a tobož vysoké školy sú len pre „pánov“. Mnohí rodičia, najmä z maloroľníckych, robotníckych vrstiev, v jarných a letných mesiacoch neposielali pravidelne deti do školy, pretože ich pomoc potrebovali doma, pri poľnohospodárskych prácach. A práve preto sa neraz dostávali do konfliktov s verejnými orgánmi. Účastníkom sociografických zájazdov neunikol ďalší závažný postreh o kastovníckych vzťahoch medzi príslušníkmi kléru (farári) a učiteľmi, tobož ak išlo o cirkevných učiteľov. Kultúrnym a vo väčšine prípadov i politickým činiteľom na dedine bol farár, ktorého autorita, prestíž a závažnosť bola zabezpečená tradíciou. Minulosť a najmä tradícia vytvorila okolo kňazov na dedine obruč dôvery, ktorú títo vedeli aj dobre využiť už aj tým spôsobom, že sa prevažne zo zbierok farníkov vystavali vo viacerých farnostiach nové kostoly. Vzhľadom na to, že farár používal v minulosti veľký vplyv na ľud, výskumníci neobišli na svojich zájazdoch ani farárov. Na Heľpe sa farár pred výskumníkmi vyjadril: „Ľud je dobrý, veľmi pobožný, len sa dá cudzími naviesť. Všetci chodia do kostola, len emigranti z Kanady nie...“ Toto konštatovanie si overili aj sami davisti počas sociografických zájazdov najmä na Horehróni (Pohorelá, Šumiac, Telgart, Závadka, Heľpa a i.), kde boli svedkami, že v nedeľu chodila do kostola takmer celá dedina.

V súvislosti s výskumom Kysúc som vyššie spomenul, že patologicko-spoľočen-ské neduhy, vyplývajúce z podstaty kapitalistického zriadenia, pokúšala sa „liečiť“ vtedajšia buržoázna osveta. Jej výsledky neostali bez povšimnutia pri pracovníkoch sociografických výskumov. Títo takmer jednoznačne konštatovali, že osvetové podujatia na celej čiare zlyhali. Boli to väčšinou vysokoučené reči a prednášky, ktoré narazili medzi ľuďom na nepochopenie a nezáujem. Tento koren timeril aj v tom, že prednášatelia, ktorých Osvetový sváz pre Slovensko vysielal na vidiek, mali k ľudu pomer „strašnej cudzoty a chladu“. Vôbec nepoznali reálne pomery pracujúceho ľudu a ani sa nevedeli vžiť do jeho situácie. Ľud si uvedomoval, že sa mu prihovárajú „páni“ (kabátoši), ktorí si

* Kostra J.—Kartal P., *Heľpa. Zo sociografickej exkurzie po Horehróni*, DAV, 5, č. 7: 100—101.

blahobytné žijú a ktorí nikdy ani križom slamy nepreložili, aby sa jeho postavenie zlepšilo.

Na svojich sociografických exkurziách neobišli davisti ani obecné knižnice. Aj keď uvážime, že zákon o obecných knižniciach z r. 1919 sa na Slovensku uplatnil oveľa neskoršie ako v Čechách a na Morave, ako aj okolnosť, že na Slovensku vinou hungaristického šovinizmu živorili spolkové knižnice, do ktorých mal ľud aký-taký prístup — predsa len obecné knižnice na Slovensku boli. Oveľa horšie bolo s ich materiálnym zabezpečením a s výberom kníh. Oboje vskutku záviselo od benevolencie notára a obecného zastupiteľstva. Za týchto pomerov nás vôbec neprekvapuje zistenie sociografických výskumníkov, že obecné knižnice nehrali nijakú veľkú rolu v kultúrnom živote dediny. Nesprávny a nevhodný výber kníh, nadiktovaný obecným knihovníkom, ktorý nota bene nemal ani minimálnu kvalifikáciu alebo aspoň bežné znalosti o kultúre, nedostatočná dotácia na dopĺňovanie knižničných fondov — to všetko zapríčinilo, že knižnice frekventovalo mizivé percento dedičanov. V obecných knižniciach boli zastúpené väčšinou úradné publikácie, almanachy, zborníky, ročenky, romány a periferná, braková literatúra bez akejkoľvek literárnej hodnoty. Preto medzi ľuďmi bola veľmi rozšírená väčšinou náboženská literatúra, kalendáre, snáre a konzumná literatúra.

II.

Charakterizovali sme pomerne obsérne poznatky a zážitky sociografických výskumníkov. V tejto stati chceme aspoň stručne charakterizovať ako a prečo došlo k sociografickým zájazdom davistov, kto sa ich zúčastnil, ako sa tieto exkurzie vykonávali a aké výskumné metódy sa používali.

Slovenský akademický spolok DETVAN v Prahe usporiadal v auguste 1933 prvý sociografický zájazd po Slovensku za tým cieľom, aby sa slovenská inteligencia dostala do bezprostredného styku s pracujúcim ľudom priamo na mieste, v teréne a aby takto poznala reálnu skutočnosť z prvej ruky na samom mieste, kde tento pracujúci ľud žije, pracuje a trávi svoj voľný čas. Ako vlastne došlo k sociografickým zájazdom? Nešlo výlučne o po-

znanie konkrétneho života po slovenských dedinách, lež o jeho vedecký výskum a z neho vyplývajúce poznatky pre politickú prax predstaviteľov komunistickej strany. Stranícki pracovníci ich výdatne využívali vo svojej politickej práci na Slovensku. Samozrejme, aj samotný sociografický prieskum bol spojený s intenzívnou politickou prácou. Je akiste zaujímavé i pozoruhodné, že sa sociografických výskumov ujali práve tí pokrokoví slovenskí akademici, ktorí študovali v Prahe a združovali sa v tamojšom akademickom spolku a že sa ich neujali bratislavskí akademici! Spolok pražských slovenských vysokoškolákov DETVAN sa pustil do tejto práce na sociografickom výskume Slovenska iba so skromnou podporou študentských spolkov a niekoľkých verejných činiteľov. Zájazdov sa zúčastnilo okolo 45 vysokoškolákov, prevažne členov spolku Detvan, po jednom z akademického spolku Kriváň v Brne a v Bratislave. Každý výskum sa aj po organizačnej stránke dôkladne pripravil: vykonali sa prípravné práce, preštudoval sa hospodársky vývoj Slovenska, predebatovali sa a upravili sa výskumné dotazníky, rozoslali sa pozvánky na fakultné študentské spolky a stredoškolské samovzdelávacie krúžky. Sociografické skupiny pracovali 11—20 dní v teréne a preskúmali štyri typické kraje (regióny) Slovenska — Kysuce, Oravu, Horehronie a Šariš.

Výsledky a poznatky zo sociografických zájazdov davistov po Slovensku boli spracované jednak vo forme príspevkov v časopisoch (DAV, Národné noviny, Pritomnosť), jednak vo forme prednášok o hospodárskom, politickom, spoločenskom a kultúrnom položení Slovenska, resp. preskúmaných krajov. „Objavy“, t. j. poznatky a skúsenosti sociografických zájazdov davistov neboli výsledkom rozeitlivenia alebo romantického rojčenia mladých nad biednym položením slovenského ľudu. Ľud by tým nebol získal vskutku nič. A to si davisti veľmi dobre uvedomili. Celkom jednoznačne a pozitívne treba konštatovať, že sociografické exkurzné skupiny pristupovali k výskumu Slovenska veľmi zodpovedne a skôr, ako k nemu vôbec pristúpili, oboznámili sa nielen so sociografickými metódami, ktoré v priebehu výskumov používali, ale aj s dokumentáciou, ktorú pre výskum v teréne

nevyhnutne potrebovali. K celkovému sociografickému prieskumu pristupovali spod zorného uhla marxizmu-leninizmu. A spod tohto zorného uhla, ako aj z hľadiska vtedajšieho stupňa civilizácie, skúmali život slovenských dedín vo všetkých jeho typických prejavoch, v podmienkach práce a života.

Aby sme sa vyhli nedorozumeniam, treba v tejto súvislosti konštatovať, že davistom ako sociologickým výskumníkom vlastne ani nešlo o dajaký *úplný sociologický výskum Slovenska*. Tento ani vo svojom programe nemali, hoci jeho nutnosť a potrebu akiste sami pociťovali. Ako som už viac razy zdôraznil, davisti svoje výskumné záujmy upriamili práve na štyri typické kraje (regióny) Slovenska: na Horehronie, Oravu, Kysuce a Šariš. V podstate teda preskúmali typické kraje severného, stredného a východného Slovenska. No, aj napriek tejto tematickej obmedzenosti, došli predsa k niektorým závažným poznatkom, ktoré sa mohli do značnej miery zovšeobecniť a aplikovať na celé Slovensko v podmienkach predmníchovského Československa. Žiaľ, neobsiahli vo svojom sociologickom výskume všetky aspekty a oblasti sociologického výskumu: z demografie im vypadla oblasť pôrodnosti, úmrtnosti, sobášnosti a fertility žien, pozabudli na úmrtnosť detí a dojčiat, ktorá za býv. I. ČSR bola pomerne vysoká; obišli celú oblasť zdravotného stavu obyvateľstva a všimli si len patologické javy chorobnosti. Z pomerne obsiahlej oblasti sociálnej mobility postrehli iba migráciu (vnútornú, sezónnu a zahraničnú) a úchytom reemigráciu s jej vplyvom na mentalitu obyvateľstva a jeho politickú orientáciu.

V publikovaných článkoch o sociografických zájazdoch davistov okrem faktografického materiálu pomerne veľmi málo sa dozvedáme o *metodologických aspektoch* týchto zájazdov. Davistom nešlo o nejaký reprezentatívny sociologický výskum. To, čo vykonali, môžeme približne charakterizovať ako regionálny sociografický výskum, pri ktorom použili v podstate tieto výskumné techniky: dotazník, pozorovanie a rozhovor. O dotazníku nič bližšieho nevieme, okrem zmienky, že jednou zložkou prípravy spomenutých

sociografických výskumov bolo o. i. aj vypracovanie dotazníka. V ostatných článkoch o poznatkoch týchto zájazdov sa už viac o dotazníku nezmieňujú. Pravdepodobne usudzujeme, že išlo o formu otvorených otázok, na ktoré mohli respondenti celkom voľne odpovedať. Čo sa pozorovania týka, môžeme ho azda vystihnúť, že išlo akiste o *zúčastnené nekontrolované pozorovanie*. Charakter zúčastneného pozorovania vidím v tom, že výskumná skupina v príslušnom kraji pobudla dlhší čas. Túto okolnosť potvrdzuje jeden z účastníkov sociografického prieskumu Horehronia, MUDr. Ľudovít Slabej: „Davisti využívali na sociologické prieskumy letné školské prázdniny. Pamätám sa, že roku 1929 urobili sociologický prieskum Horehronia. Pod Stožkami v doline potoka Hronec pri Závadke zriadili stanový tábor, v ktorom boli Clementis, Novomeský, Svetlík, Ungár a iní. Neskoršie prišiel aj Sekanina, Jilemnický a traja študenti z gymnázia v Rimavskej Sobote...“⁵ No, zo všetkých použitých výskumných techník azda najväčšmi používali *rozhovor*, a to vo väčšine prípadov neštandardizovaný, zjavne neformálny rozhovor. Fakt, že z rozhovorov niekedy aj citujú, by poukazoval na to, že si ho zaznamenávali. Najpravdepodobnejšie používali všetky tri spomenuté výskumné techniky tak, že ich navzájom kombinovali podľa daných potrieb a okolností výskumníkov a respondentov.

III.

Podobne ako davisti vykonávali sociografické prieskumy na južnom a východnom Slovensku aj maďarskí akademici zo Slovenska, ktorí sa hlásili k ideológii marxizmu-leninizmu a združovali sa v spolku „SARLO“. Hnutie „Sarló“ sa vytvorilo r. 1928 na tábore pražských, brnenských a bratislavských pokrokových vysokoškolákov v Gombaszegu. Jednou z jeho úloh bolo zbierať a skúmať konkrétne prejavy maďarského menšinového života na Slovensku a túto sociografickú prácu vykonávať priamo v teréne bezprostredným stykom s občanmi južného a východného pohraničia, ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti. V letných prázdninách roku 1928 sa vytvorilo niekoľko pracovných

⁵ MUDr. Ľudovít Slabej, *Sociológia v DAVE*, zborník K problémom rozvoja marxistickej sociologie, Bratislava, Čs. spoločnosť pre šírenie politických

a vedeckých poznatkov – Osvetový ústav, 1964, str. 110.

skupín („Sarlósi“ podľa ich spolkového odznaku kosáka), ktoré preskúmali juhoslovenskú a východoslovenskú menšinovú oblasť, obývanú obyvateľstvom maďarskej národnosti. Spočiatku prevládala výskumná orientácia na aktuálnu problematiku pauperizácie. Dominantnou črtou členov akademického spolku „Sarló“ bolo romantické nadšenie pre ľud, etnografické, prevažne folkloristické záujmy a sympatie k roľníctvu. Priame pozorovanie verejného života, osobný kontakt s pracujúcim ľudom a dobrá sociografická príprava prieviedli akademikov k sondovaniu a poznaniu takých spoločenských, politických a kultúrnych prúdov a konfliktov, ktoré mohli vysvetliť len na základe marxizmu-leninizmu. Z počiatočného, skôr impresionistického zbierania spoločenských javov postupne sa stávala seriózna sociografická práca s pevnou a jasnou koncepciou. A tak už v r. 1930 zo zjazdu spolku „Sarló“ v Nových Zámkoch rozoslali na výskumné skupiny obežník, kde vyložili podstatu metód skúmania dynamických sociálnych javov. Roku 1931 pri vypracovaní nových výskumných plánov už mohli využiť dovtedajšie poznatky a skúsenosti. Zriadila sa osobitná sociografická sekcia „Sarló“, ktorá po zosúladení získaných praktických poznatkov s teoretickými poučkami sociografického skúmania vypracovala obsiahlejší sociografický dotazník.⁶

Podľa úprav spomenutej sociografickej sekcie spolku „Sarló“ malo sa prestať s takým chápaním spoločenských javov, ktoré bolo izolované od ostatného hospodárskeho, sociálneho a politického života na Slovensku a v budúcnosti sa mali pozorovať „spoločenské pohyby, hospodárske, spoločenské, kultúrne a politické tlaky, presuny a reagovanie na tieto javy; bude sa hľadať súvis javov a zachycovať bezprostredné javy života podľa marxistického poňatia, indukované zo života a spätne aplikovateľné na život.“⁷

Cieľom zostaveného dotazníka bol rozbor týchto závažných sociálnych javov: 1. Zjavy kapitalizmu a triedneho vykorisťovania; 2. spoločenské presuny v dôsledku kapitalistického vykorisťovania; 3. reagovanie nás na tieto presuny a vykorisťovanie; 4. ľudové hnutie.

Na sociografickom prieskume r. 1931 sa zúčastnilo 35 členov spolku „Sarló“ rozdelených do trojíc. Preskúmali Žitný ostrov, dolnú časť Považia, doliny Nitry, Hrona, Ipľa, Gemer, Abaujtuřu, Pótišie a dolinu Bodroga. Jedna skupina, ktorá sociografický výskum riešila sociofotografiou, počas troch týždňov ponavštevovala typické kraje Slovenska a býv. Zakarpatskej Ukrajiny. Skupina preskúmala mestá, dediny, osady, majery, samoty a všade sa podrobne informovala o rozvrstvení obyvateľstva, o jeho národnostnom, triednom a náboženskom profile. Ešte pred vykonaním prieskumu bola dôkladná inštrukcia o metodike sociografického prieskumu a najmä o používaní dotazníkovej výskumnej techniky. Pri konkrétnom prieskume sa výskumníci zhovárali s každým bez rozdielu, pravda, tak, že medzi rozhovorom nepoužívali dotazník. Sociografické skupiny usilovali sa zachytiť celý životný komplex a vo svojich správach získali pozoruhodné dokumenty o komplexe dobových skutočností. O výsledkoch týchto sociografických výskumov bola prednesená obširna správa na valnom zhromaždení spolku v Bratislave. Na základe jeho uznesenia bola vytvorená stála sociologická pracovná sekcia, ktorá si vzala za úlohu doplniť a prekontrolovať získané štatistické údaje, získaný materiál dôkladnejšie preštudovať a použiť ho na sociofotografickej výstave.

IV.

Celkový prínos analyzovaných sociografických zájazdov davistov, ako aj maďarských akademikov zo spolku „Sarló“, k načrtnutiu sociografie Slovenska v období I. ČSR hodnotíme pozitívne a vidíme ho predovšetkým:

a) vo vytvorení sociografických metód analyzovania dynamických sociálnych javov. Metóda, ktorú používali davisti i členovia hnutia „Sarló“ pri výskumoch, veľmi sa podobá tej výskumnej metóde, ktorú zvyčajne nazývajú „Social Survey“ (Sociálny prehľad). Je to taká metóda skúmania sociálnej problematiky, cieľom ktorej je na základe hlbšieho poznania príčin a podmienok týchto javov pripraviť vedecky podložený program v záujme

⁶ Edgar Balogh, *Živý socializmus. Niekoľko slov o sociografickej práci Sarló*, DAV, 4, 1931, 910 : 14–15.

⁷ Tamtiež, str. 15.

zlepšenia kritických dobových problémov. V niektorých aspektoch pripomína sociografická metóda davistov a členov spolku „Sarló“ monografickú metódu školy Le Playa a rumunského sociológa Dimitrea Gustiho a jeho sociologickej školy;

b) vo formulovaní celého radu zaujímavých a pozoruhodných sociologických poučiek a korelácií medzi geografickou polohou skúmaných krajov (Horehronie, Kysuce, Orava, Šariš a i.) a medzi pauperizáciou, medzi chudobou a chorobnosťou (sociálne choroby), medzi stupňom vykorisťovania robotníkov a maloroľníkov a stupňom politického uvedomenia a triedneho vedomia;

c) vo vyslovení mnohých praktických podnetov a návrhov v záujme zlepšenia podmienok hospodárskeho, sociálneho, politického a kultúrneho života (aplikovaná sociológia) a najmä v poznani, že marxistická sociológia, priekopníkmi ktorej u nás sú davisti a členovia hnutia „Sarló“, musí byť založená na vedeckom pozorovaní sociálnej skutočnosti a na indukтивной analýze;

d) vo využití poznatkov z týchto prieskumov stránickými pracovníkmi priamo v politickej praxi. Tak právnik Dr. Ján Terebessy, ktorý počas sociografického prieskumu stal sa svedkom strieľania žandárov do demonštrantov, vystúpil pred súdom ako korunný svedok v povestnom Košutskom procese. Poznatky z prieskumu výdatne využili mnohí poslanci KSČ — najmä Štefan Major — v každodennej politickej práci medzi pracujúcim ľudom.

Použitá literatúra

- E. Balogh, *Živý socializmus*, Niekoľko slov o sociografickej práci Sarló, DAV, 4, 1931, 9—10; 14—15.
- V. Decker, *K sociálnemu pôvodu slovenskej robotníckej triedy*, Sociologický sborník, 1, 1946, 2: 105—112.
- J. Furdík—S. Takáč, *Poznanie a poučenie nad výsledkami sociografických zájazdov po Slovensku*, DAV, 6, 1933, 11—12: 164—6.
- P. Gula, *K problematike sociologického výskumu Slovenska*, Sociologický sborník, 1, 1946, 3—4: 196—203.
- J. Kostra—P. Kartal, *Heľpa. Zo sociografickej exkurzie po Horehroní*, DAV, 5, 1932, 7: 100—101.
- I. Hálek, *Kysuce — pokus lekára o sociológiu hornatých krajov Slovenska*, Praha 1955.
- I. Hálek, *Zápisky lekára*, Bratislava 1955.
- I. Hálek, *Ako ozdraviť našu dedinu*, Bratislava 1929.

L. N., *Sociografická výprava Detvna*. — DAV, 6, 1933, 10: 143.

P. Jilemnický, *Spisy IX, Vždy s ľudom*. Články, fejtóny a prednášky. (O Kysuciach. str. 367—72.)

D. Krno, *Hospodárske problémy Slovenska v zrkadle DAV*. V zborníku DAV, Spomienky a štúdie, Bratislava, VSAV 1965, str. 117—31.

K. Rosenbaum, *DAV. Spomienky a štúdie* (Zborník). Bratislava, VSAV, 1965.

L. Slabej, *Sociológia v DAVe*, v: K problémom rozvoja marxistickej sociológie. Studijný materiál na pomoc lektorom. Bratislava 1964, str. 110—11.

I. Smakalová, *Integrálna dedina. Štúdia slovenskej zemianskej dediny v Turci*, publ. Sociálneho ústavu CSR, Praha 1936.

A. Štefánek, *O potrebe sociologického poznání Slovenska*, Brázda, 13, 1932, 3.

A. Štefánek, *Sociologický výzkum kulturného života na venkove*, Vestník ČAZ, 11, 1935, 8—9.

A. Štefánek, *Základy sociografie Slovenska*, 3. zv. Slov. vlastivedy, Bratislava, SAVU 1945.

Резюме

Иван Ганшарец: О социографических поездках ДАВ группы

В статье автор анализирует и критически оценивает социографические поездки ДАВ группы по некоторым краям Словакии, целью которых было исследование социальных, экономических, политических и культурных условий в селах мастеровитых и запущенных. В предисловии автором анализируется и оценивается деятельность врача Ивана Галек, сына чешского поэта Витезслава Галек, как повтора социологического исследования Словакии и показывает в каких направлениях продолжала его работу ДАВ группа при своих социографических поездках. В дальнейших частях своей статьи автор обращает внимание, каким социальным явлениям ДАВ группа при своих поездках уделяла в особенности внимание, какими социологическими методами при этом пользовалась и каких заключений и результатов достигла. Констатирует, что ДАВ группа собственно интересовало региональное социологическое исследование Словакии, а именно некоторых ее краев (Кисуй, Оравы, Горегронья, Земплина, Шарина и др.), при котором больше всего из исследовательской техники социологического исследования использовали наблюдение, разговор и анкету. Результаты социографических поездок ДАВ группы публиковались в форме социальных репортажей, отчасти в капиталистической печати и отчасти в некоторых буржуазных журналах. Публику ознакомляли с результатами чтением лекций участников социографических поездок. В краткости уделяет внимание и социографическим экспедициям общества венгерских академиков в Словакии «САРЮ». Далее оценивает методологию их социологических исследований преимущественно в южной Словакии. В заключение своей статьи автор в краткости

резюмирует в чем заключается значение, вклад и ценность социологического исследования Словакии, реализованного как ДАВ группой, так и членами общества «САРЛО».

Summary

Ignác Gašparec: On the Sociographic Field Work of the Members of the DAV Group

In his contribution the author analyses and critically evaluates the sociographic field work of the DAV-group members in some parts of Slovakia, the aim of which was the investigation into social, economic, political and cultural conditions of villages situated mostly in backward and neglected regions. In the introduction he analyses and evaluates the activities of Ivan Hálek, M. D., the son of the Czech poet Vítězslav Hálek, as a pioneer of sociological research in Slovakia and shows in what aspects the DAV-group members based their sociographic field work on his efforts. In the following parts of his contribution the author pays attention to the question which social phenomena the members of the DAV groups were particularly interested in during their research tours, which sociological methods

they used on these occasions and which conclusions and results they arrived at. He states that, as a matter of fact, the DAV group took interest in the regional sociographic research of Slovakia — i. e. of some of its regions (Kysuca, Orava, Horehronie, Zemplín, Šariš, etc.), in which the most frequently applied research techniques of sociological research were observation, interview and questionnaire. The members of the DAV group published the results of their sociographic field work in the form of social reportages both in the communist press and in some bourgeois journals. They acquainted the public with these results by lectures delivered by the participants in the sociographic field work.

The author then gives a brief account of the sociographic field work undertaken by Sarló, the association of Hungarian university students in Slovakia, and evaluates the methodology of their sociological researches carried out for the most part in southern Slovakia. In concluding his paper the author rather briefly summarizes the factor constituting the importance, contribution and value of the sociological research of Slovakia carried out by the members of both the DAV group and the association Sarló.

Dne 4. května 1968 vzpomíná naše vědecká a kulturní veřejnost 65. narozenin prof. dr. Ludvíka Svobody, člena korespondenta ČSAV a nyní člena presidia ČSAV.

Vzhledem k monotematickému charakteru čísla 3/1968 Sociologického časopisu, připraveného v Brně, vzpomeneme tohoto významného výročí v příštím čísle našeho časopisu.

Redakce Sociologického časopisu

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV, Příkopy 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PÚ 01, tel. 230—819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, Praha 10 - Vršovice, dod. PÚ 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 10,—, předplatné na celý rok Kčs 60,—, US \$ 8,50 — £ 3/11/1 — DM 34,—. Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v březnu 1968. Číslo vyšlo v červnu 1968.

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1968.